

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**OSMAN HULÛSÎ EFENDİ'NİN “DÎVÂN-I HULÛSÎ-İ
DÂRENDEVÎ” ADLI ESERİNDE KUR’AN AYETLERİNE
YAKLAŞIMI**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Ayşe Nur ÇELİKKAYA**

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Ömer ÖZBEK**

**Ağustos 2017
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

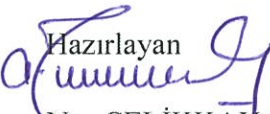
Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyalleri ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

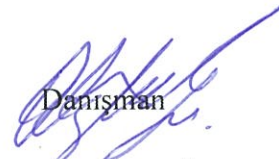
Ayşe Nur ÇELİKKAYA

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

“Osman Hulûsî Efendi'nin “Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî” Adlı Eserinde Kur'an Ayetlerine Yaklaşımı” adlı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Enstitüleri Tez Hazırlama ve Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan
Ayşe Nur ÇELİKKAYA

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Ömer ÖZBEK

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı
Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN

KABUL ONAY SAYFASI

Yrd. Doç. Dr. Ömer ÖZBEK danışmanlığında Ayşe Nur ÇELİKKAYA tarafından hazırlanan “Osman Hulûsî Efendi'nin “Dîvân-ı Hulûsî Dârendevî” Adlı Eserinde Kur'an Ayetlerine Yaklaşımı” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

18/08/2017

JÜRİ:

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Ömer ÖZBEK

Üye :Prof. Dr. Erdoğan PAZARBAŞI

Üye :Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR

.....
.....
.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 21/08/2017 tarih ve 27 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Enstitü Müdürü

18/08/2017
.....
.....
.....

ÖNSÖZ

Bu çalışmamızda “Osman Hulûsî Efendi'nin “*Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*” Adlı Eserinde Kur'an Ayetlerine Yaklaşımı” konusunu irdelemeye çalıştık. Eser dinî-tasavvufî bir hüviyete sahip olup, ana kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Eserin muhtevastaki birçok konuda Kur'an ayetlerinden yararlanılmıştır. Eserdeki beyitlerin çoğunda Kur'an ayetlerine atıf yapılmıştır. Tasavvufi kimliği olan bir müellifin eserinde sıklıkla Kur'an ayetlerine yer vermesi, o ayetleri nasıl kullandığı noktasında bizlerde merak uyandırmıştır. Bu ilmi merakı gidermek ve müellifin Kur'an ayetlerine temas etme usulündeki orijinalliği görmek maksadıyla böyle bir çalışma yapmaya karar verdik.

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî ile ilgili tasavvufi ve edebi birçok çalışma bulunmaktadır. İsmail Palakoğlu'nun *Gönüller Sultanı* isimli eseri Hulûsî Efendi'nin hayatı noktasında ana kaynağımızdır. Yine Hulûsî Efendi Vakfı'nın bünyesinde yayımlanan Somuncu Baba Dergileri bize kaynaklık etmektedir. Eserin muhteva bakımından tasavvufî bir yapıda olması, tasavvufî yöndeki akademik çalışmalara konu yapılmıştır. *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*'nin edebî yönü de edebiyat alanında yapılacak olan akademik çalışmalara zemin oluşturmuştur. Biz ise eserin tasavvufî ve edebî yönüne değil, tefsir ilmiyle ilintili olan yönüne dikkat çekmeye çalıştık. Çalışma yaptığımız bu eser, tefsir ilmi açısından ilk defa incelenmektedir.

Tezimizi hem müellifi ve eserini, hem de *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî* adlı eserinde Kur'an ayetlerine yaklaşımını ortaya koyabilecek bir plan dâhilinde hazırladık. Bu bağlamda tezimizi iki bölüm halinde oluşturduk. Çalışmamızın birinci bölümünde yazarın ve eserinin daha iyi anlaşılabilmesi için müellifimizin yaşadığı dönemin siyasi ve kültürel yapısını, ilmî kişiliğini, düşünce yapısını, eserlerini ele aldık. Ayrıca *Dîvân*'ın edebî bir eser olması hasebiyle şekilsel özelliklerine de değinmeye çalıştık. Tezimizin daha iyi anlaşılacağını düşünerek *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*'nin muhtevastının genel bir özetini sunarak eserin bir bütün olarak tanıtılmasını amaçladık. İkinci bölümde ise Hulûsî Efendi'nin Kur'an ayetlerine yaklaşımını çeşitli başlıklar altında incelemeye tabi tuttuk. Sonuç kısmında ise çalışmamızı kısaca özetleyerek vardığımız neticelere göre genel bir değerlendirme yaptık.

Çalışmamızın tüm aşamalarında yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Erdoğan PAZARBAŞI'na ve tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ömer Özbek hocama teşekkürlerimi arz ederim. Yine emekleriyle beni bu günlere getiren, bu çalışma boyunca da maddi, manevî hiçbir yardımı benden esirgemeyen başta kıymetli annem ve babam olmak üzere aileme minnet duygularımı sunarım. Ayrıca kaynak temin etme noktasında bana yardımcı olan es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı Eğitim Birimi'ne de teşekkürlerimi sunar, bu vesile ile bu günlere gelmemde katkıları bulunan tüm hocalarıma saygılarımı arz ederim.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Ayşe Nur ÇELİKKAYA

KAYSERİ 2017

OSMAN HULÛSÎ EFENDİ'NİN “DÎVÂN-I HULÛSÎ-İ DÂRENDEVÎ” ADLI ESERİNDE KUR’AN AYETLERİNE YAKLAŞIMI

Ayşe Nur ÇELİKKAYA

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, 2017
Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ömer ÖZBEK

ÖZET

Nakşibendiyye halifelerinden Osman Hulûsî Efendi, I. Dünya Savaşı’nın getirdiği sancılı ve çalkantılı bir ortamda 22 Ramazan 1331/12 Ağustos 1914 Pazartesi günü, Malatya’nın Dârende ilçesinde, Hacılar-Şeyhli mahallesinde dünyaya geldi. Bu kargaşada halkı dinî değerlerden yararlanarak bir arada tutma çabaları çoğu zaman halkın itibar ettiği dînî-tasavvufî önderler sayesinde olmuştur. Nitekim Mevlânâ, Yunus Emre vb. zatlar bu konuda önemli hizmetler ifa etmişlerdir. Halkın zor zamanlar geçirdiği anlarda birlik ve beraberliğin sağlanmasında benzer çabayı ortaya koyanlardan biri de Osman Hulûsî Efendi’dir. Osman Hulûsî Efendi, yazdığı eserlerle topluma yön vermiş, toplumun içinde bulunduğu buhrandan kurtulması için manevî dinamikleri harekete geçirmeye çalışmıştır. Onun bu amaçla kaleme aldığı eserlerden biri de Dîvân-ı Hulûsî-î Dârendevî adlı eserdir. O, bu eserinde hem Allah’a bağlılığını göstermiş, hem de insan-ı kâmil’e ulaşmak için hangi vasıflara sahip olmak gerektiğini beyitlerle ifade etmiştir.

Osman Hulûsî Efendi anlattığı her konuyu bir şekilde Kur’an’la ilintilendirmiş ve böylece Kur’an’ın ruhunu insanlara teneffüs ettirmeye çalışmıştır. Bu çalışmada Osman Hulûsî Efendi’nin Dîvân-ı Hulûsî-î Dârendevî’de Kur’an’la kurduğu ilişki üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Bu ilişki yanında ayrıca müellifin hayatı, eserleri, ilmi kişiliği ve Dîvân’ı hakkında da bilgi verilmiştir. Osman Hulûsî Efendi’nin Kur’an ayetlerine yaklaşımını ele alan örnekler onun Kur’an ayetleri paralelinde oluşturduğu beyitlerden seçilerek arz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osman Hulûsî Efendi, Dîvân-ı Hulûsî-î Dârendevî, Kur’an Ayetleri

OSMAN HULÛSÎ EFENDİ'S APPROACH TO VERSES FROM THE QURAN IN HIS WORK "DÎVÂN-I HULÛSÎ-İ DÂRENDEVÎ"

Ayşe Nur ÇELİKKAYA

Erciyes University Institute of Social Sciences

Master's Thesis, 2017

Adviser: Yrd. Doç. Dr. Ömer ÖZBEK

ABSTRACT

Osman Hulûsî Efendi, one of the caliphates of Naqhsbandi Tariqa, was born on Ramadan 22, 1331/August 12, 1914 in Hacılar-Şeyhli, a district of Dârende in Malatya during the painful and unsteady time of first world war. At that time, the efforts to hold people together using moral values were mostly made by the religious-sufi leaders who people respect. Poetlike like Mevlana, Yunus Emre performed important duties in this regard. One of that people is Osman Hulûsî Efendi who made similar efforts to provide unity and solidarity at the period people had difficult times. Osman Hulûsî Efendi directed the society with his written works and tried to activate spiritual dynamics to save people from the crisis they were in. One of the works he wrote with this aim is the work named Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî. In this work, he both showed his faithfulness to Allah and explained the characteristics one should have to reach perfect human being with his couplets.

Osman Hulûsî Efendi associated all the subjects he mentioned with Quran in some way and so he tried to have people breathe the spirit of Quran. In this study, we try to emphasize the relationship that Osman Hulûsî Efendi built with Quran in his work Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî. Alongside of this relationship, some information are also given about author's life, works, wisdom and Dîvân. The samples that show Osman Hulûsî Efendi's approach to verses of Quran are presented by choosing from the couplets he wrote in parallel to verses from Quran.

Key Words: Osman Hulûsî Efendi, Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî, Quran verses

İÇİNDEKİLER

OSMAN HULÛSÎ EFENDİ'NİN “*DÎVÂN-I HULÛSÎ-İ DÂRENDEVÎ*” ADLI ESERİNDE KUR’AN AYETLERİNE YAKLAŞIMI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK.....	ii
KABUL VE ONAY	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMAN HULÛSÎ EFENDİ VE *DÎVÂN-I HULÛSÎ-İ DÂRENDEVÎ*

1. OSMAN HULÛSÎ EFENDİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ ...	6
1.1. OSMAN HULÛSÎ EFENDİ'NİN HAYATI.....	6
1.2. OSMAN HULÛSÎ EFENDİ'NİN ESERLERİ.....	12
1.2.1. <i>Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî</i>	12
1.2.2. <i>Mektubât-ı Hulûsî-i Dârendevî</i>	15
1.2.3. <i>Şeyh Hamid-i Velî Camii Minberinden Hutbeler</i>	16
1.3. OSMAN HULÛSÎ EFENDİ'NİN İLMÎ KİŞİLİĞİ	17
1.3.1. Tahsil Hayatı.....	17
1.3.2. Tasavvufî Kimliği	20
1.3.3. Edebî Yönü	25

1.3.4. Dini İlimlere Vukufiyeti.....	27
1.3.5. Toplumsal Kimliği.....	29
2. DÎVÂN-I HULÛSÎ-İ DÂRENDEVÎ.....	32
2.1. DÎVÂN-I HULÛSÎ-İ DÂRENDEVÎ'NİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ	32
2.1.1. <i>Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî</i> 'nin Gazel, Kaside, Muhammes, İlâhi, Rubai, Naat, Mesnevî, Koşma ve Müstezât Türünde Yazılması	32
2.1.2. <i>Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî</i> 'de Ayetlerin Kullanımı.....	40
2.1.3. <i>Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî</i> 'de Hadislerin Kullanımı.....	42
2.1.4. <i>Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî</i> 'de Kelâm-ı Kibâr	47
2.1.5. <i>Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî</i> 'de Kıssaların Kullanımı	50
2.2. <i>Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî</i> 'nin Muhteva Özellikleri	53
2.2.1. <i>Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî</i> 'de İşlenen Konular	53
2.2.1.1. Ana Konular	54
2.2.1.2. Alt Konular	55
2.2.2. <i>Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî</i> 'de İşlenen Konuların Muhtevası	55

İKİNCİ BÖLÜM

OSMAN HULÛSÎ EFENDİ'NİN KUR'AN AYETLERİNE YAKLAŞIMI

1. Tasavvufta Kur'an-ı Kerim.....	58
2. Şiir ve Nesirde Kur'ân-ı Kerim.....	61
3. Dîvân Şiirinde Kur'an-ı Kerim	63
4. Osman Hulûsî Efendi'nin Kur'an'a Olan Bağlılığı	70
5. Allah'a ve Peygamberlerine İtaate Vurgu Yapan Ayetleri Açıklamaları.....	75
6. Kur'an'ın Ana Konularına İşaret Etmesi	77
7. İstikamet Üzere Olmaya Verdiği Önem	77
8. Ümitvâr Olmaya Verdiği Önem.....	78
9. Kibirli Olanlara Karşı Tavrı	79

10. Miraç Olayına Yaklaşımı.....	80
11. Ayetlere Telmihlerde Bulunması	83
12. Sûre İsimlerini Kullanması	90
13. Kıssalara Telmihte Bulunması.....	93
13.1. Hz. Eyyûb'e Vurgu Yapan İfadeleri	94
13.2. Hz. Yâkup ve Hz. Yûsuf Kıssasına Vurgu Yapan İfadeleri	99
13.3. Hz. Âdem'e Vurgu Yapan İfadeleri	115
13.4. Hz. Süleyman'a Vurgu Yapan İfadeleri	124
13.5. Hızır (as)'a ve Onun Kerametlerine Vurgu.....	128
14. <i>Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî</i> 'de Esmâ-i Hüsnâ Kullanımı.....	135
14.1. Allah (cc)	140
14.2. Er-Rahmân	141
14.3. Es-Selâm.....	143
14.4. El-Mü'min.....	144
14.5. El-Cebbâr.....	146
14.6. El-Hâlık.....	146
14.7. El-Ğaffâr	148
14.8. El-Halîm	149
14.9. El-Azîm.....	150
14.10. El-Kerîm.....	151
14.11. El-Hakk	152
14.12. El-Velî.....	153
14.13. El-Hayy.....	154
14.14. El-Vâhid	156
14.15. El-Âhir.....	157
14.16. Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm.....	158
14.17. El-Hâdî	159

14.18. El-Bâkî.....	160
14.19. El-Kuddûs	162
14.20. El-Melik.....	164
15. <i>Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî</i> 'de Kullanılan Mütetâbih Ayetler	166
16. Kur'an'daki Yeminler	169
17. Yüz Dört Kitabın sırrından maksadı	173
18. Seher vaktinin önemi	177
19. Hz. Mûsâ'nın Allah ile Konuşması ve Peygamberimizin Miraç'ta Allah İle Görüşmesi.....	180
20. Allah'ın Hz. Âdem'e Bütün İsimleri Öğretmesi.....	186
21. İnsanoğlunun Tüm Mahlûkattan Üstün Kılınması.....	189
22. Hz.Peygamberin Hak'tan Sapmaması ve Hakikati Görmesi–Mazağa'l Basar	191
23. Allah'ın “Elestü bi Rabbiküm” Hitabı.....	193
24. Peygamberimize Miraç Gecesi Beş Vakit Namazın Farz Kılınışı.....	194
25. Allah'ın İnsana Şah Damarından Daha Yakın Olması	196
26. İnsanın Yaratılması ve İblisin Ona Secde Etmekten Kaçınması	197
27. İnsanın Ahsen-i Takvim Üzere Yaratılması	199
28. İhlas Sûresi.....	201
29. Ulu'l- Ebsar Kavramı	202
30. Hakka'l-Yakin Kavramı.....	205
31. Ruhul-Kudüs Kavramı.....	209
32. <i>Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî</i> 'de İbadetletlerle İlgili Açıklamalar	211
SONUÇ.....	216
BİBLİYOGRAFYA	219

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
as	: Aleyhi's-Selâm
cc	: Celle Celaluhû
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
Krş.	: Karşılaştırma
Ktp.	: Kütüphane
m.	: Mîladî
M.E.B.	: Millî Eğitim Bakanlığı
nr.	: Numara
ra	: Radıyallahu Anhu (anha)
sav	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
S.B.A.K.M.	: Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi
Sad.	: Sadeleştirme
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Trc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
v. dğr.	: Ve Diğerleri
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî'nin müellifi olan es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi, 20. yy'ın ilk büyük uluslararası savaşı olarak bilinen Birinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu sıkıntılı ve karışık bir ortamda dünyaya gelmiştir. Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşına girmesi, toplumsal sorunların ayyûka çıkmasına neden olmuştur. Siyasî idare güçsüzlüğünden olsa gerek, halkın ihtiyaçlarını karşılama ve toplumun düzenini sağlama noktasında başarılı olamayınca bu görev halkın fikirlerine önem verdiği dinî liderlere, şairlere ve kanaât önderlerine düşmüştür. Edip Harabi, Mihrabi, Mehmet Nuri, Deruni, Ahmet Naim, Yozgatlı Hüzni, Âşık Molla Rahim, Sıtkı, Ahmet Hamdi Akseki, Yahya Kemal, Mehmet Akif Ersoy vb. dinî liderler, şairler ve kanaât önderleri kaynağını dinden aldıkları fikirlerle topluma birlik mesajları veriyorlar, toplumsal buhranın yol açtığı sebepleri tahlil ediyorlar ve onlara çözüm yolları bulmaya çalışıyorlardı. Bu çözüm yollarının çoğu da dini içerikli fikirlerden oluşuyordu. Çünkü İslam dini tam manasıyla yaşanılırsa ferdin ve cemiyetin hem dünyevî hem de uhrevî tüm sorunlarının halledileceğini düşünüyorlardı. Bu yüzden 13. ve 14. yy. dönemleri kadar olmasa da 20. yy. dinî-tasavvufî hayat toplumun genelinde kabul görmüş bir yaşam biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde toplum hayatına yön veren dini-tasavvufî önderler çok sayıda eserler vücuda getirmişlerdir. Bunlardan biri de 20. yy. başlarında yaşayan Osman Hulûsî Efendi'dir.

Tasavvufî bir şahsiyet olan Osman Hulûsî Efendi yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı topluma karşı vazifesini yerine getirmek ve gelecek nesillere dinî-tasavvufî anlayışını aktarmak amacıyla birçok eser yazmıştır. Onun eserleri içerisinde en önemlisi, ismini ilim dünyasına duyurmasına vesile olan *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*'dir. Osman Hulûsî

Efendi'nin insanlığa kazandırmış olduğu *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, dinî-tasavvufî mahiyette yazılan bir eser olması yanında içerdiği konular itibariyle dünyevî ve uhrevî birçok hususa dikkat çeker. Ayrıca *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, bizim çalışmamızın da ana eksenini oluşturmaktadır. Biz bu çalışmada Hulûsî Efendi'nin hayatı ve bu eserinin genel tanıtımı yanında asıl olarak *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*'de geçen Kur'an ayetlerine yaklaşımını irdelemeye çalıştık.

Çalışmanın Konusu

Çalışmamız, Osman Hulûsî Efendi'nin kalemine aldığı *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî* isimli eserinde Kur'an ayetlerine yaklaşımını konu edinmektedir. Çalışmamızda böyle bir konuyu seçmemizin nedeni şudur: Bilindiği gibi eser dinî-tasavvufî bir hüviyete sahiptir. Dinî-tasavvufî eserlerin kaynağı da indiği ilk andan itibaren Müslümanların başucu kitabı olan Kur'an-ı Kerim'dir. Eseri ilk incelediğimizde muhtevastaki birçok konuda Kur'an ayetlerinden yararlandığını tespit ettik. Beyitlerin çoğunda Kur'an ayetlerine atıf yapılmıştır. Bir müellifin eserinde sıklıkla Kur'an ayetlerine yer vermesi, o ayetleri nasıl kullandığı noktasında bizlerde merak uyandırmıştır. Bu ilmi merakı gidermek ve müellifin Kur'an ayetlerine temas etme usulündeki orijinallik, çalışmamızın konusunu bu şekilde belirlememize neden olmuştur.

Çalışmanın Önemi

Osman Hulûsî Efendi'nin *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî* adlı eseri, tefsir ilmi açısından ilk defa incelenmektedir. Eser aslında dini-tasavvufî bir eserdir. Dolayısıyla konuları itibariyle tasavvuf ilminin sınırları içerisine girer. Ancak biz müellifin eserinde Kur'an ayetlerine farklı yorumlar getirmesinden hareketle onun müfessir yönünün de olduğunu düşünerek; bu eserin bir de tefsir ilminin bakış açısıyla incelenmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bu çalışmanın özellikle ikinci bölümünde müellifin Kur'an ayetlerine yaklaşımını irdeleyip, onun müfessirlik olan yönüne de ışık tutmaya çalıştık.

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî ile ilgili tasavvufi ve edebî birçok çalışma bulunmaktadır. Eserin muhteva bakımından tasavvufî bir eser olması tasavvuf alanındaki akademik çalışmalara zemin oluştururken; eserin edebî yönü de, edebî alanda yapılacak olan akademik çalışmalara zemin oluşturmaktadır. Biz ise bu çalışmada eserin tasavvufi ve edebî yönüne değil, tefsir ilmiyle ilgili olan yönünü öne çıkardık. Bu nedenle

çalışmamız, eserin temelini oluşturan alanların dışında farklı bir mecrada yer almaktadır.

Çalışmanın Amacı

Çalışmamızdaki amacımız bu topraklarda yetişen önemli bir sûfî olan Hulûsî Efendi'yi ve eseri *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*'yi tanıtmaktır. Bu çerçevede müellifin özellikle Kur'an'a yaklaşımı, onu yorumlama biçimi ve genel geçer müfessir yorumlarının dışında ona has olan ve bu yönüyle de orijinal bakış açılarına sahip olduğunu düşündüğümüz hususları gün yüzüne çıkarmaya çalıştık. Onun, Kur'an ayetlerine yaklaşımı doğrultusunda bize açtığı fikri ufuk, Kur'an ayetlerinin manaları içerisinde nice derinlik ve hikmetlerin olduğunu bir kez daha ispat etmektedir.

Kur'an Allah kelâmıdır. Dolayısıyla Kur'an sonsuz ilme sahip yüce yaratıcının konuşma fiilinin yansıması hükmündedir. Tüm eksikliklerden münezzeh olan yüce yaratıcının konuşmasındaki deruni manaları, o manalar içerisindeki sırları, manalarda gizli olan hikmetleri, manaların zahirî ve batınî yönlerini, ondaki işarî yorumları sınırlı ve âciz olan insan aklının bir anda kavrayıp algılayabilmesi zordur. Bu, bir tek kişinin altından kalkabileceği bir husus değildir. Kur'an'ın içinde barındırdığı o mana hazinesini kavrayabilmek, onu düzgün bir şekilde algılayıp açıklayabilmek âlimlerin görevidir. Tefsir ilminin ilk çıkışından günümüze kadarki amacı da o sonsuz mana hazinesini keşfetmeye çalışmaktır. Dolayısıyla tefsir nâmına yapılan her çalışma bu büyük binaya bir tuğla koyma çabasıdır. Biz böyle bir çabayı *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*'de görmekteyiz. Müellifin eserde kullandığı ayetlere yüklediği manaları, anlattığı veya anlatmak istediği konuları, fikirleri, mefhumları ayetlerle ilintilendirmeleri ya da irtibatlandırmaları ve ayetlere yaptığı tefsirler bizce Kur'an'ın o sonsuz mana iklimini teneffüs ettirme noktasında farklı bir çalışma olarak görülmektedir. Biz bu çalışmayla bu farklılıkların gün yüzüne çıkmasını ve Kur'an'ın mana iklimine kattığı o yeni soluktan herkesin solumasını istedik.

Çalışmanın Yöntemi

Hulûsî Efendi'nin *Dîvânı* üzerinde tefsir ilminin sınırları içerisine girebilecek bir çalışma yapılmamış olduğundan bu yolda bize ışık tutacak çalışma bulmakta çok zorlandık. Bu da çalışmamızın yöntemi noktasında yer yer zorluklar yaşamamıza yol

açtı. Buna rağmen hem müellifi ve eserlerini, hem de eserlerinin en önemlilerinden biri olan *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî* isimli eserinde Kur'an-ı Kerim ayetlerine yaklaşımını aktarabilecek bir planla tezimizi hazırlamaya çalıştık. Bu bağlamda tezimizi iki bölüm halinde hazırladık.

Çalışmamızın birinci bölümünde yazarın ve eserinin daha iyi anlaşılabilmesi için önce Hulûsî Efendi'nin yaşadığı dönemin siyasi ve kültürel yapısını, onun ilmî kişiliğini, düşünce yapısını ve eserlerini ele aldık. Böylelikle ayetleri yorumlama tarzını ve metodunu incelerken zamanın şartlarının ve yazarın ilmi, kültürel birikiminin eserinin muhtevasına olan etkisini de görme imkânı olacaktır. Bu bölümde çeşitli tasavvufî eserlerden ve müellifimizi tanıtan farklı kaynaklardan istifade ettik. Müellifin hayatını anlattığımız kısımda onun Peygamberimizin soyuna dayanan bir aileden gelmesi hasebiyle nesebi ve kendi hayatı üzerinde yeteri kadar bilgi verdik. Akabinde müellifin eserlerine temas ederken *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî* ile ilgili bilgiler sunduk. En sonunda da müellifin ilmî şahsiyetini oluşturmada önemli rol oynayan etkenlere değindik. Ardından başta *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*'den ve diğer eserlerinden anladığımız kadarıyla müellifin ilmî kişiliğiyle ilgili bazı tespitlerde bulunduk. *Dîvân*'ın edebî bir eser olması hasebiyle şekilsel özelliklerine değinmeye çalıştık. Ayrıca *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî* nin muhtevasının genel bir özetini sunduk.

İkinci bölümde ise Hulûsî Efendi'nin Kur'an ayetlerine yaklaşımını çeşitli başlıklar üzerinden incelemeye tabi tuttuk. Bu konular genel itibariyle müellifin düşünceleri doğrultusunda Kur'an ayetlerine atıf yapılarak izah edilmektedir. Bu yüzden bu başlıklardan her birisini incelerken, anlatılan ana fikir doğrultusunda tasnif yaptık. Böylece her başlık altında ayet perspektifinde yazılan beyitlerin, ayetle kurulan irtibatlarını, ayetlere yüklenen manaları, ayetlerin o beyitlerde niçin kullanıldıklarını, ayetlere ilişkin yapılan yorumların klasik tefsir yorumlarıyla uzlaşan veya uzlaşmayan kısımlarını açıklamaya çalıştık.

Sonuç kısmında ise çalışmamızı kısaca özetleyerek vardığımız neticeler doğrultusunda genel bir değerlendirmede bulunduk. Böylelikle bölümler arasındaki irtibatı sağlamaya çalıştık.

Bu çalışmada bizim en çok karşılaştığımız sıkıntılardan birisi eserin bir tefsir eseri olmamasıdır. Dolayısıyla alışmamızda ne tefsir usulüyle ilgili ne de bilinen manada bir tefsir çalışmasıyla ilgili bilgiler ve tespitler direk olarak bulunmaktadır. Müellifin bir sûfi olduğu düşünöldüğünde ayete bakışı bir müfessirin bakışı gibi değildir. Sözelimi sûfiler genellikle manadan ibareye giderler. Müfessirler ise ibareden manaya giderler. Sûfilerin ayetlere bakışındaki bu özellik, Hulûsî Efendi’de de görölmektedir.

Çalışmamız sürecinde Bilimsel Araştırma Teknikleri alanında yapılmış kaynaklardan faydalanarak, bir takım yöntem ve teknikleri uyguladık. Ayrıca literatür incelemesi, arşiv araştırması, saha araştırması gibi yöntemler kullanarak, kaynak bulma noktasında fayda sağladık. Temel olarak Hulûsî Efendi Vakfı arşiv belgelerinden yararlandık. Ayrıca alışmamızda Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlarının mealini kullandık. *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî* adlı eserdeki Kur’an ayetlerine delalet eden ifadelerin araştırılması için de büyük ölçüde Hulûsî Efendi’nin bu ifadelere hangi anlamlar yüklediğini dîvân edebiyatı sözlüklerinden yararlanarak izah etmeye çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMAN HULÛSÎ EFENDİ VE *DÎVÂN-I HULÛSÎ-İ DÂRENDEVÎ*

1. OSMAN HULÛSÎ EFENDİ’NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1. OSMAN HULÛSÎ EFENDİ’NİN HAYATI

Nakşibendiyye halifelerinden Osman Hulûsî Efendi, Avrupa merkezli küresel bir savaş olan Birinci Dünya Savaşı’nın başladığı zamanlarda, hatta halkın ekmek dahi bulamadığı bir ortamda¹ 1914 senesinde Ağustos’un 12’sinde Pazartesi günü, Malatya iline bağlı Dârende ilçesinin Hacılar-Şeyhli mahallesinde doğmuştur.²

“Osman Hulûsî Efendi, Şeyhzadeoğlu ailesine müntesib olan babası Hasan Feyzi Efendi aracılığıyla 12. kuşaktan soyu olan Şeyh Hamîd-i Velî³ (ö.815/1412)’ye oradan da Hz. Hüseyin vasıtasıyla 36. kuşaktan müteselsilen Peygamberimiz (sav)’e intikal eder.⁴

¹ İrfan Gündüz, *Darendeli es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyumu Tebliğleri*, Ankara 1997, s. 30.

² “Daha önce hayatı hakkında yapılan araştırmalarda doğum tarihi 1915 olarak belirtilmiştir. Hatta nüfus cüzdanında doğum yılı 1333 olarak kaydedilmiştir. Ayrıca babası Hatib Hasan Feyzi Efendi’nin de oğlunun doğum tarihini 12 Ağustos 1914 şeklinde bir kitabın iç kapağına yazmış olduğu tesbit edilmiştir.” Bkz. İsmail Palakoğlu, *Gönüller Sultanı es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 15.

³ Halk arasında “Somuncu Baba” ismiyle ma’ruf olan Şeyh Hamîd-i Velî’nin asıl adı Hamîd Hamîdüddîn’dir. Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid Han zamanında yaşamıştır. Miladi 1331 tarihinde Kayseri’nin Akçakaya köyünde doğmuştur. Anadolu’ya manevî fetih için gelen Horasan erenlerinden Şemseddin Musa Kayserî’nin oğludur. Alâaddin Erdebilî’den ve Bayezid-i Bistamî’nin rûhâniyetinden mânevî terbiye almıştır. İrşâd vazifesi için Anadolu’ya dönmüş ve Bursa’ya yerleşmiştir. Bursa’da çilehânesinin yanında yaptırdığı ekmek fırınında somun pişirip çarşı pazar dolaşarak "Somunlar, Müminler" nidâsıyla insanlara somun dağıtmıştır. Bu sebeple Somuncu Baba lâkaplı Şeyh Hamîd-i Velî, Ekmekçi Koca olarak da tanınmıştır. Zamanın padişahı Yıldırım Beyazıd Han’ın talebi üzerine Ulu Caminin açılış hutbesini, Şeyh Hamîd-i Velî Hazretleri okumuş, hutbede Fatiha sûresini yedi farklı şekilde yorumlamıştır. Mânevî kişiliği ve bilgelik yönü ortaya çıkan Şeyh Hamîd-i Velî şöhetten korktuğu için talebeleriyle birlikte Bursa’dan ayrılarak Suriye ve Hicaz’ı ziyaretten sonra Aksaray’a gelmiştir. Aksaray’da Hacı Bayramı Velî’yi dünya ve âhirete ait ilimlerde eğiterek yetiştirmiş, irşad vazifesi için Ankara’ya görevlendirmiştir. 815/1412 tarihinde ebedî âleme göç etmiştir. Kabri Malatya’nın Dârende ilçesinde Şeyh Hamîd-i Velî Camii içerisinde yer almaktadır. Ahmed Akgündüz, *Dârende Tarihi*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul 2002, s. 873.

⁴ Akgündüz, *Dârende Tarihi*, s. 873.

Validesi Fatıma Hanım kanalıyla da meşayihden Tâcüddin-i Velî'ye⁵, oradan da yine Hz. Hüseyin vasıtasıyla Hz. Peygambere ulaşır. Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi, hem anne hem baba tarafından Hz. Peygamber'in neslinden gelmektedir ve bu sebeple kendisi hem 'Seyyid' hem de 'Şerif'dir.⁶ Bilindiği gibi 'Seyyid' Hazret-i Muhammed (sav)'in torunu Hz. Hüseyin (ra)'in neslinden gelenler hakkında kullanılan bir tabirdir. Hz. Hasan (ra)'in neslinden gelenlere ise 'Şerif' denir."⁷

Osman Hulûsî Efendi Peygamber-i Zîşan Efendimiz'e olan soyunu ve bağı *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî* adlı eserinde şu beyitlerle izah eder:

*"Hudâ'ya sad- hezârân hamd ü şükr olsun ki lutf etdin,
Hulûsî, nur-ı aynım sevgili ceddîm Hüseyin'immiş."*⁸

*"Muhammed Mustafâ'dır cedd-i pâki,
Hulûsî bunların hep pâ-yi hâki."*⁹

Hulûsî Efendi'nin muhterem babası olan Hasan Feyzi Efendi, 1873 senesinde Osmanlı Devletinin son zamanlarında Dârende'de doğmuştur. Hayatının büyük bir bölümünde Şeyh Hamid-i Velî Camii'nde imam hatiplik görevini ifa ederken geçirmiştir. Burada hatiplik yaptığından dolayı kendisine Hatip Hasan Efendi diye hitap edilmiştir.¹⁰ Hatip Hasan Feyzi Efendi, vefatına kadar Somuncu Baba Camii'nde görevine devam etmiş, 1945 senesinde de o yıllarda salgın olan tifo hastalığına tutularak vefat etmiştir.¹¹

Hulûsî Efendi'nin validesi ise Taceddin-i Velî soyundan Seyyid İbrahim Efendi'nin kızı Fatıma Hanım'dır. O, 1879 yılında Dârende'nin Zaviye mahallesinde dünyaya

⁵ Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte, Ahmet Akgündüz tarafından hazırlanan Dârende Tarihi adlı kitapta su bilgiler verilmektedir: "İbrahim Tâceddin Veli 650/1252'de Dârende'de vefat etmiştir. Kabri, Dârende'nin Zâviye mahallesinde, ahfâdından Osman Hulûsî Ateş'in evinin bahçesindedir. Tâcettin-i Veli'nin 13. yy.'ın ortalarında Diyarbakır Kadılığı'nda bulunduğu ve orada bir camii ile bir kütüphane yaptırmış olduğu söylenmektedir." Akgündüz, *Dârende Tarihi*, s. 747.

⁶ Mevlüt Sarıoğlu, 'Es-Seyyid Hacı Osman Hulûsî Darende'vi', Somuncu Baba Dergisi, Sayı 1, Haziran 1994, s. 12.

⁷ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1993, c. III, s. 200.

⁸ Es-Seyyid Osman Hulûsî Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Darende'vi*, Nasihat Yayınları, İstanbul 2006, s. 123.

⁹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Darende'vi*, s. 434.

¹⁰ Ahmet Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba Şeyh Hamid-i Veli ve Neseb-i Âlisi*, İstanbul 1992, s. 120-133.

¹¹ İsmail Palakoğlu, *Gönüller Sultanı es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul 2005, s. 20.

gelmiştir. Fatıma Hanım, Somuncu Baba'nın soyundan olan Hasan Feyzi Efendi ile evlenmiş ve bu izdivaçtan, anna ve baba tarafından seyyid olan evlatlar doğmuştur. Eserini ve eserindeki Kur'an yaklaşımını ele alacağımız es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi de bu evlatlarından biridir. Diğer evlatları ise Ahmed Nuri (1318/1945), Bedreddin (1320/1324) ve Kerime Sekine'dir.¹² Maneviyatının kuvvetli olduğu bilinen Fatıma Hanım; evlatlarının yetişmesine gereken önemi gösteren müşfik bir annedir. O da 1945 yılında eşi gibi tehlikeli bir hastalık olan tifo hastalığına yakalanarak dünyaya gözlerini yummuş ve Taceddin Velî Mezarlığına defnedilmiştir.¹³

Osman Hulûsî Efendi'nin 22 Haziran 1934'de çıkarılan Soyadı kanunu ile 'Şeyhzadeoğlu' olan lakabı 'Ateş' olarak değiştirilmiş ve kayıtlara geçmiştir. Fakat 'Ateş' soyadını almadan önce kullandığı 'Şeyhzadeoğlu' lakabına hürmeten şahsi kütüphanesi 'Hulûsî Ateş Şeyhzadeoğlu Özel Kitaplığı' olarak açılmıştır.

İncelediğimiz eserin adında da zikredilen 'Dârendevî' lafzı, Hulûsî Efendi'nin Dârende'de yaşamını idame ettirdiğinden dolayı kullanılmaktadır.

Osman Hulûsî Efendi hayatı süresince bilhassa çocukluğunda kendi yaş grubundaki arkadaşlarına nisbeten davranışları, sözleri, giyim kuşamı ile farklılık göstermiştir. O, her daim çevresindekilere örnek bir insan olmuş, gittiği her ortamda insanlara güven, samimiyet ve muhabbet duygularını aşılamıştır. Ayrıca, çocukluk dönemlerinden itibaren ilimle meşgul olmuş ve vefatına kadar da ilmi anlamda kayda değer çalışmalar yapmıştır. Şahsına ve çevresine faydalı olmak adına ortaya koyduğu bütün faaliyetlerde, yalnızca Allah rızasını aramıştır.¹⁴

Osman Hulûsi Efendi, dini konulardaki ilk bilgilerini babası Hasan Feyzi Efendi'den öğrenmiştir. Babasının da desteği ile daha yedi yaşlarındayken Kur'ân-ı Kerim'i talim ve hatim etmiş böylece tahsil hayatına adım atmıştır. Hulûsi Efendi, önce Hacılar Şeyhli Mahâllesi Camii Medresesine gitmiş ardından Dutluk Sıbyan Mektebinde eğitimine

¹² Palakoğlu, s. 24.

¹³ Palakoğlu, s. 23.

¹⁴ İhsan Özkes, *Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1991, s. 17.

devam etmiştir. 1923 senesinde Cumhuriyet ilkokuluna başlamış, 1928-1929 yıllarında buradaki eğitimini tamamlamıştır.¹⁵

Hulûsi Efendi ilkokul tahsilini bitirdikten sonra herhangi bir resmi kurumda eğitim almamıştır. Ancak dinî hususlarda kendini çokça geliştirmiş, yaşadığı ortam ve o zamanlarda kargaşa içinde olan dünyanın çeşitli sorunlarına haiz olup onlara çözüm üretmek için gayret etmiştir. Birçok konuda benzerlerine göre daha yüksek bir düzeyde gayret ve zekâsıyla öne çıkmıştır. Hakk'ın rızasını ilim, irfan ve irşadda bulan Hulûsi Efendi, şahsi gayret ve çabasıyla Farsça ve Arapça dillerini öğrenmiş, Edebî sanatlarla ilgi duymuş, kendisini de bu alanlarda yetiştirmeye çalışmıştır. Nitekim edebî sanatlarla olan merakı ve ilgisi Dîvân edebiyatıyla yazdığı beyitlerden oluşan Dîvân'ında açıkça ortaya çıkmaktadır. Osman Hulûsî Efendi, dönemindeki sıkıntılı durumlara, dünyadaki savaşa ve karşılaştığı maddî imkânsızlıklara rağmen, durmamış, pes etmemiş, öğrenmeye ve öğretmeye devam etmiştir. Kitapları çok sevmiş, tabiri caizse kitaplarla arkadaş olmuştur. Daha önceden de bahsettiğimiz gibi pek çok fedakârlık sonucunda Dârende'de kendi adına 'Hacı Hulûsî Ateş Şeyhâdeoğlu Özel Kitaplığı'nı kurmuştur.¹⁶

Kitaplara olan derin muhabbetini Osman Hulûsî Efendi, şu sözlerle ifade etmiştir: *"...Hacca gitmeden önce dünya sevgisi olarak sadece kitapları seviyordum, şimdi onlar da ikinci sırada kaldılar."*¹⁷

Hulûsî Efendi, kitaplarına olan sevgisini yalnızca onları okumakla ortaya koymamış, aynı zamanda onları muhafaza ederek de göstermiştir. Zamanla şahsi kitaplarını koruduğu için bu alanda kendini geliştirmiş ve iyi bir ciltçi ve şirâze örmecisi olmuştur. Şahsi kütüphanesinde bulunan yazma ve basma eserleri bizzat kendisi ciltlemiştir. Dîvânlar, Ansiklopedi ve atlaslar, tefsir, hadis ve fıkıh kitapları, lügatlar, antolojiler, deneme ve fikir kitapları, fen bilimleri gibi birçok kitap ona has bir tertip ve korumayla bu geniş kütüphanede yerini almıştır. Bütün bir ömrünü ilim öğrenmeye ve Allah'ın rızasını kazanmaya adanmış Osman Hulûsî Ateş, yalnızca bunlarla yetinmemiş aile ve çevresi için, bilhassa memleketindeki dirlik ve düzen için gereken ne varsa yapmaya

¹⁵ Palakoğlu, s. 24-26.

¹⁶ Zeynep Şenda Ateş, "Osman Hulûsi Ateş ve Seyr-u Süluk Metodu", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2007, s. 23.

¹⁷ Palakoğlu, s. 31.

çalışmıştır. “*Yarın ölecekmiş gibi âhiret için, hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için çalışınız*”¹⁸ düsturunu kendine şiar edinmiş, her gününü son günüymüş gibi ilimle ve hizmetle geçirmiştir. Topluma birçok yarar sağlamış ve yaptığı faaliyet ve hizmetlerden ötürü kendisine defaatle ödüller verilmiştir.¹⁹

Babası Hatip Hasan Efendi’nin ahirete irtihalinden sonra Müftülüğün gönderdiği resmî bir yazı ile Şeyh Hamid-i Velî Camii’ne imam-hatip olmuştur. Bir süre fahrî olarak görev yaptıktan sonra 1953 yılında kadrolu olarak hizmetine devam etmiştir. 1987 yılında ise emekli olmuş, daha çok ilmi faaliyetler yapmaya çalışmıştır. Hatip Hasan Efendi’nin teşvikleriyle matbaacılık (pres, harf dizme), ciltçilik, mühür kazımak, marangozluk ve oymacılık gibi sanatlarda ustalık kazanmıştır. Gençliğini, vakti boşa harcamayarak sünnet-i seniyyeye tabi olarak geçiren Osman Hulûsî Efendi, dünyalık iâşesini de öğrenmiş olduğu sanatsal işlerle sağlamıştır. Bizzat kendisi, imamlık yaptığı Şeyh Hamid-i Velî Camii’nin çatısının yapımında çalışmış ve böylece marangozluk kabiliyetini geliştirmiştir. Nitekim zikrettiğimiz sanatsal sahalarda usta olması, onun sanatkâr bir kişiliğe, estetik duygusuna, ince bir ruha sahip olduğunun bir göstergesidir. Hulûsî Efendi’nin gayret ve başarılarını “*Hiç kimse, asla kendi kazancından daha hayırlı bir rızık yememiştir*”²⁰ hadisine sadakatının bir yansıması olarak görmek gerekir. O, hiç kimsenin maddi yardımına ihtiyaç duymadan hayatını sürdürmüş, toplumdan uzak değil, halkla beraber olmuştur.²¹

Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi’nin ecdâdı, Şeyh Hamîd-i Velî Hazretleri (ks), Halvetî tarikatı meşayihından olmakla birlikte Osman Hulûsî Efendi, halifeliğini yapmış olduğu Sivaslı İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak (ks) Efendi’den dolayı Nakşî Hâlidî koluna mensuptur. İsmail Hakkı Toprak (ks)’a daha çocukluk yıllarında intisab eden es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi, Nakşibendî tarikatını benimsemiştir. İhvanlarını da Nakşibendî tarikatı esaslarına göre yetiştirmiştir.

¹⁸ Acluni, İsmail b. Muhammed, *Keşfu’l-Hafa*, Beyrut 1351, c. I., s. 257; c. II., s. 217.

¹⁹ Palakoğlu, s. 32-33.

²⁰ Buhari, Muhammed b. İsmail; *Câmi’us-Sahih*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1315, Büyû’, 15.

²¹ İrfan Gündüz, “*Dârendeli es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Hazretleri*”, *Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyumu Tebligleri*, s. 32.

Osman Hulûsî Efendi, yedi yaşlarında iken Sivaslı İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak (ks) ile ilk görüşmesi gerçekleşmiştir.²²

Osman Hulûsî Efendi, İhramcızâde İsmail Hakkı Efendi vesilesi ile Hakk yolunda üstün mesafeler katetmiştir. İhramcızade İsmail Hakkı Efendi, vefat etmeden önce Hulûsî Efendi'yi kendisinden sonra bu yolu temsil eden hâlife olarak bırakmaya karar vermiştir.²³

Hulûsî Efendi, İhramcızade'nin 1969 senesinde vefatına değin onun vesilesi ile seyr-u sülûkunu tamamlamış, ona hizmet etmiştir. Vefatından bir süre sonra ise işaret buyurulduğu üzere irşad vazifesini üstlenmiştir.²⁴

Osman Hulûsî Efendi, yaşadığı beldesine ve çevresine her daim yararlı faaliyetler yapma isteğinde ve çabasında olmuştur. O, Dârende ilçesinin Zaviye mahallesinde Kudret Hamamı'nın havuzunu kullanılır duruma getirmiştir. 1956 yılında Kudret Hamamının yolu ve havuzunun yapılması için bizzat çalışmış; şifa kaynağı bir menbaı insanların hizmetine sunmuştur. 1984 yılında Kudret Havuzu'na giden yola bir köprü yaptırmıştır. 1960'lı yıllarda “Şeyh Hamîd-i Velî Camii İhya ve Onarım Derneği'ni” kurmuş; maddi imkânsızlıklara rağmen çevredeki kasaba ve köylere, camii onarımına yardım toplamak gayesiyle gitmiştir. Yine aynı yıllarda camii derneği yararına “*Somuncu Baba*” isimli eserin basımını sağlamış; ayrıca da Dârende ve Şeyh Hamid-i Velî hakkında sahih bilgilerin neşredilmesine yardımcı olmuştur. Osman Hulûsî Efendi, yaşamış olduğu beldenin gelişmesi için özellikle de gençlerin eğitimlerini en iyi şekilde almaları maksadıyla gayret göstermiştir. İmam-Hatip Lisesi'ni yaptırmakla dinî kültürün öğrenilmesini arzulayan Osman Hulûsî Efendi, Endüstri Meslek Lisesi ile de gençlerin sanat sahibi olmalarını arzulamıştır. Ayrıca Dârende'nin kalkınmasındaki maddi ve manevi destekleri son derece önemli olmuştur.²⁵

Hayatının tamamını insanlığa hizmete adanmış Osman Hulûsî Efendi, bu yolda birçok çalışmalarda bulunmuş ve birçok vakıf faaliyetine iştirak etmiştir. “Dağ başında değil,

²² Palakoğlu, s. 100.

²³ Mehmet Uçaralp, “*Garibullahi Sivasî*”, Somuncu Baba Dergisi, Sayı 27, s. 7.

²⁴ Palakoğlu, s. 107.

²⁵ Palakoğlu, s. 110-121.

halk içinde evliya olma” yolunu benimseyen Osman Hulûsi Efendi zamanını halka hizmetle geçirmiş, toplumla iç içe fakat Hakk’la beraber olmayı hedefleyen bir irşad usulünü benimsemiştir.²⁶

Hizmet açısından, imrenilecek şekilde dolu dolu bir hayat yaşayan es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi bir süre hastanede tedavi gördükten sonra 1990 senesinin Haziran ayının 14’ünde, seher vaktinde âlem-i ukbâya irtihâl eylemiştir. Kabri Dârende Şeyh Hamidi Velî Camisinin avlusundaki hazirededir.²⁷

1.2. OSMAN HULÛSÎ EFENDİ’NİN ESERLERİ

Osman Hulûsî Efendi’nin üç eseri bulunmaktadır. Bu eserlerin isimleri *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, *Mektubât-ı Hulûsî-i Dârendevî* ve *Şeyh Hamid-i Velî Minberinden Hutbeler*’dir. Bu bölümde Osman Hulûsî Efendi’nin kaleme aldığı eserleri tanıtıcı bilgiler vermeye çalışacağız. Bununla birlikte asıl konumuzu oluşturan *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî* ile ilgili daha detaylı bilgiler sunacağız.

1.2.1. *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*

Tasavvuf, hicri 5. asırdan itibaren fikir ve sanat alanında ilim kaynağı olmuş, yüzyıllarca mutasavvıflar ve mütefekkirler, bu gelişmeyi izah etmeye çalışmışlardır. Bazıları tasavvufu nesirle, bazıları da şiirle anlatmayı tercih etmişlerdir. Birçok Hakk dostu şiirleriyle gönülleri Allah’a yaklaştırmışlardır. Nakşibendiyye tarikatında bir şeyh olmakla birlikte *Dîvân-ı* olan mümtaz şairlerden Osman Hulûsî Efendi, eserlerinin bir kısmında tasavvufu muhtelif yönleriyle anlatmıştır.

Menşeyini Kur’an ve sünnetten alan Osman Hulûsi Efendi yazdığı eserlerinde Kur’an ve sünnette bulunan ilahi hakikatleri şiirsel bir dille okuyucuya iletmek için edebî bir üslup kullanmış, özellikle şiiri bir irşad vesilesi olarak kabul ederek mesajlarını insanlığa ulaştırmıştır. Hulûsi Efendi iç dünyamızı yansıtan ve gönlümüze hitab eden mısralarını büyük bir ustalıkla kaleme almıştır. Eserini incelediğimizde onun dinî hususiyetlere de işaret ettiğini, tasavvufî inceliklere değindiğini, toplumsal mevzulara, insanî değer ve yargılara yer verdiğini, bilhassa çalışmamızın asıl konusunu oluşturan ayet ve hadis-i

²⁶ Palakoğlu, s. 110-121.

²⁷ Özkes, s. 21.

şerifler ile Kur'an'a olan yaklaşımını ele aldığını görürüz. Osman Hulûsi Efendi tüm bu konuları eserlerine, kendine has bir üslupla edebî sanatları kullanarak inceliklerle yazmıştır.²⁸

Hulûsî Efendi, daha önce de değindiğimiz gibi zamanın şartları sebebi ile ilkokul öğreniminden başka eğitim almamış, fakat kendini ilim ve irfan öğrenmeye adanmıştır. O, şiirlerini amaç olarak değil, araç olarak ortaya koyan mutasavvıflardan biridir. Şiirlerini Allah'a ulaşmada bir vasıta olarak görmüştür. Osman Hulûsi Efendi Allah'a ulaşmak için vasıta olarak gördüğü şiiri ve şiir yazmanın Allah vergisi bir kabilyet olduğunu düşünerek *“Herhangi bir şeyin en güzelini yapmaya çalışmak, o işin edebiyatı sayılır. Şiir yazan kimse en güzelini yapmış olmaz, çünkü o Allah vergisidir”* demiştir.²⁹ Şiirlerini topladığı Dîvânda nefis terbiyesi, zikir, tefekkür, güzel ahlak, hizmet, güler yüzlülük, masivadan yüz çevirmek, muhabbet, aşk, sevgi gibi konular ele alınmış, bütün Müslümanların manevi eğitimi sağlama amaçlanmıştır.

Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî'de bulunan gazel ve şiirlerin çoğu aruz ölçüsüyle yazılmıştır. Ancak eserdeki gazellerde hece ölçüsüyle yazılmış takriben 60 manzume ve 10 müstezât bulunur. Aruz ölçüsüyle yazılmış ve aşkı konu edinen beyitlerde şiirlerini aruzla yazan Fuzulî ve Niyaz-ı Mısri'nin edası vardır. Hece ölçüsüyle yazılmış olanlarda ise hayatını Anadolu'da geçiren bir halk şairi olan Yunus Emre'nin tesiri aşikâr olarak hissedilmektedir. Bu sebeple Osman Hulûsi Efendi'yi günümüzde bir Yunus Emre takipçisi olarak kabul etmek mümkündür.³⁰

Hulûsî Efendi, Dîvân'ını oluştururken, Kur'an'dan, hadislerden, kıssalardan, dini ve tarihi şahsiyetlerden ve peygamberler tarihinden yararlanmıştır. Ayrıca meşhur sufilerden ve Yunus Emre, Mevlana, Fuzuli, Şirazi, Niyaz-ı Mısri ve Şeyh Galip gibi şahsiyetlerden de etkilenmiştir.³¹

Osman Hulûsî Efendi'nin Dîvânını incelediğimizde onun Klasik Edebiyatımızı canlandırmış olduğunu görebiliriz. O, tüm olumsuzluklara rağmen günümüze dek,

²⁸ *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî'den Şerhler*, Nasihat Yayınları, 2012, s. 5.

²⁹ *Kültür Armağanı*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Kasım 2002, Ankara, s. XI.

³⁰ İsmail Palakoğlu, *Gönüller Sultanı es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi*, Haziran 2004, s. 144.

³¹ Yâkub Çiçek, *'Dîvân-ı Hulûsi'ye Kur'an- Sünnet Açısından Bir Bakış*, Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Sempozyumu Tebliğleri, s. 64.

tasavvuf ve İslam kültürüne vakıf olarak bu edebiyatı yaşatmıştır. “Tasavvufî Türk Edebiyatı çerçevesinde yazdığı şiirlerini ‘*Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*’ adıyla bir araya getiren Osman Hulûsî Efendi, bizzat kendisinin gözetiminde, Muhyiddin Tütüncü’ye Arap harfleriyle kaleme aldırılmıştır. Sonra bu eserin geliriyle Dârende’ye 200 yataklı bir hastane yapılması için, eserin birinci baskısı 1986 yılında basılmıştır.”³²

Osman Hulûsî Efendi, kaleme almış olduğu şiirlerini çoğunlukla doğuş üzerine yazmıştır. Bir gazelini nasıl yazdığı şöyle anlatılır:

“Osman Hulûsî Efendi 1981 yılında Ankara’da 34 gün tedavi görmüştür. Yanında refakatçi kalan arkadaşa bir sabah: ‘Gece bir doğuş oldu. Bir Na’ t-ı Şerif yazdım. Rüyamda bir mücevherat yığınının başında duruyordum. Oradan bir parça alıp kime versem onda da inkişaf ediyor, bir mücevherat yığını oluşuyordu. Bu arada bu na’ tı yazdım.’ diye buyururlar.”³³

“Dürr-i şehvâr-ı risâletdir Muhammed Mustafâ

Tâc-ı Levlâk-i hilâfetdir Muhammed Mustafâ

Perdedâr-ı harem-i hâsıdurur Cebrâil

Mazhar-ı nûr-ı nübüvvetdir Muhammed Mustafâ

Zât-ı Hak Sultân-ı Kevneyn söylemişdir zâtına

Enbiyâ ser-hayline tâc-ı risâletdir Muhammed Mustafâ

Mu’cizâtıdır zuhûrunun ser-â-ser kâinât

Mebde-i kevn ü mekân-ı tamâmetdir Muhammed Mustafâ

Çâr yârı çâr erkânıdurur İslâmın

Sıdk-u adl ü hilm-ü re’fetdir Muhammed Mustafâ

³² Palakoğlu, s. 145.

³³ Palakoğlu, s. 147.

Mâ-hasal dergâhının kemter Hulûsî bendesi

*Redd kılmaz kimseyi kân-ı mürüvvetdir Muhammed Mustafâ.*³⁴

Osman Hulûsî Efendi, Dîvân'ında sembolik bir dil kullanmıştır. Çoğu zaman paradoksal ifadelerle yer vermiştir. Onun bu ifadeleri kullanmasındaki sebep, sırlarını gizli tutmak istemesinden ve kendisine gelebilecek çeşitli tehlike ve saldırılardan korunmak içindir. Eserin aslı "H.Hulûsi Ateş, Şeyhzâdeoğlu Özel Kitaplığı"ndadır.

1.2.2. Mektubât-ı Hulûsî-i Dârendevî

Mektuplaşma, tasavvufî tecrübenin aktarılmasında tercih edilen bir iletişim vasıtasıdır. İnsan sevdiğine, duygu ve düşüncelerini, aşkını, muhabbetini, mesajını mektuplar vasıtası ile iletir. Ayrıca mektuplar, tebliğ ve irşadda önemli yer tutar. Nitekim Allah Teâla elçisine İslam'a açık davet ayetini indirince Peygamberimiz (sav) de İslam dinini tebliğ etmek maksadıyla çeşitli beldelere tebliğ mektupları yollamıştır. Peygamberimizin manevi mirasçıları olan Allah dostları da mektuplar vasıtası ile nasihat edip, yol göstermişlerdir.

Osman Hulûsî Efendi kendi aile fertlerine, kendisine tabi olan müntesiplerine ve arkadaşlarına zaman zaman mektuplar yazmış, bunların içinde de Allah'a olan bağlılığını ifade eden cümleler kullanmıştır. Hulûsî Efendi kaleme aldığı mektuplarında nazım ve nesri kurallarına uygun olarak dikkatle kullanmış, böylece insanlığa fayda sağlayan mümtaz bir edebî eser ortaya çıkarmıştır.

Osman Hulûsî Efendi, şiirlerinde 'Hulûsî' mahlasını kullanırken, *Mektubât*'ında 'Muhyî' mahlasını kullanmıştır. O, Dîvân'ında olduğu gibi, mektuplarında da ayet ve hadislerden yararlanmıştır. Mesela bir mektubunda müridin tarikata girişte şeyhin elini tutarak biat etme hadisesini Fetih Sûresi 10. ayet-i kerimede geçen 'yedullahi fevka eydihim' ayetine dayanarak şu şekilde yorumlamaktadır: Müridin tarikata girerken, her ne kadar duyular âlemindeki 'dört unsur'dan mürekkep bir şeyhin elinden tutarak bağlanıyormuş gibi görünse de aslında bu bağlanışın ayetin işaret ettiği biçimde

³⁴ Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Darende*, Nasihat Yayınları, Haziran 2013, s. 306.

manevidir.³⁵ Ayrıca o, mektuplarında Mevlana, Sadi, Molla Cami gibi büyük mutasavvıfların sözlerine de yer verir.

Osman Hulûsî Efendi piri, İhramcızade İsmail Hakkı Efendiye yazdığı bir mektubunda Mevlana'nın şu beytini nakleder:

“*Sine hâhem şerha ez firâk*
Ta be-guyem şerh-i derd-i iştîyak”

“Sana karşı özlemimin sebebini açıklayabilmem için, firkatten paramparça hale gelmiş bir gönül arzu ediyorum”.

Aynı zamanda bu mektubunda, ‘*Mektuplaşmak kavuşmanın yarısıdır*’ diyerek şeyhine olan kavuşma özlemini dile getirmiştir.³⁶ 66 mektuptan oluşan *Mektûbât*’ta Osman Hulûsî Efendi; oğullarına, ebeveynlerine ve arkadaşlarına ve ismini yazmadığı kişilere seslenmiştir.

Muhittin Tütüncü tarafından derlenen eser, 1996’da *Mektubât-ı Hulûsî-i Dârendevî* adı ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mehmet Akkuş tarafından yayına hazırlanmış ve es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı tarafından yayımlanmıştır. Bu eserde 66 kadar mektup olduğunu söylemiştik. “Bu mektupların dışında eserde, Rubailer, Müfredat, Tarihler, Osmanlıca el yazma orijinal metin, hangi mektubun kime yazıldığını gösteren mektupların konular ve şahıslar fihristi ve sözlük bulunmaktadır.” Eserin orijinali “H.Hulûsî Ateş, Şeyhzâdeoğlu Özel Kitaplığı”nda muhafaza edilmektedir.³⁷

1.2.3. *Şeyh Hamid-i Velî Camii Minberinden Hutbeler*

Osman Hulûsî Efendi, babasının vefatından sonra Darende Şeyh Hamid-i Velî Camii’nde İmam ve Hatiplik yaptığı günlerde birçok hutbe irad etmiştir. Bu hutbeler,

³⁵ Es-Seyyid Osman Hulûsî Ateş, *Mektubat-ı Hulûsî-i Darende*, Eylül 1996, s. 46.

³⁶ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 147.

³⁷ Palakoğlu, s. 174.

Osmanlıca'dan Türkçe'ye çevrilmiş “*Şeyh Hamid-i Velî Camii Minberinden Hutbeler*” adı altında yayınlanmıştır.³⁸

Osman Hulûsi Efendi'nin *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî* ve diğer eserleri ile ilgili verilen bu bilgilerden sonra müellifin ilmî kişiliği üzerinde durmaya çalışacağız.

1.3. OSMAN HULÛSÎ EFENDİ'NİN İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.3.1. Tahsil Hayatı

Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi ahlaki değerlere ve ilmi konulara hayatı boyunca ilgili olmuştur. Garip, düşkün, yoksul ve kimsesizlerin hâmisî olan Hulûsi Efendi, ilk eğitimine babası Hatip Hasan Efendi'den Kur'an-ı Kerim'i öğrenmekle başlamıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi “O, Hacılar Şeyhli Mahallesi Camii Medresesi'nde öğrenimini sürdürmüş; Dârende Dutluk Sıbyan Mektebi'ne bir müddet devam ettikten sonra yeni Türk Alfabesi'nin okutulduğu ve 1923 yılında eğitim-öğretime açılan Cumhuriyet İlkokulu'nda resmi eğitimini 1928-1929 eğitim-öğretim yılında tamamlamıştır. Okulun Diploma Kütük Defterine, aynı yıl kendisi ile birlikte toplam dokuz arkadaşının mezun oldukları kaydedilmiştir. Okulu iyi derece ile bitirmiş ve onbir yıl sonra 1939'da kendisine Dârende Maarif Memurluğu tarafından diploması teslim edilmiştir.”³⁹

Korkmaz Hafız adıyla ma'ruf Dârendeli bir zatın;

“*Almadın gerçi zâhir hocasından dersi*

Okutup ilm-i ledûn fâiku'l-akrân etmiş”⁴⁰

şeklinde de ifade ettiği gibi Hulûsî Efendi, Arapça ve Farsça dillerini öğrenmiş, Edebiyat bilgisini geliştirmiş; bildiklerini eserlerinde nakış nakış işlemiştir. O, şiirlerinde kullandığı üslup ile halk tarafından tanınan biri haline gelmiştir. Korkmaz Hafız'ın Hulûsî Efendi'nin meziyetlerini ve yüksek şahsiyetini naklettiği şiirin bir kısmı şöyledir:

³⁸ Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş, *Şeyh Hamîd-i Velî Minberinden Hutbeler*, haz. Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz, İstanbul 2006, s. 34.

³⁹ Ahmet Şimşirgil, *Asırlara Hitabeden Âlim es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi*, Nasihat Yayınları, Haziran 2015, c. I., s. 196.

⁴⁰ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 437.

*“Hazret-i Hakk bu asırda seni sultân etmiş
Hüsn-i ahlâkı Hulûsî sana ihsân etmiş*

*Kim severse seni cândan, o efendim mü'min
Seni rencîde eden münkiri Süfyân etmiş*

*Hakk'a binlerle şükür Dârende'yi ihyâ etti
Ehl-i tevhîdin içinden, seni kumandan etmiş*

*Seni vasf etmeğe Korkmaz'da liyâkat ne gezer
Sana karşı muhabbet anı gûyân etmiş.”⁴¹*

Peygamber Efendimiz ümmetine atıcılığı, biniciliği ve yüzmeyi öğrenmeyi teşvik ederdi. Kendisi güreş ettiği için, âlimler güreşi de bu kategoride saymışlardır. Hulûsî Efendi, bu sporlarla ilgilenmiş ayrıca kazancını helal yollardan elde etmeye çalışmıştır. Resûlullah Efendimiz helal rızık kazanma konusunda şöyle buyurmuşlardır: *“Hiç kimse el emeğiyle yediğinden daha hayırlı bir şey yemez. Allah'ın Nebisi Davud (as) da kendi el emeğinden yerdi.”⁴²*

Babası onu, iyi bir ahlak ve edep sahibi olması yanında, sıhhatli bir vücuda kavuşması ve iyi bir meslek ve sanat yolunda ilerlemesi için de gayret göstermiştir. Bu konuda Osman Hulûsî Efendi Peygamber Efendimizin hayatını ve söylediklerini örnek almıştır. O, sünnet-i seniyye'ye tabi olarak çocukluğunda ve gençliğinde güreşle ve yüzme ile ilgilenmiştir.⁴³

Osman Hulûsî Efendi'nin ilme ve kitaba olan ilgisi ile ilgili şöyle bir olay anlatılır: *“Hulûsî Efendi, gözlerini çevredeki kâğıt parçalarına mıhlamıştır. Bir defasında Dârende'deki bir leblebicinin kıymetli bir kitabın yapraklarını satış için külâh olarak kullandığını görünce, onu almak istemiş ve cebinde yeterli para olmadığını fark edince, hemen evine dönmüş, kıymetli bir eşyasını satarak kitabı satın almıştır. İşte bu olay da onun ilme, kültüre, irfana olan tutkusunu gösterir. Yeri ve zamanı gelince evindeki hayvanını bile satarak elde ettiği kitaplardan ‘Hacı Hulûsi Ateş, Şeyhzâdeoğlu Özel*

⁴¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârende'vi*, s. 437.

⁴² Buhari, Buyû, 15.

⁴³ Şimşirgil, c. I, s. 198.

Kitaplığı'nı kurmuştur. Bu kütüphanede el yazması, taş baskısı, çeşitli dil ve konularda birçok eserler mevcuttur. Doğunun kültür hazinesi olarak da bilinen kütüphanesi, akademik çevreler tarafından sıkça ziyaret edilen mekânlardandır. Yazma eserleri antika değerinde olup bir başka nüshası bulunmayan ya da az bulunan eserleri de mevcuttur. Muhyiddin-i Arabî gibi birçok şahsiyetin kendi el yazması olan eserleri, araştırmacı ve akademisyenlerin dikkatini çekmektedir. Ecdattan Dârendeli Bakâî'nin Kerbela olayını nazmen anlattığı el yazması eser de bunlardan biridir. Bu değerli kitapları temin ederken Osman Hulûsi Efendi büyük fedakârlıklarda bulunmuştur.”⁴⁴

Yukarıda naklettiklerimize ilave olarak şu hatırasını da nakletmekte fayda vardır. “Değerli bir kitabı satın almak için evindeki marangoz malzemelerinden el matkabını çarşı tellalı vasıtasıyla satışa çıkarır. Çarşıda esnaf olan Tüfekçi Kadir Ağa yakın dostu olması hasebiyle satılan el matkabının Osman Hulûsi Efendi'ye ait olduğunu bilir ve ücretini ödeyerek alır. Daha sonra güzel bir şekilde paketleyerek bir hediye kabilinden tekrar Osman Hulûsi Efendi'ye takdim eder, böylece bir başka kıymetli eşyanında değer bulduğu yerde kalmasını sağlar.”⁴⁵

İlimle uğraşan birçok insan, üniversite öğretim elemanları, akademisyenler Hulûsi Efendi'yi ziyaret etmiş, onun ilminden faydalanmışlardır. “Türk Tarihi ve Edebiyat Tarihi Muallimi olan Ord. Prof. Dr. Zeki Velîdi Togan Hoca da Dârende'ye gelenlerdendir. Osman Hulûsi Efendi'nin kütüphanesini görür ve ‘Hocam, müsaade ederseniz şahsî kütüphanenizi tetkik etmek istiyorum’ der. Kütüphaneyi incelerken Fakih İmâd'ın eserini görünce, hayretini şu kelimelerle ifade eder; ‘Fakih İmâd'ın birçok eserini okudum. Şu anda kütüphanenizde bulunan eserini ilk defa görüyorum. Böyle güzide eserleri muhafaza ettiğiniz için sizi tebrik ederim.’ Bu kadar eşsiz bir güzelliğe sahip olan Osman Hulûsi Efendi, kitaba olan sevgisinin ölçüsünü yukarıda bir vesile ile değindiğimiz şu meşhur sözyle dile getirmiştir: ‘Hacca gitmeden önce dünya sevgisi olarak sadece kitapları seviyordum, şimdi onlar da ikinci sırada kaldılar.’”⁴⁶

⁴⁴ Palakoğlu, s. 29.

⁴⁵ Palakoğlu, s. 29-30.

⁴⁶ Palakoğlu, s. 30-31.

Osman Hulûsi Efendi daima ilim ehline saygı gösterir, kendisini yetiştiren hocalarını da sık sık ziyaret ederdi. “Kişinin hüsn-i nesebi, hüsn-i edebidir” diyen Osman Hulûsi Efendi, daima büyüklere karşı saygılı, küçüklere karşı da şefkatli olmuştur.⁴⁷

1.3.2. Tasavvufî Kimliği

Tasavvufî eğitimde insanın eğitilmesi çok mühim bir mevzudur. İnsanı eğitmek de önce ona terbiye vermekle mümkündür. Yani ilk yapılacak eğitim, nefis terbiyesidir. Rasulullah (sav)’ın “en büyük cihad olarak tanımladığı nefis” sufilerin ilk uğraştıkları ve mücadele ettikleri konudur.

Tasavvufî yolda gayret sarfeden her sufi ve yazar, eserlerinde mutlaka nefis mücadelesine yer vermiştir. Osman Hulûsi Efendi de *Dîvân*’ında bu konuya sıkça değinmiştir. Eserinde bulunan bir murabbai’ndaki ifadelerde cehâlet kaygısına değinmektedir:

*“Hem-sohbet iken yâr ile tenhâlara düşdüm
Heyhât bana kim cehl ile da’vâlara düşdüm
Âsûde iken devr ile gavgâlara düşdüm
Heyhât yazıklar men-i âvâreye heyhat.”*⁴⁸

Hayatı boyunca her an Hakk’ın rızasını kazanmak için, Hak yoldan ayrılmadan hizmet eden, düzeni tesis etmeye çalışan bu mümtaz şahsiyet, sırat-ı müstakim üzere olan bütün mutasavvıflar gibi, alçakgönüllülük timsalidir.⁴⁹ Bu mevzu ile ilgili Osman Hulûsi Efendi *Dîvân*’ında şu mısraları yazmıştır:

*“Kulluk vazifemizdir yokluk şîârımız hem
Kayırmayız özümüz olsak da yahşi yâ kem
Bir güzelin urgunu âşüftesiyiz her dem
Nâm u nişânımız yok dervîşe şân gerekmez
Yokluk yolcularına başka nişân gerekmez.”*⁵⁰

⁴⁷ Ateş, *Mektûbât*, s. 3.

⁴⁸ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, s. 24.

⁴⁹ Hasan Aksoy, “Osman Hulûsî Efendi Hazretlerinin İlme Verdiği Değer ve Önem”, *Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Sempozyum Tebliğleri*, s. 164-166.

⁵⁰ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, s. 112.

Osman Hulûsî Efendi, birçok sûfî gibi kazancını kendi emeği ile elde etmiş, her daim üreten bir mürşit olmuştur. Gönlünü Allah ve Rasulü'nden ayırmadan alının teriyle rızkını temin etmek istemiştir. Osman Hulûsî Efendi, halkla birlikte olmuş, insanlara Muhammed (sav)'in ahlakını yaşayabilmeleri için güzel bir örnek teşkil etmiştir. Peygamberimizin “*Ben ahlâki faziletleri tamamlamak üzere gönderildim*”⁵¹ hadis-i şerifine tabi olmuş, ahlakını onun ahlakına benzetmeye çalışmıştır.

“*Tasavvuf kal ilmi değil, hal ilmidir*”⁵² düsturunu kendisine şiar edinmiş olan Hulûsî Efendi, dervişliğin ancak insanlara örneklik teşkil etmekle olabileceğini şu şekilde belirtir:

*“Çalış tefeyyüz eyle yücel temeyyüz eyle
Fazilette sehâda örnek insan ol örnek*

*Doğruluk kârın olsun vefâ şiârın olsun
Sadâkatta vefâda örnek insan ol örnek*

*Şol müselsel turrene bendeylemiş tâ ezel
Tarîk-i Mustafâ'da örnek insan ol örnek*

*Neylesün yok kurtuluş gönlüm Dîvâne olmuş
Hakk'a hamd ü senâda örnek insan ol örnek*

*İhlâs ile amel kıl hâlini mükemmel kıl
Keremde ve atâda örnek insan ol örnek*

*Allah'a itaat kıl her veçhile tâat kıl
Tevekkülde rızada örnek insan ol örnek.*”⁵³

Tasavvufî anlayışı benimseyenler, nefis mücahedesinin, öfkeye engel olmanın, dünyevî arzu ve isteklerden uzak durmanın ne kadar büyük bir mertebe olduğunun farkındadırlar. Allah Rasulü “*Asıl pehlivan güreşte rakibini yenen değil, nefsin*

⁵¹ İmam Malik, *Muvattâ*, Kitâbu Hüsnü'l-Hulk, Hadis no: 8.

⁵² Kadir Özköse, *Tasavvuf*, Grafik Yayınları, Ankara 2012, s. 35.

⁵³ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 163.

yenendir”⁵⁴ buyurarak mühim olanın nefisine hâkim olmak olduğunu söylemiştir. “Hulûsî Efendi’de bir gün kendisine yöneltilen “*Hocam siz pehlivan mısınız?*” sorusuna cevâben “*Biz de nefsimizin pehlivanıyız*” diye karşılık vermiştir.”⁵⁵

Osman Hulûsî Efendi Nakşibendiyye Tarikatının Halidiye koluna mensuptur. Nakşibendiyye yolunun müntesipleri şer’i hükümlere tabi olmaya ve şeriata uymaya dikkat etmişlerdir. İmam Rabbani (ks), “Şerî edeplerden birine riâyet, mekruhlardan birini bırakma, zikirden, fıkirden, murâkabeden ve mertebelere teveccühten daha faziletlidir”⁵⁶ demiş ve İslam hükümlerine uymanın önemini vurgulamıştır.

“Nakşibendiyye yolunda tavsiye edilen şeylerden bazıları; tefekkür etmek, zikirle meşgul olmak, bol bol tevbe edip istiğfar ile meşgul olmak, nafilâ namaz kılmaktır. Sufiler nefis ile mücadele edip, kalplerine mukayyet olabilmeye “murakabe” derler. Nakşibendî tarikatına mensup olanlar ve bu yolda ilerleyenler başlarda cehrî olarak zikrederlerken, daha sonraları hâfî zikre geçmişlerdir. Hâfî zikir Allah’ı gizli olarak, dil ile ifade etmeden, kalben zikretmektir.”⁵⁷

Nakşibendiyye tarikatının en meşhur ve an kalabalık kolu Halidiyye’dir. Bu grubun kurucusu, Nakşibendî hulefasından Mevlâna Ziyâü’l-dîni Bağdâdî (ks)’dir. Nakşibendiyye tarikatının Halidiyye kolu şerî ilimlere önem vermiştir. Onlara göre tarikatta belli bir mertebe elde etmek isteyen kişiler şeriata dâir hiç bir şeyi değiştirmemeli ve tarikatın âdâb kurallarına riâyet etmelidirler. “Hâliyye tarikatının kabul ettiği esasları şöylece sıralayabiliriz:

- 1 - Dinî kurallara bağlılık
- 2 - Zikre ve fikre önem verme
- 3 - Geceleri ibâdetle ihya etme
- 4 - Nafilâ ibadetlere devam etme
- 5 - Muhasebe – Murakabe.”⁵⁸

⁵⁴ Buhari, Edep, 102; Müslim, Birr, 106-108.

⁵⁵ Palakoğlu, s. 365.

⁵⁶ Muhammed b. Abdullah Hâni, *Âdâb*, Trc. Abdulkadir Akçiçek, İstanbul, 1976, s. 13.

⁵⁷ Reşid Paşa, *Tasavvuf*, Salah Bilici Kitabevi, 1965, s. 104.

⁵⁸ Muhammed b. Abdullah Hâni, s. 15.

Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Sivaslı İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak (ks) ile ilk görüşmesi yedi yaşlarında gerçekleşmiştir. Bu karşılaşma sonrası Hulûsi Efendi aşağıdaki beyitleri yazmıştır.⁵⁹

*“Cân alıcı gözlerinin aldı beni bir nazarı
Onmayıcı derd-ü gama saldı beni bir nazarı*

*Gamze-i gaddâr okuna şive-i refîâr okuna
Hoş leb-i güftâr okuna çaldı beni bir nazarı*

*Dâğladı dâğlandı gönül zülfüne bağlandı gönül
Ansızın avlandı gönül buldu beni bir nazarı.”⁶⁰*

“Bu konunun her gündeme gelişinde Osman Hulûsi Efendi, ‘İşte ne olduysa orada, o anda oldu’ diye bahsederdi. Maden-i has Allah Rasûlü (sav)’in evladı, kendi cinsinden olanı çekmiştir. Zaten her maden, alaşımı kabul etmediği gibi mıknaş da kendi cinsinden olanı çeker. Burada da aynısı olmuş ve iki insan birbirini buluvermiştir. Bu olaydan sonra Osman Hulûsi Efendi eline kalemını alır ve yukarıda nakletmiş olduğumuz beyitleri yazar. Anlatılanlara ve kendisinin de ifadesine göre, orada İsmail Hakkı Efendi (ks)’ye intisap eder, İsmail Hakkı Efendi (ks) de ona üçyüz ‘lafza-yı Celâl’ olan ders tarif eder.”⁶¹

Osman Hulûsi Efendi, piri İsmail Hakkı Efendi (ks)’den naklen yaşadıkları bir olayı sohbet sırasında şöyle anlatmıştır:

“Bir gün Pirimiz İhramcızâde Dârende’ye teşrif ettiler. Bizim bahçede oturdular. Çok kalabalık vardı. Bir ara Pir Efendimiz buyurdular ki: ‘Biz Dârende’ye ilk geldiğimizde bir çocuk bize yol gösterdi. Çocuğa para vermek istedik; fakat o parayı almadı, bizden himmet istedi. Biz de ona himmet ettik. İşte o çocuk bu Hulûsi idi. Şimdi, Biz Hulûsi, Hulûsi Biz oldu. Gardaşlarım, Dârende’mizin kıymetini bilin. Ben Dârende’nin suyundan bir avuç su, toprağından bir avuç toprak olsam o şeref bana yeter’ diye

⁵⁹ S.B.A.K.M. Arşivi, Röportajlar Dosyası, nr. 9/116.

⁶⁰ Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârende’vi*, Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Yayınları, Ankara 1997, c. I, s. 330.

⁶¹ S.B.A.K.M. Arşivi, Röportajlar Dosyası, nr. 9/117.

buyurdular. Bu söylediğim sohbet anı Pir Efendimizin Dârende'ye son teşrifleri oldu.”
diyerek gözyaşlarına hâkim olamamıştır.”⁶²

İsmail Hakkı Efendi (ks)'nin 2 Ağustos 1969'da vefatından sonra, Osman Hulûsi Efendi, O'nun vazifelendirdiği bir mürşit olarak irşad hizmetlerini yürütmüştür. İsmail Hakkı Efendi (ks) bu konu ile alâkalı birçok yerde bazı telkin ve tavsiyelerde bulunmuştur. Bunlardan bazıları şöyledir:

İhramcızâde İsmail Hakkı Efendi (ks) sık sık;

*“Bize, dünyayı ukbâyı muhakkak,
Ebe'l-Kâsım kapısından verir Hakk”* derlerdi.

Bize hem dünyayı, hem ahireti Hz. Muhammed (sav) kapısından gönder şeklinde dua ederdi. Böylelikle de Ebe'l-Kasım'ın torunlarından olan Osman Hulûsi Efendi'nin halifeliğine işaret ederdi. O zamanlar, ariflerden çoğu bilirdi ki bu halifelik Osman Hulûsi Efendi'de kalacaktı. Ayrıca İhramcızâde, Hulûsi Efendi'den bahsederken; “Bu bizim gözümüzün nûru Hulûsi oğlumuz” şeklinde hitab eder ve değer verirdi.⁶³

Osman Hulûsi Efendi'ye halifeliğin tebliği husundaki hatıra şöyledir:

“İhramcızâde İsmail Hakkı Efendi (ks) 1967 yılındaki son haclarında Medine-i Münevvere'de Mescid-i Nebvî'nin ‘Sıddık Kapısı’ hizasında Hacı Şaban Aydın'ın ve Gemerekli Abdussamed Bey'in de bulunduğu bir esnada Osman Hulûsi Efendi'ye dönerek; ‘*Oğlum Hulûsi, senin ecdadın bizim sertacımızdır. Üzerinize büyük bir vazife intikal ediyor. İhvan'a sahip çıkıp, hizmet edersiniz*’ diye buyurmuşlardır. Osman Hulûsi Efendi de cevaben ‘estağfirullah Efendim’ der, İhramcızâde İsmail Hakkı Efendi (ks) sözüne devam ederek, ‘Bu yükün ağırlığını ancak siz çekebilirsiniz’ diye karşılık vermiştir.”⁶⁴

İrşad vazifesi bir icazetname ile te'yid edilmemiştir. Fakat yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi birçok sohbet sırasında defalarca bunu te'yid etmişlerdir. Osman

⁶² S.B.A.K.M. Arşivi, Röportajlar Dosyası, nr. 9/118.

⁶³ S.B.A.K.M. Arşivi, Röportajlar Dosyası, nr. 9/124.

⁶⁴ Lütfi Alici, *İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s. 15.

Hulûsi Efendi 1983 yılında silsileye kendi isimlerini de dâhil ederek duruma açıklık kazandırmıştır. Hiçbir şekilde, o zamana kadar vazife bende diyerek ileri atılmamıştır. Veciz bir ifade ile bağlılarına değer veren İhramcızâde İsmail Hakkı Efendi (ks) şöyle buyurmuşlardır:

*“Bizim sulbümüzden gelen değil; bizim yolumuzdan giden evladımızdır.”*⁶⁵

Hacı Ahmed Niksârî (ks), Çorumlu Mustafa Rûmî (ks)’den icâzet almasına rağmen kendi yerine vekâlet edecek vasıfta birini yetiştirmediği için, şahsi ihvanlarının terbiyesini, vefât edince bir icâzetnâme ile İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak (ks)’a devretmiştir. Bu icâzetnâme Hulûsi Efendi’nin hususi kütüphanesinde yer almaktadır. Sivas’lı İhramcızade diye bilinen İsmail Hakkı Toprak (ks)’ın, Tokat’lı Hacı Ahmed Niksârî (ks)’yi bu sebepten ötürü silsileye dâhil ettiği rivayet edilir.⁶⁶

Daha önce de zikrettiğimiz gibi es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi, İsmail Hakkı Toprak (ks) Efendi’nin işaret buyurmasıyla manevî irşat vazifesini yürütmeye başlamıştır. Hatta İsmail Hakkı Efendi (ks)’nin cübbe, gözlük, asa, heybe, saat, nüfus cüzdanı gibi birçok şahsi eşyaları da muhafazası için aynı zamanda manevî vârisi olması hasebiyle Hulûsi Efendi’ye intikal ettirilmiştir. Bu kıymetli ve manevî değer arzeden eşyalar H. Hulûsi Ateş Şeyhzadeoğlu Kitaplığı’nda özel bir bölmede muhafaza edilmektedir.⁶⁷

Hicri 1403 Miladi 1983 tarihinde Hulûsi Efendi manzum silsile-i şerifeye şu beyit ile ismini dâhil eder;

*“Hulûsi pür hatâ vü pür-meâsî dergeh-i îşân
Ümîd ez vasl-ı dildâreş velâkin hâib u mehcûr.”*⁶⁸

1.3.3. Edebî Yönü

Osman Hulûsi Efendi’nin eserleri onun edebî yönünü gözler önüne sermektedir. Özellikle Dîvân’ında yazmış olduğu gazellerinin çoğunun aruz vezninde olması, birçok edebî sanat kullanması ve edebiyata olan ilgisi O’nun edebî yönünü yansıtmaktadır.

⁶⁵ Alıcı, s. 106.

⁶⁶ Alıcı, s. 19.

⁶⁷ Palakoğlu, s. 85.

⁶⁸ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, c. II, s. 148.

Hulûsi Efendi'nin ilkokuldan sonra resmi bir eğitim görmediğini ancak kendini geliştirdiğini söylemiştik. Onun *Dîvân*'ında, *Mektubat*'ında ve *Hutbeler* eserinde kullanmış olduğu üslup, dil ve sanatlar, onun kendisini ilmi hususlarda geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Eserlerinde Arapça, Farsça, Osmanlıca ve Türkçeyi harmanlayarak, hepsini kurallarına mutabık olarak kullanmıştır.

Dîvânında yer verdiği manzumeler, sıkça dini ve tasavvufî ıstılahlar içermektedir. Yazdığı şiirlerinde kullandığı dil ise 16. ve 17. yüzyılların ifade şekillerini yansıtmaktadır.

Türk-İslam edebiyatının oluşmasında katkısı olan manzum ve mensur eserlerin çoğu tasavvufî konulardan bahseder. Diğer kısmı ise dolaylı olarak tasavvufî konulara yer verir. Öğretici aynı zamanda da duyguların yoğun bir şekilde anlatıldığı bu eserler, “Tasavvufî Edebiyat”, yahut herkesçe bilinen ismiyle de “Tekke Edebiyatı” şeklinde zikredilen bir grup ortaya çıkarırlar. Hulûsî Efendi de yazdığı eserler ve eserlerinin muhtevası sebebi ile Tekke edebiyatı içinde değerlendirilebilir.⁶⁹

Dârendevî mahlaslı Hulûsî Efendi, Dîvân'ında Dîvân şairlerinin ortak dilini, bazı tabirleri, kimi kavramları dolaylı bir şekilde anlatmak için başvurulmuş edebî mazmunları da benzer tarzda kullanmıştır. Hulûsî Efendi'nin ve diğer divan şairlerinin eserlerinde kullandığı bu mazmunları zihnimize gelen ilk anlamlarıyla değil mecazen anlamak ve değerlendirmek gerekmektedir. Onun şiirlerinde geçen meyhane, mey, dudak, saç, aşk, saki, şarap, kadeh, âşık, kâkül, maşuk vs. kelimeleri sözlük anlamları ile değil Dîvân edebiyatında ve tasavvufta kullanılan manaları ile anlamak lazımdır. Çünkü bu kelimelerle ilahi aşk, kevser şarabı, mürşit, cami, tekke, vahdet, kesret gibi tasavvuf kavramları kastedilmiştir. Nitekim:

*“Bize mey kısmet edip sundu nasîb-i ezeli
Gösterip gün yüzünü anda habîb-i ezeli”*⁷⁰

derken burada sunulan meyden ilahi bir neşe, Ezeli sevgiliden de Hazreti Peygamber (sav) veya Cenâb-ı Hak anlaşılmalıdır.

⁶⁹ Şimşirgil, s. 39-40.

⁷⁰ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 295.

Osman Hulûsi Efendi kalbini Rahman'ın muhabbetiyle meşgul etmiş ve Allah sevgisinin ise ancak insanı hakiki olarak sevmekle kazanılacağını düşünmüştür. O, Allah'ın yeryüzündeki halifesi hükmündeki insanı sevmek için; önce insanları insanlıklarının farkına varma bilincine ulaşan kişiler hâline getirmek gerektiğini düşünmüş, insanın kâmil olması, ilim ve irfanla uğraşması gerektiğini ifade etmiştir. Hulûsî Efendi, yaşamı boyunca kendini insanlığa adanmış, onları ilim ve irfanla aydınlatmıştır. Yüce Allah'ın rızasını da hizmetle bulmaya çalışmıştır. Bu sebeple Hulûsi Efendi, bîzahiti kendisi örnek insan olmuş, yazdığı eserlerle de insanlığa ilim ve irfan yolunda hizmet etmiştir.⁷¹ O'nun insan eğitime verdiği önemi, vefatının ardından onun eğitimini alan, devam ettiren kişiler ve onun yolundan gidenler olduğundan ötürü anlayabiliriz.

1.3.4. Dini İlimlere Vukufiyeti

Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi'nin ilme verdiği önem kadar, kendini ilmi anlamda yetiştirmiş ilim adamlarına gösterdiği önem ve ilgi de zikredilmeye değerdir. Birçok âlim gibi Hulûsi Efendi'nin kendisi de ilmi konularda söz sahibi olan bir zat'dır. O, şeriat, tarikat, hakikat ve ma'rifet ilimlerinde kendini geliştirmiş bu hususlarda derinleşmiştir. Yaşadığı belde olan Dârende'deki insanların ve onu tanıyanların ifade ettiklerine göre "hüsn-i ahlâk, her kemâlin fevkindedir" sözünü düstur edinmiş, bir edeb ve ahlak timsali olmuştur.

Hulûsî Efendi'nin tahsil hayatını anlatırken ifade ettiğimiz gibi o, garip, düşkün, yoksul ve kimsesizlerin hâmisidir. Kur'an-ı Kerim'i öğrenmiş, hayatını ona göre idame ettirmiştir. Babasının vefatı üzerine İmam-Hatiplik vazifesini devralmış ve Kur'an'ı cemaati başta olmak üzere çevresindekilere öğretmeyi amaçlamıştır.⁷²

İmam-Hatiplik görevine ilk başladığı senelerdeki bir rû' yasını sohbet esnasında yanındakilere şöyle anlatmışlardır: "Gece rû'yamda Şeyh Hamid-i Velî Camii minberinde oturuyordum. Bu arada elinde yufka ekmeği, üzerinde saf oğul balı konmuş olarak bir ni'meti, güzel yüzlü piri fani bir muhterem zat getirerek, elime uzattı ve 'Hulûsi! Bu

⁷¹ Hasan Aksoy, "Osman Hulûsî Efendi Hazretlerinin İlme Verdiği Değer ve Önem", *Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyum Tebliğleri*, s. 161.

⁷² S.B.A.K.M. Arşivi, Dosya nr. 12/24

senin nasibin' dedi. O günden sonra Allahü Teâla nasibimizde genişlik verdi ve hiç darlık çekmedik. Cenâb-ı Allah nasibimizi bize gönderdi.”⁷³

İlçede Müftü olmadığı zamanlar Müftü Vekilliği de yapan Osman Hulûsi Efendi, Dârende Müftülüğü'ne bir hizmet aracı alınmasını sağlamış ve şahsî gayretleriyle hükûmet binasında bir kaç tane telefon olduğu yıllarda ilçe müftülüğüne bir telefon bağlatmıştır.⁷⁴

Osman Hulûsi Efendi'nin *Dîvân*'ındaki mısralarda kişilerin eğitimi ve terbiyesi konusuna da ağırlık vermektedir. Daha önce de zikrettiğimiz ona ait şu beyitler cehaletin kişiyi gaflete düşürdüğünü ifade etmektedir:

*“Hem-sohbet iken yâr ile tenhâlara düşdüm
Heyhât bana kim cehl ile da'vâlara düşdüm.”*⁷⁵

Kişinin nefsinin ve kendini bilmesi ile ilgili Hulûsi Efendi, gönlüne şu şekilde seslenmektedir:

*“Bu fenâda her birinin nice nice şânı var
Lâ-mekân ilindeki senin dahi şânın nedir
Kimseler bilmez mukadder kıymetini ey gönül
Yâ bilen bunda seni kimdir ki nişânın nedir.”*⁷⁶

Hakiki ilim ve irfan, insanı Yaratıcısına ulaştırmalı, marifetullah ise her daim Allah'la bir olmayı sağlamalıdır. Hulûsi Efendi bu konuyla ilgili bir beytinde şöyle söyler:

*“Sana ârif olan ilm ile irfânı n'ider sensiz
Senin lütfunla dil-gûn olduğum irfânım olmuştur.”*⁷⁷

Allah'ın ilmi önce Kur'an-ı Kerim'den öğrenilir. Bunun yanında ilmî ve irfanî hususlar da Hak mektebinden tahsil edilir. Tasavvuf da bu mektepteki ilimlerden biridir. Tasavvuf yolunda ilerleyenler fenâfillah derecesine ulaşır. İlim öğrenmek kişinin ufkunu açar, öğrenmeyenler ise zamanla Allah'tan uzaklaşırlar. Hakiki ilim ise ancak

⁷³ S.B.A.K.M. Arşivi, Röportajlar Dosyası, nr. 9/106.

⁷⁴ S.B.A.K.M. Arşivi, Röportajlar Dosyası, nr. 9/106.

⁷⁵ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, c. I, s. 26.

⁷⁶ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, c. I, s. 63.

⁷⁷ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, c. I, s. 65.

aşk ile olur. Aşk, okumakla, öğrenmekle bitmeyen bir ummandır. Allah Teâla'ya âşık olanlar ve ona ulaşmak isteyenler aşk kitabını talim ettikçe ve ilimle meşgul oldukça mertebe olarak yükselirler. Cehâletten uzak kalırlar. Cehâlet ise insanın boş işlerle meşgul olup, inkâra doğru yol almasıdır. İlmî anlamda boş olan kişiler, hiç kimseye yarar sağlamayacak olanlardır. Bu hususları Osman Hulûsi Efendi birçok mısrasında dile getirmiştir.

Daha önceden de zikrettiğimiz gibi Hakk için halka hizmet etmeyi şiar edinen Hulûsi Efendi, birçok mutasavvıf gibi alçakgönüllü olmuş ve kaleme aldığı gazellerinde bu özelliğini yansıtmıştır.⁷⁸

*“Kulluk vazifemizdir yokluk şîârımız hem
Nâm u nişânımız yok dervîşe şân gerekmez
Yokluk yolcularına başka nişân gerekmez.”*⁷⁹

Tüm bunlara ilaveten Osman Hulûsî Efendi, hadis, akaid, siyer ve tefsir gibi dinî ilimlere önem vermiş ve eserlerinde bu ilimlerden çokça faydalanmıştır. Özellikle hadis ve tefsir ilmi üzerinde durmuş, yazmış olduğu beyitleri hadislerle ve Kur'an lafızlarıyla süslemiştir.

Çalışmamızın son bölümünde de bahsedeceğimiz üzere, birçok beyit ve gazeline Kur'an ayetlerinin işari tefsirini yapmış ve yazdıklarına tasavvufi anlam kazandırmıştır.

1.3.5. Toplumsal Kimliği

Resûlullah (sav), halkının içinden, onlarla beraber yaşayan biri olarak mütevazı bir şekilde yaşamıştır. Pek çok yönetici ve kral gibi saraylarda, tahtlarda geçen bir ömür sürmemiştir. Kendisine düşen bir vazife olursa, hiçbir ayrıcalık olmaksızın o vazifeyi yapmıştır. “Toplumun efendisi O'na hizmet edendir” düsturunu kendisine şiar edinmiş ve halkına ömrü boyunca hizmet etmiştir. Yalnızca insanlara değil, tüm mahlûkata hizmette kusur etmemiştir. Rasulullah (sav), toplumun en yetkili kişisi ve lideri olmasına rağmen liderlik sıfatının arkasına sığınmamıştır. Hayatının her anında insanlığa hizmet aşkıyla dolu olan ve kendisine Peygamberimiz Hz. Muhammed'i (sav)

⁷⁸ Aksoy, s. 164-166.

⁷⁹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, c. I, s. 125.

örnek alan Osman Hulûsi Efendi de, yaşamış olduğu beldesine ve çevresine daima faydalı işler yapma gayretinde olmuştur. Aynı zamanda, Yunus Emre'nin "Yaratılanı hoş gör Yaratan'dan ötürü" sözünü kendisine düstur edinmiş ve bütün mahlûkata iyilikte bulunmak anlayışını hayat prensibi haline getirmiştir.⁸⁰

Bu konu hakkında eserinde şöyle der:

"Var ehl-i Hakk'a hizmet et bî-taleb ü bî-garaz

*'Seyyidü'l-kavmi hâdimuhum' emr-i Habîb-i Kibriyâ'yı tut."*⁸¹

*"İnsanların hayırlısı, insanlara faydalı olandır"*⁸² ve *"Milletin efendisi, onlara hizmet edendir"*⁸³ hadis-i şeriflerine göre insanların hayırlısı ve efendisi insanlara hizmet edenlerdir. Hizmet, er işidir. Çünkü bünyesinde, feragat ve istikrar taşır. Seyyid Osman Hulûsî Hazretleri yukarıdaki beytinde bu hadis-i şerifi bildirirken kendisi de hayatı boyunca onu düstur edinerek yürümüştür. Yaptırılmış olduğu ilim ve irfan yuvalarıyla insanlığa en büyük hizmetlerden birini sunmuştur. Bu okulların hiçbirinden zerre kadar menfaat temin etmemiş, bilakis onların eğitim süresince birtakım ihtiyaçlarını da mütemadiyen karşılamıştır. Kurduğu vakıf ise insanlığa dini, ahlaki, ictimai, edebî ve sıhhi hizmetleri, programına esas olarak almıştır.

Dârende, Tohma Çayı'nın içinden geçmesiyle, meskûn mahallerden biri olarak şehirleşen bir Anadolu kasabasıdır. Bu beldede tarihi çok eskilere dayanan tabii kaya sularından Kudret Hamamı bulunmaktadır. Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi, büyük bir gayret göstererek, Kudret Hamamı'nın havuzunu kullanılabilecek duruma getirmiştir. Onun bu mekânı insanların istifadesine yeniden sunması, hatta ırmak ve havuz içerisinde taş ayıklayarak, temizliği ve güzelleştirilmesi için günlerce su içinde çalışması canlı şahitler tarafından takdir ve hayranlıkla anlatılmaktadır. 1956 yılında çevre halkınca Kudret Havuzu denilen yerin yol ve havuzunun inşa edilmesi için kendi elleriyle gayret edip destek vermiş; Tohma Nehri içinden taşlar çıkararak inşaatın

⁸⁰ Şimşirgil, c. I, s. 253.

⁸¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, c. I, s. 25.

⁸² *El-Camiu's-Sağır Şerhi Feyzül-Kadir*, Hadis No: 4044.

⁸³ El-Mağribî, *Câmiu's-ş-şeml*, c. I, 450, Hadis no: 1668; el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. II, 463.

yapılmasına ön ayak olup, şifa kaynağı bir menbaı insanların hizmetine sunarken, etrafındaki sevenleri ile de bir hayır hizmetini teşekkül ettirmiştir.⁸⁴

Kâmil insanın en başta gelen özelliği, nefsinı hesaba katmadan, çevresine en iyi şekilde nasıl yardımcı olacağını düşünmesidir. Daha önce de bahsedildiği üzere İmam-Hatip Lisesi'ni yaptırmakla dinî kültürün öğrenilmesini isteyen Hulûsi Efendi, Endüstri Meslek Lisesi ile de gençlerin sanat sahibi olmalarını arzulamıştır.

Dârende çevresindeki Dârende Çarşı Camii ve Balaban Şeyh Abdurrahman-ı Erzincanî Camii başta olmak üzere bütün köy ve kasaba camiilerine maddî ve manevî katkılarda bulundukları inkâr edilmez bir hakikattir. İmar ve ihya faaliyetlerinin en önemlilerinden biri de İmam-Hatip Lisesi için olmuştur. Hulûsi Efendi, Dârende'ye bir çimento fabrikası açmayı düşünmüş ve bu sayede ekonomiye katkıda bulunmayı temenni etmiştir. Bu kurum daha sonraları, 1984 senesinde iplik fabrikası olarak ilçe halkının faydalanması için faaliyete başlamıştır.⁸⁵

Kapısı herkese açık olan bu büyük insan memleketin her tarafında, hatta yurt dışında hüsni kabul gören, hürmet edilen örnek ve önder şahsiyet olarak yaşamıştır. Kendisini ve kütüphanesini ziyaret maksadıyla memleketin her kademesinden idareci, politikacı, akademisyen, araştırmacı ve gönül ehli insanlara hiçbir ayırım yapmaksızın kucak açmıştır.⁸⁶

Sağlığa da gereken hassasiyeti gösteren Osman Hulûsi Efendi, Dârende Merkez Sağlık Ocağı'na, şahsî gayretleriyle bir jeneratör satın alıp hediye etmiş, ayrıca ambulans temin etme noktasında da etkin rol oynamıştır. Daha da önemlisi, tam teşekküllü özel bir hastane yaptırmak için, kendi eseri olan *Dîvân*'ının satışından elde edilecek olan geliri, bu hizmete tahsis ettirmiştir. Hastanenin temeli 24 Haziran 2000 tarihinde atılmış olup kaba inşaatı tamamlanmıştır.

Osman Hulûsi Efendi'nin yaşamını ele aldığımızda, O'nun yanlış olan ve toplumun huzurunu bozan bir takım davaları ve sorunları, münakaşaları, özellikle kan davalarını yok edip iyileştirmek için gayret ettiğini görebiliyoruz. Kendini İslâmiyeti, İslami kural

⁸⁴ Palakoğlu, s. 90.

⁸⁵ Palakoğlu, s. 96.

⁸⁶ S.B.A.K.M. Arşivi, Röportajlar Dosyası, nr. 9/125,

ve kaidelerin yaşanmasına adayan Hulûsi Efendi, barış ortamını sağlamak için elinden geleni yapmıştır.⁸⁷

Hayatının uzun yıllarını insanlığa hizmete adayan Osman Hulûsi Efendi, bu yolda çalışmalarda bulunmuş ve birçok vakıf faaliyetlerine iştirak etmiştir. Öyle bir hayat yaşamıştır ki, gerek insanî ilişkilerde, gerekse imar hadiselerinde ve hayır müesseseleri yapımında en önde gitmiştir. Gerçekten de Dârende ve çevresindeki hemen hemen bütün hayır işlerinde Osman Hulûsi Efendi'nin olması, O'nun ne kadar aktif bir insan olduğunun göstergesidir.

“Dağ başında değil, halk içinde evliya olma” yolunu benimseyen Osman Hulûsi Efendi hayatını halka hizmetle geçirmiş, toplumla iç içe fakat Hakk'la beraber olmayı hedefleyen bir irşad usulünü benimsemiştir. Dârende'nin ihya ve imarına sebep olan bu anlayışı; kendisine, çevresinde örnek bir şahsiyet ve mürşid olma özelliğini de kazandırmıştır.

2. DÎVÂN-I HULÛSÎ-İ DÂRENDEVÎ

2.1. DÎVÂN-I HULÛSÎ-İ DÂRENDEVÎ'NİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

2.1.1. *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*'nin Gazel, Kaside, Muhammes, İlahi, Rubai, Naat, Mesnevî, Koşma ve Müstezât Türünde Yazılması

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî edebî şekil olarak Gazel, Kaside, Muhammes, İlahi, Rubai, Naat, Mesnevi, Koşma ve Müstezat türünde kaleme alınmış bir eserdir.

Bu türlerden biri olan *Gazel*, klasik şark şiirinin en mühim ve en çok kullanılmış olan nazım şeklidir.⁸⁸ “Gazelin ilk beytine *matla* (doğuş yeri), ikinci beytine *hüsn-i matla* beyit, son beytine *makta* (kesme yeri), sondan bir öncekine *hüsn-i makta* adı verilir. Şairin mahlas (takma ad)'ını kullandığı beytine mahlas beyti ya da mahlas-hâne denir. Edebiyatımızda gazeller 4-15 beyit arasında yazılmıştır. Kesin bir kural olmamakla birlikte gazeller genellikle 5, 7, 9, 11 gibi tek sayılı beyitlerle yazılmışlardır. Gazelin her beyti aynı güzellikte ise *yek-âvâz*, beyitler arasında anlam birliği bulunuyorsa *yek-âhenk*

⁸⁷ Fatma Sundal, “Tarih ve Toplumsal Bilinç Önünde Hulûsi Efendi”, *Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Sempozyum Tebliğleri*, s. 188.

⁸⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara 1962, s. 337.

gazel adı verilir. Uyak düzeni *aa-ba-ca-da-ea-fa-ga* biçimindedir. Dize ortalarında iç uyaklı olan gazellere *musammat gazel* denir.”⁸⁹

Dîvân şairleri şiirleri redifle yazmaya da ihtimam göstermişlerdir. “Özgün ve etkili redifler bularak müreddef gazeller (redifli gazeller) yazmaya dikkat etmişlerdir. Çünkü pek çok gazel, redifinin çarpıcılığından dolayı sevilmiştir. ‘Bir beytin mânâ yönünden birbirini tamamlayan iki mısraını iki ayrı dil ile ve kafiyeli olarak söylemeye aynı zamanda Türkçe, Arapça ya da Farsça ile karışık olarak yazılmış gazellere mülemma’ denir. Böyle gazellerde genellikle 1. dizeler Türkçe, 2. dizeler Arapça ya da Farsça olur. Dizelerin bir parçası Türkçe, diğer parçası Arapça ya da Farsça olan mülemma’lar da vardır ya da bir beyti Türkçe bir beyti Farsça veya Arapça olan gazeller de vardır.”⁹⁰

“Redd-i matla, gazelin evvel beytinin dizelerinden herhangi biri makta beytinde tekrar edilirse olur. Redd-i mısra ise matlanın dışındaki bir mısra, maktada tekrarlanırsa olur. Redd-i mısra, eski edebiyatta hemen hemen yok gibidir. Tanzimat döneminden sonra kullanımı yaygınlaşmıştır.”⁹¹

Hulûsî Efendi’nin beyitlerinde, mısra sonlarında, görevleri aynı olan eklerin ya da anlamları aynı olan sözcüklerin tekrarlanmasıyla oluşan rediften de faydalanılmıştır.

Örneklik teşkil etmesi açısından Hulûsî Efendi’nin bir gazelini burda nakledelim:

Vezni: Mefâîlün- Mefâîlün- Mefâîlün- Mefâîlün

*“Gönül derdinle bîmâr oldu dermâna eriş ey yâr
Yanar hasret odundan ana ihsâna eriş ey yâr*

*Terahhum eyleyip imdâd kıl bî-çâre hâline
Fîrâkınla harâb oldu bu dil-hâne eriş ey yâr*

*Tahammül kılmağa tende mecâlim kalmadı aslâ
Bu eflâke çıkan zâr ile efgâna eriş ey yâr.”*⁹²

⁸⁹ Mustafa Altun, *Eski Türk Edebiyatından Seçme Gazeller*, 2010, s. 1.

⁹⁰ Şener Demirel, *Dîvân Şiirinde Redd-i Matla*, Bilig Dergisi, S. 31, Güz, 2004, Ankara, s. 161-177.

⁹¹ Demirel, s. 161-177.

⁹² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevi*, c. I, s. 42.

Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi'nin “-a eriş ey yâr” redifli bu gazeli 7 beyitten meydana gelmektedir. “Aruzun *Hezec bahri*’nde yer alan *mefâ’ilün/ mefâ’ilün/ mefâ’ilün/ mefâ’ilün* kalıbıyla yazılmıştır. Bu müsemmen kalıp, Klâsik Türk şiirinde *Hezec* bahrinin en çok kullanılan kalıbıdır.”⁹³ Beyitlerin aruz kuralları açısından dengeli ve sağlam bir kuruluşu vardır. Her şey yerli yerinde, belli bir amaca yönelik olarak kullanılmıştır. Şair, vezin ile sözü arasında bir eşleme sağlayabildiği oranda iç ve dış uyum açısından sağlam bir şiiri yaratmış sayılır. Bu gazelde de deyim yerindeyse şair vezne değil, vezin şaire bağlıdır.

“Redif, şiirde ses ve anlamın odak noktasıdır. Redif, şiirde sadece âhenk unsuru olarak yer almamakta, âdetâ bütün anlamı kendi etrafında döndüren yoğunlaşmış bir düşüncüyü barındırmaktadır. Redif, şiirde âhengi artırarak okuyucuyu/dinleyiciyi etkilemenin yanı sıra şiirin çağrışım dünyasını da zenginleştirir. Hulûsî de gazelinin redifi için Türkçe yönelme eki, Emir kipinin teklik 2. şahsında çekimlenmiş Türkçe bir fiil, bir ünlem ve Farsça bir isim seçmiştir. Gazelin redifi olan “-a eriş ey yâr” ünlem cümlesi, her beytin sonunda tekrarından ileri gelen sesi ve çağrışımı ile okuyanı/dinleyeni etkilemekte, âşğın sevgiliye yakarışına şahit ettirmektedir. Redifin gazeldeki bu durumu, gazeldeki anlam bütünlüğüne katkı sağlamaktadır.”⁹⁴

“Gazelin *kafiyesi*; *dermân, ihsân, dil-hân-, efgân, hicrân, vîrân, tuğyân, perîşân* kelimelerindeki “-ân” heceleridir. İlm-i kavâfi’ye göre bu türlü kafiye *kafiye-i müreddefe* denir.”⁹⁵ Bunlar Klâsik Türk şiirinde *tam kafiye* değerindedir. Gür ve bol sesli bir *kafiyedir*. “-ân” *kafiyesi*, şiiri yüksek sesle okurken uzatmaya, seslenmeye, sesi uzaklara duyurmaya çok uygun bir özelliktedir. Kafiyeli kelimelerin 7’si iki, 1’i de üç hecelidir. Kafiyeli kelimelerin 3’ü *Farsça* isim, 3’ü *Arapça* isim, 2’si de *Farsça* sıfattır. Bu kelimeler arasında *fonetik* ve *morfolojik* açıdan bir uyum sağlanmıştır: *dermân, ihsân, efgân, hicrân, vîrân* ses bakımından birbirlerine çok yakın kelimelerdir.

⁹³ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009, s. 167.

⁹⁴ Nagehan Uçan Eke, “Nâ’îlî’nin “Âfîâtâb” Redifli Gazelinin Şerhi Ve Yapısalcılık Açısından İncelenmesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 191.

⁹⁵ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 61.

Gazeldeki kafiyeli kelimelerin isim ve sıfattan oluşması ise şairin burada hareketten çok niteleme ve belirtmeye ağırlık vermesiyle ilgilidir.”⁹⁶

Kafiye ve redif’li olan sözcüklerin hepsi gazelin ahengini oluşturmayla birlikte, ifade yapısına da katkı sağlamaktadır. Kafiye ve redif, bu vasıfları ile gazeli anlamlı kılan unsurlardır.

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî adlı eserinde en çok, gazel kullanmış olmakla beraber, gazel dışında kaside nazım şeklinden de faydalanılmıştır.

“Türk Edebiyatı’nın yüzyıllar süren bir periyodunu kapsayan Dîvân edebiyatında nazımın, nazım biçimleri içinde de kasidenin önemli bir yeri vardır. Tevhit, münacat, hicviye, methiye gibi türleriyle kaside konu çeşitliliğine sahip bir nazım biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dîvân şiir geleneğinde oldukça fazla örnekleri verilen kasideler, şairinin estetik duyusu ve sanat kabiliyetini yansıtan, edebî değeri yüksek övgü şiirleridir. Kaside, belli bir amaçla yazılmış manzume demektir. Türk edebiyatında din ve devlet büyüklerini övmek amacıyla belli kurallar içinde yazılan uzun şiirlere denir. Arapça bir kelime olan kaside, Arap edebiyatından; önce İran edebiyatına, bu yoldan da 13. yy’dan sonra Türk edebiyatına geçmiştir. Arapça kast etmek, niyet etmek anlamına gelen kasd kelimesinden türetilmiş bir nazım şeklidir. Edebiyat terimi olarak önemli ve değerli kabul edilen din ve devlet büyüklerini övmek amacı güden şiirlere bu ad verilmiştir.”⁹⁷

“Uzunluğu 31 ila 99 beyit arasında değişir. Ancak 15 beyitle söylenmiş ya da 100 beyti aşmış kasideler de vardır. Uyak düzeni gazelinkiyle aynıdır. Yalnız ondan çok daha uzundur. Kasidenin ilk beytine gazeldeki gibi matla’, son beytine makta’ denir. En güzel beytine beytü’l kasîd ya da beyt-i kasîd denir. Genellikle aruzun iki eşit parçaya bölünebilen kalıplarıyla yazılan ve iç kafiyeleri bulunan kasidelere musammat kaside denir. Şairin mahlasının bulunduğu beyte kasidede tâc beyti (taç beyit) adı verilir ve kasidenin sonlarına doğru bulunur. Gazelde ise genellikle son beyittir.”⁹⁸

⁹⁶ *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî’den Şerhler*, s. 35.

⁹⁷ Mustafa Çınar, *Kaside Nazım Şeklinin Tarihi Gelişimi*, Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 10, Sayı: 27, s. 210.

⁹⁸ Esra Uslu, “*Kasidede Övgü Kalıpları Ve Dîvân Şiiri Öğretimindeki Yeri*”, Dokuz Eylül Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2015, s. 4-5.

Dîvân-ı Hulûsî'den bir kaside örneği şu şekildedir:

Vezni: Fâilâtün- Fâilâtün- Fâilâtün- Fâilün

*“Eskiler yenilenir hep yeni âdetler gelir
Şer’-i pâke uymayan bin türlü bid’âtlar gelir*

*Sâni’in her zerrede esrârın fehm eylemez
Küfr ü inkâra düşer Hakk’a cehâletler gelir*

*Sen Hudâ’nın hikmetin idrâke sarf et himmetin
Çünkü dünyâdır döner şeksiz nedâmetler gelir.”⁹⁹*

Hulûsî Efendi Hazretleri, Dîvân’ında muhammes’e de yer vermiştir. “Muhammes, Arapça menşeli bir kelime olup “hams” kökünden gelmektedir. Sözlüklerde manası “beşli, beş katlı” olarak verilmekte, ayrıca matematikte “beşgen” anlamına geldiği de belirtilmektedir.¹⁰⁰ Edebiyat terimi olarak muhammes, kaynaklarda çoğunlukla musammatlar bazen de beşliler genel başlığı altında, bentlerden oluşan bir nazım şekli olarak ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Muhammesler beşer mısradan oluşmaktadır.¹⁰¹ Bir başka temel ve önemli özellik de bentlerdeki bütün mısraların aynı vezinde yazılmasıdır.¹⁰² Muhammesin bend sayısı konusunda umumiyyetle kaynaklar birleşmektedir. Buna göre muhammesler genellikle 4 ila 8 bend arasında yazılmışlardır.”¹⁰³

Dîvândan muhammes örneği şu şekildedir:

Vezni: Fâilâtün-Fâilâtün-Fâilün

*“Sendedir hükm-i Süleyman hâtemin
Sendedir âb-ı hayât ayn-ı demin
Hızr ü İlyâs sende Mesîhâ demin
Sendedir Âdem demisin Âdem’in
Mazharısın sırr-ı ‘nefahtü’ demin”*

⁹⁹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevi*, c. I, s. 97.

¹⁰⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1988, s. 798.

¹⁰¹ İpekten, s. 84.

¹⁰² İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 358.

¹⁰³ İpekten, s. 84.

“Çâr unsur bendine oldun esîr
 Sen seni kurtar bulup bir dest-gîr
 Menzil-i a'lâyı bul olma hakîr
 Sendedir Âdem demisin Âdem'in
 Mazharısın sırr-ı 'nefahtü' demin.”¹⁰⁴

Dîvânda var olan nazım şekillerinden biri de ilahidir. İlahi türü, Tasavvufî Halk Edebiyatının en önemli nazım şekillerinden biridir. Genelde mutasavvıf yönü bulunan şairler yahut şair olmayan büyük pîrlar ilâhi türünde şiirler kaleme alıp, dile dökmüşlerdir. İlâhilerde konu edinen en önemli mevzu Vahdaniyyet'tir. Anadolu'da Türkçe şiirin öncüsü olan tasavvuf ve halk şairi Yunus Emre, ilâhi türünde yazdığı şiirlerinde Allah'ın birliği, Allah aşkı, fitrat, insanın kendi iç dünyası, dünya ve ahiret hayatı gibi konulara değinmektedir. Yunus Emre'nin şiirlerinin çoğu 7'li, 8'li ve 11'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî'deki gazel ve kasidelerin birçoğu ilahi kapsamında değerlendirilebilir. Bir tane örnek verelim:

“Gönül Allah'ı der Allah'ı söyler
 Dilinde vird edip hergâhı söyler

*Hayâli akl u fikri yâr olanlar
 Olur âgâh dil-i âgâhı söyler*

*Okuyan ilm-i Hakkî mektebinden
 Olup ârif fenâ fi'llâhı söyler.”*¹⁰⁵

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî'de rubaîler de vardır. Rubai, İranlılardan geçen iki beyitten ya da dört mısradan oluşan bir nazım şeklidir. Rubai nazım şeklinin en belirgin özelliği sadece kendisine özgü sayılan 24 vezinle yazılabilmektedir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 171.

¹⁰⁵ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 81.

¹⁰⁶ *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 416.

*“Cânını cânâna teslîm eyleyip ol câvîdân
Gönlünü dil-dâra ver ağıâra meylin bağlama
Âdemin ebrûsuna kıl secdeyi Hakk'ı gözet
Ârif ol cehli bırak inkâra meylin bağlama.”¹⁰⁷*

Bir diğer nazım türü de naattır. Naat türü, Hz. Peygamberi öven, ona olan sevgi ve aşkı dile getiren şiirlerdir. Dîvân şiirinde dini türler içerisinde yer alır. Dîvânlarda tevhit ve münacattan sonra yer alır. Çoğunlukla kaside nazım şekliyle yazılır. Diğer nazım şekilleriyle de yazılabilir.¹⁰⁸ Naatlar, Rasulullah (sav)’a beslenen aşk ve muhabbet, ona karşı gösterilen hürmet, O’nun nebiliği, mucizevi durumları, hicrette iken karşılaştığı imtihanları konu edinir.¹⁰⁹

Hulûsi Efendi’nin Dîvân’ında yer alan bir naatta şu ifadeler yer almaktadır:

*“Her demde sürülmez bu devrân-ı Rasûlu’llâh
Her demde kurulmaz bu dîvân-ı Rasûlu’llâh

Her dîdeye yüz açmaz her göz o yüze kaçmaz
Her merhaleden geçmez kervân-ı Rasûlu’llâh

Bin yıllık ömür değmez bir lahzasını anın
Her câna nasîb olmaz ihsân-ı Rasûlu’llâh.”¹¹⁰*

Âşık edebiyatının önemli bir nazım şekli olan koşma türü, tekke-tasavvuf edebiyatı geleneğinde de benimsenmiştir. “Koşma, Türk Halk edebiyatında doğa, aşk, ölüm, ayrılık, yiğitlik, toplumsal olaylar gibi konuların işlendiği en sık kullanılan şiir türüdür. Dörtlüklerden oluşur. Dörtlük sayısı genellikle 3-5 arasındadır. Hece ölçüsünün 6+5 veya 4+4+3 duraklı 11’li kalıbıyla yazılır. Koşma nazım şeklinin sadece 11 hecelisi değil, 8 hecelisi de kullanılmıştır. Şair koşmanın son bendinde ismini ya da mahlasını söyler.”¹¹¹

¹⁰⁷ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, c. I, s. 378.

¹⁰⁸ Meheddin İspir, “Fuzuli’nin Türkçe Dîvânı’nda Naat Türü Ve İşlenisi”, Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Tezi, s. 185.

¹⁰⁹ Metin Akkuş, *Klasik Türk şiirinin Anlam Dünyası-Edebi Türler ve Tarzlar*, Fenomen Yayınları, Ankara, 2006. s. 182.

¹¹⁰ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, c. I, s. 294.

¹¹¹ *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2011, s. 270.

Hulûsî Dîvân'ından bir koşma örneği şu şekildedir:

*“Ayaklar altında çiğnendik kaldık
Bize yol demez de ya ne söylerler
Her emrine yârın itâat kıldık
Bize kul demez de ya ne söylerler*

*Bî-çâre bir âşık nâm u şânımız
Göklere yükseldi gök dumanımız
Yanmış harâb olmuş hânûmânımız
Bize küll demez de ya ne söylerler.”¹¹²*

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî'de bulunan nazım şekillerinden biri de müstezât'tır. “Müstezât, klasik edebiyatın nazım şekillerinden olup, Arapça ‘ziyade’ kökünden müştak bir kelimedir ve ‘arttırılmış, eklenmiş’ anlamındadır. Müstezat, bir uzun mısra'nın altına bir kısa mısra' ziyade edilmesiyle kurulan beyitlerden oluşur. Uyumlu ve yerli yerinde söylendiklerinde ardından geldikleri mısra'ya bir aks-i sada gibi cevap getiren, ona ince ayırım katan bu ziyadeler manzumede zevkli bir kompozisyon meydana getirirler. Sırf şekil doldurmak endişesiyle şiire bir şey kazandırmayan, lüzumsuz bir yama gibi kalan şeyler söylemenin yavanlığına düşmeden, eşlik ettikleri mısra'lara her defasında tamamlayıcı ve yeni unsurlar katan bu kısa mısralarla şiir örmek çok maharet isteyen bir iş olduğu için her şair müstezada el atmamıştır.¹¹³ Gerek bu zorluğundan, gerekse de bazı şairler tarafından ayrı bir nazım şekli olarak kabul edilmeyişinden, çok rağbet görmemiş, yaygınlaşmamıştır. Müstezat yazan şairler de Dîvânlarında özel bir yer ayırmayıp, bu nazım şeklini bazen gazellerin, bazen tarihlerin, bazen de müsammatların arasına serpiştirmişlerdir.” Nitekim Hulûsî Efendi de Dîvân'ında böyle yapmıştır:

*“Açdınsa muammâyı içdinse o sahbâyı duydunsa bu ma'nâyı
Gezdinse o sahrâyı gördün saçı leylâyı*

¹¹² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 92.

¹¹³ Reyhan Çınar, “*Hüseyin Ayvansarayî'nin Eş'arname-i Müstezad*”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 7.

*Geldiğini bildinse matlûbunu buldunsa maksûduna erdinse
Seyr eyle temâşâyı çekme gam-ı ferdâyı.*”¹¹⁴

Bu nazım şekilleri dışında *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî* adlı eserde Mesneviler, Kıt’alar ve Müfredler de vardır.

Mesnevi örneği;

*“Gamlar bol olup yükümce gamlar
Derdler elemeler sitekler
Bilmem bu mâcerâlî gönüm
Başı binlerce belâli gönüm.*”¹¹⁵

Kıt’a örneği;

*“Dediler nendir ol dil-ber
Dedim bu tende cânımdır
Dediler tende cân ammâ
Niçin cân ten nişanımdır.*”¹¹⁶

Müfred örneği;

*“Teşne dil dil-ber mi yâdın yâ lebi Kevser mi yâ
Yâ ruhu gül zülfü sünbül la’li dürr ü ter mi yâ.*”¹¹⁷

2.1.2. *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*’de Ayetlerin Kullanımı

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî, her ne kadar dinî-tasavvufî bir eser olsa da bu eserin, konuları itibariyle birçok ayeti içinde barındırdığı görülmektedir. Eserin içerisinde bulunan gazel, kaside ve diğer nazım türlerinin hemen hemen hepsinde ayetlerden bir şekilde faydalanılmıştır. Ayetlerin beyitlerde kullanımı iki şekildedir. Birincisinde ayetler, doğrudan doğruya lafzen yer almış, ikincisinde ise ayete delalet eden ya da ayeti hatırlatan ifadeler kullanılmıştır. Çoğu yerde de ayetlerin, anlatılan konuyu desteklemesi esas alınmıştır. Müellif ya nasihat ederken dillendirdiği bir yargıyı veya anlatmak

¹¹⁴ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 416.

¹¹⁵ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 355.

¹¹⁶ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 363.

¹¹⁷ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 428.

istediği bir mana istikametinde vereceği örnekleri ya da ana fikri vermek için söyleyeceği sözü delillendirmek amacıyla ayetlere başvurmuştur. Bu konu çalışmamızın esasını teşkil ettiği için burada detaylı olarak bir inceleme yapmayıp, ancak söylediklerimizi daha iyi açıklamak adına eserden seçilmiş birkaç beyiti örnek olarak sunmak istiyoruz.

“Çünkü sulbüm bilmiş ol kim Ahmed-i Muhtâr’a bend.”¹¹⁸

Hulûsî Efendi soyunun Hz. Peygamber (sav)’e ulaştığını ve yolunun da Kur’ân-ı Kerim olduğunu şöyle ifade eder:

*“Bî-çâre hâfız gönlümüz
Âyine-i Rahmân bizim
Bilsen ser-â-pâ sinemiz
Hep menşed-i Kur’ân bizim.”¹¹⁹*

Kur’ân ve Sünnete ittiba etmeyenler, sırat-ı müstakimden ayrılmış ve kendi arzularının peşinden koşmuş olanlardır. Hulûsî Efendi böyle kişileri ikaz eden şu beyitleri kaleme almıştır:

*“Hükm-ü Kur’ân’a uyup sünnete kılmaz ittibâ
Kendi butlânından uydurma dalâletler gelir.”¹²⁰*

Hulûsî Efendi, Ali İmran Suresi 103. ayette belirtildiği üzere insanların Allah’ın ipi olan Kur’an’a tutunmaları gerektiğini şöyle dile getirir:

*“Eriş dâmânını tut habl-ı Kur’ân’ı tutam dersin
Eşiği Ka’be anın dâmeni hablü’l-metîn olmuş*

*Yetiş gurbette kalma Kârîbullah’a yol bul kim
Kelâm-ı vahy-i Hak hem kendisi Rûhu’l-Emîn olmuş.”¹²¹*

¹¹⁸ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevi*, c. I, s. 37.

¹¹⁹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevi*, c. I, s. 237.

¹²⁰ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevi*, c. I, s. 97.

¹²¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevi*, c. I, s. 130.

Hulûsî Efendi bu dizelerinde kutsal kitabımız Kuran'a olan muhabbet ve bağlılığını ortaya koymaktadır. O, Kur'ân-ı Kerim'in emir ve yasaklarına tabi olmakla ilgili olarak şunları ifade eder:

“Yönelip Ka’betullah’a

Sücûd et Hazretullah’a

Ser-â-ser sıbgatullah’a

Boyan artık boyan artık.”¹²²

Bu dizelerle de Hulusi Efendi Kur'ân'ın *صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَتَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ* “Allah'ın (verdiği) rengiyle boyandık. Allah'tan daha güzel rengi kim verebilir? Biz ancak O'na kulluk ederiz (deyin)”¹²³ ayetine atıfta bulunur.

Hulûsî Efendi'nin Kuran ayetlerine yaklaşımını ve Dîvân'ında kullandığı ayetleri ve izahları çalışmamızın ana bölümünü oluşturan üçüncü bölümde ele alacağız. Bu sebeple şimdilik bu kadar bilgiyi yeterli görüyoruz.

2.1.3. Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî’de Hadislerin Kullanımı

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî’de şekil bakımından dikkat çeken bir başka özellik ise kıssaların içinde hadis-i şeriflere yer verilmesidir. Ama eserin içerisinde hadislerin kullanımı ayetlerinki kadar değildir. Yine de eserde kayda değer miktarda hadis bulunmaktadır.

Hulûsî Efendi'nin şiirlerini Kur'an ve sünnet ışığında analiz ettiğinizde, her bir kelâmın telmîh ettiği bir ayet ve hadis bulursunuz. Bunun nedeni, onun hayata bakışını ve söylemini Kur'an ve sünnetin şekillendirmiş olmasıdır. Kur'an ve Sünnetin biçimlendirdiği bir yaşam ve söylem sonucunda ortaya çıkacak eylem ve söylemler elbette bu ikisiyle uyumlu olacak ve oradan beslenecekti. Çünkü bu kişi hayatını Kur'an ve sünnete göre biçimlendirmeyi hayatının en büyük ideali yapmıştı. Bu nedenle onun Dîvân'ına göz attığınızda şiirlerinin neredeyse tamamının gerek Kur'an tefsiri ve gerekse hadislerin günümüz insanına anlatılması ve açıklanması şeklinde olduğu ortaya çıkacaktır. Şiirin insanı kalbinden yakalayan dikkat çekici boyutu da düşünülecek olursa bunun ne kadar önemli olduğu anlaşılacaktır.

¹²² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 145.

¹²³ Bakara 2/138.

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî'de temas edilen hadisleri, Hz. Peygamber (sav)'in kavli, fiili ve takriri sünnetlerine ve sıfatlarına yapılan atıfları iki grupta ele almak mümkündür: Bunlardan birincisi, Peygamber Efendimize nisbeti açıkça belirtilmiş olanlardır. Bunlara zahirî atıf diyebiliriz. İkinci grup ise, Hz. Peygamber (sav)'e aidiyeti ifade edilmediği halde, okuyanın ve dinleyenin hadis olabileceğini düşünerek incelemeye aldığı atıflardır. Burada zımnî bir nisbet söz konusudur. Tabîî olarak bu iki tür atfın değerlendirilmesi de farklı olacaktır. Bu kaidenin, diğer eserlerde de bu çerçevede uygulanması uygun olacaktır.¹²⁴

“Ölmeden öndin bul memât hayy ol içip âb-ı hayât
Hem ol ki mahv-ı mahz-ı zât cân vâkıf-ı esrâr ola.”¹²⁵

“Ölmeden ön ölmek olsun dâim ârzun ey gönül
Nefs ü şeytânın elinden çeşm-i nem-nâk olagör.”¹²⁶

“Mûtû kable en temûtû'dan dilerse bir haber
Cânını terk eyleyip bir özge cân tut ey gönül.”¹²⁷

Bu şiirlerde geçen “Ölmeden öndin bul memât” ifadesi ile “Mûtû kable en temûtû” ifadeleri, tasavvuf eserlerinde çokça bulunan ve “ölmeden önce ölünüz” ifadeleriyle yer alan bir rivayettir.¹²⁸ Hadisin aslı ise şu şekildedir: موتوا قبل ان تموتوا

İnsanın ölmeden önce kendisini ölüme hazır etmesi, Allah'a olan kulluğunu hiç unutmaması ve kendisini ölmek üzere farz ederek kulluğa yapışması gerektiğini hatırlatmak için zikredilir. Pek çok caminin ve kabristanın duvarlarını bu rivayetin süslediği görülür.

“Kim ki la'linden senin içmezse bir katre şarâb
Hızr'a yoldaş olsa da bulmaz yine âb-ı bekâ”¹²⁹

¹²⁴ Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Sempozyum Bildirileri 2010, Nasihat Yayınları, Mart 2011 Ankara, s. 317.

¹²⁵ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 7.

¹²⁶ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 85.

¹²⁷ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 367.

¹²⁸ Sehâvî, *Mekâsıd*, Kahire 1985, s. 682; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II/290.

¹²⁹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 9.

*“Katresin nûş eden anın ebedî zevke erip
Şol hayâta erişir Hızır u Mesîhâ-mânend”¹³⁰*

Hulûsi Efendi’nin beyitlerinde yer verdiği Hızır metaforu, tasavvufun en fazla yer verilen argümanlarından biridir. “Hızır”ın ölümsüzlüğü, iyi kulluk sergileyenin adeta Hızır gibi fânî isteklerden uzaklaşıp ebedî olana yöneleceği ve bir anlamda sonsuzluk içerisine dalıp ebedileşeceği her vesileyle dile getirilir. Allah’a layıkıyla kulluk yapana Hızır’ın yoldaşlık edeceği, bu nedenle haram helal çizgisine çok titiz bir şekilde riayet etmek gerektiği vurgulanır. Tasavvuf eserlerinin vazgeçilmez unsurlarından olan Hızır’ın varlığı rivayetlere dayanmaktadır.”¹³¹

*“Gönül sen küntü kenz’in mahzenisin sırr-ı vahdetde
Derûn-ı lâ-mekânın lâne-i ankâ-yı aşkdır hep.”¹³²*

*“O bir sırr küntü kenz’in mahzenidir
O bir dürr sûret-i ma’nâ gönüldür.”¹³³*

“Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim. Bilineyim diye mahlûkatı yarattım” ifadeleriyle tasavvuf kitaplarını süsleyen bu rivayet, Rahman’a kulluk etmenin ne kadar mühim olduğunu, kâinatı tefekkür ederek Allah’ın azametini temaşa etmek ve idrak etmek gerektiğini, evreni düşünmek suretiyle bile insanın Allah’ı anlayabileceğini göstermek amacıyla zikredilir. Bu vesileyle hayatın tüm alanlarını ibadete dönüştürmek gerektiği vurgulanır.¹³⁴

*“Var ehl-i Hakk’a hizmet et bî-taleb ü bî-garaz
‘Seyyidü’l-kavmi hâdimuhum’ emr-i Habîb-i Kibriyâ’yı tut.”¹³⁵*

“Bir topluluğun efendisi onlara hizmet edendir”¹³⁶ ifadeleriyle tasavvuf kitaplarında yer alan bu söz, anlam itibarıyla hoş bir vurgu, yani başkalarını kendine tercih etmeyi (îsâr’ı) içermektedir. Toplumda bir fert olarak yaşayan insanların, beraberinde

¹³⁰ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, c. I, s. 38.

¹³¹ Hızır’ın yaşadığıyla ilgili rivayetler muhtelifdir. Bkz. Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, Rağbet Yayınları, s. 194.

¹³² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, c. I, s. 24.

¹³³ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, c. I, s. 67.

¹³⁴ Zerkeşî, *Tezkire*, s. 136. Mütedavil eserlerde geçmemektedir.

¹³⁵ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, c. I, s. 25.

¹³⁶ *Somuncu Baba Ve Hulûsi Efendi Sempozyum Bildirileri 2010*, s. 168.

bulunduğu Müslüman kardeşlerinin dertleriyle hemhâl olmasını, diğergâmlığı benimsemesini, bencil olmamasını, sadece kendi nefsini düşünmemesini, paylaşmayı öğrenmesini ve yanındakinin derdini kendi derdi olarak benimsemesini öğütlemektedir. Bunlar yerine getirildiğinde de mümin ile diğer kardeşleri arasında gerçek anlamda bir kardeşlik oluşur ve “*Müminler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz*”¹³⁷ ayeti tecellî etmiş olur. Zaten tasavvufun da temelinde insanın kendi nefsini kontrol altına alması, kardeşlerine öncelik vermesi ve kibirlenmemesi anlayışı yer almaktadır. Bunu yapabilen insan etrafına da güzel örnek olacaktır.

*“Mü'minin mi'râcıdır kalbî huzûr ile namâz
Kıl huzûr ile namâzın sırr-ı 'esrâ' andadır.”*¹³⁸

Buradaki rivayet “*Namaz müminin miracıdır*”¹³⁹ ifadeleriyle zikredilmektedir. Kaynaklarda belirtildiği üzere, namaz Mekke döneminde miraç gecesinde farz kılınmıştır. Miraç nasıl Hz. Peygamber (sav)’in Allah katına olan yakınlığını ifade ediyor ve miraç dendiğinde bu gecede kılınan namaz akla geliyorsa, namaz kılan insanın da manevî olarak bu miracı yani yükselişi tekrar yaşaması demektir. Bu demektir ki, manevî yükseliş ve insanın Allah’a kurbiyeti için namaz mutlaka gereklidir. Namaz olmadan bir müminin Rahman’a yakın olması ve yüce mertebelere çıkabilmesi, kendi miracını yaşayabilmesi imkân dâhilinde değildir. Zira namaz bir ayette de belirtildiği üzere insanı kötülüklerden alıkor ve istikamet üzere tutar.¹⁴⁰ Eğer tutmuyorsa o insan namazını hakkıyla eda etmiyor demektir. Bu kişi bir diğer ayette de belirtildiği üzere, kıldığı namazdan gafil olan biridir.¹⁴¹ Bu yüzden namaz ibadeti kelimelerle ifade edilemeyecek kadar önem arz eden bir ibadettir.

*“Hulûsî 'men aref' sırrın bilenler kim bilir Rabb'in
Bu sırrı bilmeyen ilm-i İlâhî'ye alîm olmaz.”*¹⁴²

*“Nefsini bilen rabbini de bilir”*¹⁴³ hadis-i şerifi mukabilince kendisinin dünyaya hangi amaçlarla getirildiğinin farkına varan insan, Cenab-ı Hakk’a meyleder. Bunun yanı sıra

¹³⁷ Hucurât 49/10.

¹³⁸ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, c. I, s. 91.

¹³⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, I/161. Mütedavil eserlerde geçmemektedir.

¹⁴⁰ Ankebût 29/45.

¹⁴¹ Mâûn 107/4-6.

¹⁴² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, c. I, s. 109.

bedeninde tecellî eden yüce yaratıcının izzet ve ikramının izleri de onu Allah’a döndürür. Bunun yanında kendi zafiyetlerini ve hatalarını bilen insan Rabb’ine ne kadar muhtaç olduğunu da bilir. Ona yönelmek dışında başka bir tarik olmadığını idrak eder. Kendi hatalarıyla ve kusurlarıyla meşgul olan bir insanın başkalarının kusurlarını ve eksiklerini araması da söz konusu olmaz. Zira o kendisiyle meşgul olmasının ve iyi bir kul olmaya çabalamasının aslî görevi olduğunu bilir.

“Buyurdu Rasûl-i Fahr-i Kevneyn

Bu vak’ada ‘el-va’dü ke’d-deyn’.”¹⁴⁴

Müslümanın temel özelliklerinden birisi de vermiş olduğu sözü tutmasıdır. Zira Sevgili Peygamberimiz (sav)’ın en öne çıkan özelliklerinden birisi buydu. Mekke döneminde müşrikler onun her halukarda verdiği söze sadık olacağını bilirlerdi. Allah Rasûlü sözünde durmamayı münafıklık alameti olarak görür ve şöyle buyurur: *“Münafiğin alameti üçtür; konuştuğu zaman yalan söyler, söz verdiğinde sözünde durmaz, kendisine bir şey emanet edildiğinde hainlik eder.*”¹⁴⁵

Tüm bu örneklerdeki gibi hadis-i şeriflerin lafızlarını şiirlerinde kullanan Hulûsî Efendi, peygamberimizin buyruklarıyla bütünleşmiş bir takım bilgileri de bize vermektedir.

“Ey gönül havf-ı İlâhî ile dağla kalbini

Bil ki Tanrı’nın yarın ol Mahşer-i Kübrâ’sı var.”¹⁴⁶

“Allah korkusu her şeyin başıdır. İnsanın hayatına çeki düzen verdiren kılavuzdur. İnsan bu korkuyu taşıdığı zaman ne kendisine ne de çevresine haksızlık eder. Örnek bir insan olur. Bu nedenle Hz. Peygamber (sav) pek çok hadislerinde Allah korkusunun önemine dikkat çeker: *“(Allah korkusundan dolayı) ağlayınız. Eğer ağlamanız gelmezse, ağlamak için kendinizi zorlayınız.*”¹⁴⁷ Hz. Peygamber (sav)’e: *“(Mü’mini) cennete dâhil eden (yâni cennete girmesine sebep olan) amellerin en çoğu hangisidir?”* diye soruldu. O: *“Takva (yâni Allah korkusu) ve huy güzelliğidir”,* buyurdu ve ona: *“(Mü’mini)*

¹⁴³ Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, II/262. Mütedavil eserlerde geçmemektedir.

¹⁴⁴ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, c. I, s. 351.

¹⁴⁵ Tirmizî, İman, 14.

¹⁴⁶ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, c. I, s. 95.

¹⁴⁷ İbn Mâce, Zühd, 19.

cehenneme sokan günahların en çoğu hangisidir?” diye soruldu. O: “(Şu) iki organ; ağız ve tenasül uzvu” buyurdu.”¹⁴⁸

2.1.4. *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*’de Kelâm-ı Kibâr

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî’nin şekilsel vasıflarını meydana getiren elemanlarından biri de eserde pek çok âyet, hadis ve kelâm-ı kibârdan yararlanılmasıdır. Eseri oluşturan Hulûsî Efendi, Divân’ını meydana getirirken beyitlerinin arasına sıkça âyet-i kerime’ler yerleştirir. Fakat bu âyetlerin mealini doğrudan vermez. Ya âyette geçen dikkat çekici birkaç kelimeyi yahut da âyete delalet eden birkaç manayı beyitlerin içerisinde kullanır. Âyetleri bazen sadece zikretmekle yetinir bazen de bir durumu açıklamak ya da örnek vermek için kullanır.

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî’ye baktığımızda eserde âyet-i kerime’ler dışında hadislerin ve kelâm-ı kibârların da kullanılmış olduğunu görüyoruz. Ancak hadislerin ve kelâm-ı kibârların kullanılma oranı âyet-i kerime’ler kadar fazla değildir. Kullanım biçimi ise âyetlerinkine benzerdir.

Kelâm-ı kibâr, din büyüklerinin veya kanaat önderlerinin söylediği hikmetli güzel sözlerdir. Kelâm-ı kibârlar, özellikle tasavvuf erbabının eserlerinde sıkça müracaat ettiği enstrümanlardandır. Ayrıca manzum tarzda yazılan dinî-tasavvufî eserler hikmet edebiyatını oluşturmaktadırlar. Hikmet edebiyatına giren eserler, okuyucuya öğüt vermeyi amaçlar. İncelediğimiz eser de bu türdendir. Bu eserde, kelâm-ı kibârlar daha çok beyitlerin içine dağılmış halde kullanılmıştır. Aşağıda vereceğimiz örneklerde Kelâm-ı kibârların *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*’deki kullanımını anlatacağız. Şimdi örneklere bir göz atalım:

“Şol Edhem oğlunun etdiği gibi
Kamu vardan geçer yârdan geçilmez.”¹⁴⁹

İbrahim Edhem Hazretleri gibi; gönül, mâsiva adına sahip olduğu ne varsa, sevgilisi uğruna herşeyi vermeye muktediridir. Mahbûb yolunda varını yoğunu sarfetmeye hazır âşıklar için esasen bu öyle çok zor bir şey de değildir. Zira onlar yaratılanlara baş gözüyle değil kalp gözüyle bakmasını bilenlerdir. Bu geçici dünyanın geçici metaları

¹⁴⁸ İbn Mâce, Zühed, 29.

¹⁴⁹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 116.

onların aklını başından almaz. Onlar “yoksulluğum övüncümdür” yolunun daimi takipçileridir. Cenâb-ı Hakk'a karşı acz ve fakr içerisinde duydukları tevazu ve mahviyet onlar için en yüce ganimettir. Hakikî âşıklar için bundan büyük övünç kaynağı da bulunmamaktadır.

Hulûsî Efendi, yukarıda zikrettiğimiz beyitlerinde, tac ve taht sevgisini terk edip sufilik tarikini tercih etmiş tabî'n neslinin bilinen âlimlerinden ve Allah'ın veli kullarından olan İbrahim Edhem hazretlerini *örnek* alır ve varından, canından geçse de yârinden geçmeyeceğini belirtir.

Hulûsî Efendi bir başka beytinde de Belh şehrinin sultanı konumundayken, başına gelen birkaç mühim mesele sonucu kalbi ilahi aşk ile yanıp tutuşan ve dünyevi sultanlık yerine ahiret sultanlığına müreccih olan, yâri için varını hiçe sayan İbrahim Edhem hazretlerini *örnek* vermiştir.

*“Hayrân olurdu Cem dahi varın verip Edhem dahi
İsa ibn-i Meryem dahi etseydi seyrân bu gece”*¹⁵⁰

Kelâm-ı Kibâr örneği olan Hallâc-ı Mansûr Ve “Ene'l Hak” İfadesi

Hulûsî Efendi'nin Hallâc-ı Mansûr'un “Ene'l Hak” İfadesi ile ilgili birçok beyti mevcuttur. O bir İslam büyüğü olan Hallâc-ı Mansûr'un bu kelâmını, Dîvânında sıkça tekrar etmiştir. Aşağıdaki beyitler bize örneklik teşkil edecektir.

*“Kemend-i zülfüne bağlansa idi başı Mansûr'un
'Ene'l-Hakk' râzını yâd eylemezdi hâl ü şânınçün.”*¹⁵¹

*“Ey mahbûb her nefes senin deminle dolam 'Ene'l-Hak' demek görünür
Ve her dem ki boşalam ya'nî o demde hâlî olam hîç olurum.”*¹⁵²

*“Mansûr olup elbet 'Ene'l-Hak' söyler
Nâsırı yâr-ı bî-pervâ olursa.”*¹⁵³

¹⁵⁰ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, c. I, s. 267.

¹⁵¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, c. I, s. 242.

¹⁵² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, c. II, s. 22.

¹⁵³ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, c. I, s. 284.

*“Bir bâdeyi iç ki anın mesti ‘Ene’l- Hak’ söylesin
Sâkî odur kim mey sunan desti ‘Ene’l- Hak’ söylesin.”¹⁵⁴*

Beyitlerden birini izah etmemiz, konuyu daha iyi anlayabilmemize yardımcı olacaktır.

*“Geçdik esrâr-ı ene’l-Hak”dan o Hallâc değiliz
Hızr’ın âbına hayâtına da muhtâc değiliz.”¹⁵⁵*

Beytin ifade ettiği anlama baktığımızda lafzen “Biz o Hallâc değiliz; biz Enel-Hak sırrından geçtik. Hızr’ın âbına, hayâtına da muhtaç değiliz” anlamına gelmektedir.

Birinci satırda zikredilen Hallâc-ı Mansûr, Allah aşkı için tasavvufî yolda ilerleme göstererek mânâ âlemine dalmış, fenâfillâh derecesine ulaşmış ve bu yüce mertebede “Enel-Hak” lafzını söyleyerek kâinatı yoktan var eden, insana kendi ruhundan üfleyen Allah’ın dışında, başka hiçbir varlık olmadığını, mutlak hakikat ve gerçeğin, özellikle mevcut olan herşeyin Allah olduğunu ifade etmek istemiştir. Ancak Hallâc-ı Mansûr’un bu düşüncelerinden ve sözlerinden zâhirî manâda anlam çıkaranlar onu Allah’ı inkâr etmekle suçlamışlar ve idam edilmesine sebep olmuşlardır. Dîvân şiirinde “şehid-i aşk” diye isimlendirilen Hallâc-ı Mansûr, inanıp gönül verdiği bu dava uğruna karşılaştığı tüm zoeluk ve imtihanlara sabretmenin bilhassa ölmenin sembolü olmuştur.¹⁵⁶

Kendisine Allah’ın ruhundan üflenen dolayısıyla da Allah Teâla’dan izler taşıyan insanoğlunun fitratında, sahiplenme, yönetme ve potansiyel olarak Tanrılık iddiası mevcuttur. Bu vasıflara sahip olan âdemoğlu, kendi derununa yaptığı yolculukta kendi benliğini aşarak Hallac gibi mevcudatın yalnızca Allah olduğu kabullenir ve zamanla kendini unuttur. Kimi zamanlarda da kendine güç veren yaratanını unutarak firavunlaşır, kendini yüceltir. Bilhassa günümüz çağında insanlar birbirlerinden ve kendilerine can veren Cenab-ı Hakk’dan uzaklaşmış, başıboş bir hayat sürmektedir.¹⁵⁷

Osman Hulûsi Efendi Hallâc ifadesini, yazdığı beyitlerde kullanmış, Yaradan’a vasıl olmanın her şeyden değerli olduğunu ifade etmiştir. Hallâc-ı Mansûr, Allah dışındaki her şeyden yüz çevirmiştir. Allah ile kendi arasına hiçbir şeyin girmesini istememektedir.

¹⁵⁴ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, c. II, s. 28.

¹⁵⁵ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi*, c. I, s. 105.

¹⁵⁶ Mustafa Uzun, “Aşk”, *DİA*, İstanbul 1991, c. 4, s. 19.

¹⁵⁷ *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevi’den Şerhler*, s. 53.

O'na göre söylediği 'ene'l-Hak' cümlesi bile Allah ile kendi arasında çokluğa sebep teşkil etmektedir. Hallâc-ı Mansûr, fenâfillâh makamına vasil olmuş fakat 'ene'l-Hak' kelamını telaffuz ettiği için sırrını ortaya çıkarmıştır. Onun söylediği bu ifadeyi bazı kişiler hata olarak nitelendirmişlerdir. Hulûsi Efendi, bu mazmunu kendi içinde yaşayacağını, zaten gerçek anlamda Allah'a vasil olup fenâfillâha ulaşan kişilerin 'ene'l-Hak' lafzını söylemelerine ihtiyacı olmadığını ifade etmektedir.

2.1.5. *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*'de Kıssaların Kullanımı

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî'de kıssaların nasıl kullanıldığı konusuna geçmeden önce ilerde anlaşılma problemi olmaması için hikâye ve kıssa kavramlarının üzerinde durup; bu kavramları açıklamayı uygun görmekteyiz.

“Kıssa; Arapça bir kelime olup; hikâye, fıkra, rivayet, vakıa, macera¹⁵⁸ gibi anlamlara gelmektedir.” Kıssada bahsedilenler belirli oranda gerçekleri içermektedir.

Bununla birlikte kıssalar genel itibariyle dini içerik taşırlar. Kıssalar daha çok keramet bildiren mucizevî olayları anlatır. Genel itibariyle peygamberlerin ve evliyaların başından geçenlerin anlatıldığı kıssalar edebî bir tür değildir. Kıssaların içerisinde zaman zaman bilimsel gerçekler, felsefî ve mantıksal analizler, dinî-tasavvufî yorumlar yer almaktadır. Kıssayı oluşturan kişi düşüncelerini bu yolla daha rahat anlatabilme imkânına kavuşurken, okuyucular ise anlatılan şeyleri daha rahat anlayabilme imkânı bulmaktadır.

“Hikâye; Arapça bir kelime olup; bir olayın sözlü ya da yazılı olarak anlatılması, gerçek veya tasarlanmış olayları anlatan düz yazı türü, aslı olmayan söz anlamındadır.”¹⁵⁹ Ayrıca hikâye, anlatma, masal, roman, olmuş bir hâdise¹⁶⁰ gibi anlamlara da gelmektedir. Hikâyede geçenler daha çok kurgusaldır. Yani onda anlatılanların gerçekte karşılığı çoğu zaman yoktur.

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî eserinde hikâyelerden çok kıssalar yer almaktadır.

¹⁵⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993, s. 369.

¹⁵⁹ T.D.K., *Türkçe Sözlük 1-2*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, c. I, s. 994.

¹⁶⁰ Devellioğlu, s. 517.

Hikâye ve kıssaların kökeni mekân olarak da zaman olarak da birbirlerinden değişiktir. *Dîvân-ı Hulûsi*'de en çok telmihte bulunulan kıssalardan biri, Arap efsanesine dayanan, klasik bir aşk hikâyesi olan, birçok şair ve yazar tarafından da eserlerde konu edinilen hatta tiyatro ve filmlere yansıyan Leylâ ile Mecnûn hikâyesidir. Hulûsi Efendi, kaleme aldığı beyitlerde kendisini Mecnûn'la özdeşleştirmiştir. Hulûsi Efendi, Leylâ ile Mecnûn kıssasına aşağıdaki beyitleriyle telmihte bulunmuştur:

“Ana Mecnûn derler ki ezber etmiş

Dilinde her nefes evrâd-ı Leylâ

Gözü yarın cemâlin manzar etmiş

Şuhûdu şâhidi irşâdı Leylâ.”¹⁶¹

Kendi derdini Mecnûn'un derdine benzeten ve Mecnûn'un sıkıntısını kendi sıkıntısı belleyen Hulûsi Efendi şu ifadelerde bu konuya değinmiştir:

“Mevlâ da yâr-ı Mecnûn Leylâ da yâr-ı Mecnûn

Sahrâ da yâr-ı Mecnûn gezdikçe gam berâber.”¹⁶²

Mecnûn, kendini Leyla'nın aşkından perişan etmiş, Hulûsi Efendi de bu durumu beyitlerine işlemiştir:

“Zihî şol pâdişâh-ı aşk olan Mecnûn hevân ile

Görüp Leylâ-yı hüsnün kendini sahrâya salmışdır.”¹⁶³

“Kur'an'daki 'Ahsenu'l-kasas' olarak bilinen Kuran-ı Kerim'e Yûsuf Sûresiyle geçmiş ve sözlü geleneğe dayanan ve mesnevî şeklinde bazı Orta Asya, Anadolu ve Balkan şairleri tarafından, Farsça ve Türkçe işlenen Yûsuf ve Züleyhâ hikâyesi de *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*'de yer alır. Bu mesnevî hikâyelerinde Yûsuf ile Züleyhâ ilişkisiyle birlikte hemen hemen aynı derecede önemli baba ile oğul ilişkisi, yani Ya'kûb Peygamber ile Yûsuf Peygamber arasındaki aşk ve hasret incelenmektedir. Yine de Yûsuf ile Züleyhâ başlıklı mesnevî hikâyelerinde ikinci sırada incelenen ilişkiler kardeşler arasındaki ilişkilere; duygulara gelince sevgi, hasret, kıskançlık, sabır, sadâkat, dürüstlük, adalet, hırs gibi duygular, bunların etkisinde ortaya çıkan davranışlar ve kahramanların iç mücadelesi ön planda tutulmaktadır. Yûsuf Sûresiyle Yûsuf ile

¹⁶¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 10.

¹⁶² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 49.

¹⁶³ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 71.

Züleyhâ hikâyesine telmih ve diğer göndermelerin bulunduğu birçok eserde de olduğu gibi Hulûsî Efendi'nin Dîvânı'nda daha çok 'iki seçilmiş' veya 'iki olgun' kişiye, yani Ya'kûb ile Yûsuf arasındaki ilişkiye değiniliyor."¹⁶⁴

*"Çık artık Beytü 'l-Hazen'den Ya'kûb
Gör ki Yûsuf-ı Ken'ân'ın âmed."*¹⁶⁵

*"Gönülden çıkdı âlem dîdeden gayra nazar gelmez
Perîşân oldu Ya'kûb Yûsuf'undan bir haber gelmez."*¹⁶⁶

*"Ya'kûb-veş âh eylerim Yûsuf benimle yâr iken
Ben düriyüm Ken'ân'ımın Ken'ân benimle kân imiş."*¹⁶⁷

*"Yûsuf'un şevk-i visâliyle müdâm
Cennet olur Ya'kûb'a Beytü 'l-Hazen."*¹⁶⁸

*"Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî"*de; Leylâ ile Mecnûn, Yûsuf ile Züleyha bağlamında Hz.Yûsuf ve Hz.Yâkup kıssalarının dışında Firdevsî'nin Şehnâme'sini kaynak olarak alan ve yine de mesnevî şeklinde Husrev ile Şîrîn veya Ferhâd ile Şîrîn başlığı altında birçok şair tarafından işlenen, Leylâ ile Mecnûn hikâyesi gibi Anadolu'da halk hikâyesi ve Karagöz faslı olarak rastlanan Ferhâd ile Şîrîn hikâyesine de göndermeler bulunmaktadır. Diğer Dîvân edebiyatı ve mutasavvıf şairlerin eserlerinde de görüldüğü gibi âşık olan şair Ferhâd'la özdeşleşiyor ve birçok şiirde Ferhâd, Mecnûn'la birlikte anılıyor. Âşık olup vuslata erişemeyince kendini sahrâlara salıveren Mecnûn'un en belirgin özelliği teslîmiyettir. Ferhâd'ın sanatkârlığı ve hedefine ulaşmak arzusuyla imkânsız olarak görünen işini yapma gayretlerinden dolayı bu iki kahramanın bir arada anılması mâkûldür."¹⁶⁹

*"Ferhâd özünde âteş-i sûzân
Şîrîn sözünde dür-feşân-ı aşk."*¹⁷⁰

¹⁶⁴ Amina Siljak Jesenkovic *"Hulûsî-i Darendevî Divan'ında Aşk Mesnevilerinin Unsurları"*, Sempozyum Tebliğleri, Somuncu Baba Dergisi, Sayı 164, s. 17.

¹⁶⁵ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 37.

¹⁶⁶ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 117.

¹⁶⁷ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 129.

¹⁶⁸ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 260.

¹⁶⁹ Amina Siljak Jesenkovic *"Hulûsî-i Darendevî Divan'ında Aşk Mesnevilerinin Unsurları"*, Sempozyum Tebliğleri, Somuncu Baba Dergisi, Sayı 164, s. 18.

¹⁷⁰ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 144.

*“Ferhâd ne için deldi kayaları Şîrîn’e yol edip
Vâmık için Azrâ’sına oldu zebun.”¹⁷¹*

Dîvân’da bahsedilen bir diğer kıssa da, Kanuni Sultan Süleyman’ın emriyle yazılan, Türk edebiyatında ün kazanmış olan başta Lâmiî Çelebi olmak üzere Kubûrîzâde Behîştî, Muîdî gibi yazarların kaleme aldığı Vâmık ile Azrâ mesnevîsidir. Vâmık ile Azrâ, uzun mücadeleler sonucu kavuşan iki gençtir. Hulûsî Efendi onların bu aşkını beyitleriyle ifade etmiştir ancak burada ilahi sevgiyi kastetmek istemiştir:

*“Nice yıl firkatin nârıyla kan yaş akıtan Vâmık
Verip seylâba Azrâ özüünü deryâya salmışdır.”¹⁷²*

*“Aşkdır Vâmık’ı gark-ı eşk-i hûn eden
Aşkdır Azrâ’nın râzını halka âşikâr eder.”¹⁷³*

Bu kıssaların haricinde Dîvân’da yer alan kıssalara telmih yapılan mevzulardan biri de Gazneli Mahmud ve sadakati ile Sultan Mahmud’a hizmet eden kölesi Ayaz’ın yaşadıklarını konu edinen Mahmûd ile Ayaz hikâyesidir.

*“Hulûsî’ya hoş görür özün Hakk’a tapşurur
Hakîkatde bir görür Mahmûd u Ayaz ile.”¹⁷⁴*

Görüldüğü gibi Hulûsî Efendi, Dîvân’ında hikâye ve kıssalara oldukça fazla yer vermiştir.

2.2. Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî’nin Muhteva Özellikleri

2.2.1. Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî’de İşlenen Konular

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî, içinde çok geniş bilgiler barındıran dinî-tasavvufî bir eserdir. İşlediği konular itibariyle dinî ilimlerin her alanına giren, yeri geldiğinde Kur’an’dan ayetler sunan, bazen anlatılan şeyleri hadislerle destekleyen, yer yer kelâmî konulardan bahseden genel anlamda da tasavvufî konulara değinen bir eserdir. Buna ilaveten eser, Hz. Muhammed (sav)’ın hayatına, ruhsal ve fiziksel yapısına temas

¹⁷¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 243.

¹⁷² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 71.

¹⁷³ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 74.

¹⁷⁴ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 306.

ederken, yer yer Kur'an'da ismi geçen bazı peygamberlerden de bahseder. Kitapta bu tür bilgilerin yer alması, kitabın yazarının İslamî ilimlere ve İslam kültürüne vukûfiyetinin üst seviyede olduğunu göstermektedir. Ayrıca eser, fiziksel, sosyolojik, psikolojik, mantıkî, tıbbî, felsefî ve edebî bazı konulara da temas etmektedir. Müellifin bu tip konulara temas etmesi; onun pozitif ilimlere de hâkim olduğunu göstermektedir.

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî'deki beyitler titizlikle incelendiğinde gerek İslamî ilimlerden gerekse müsbet ilimlerden çeşitli bilgilerin, bazen direkt bazen de dolaylı yollardan verildiği görülmektedir. Kanaatimizce herhangi bir ilimle ilgilenen kişi ilgilendiği alanla alakalı birçok bilgiyi ya doğrudan ya da dolaylı olarak bu muhteşem eserde bulabilir.

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî'de konular belli bir sistemle oluşturulmuş değildir. Eserde konu sıralaması yapılması yerine şekil olarak ayırım söz konusudur.

Esere dibace kısmından sonra Osman Hulûsî Efendi'nin hayatı anlatılarak başlanmıştır. Daha sonra ise *Dîvân* edebiyatında yaygın olan, yazılan gazellerin son harfine göre kısımlara ayrılmış ve 'Harfû'l Elif, Harfû'l-Ba şeklinde arap alfabesi esas alınmıştır. Devamında ise mesneviler, kıtalar, rubaîler, müfredler şeklinde kısımlara ayrılmıştır.

Önceden de belirttiğimiz gibi eserde konu sınıflandırması yoktur. Ancak müellifin kaleme aldığı her kelimedede ayrı bir konu ele alınmaktadır. Bu tespitin ardından *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*'nin konularına ana hatlarıyla değinmeye çalışalım.

2.2.1.1. Ana Konular

Ana konuyu Allah sevgisi ve Resûlullah (sav) sevgisi oluşturmaktadır. Esasında yazılan tüm beyitler, gazeller, mısralar Allah'a ve Rasul'ünedir.

Osman Hulûsî Efendi'nin *Dîvân*'ı incelendiğinde onun şiirsel yeteneğinin güçlü olduğu fark edilmektedir. Fakat o, olaylara şair yahut yazar olarak değil, mürşid olarak yaklaşmıştır. Hulûsî Efendi, yazdığı beyitlerin ifade ettiği manayı son derece önemsemiştir. O'nun anlamları izah etmekteki gayesi, şekilsel tereddütlerin önüne geçmiştir. Beyitlerdeki içeriğin derinliğinin önemi, şekilsel kusurlarına göz yummayı

gerektirmiştir. Bu anlamda mana maddeye tercih edilmiştir ki *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*'de bu durum vardır.

Nitekim mutasavvıf olan şairler şiiri bir amaç olarak değil, bir araç olarak kabul ederler. Osman Hulûsî Efendi de *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî* eserinde Allah'la olan irtibatını ve muhabbetini, Resûlullah'a olan derûni his ve tazimlerini şiirlerle, mesnevilerle, rubaîlerle dile getirmiştir.

Osman Hulûsî Efendi'nin şiirlerinde yoğun olarak tasavvuf öğretisi yer almaktadır. Tevhid ve münacatlarıyla Allah'ı Teâla'ya ulaşmaya, şiirlerini de Resûlullah Efendimize yazdığı naatlarıyla yüceltmeye çalışır.

Tasavvufi tarikte, ilk vazife olan nefsin terbiye etmek, hulk-u ahsen sahibi olmak, mahlûkata hizmet etmek, mütebessim olmak, kendini dünyaya kaptırmamak, yaratılanı Yaratan'dan ötürü sevmek, özellikle içinde bulunduğumuz zaman diliminde en çok ihtiyacımızın olduğu birlik ve beraberlik gibi muhtelif konular ele alınır. Böylece tüm Müslümanların manevi anlamdaki eğitimi planlanmıştır.

2.2.1.2. Alt Konular

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî'de üst başlıkta bahsetmiş olduğumuz konuların dışında ibadetten, zikirden ve tefekkürden bahseden beyitler de vardır.

Şeriat, tarikat, hakikat ve marifetten bahseden Osman Hulûsî Efendi, aynı zamanda seher vakitlerinin öneminden, âşıklardan ve gönül erenlerinden de bahseder. *Dîvân*'ında daha çok Leylâ ile Mecnûn aşkı ve bu aşkın yansımaları görülmektedir. Yine Hulûsî Efendi, Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. Yâkup Hz. Yûsuf, Hz. Eyyüb Hz. Mûsâ Hz. Süleyman Hz. İlyas Hz. İsâ gibi peygamberlerin isimlerinde de değinir.

2.2.2. *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*'de İşlenen Konuların Muhtevası

Eserin muhtevasını sunmaya çalışmamızdaki amaç, eserin anlattığı konuları daha iyi kavramaya çalışmaktır. Asıl gayemiz eserin muhtevasını sunmak değil, bu muhteva içerisinde müellifin ayetleri yorumlamadaki yaklaşımını anlamaya çalışmaktır. Bu gayeye ulaşabilmek için de kitabın muhtevası hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir.

Eserin tasavvufî bir eser olması klasik tefsir çalışması açısından zorluklar içermektedir. Bu zorlukları bir nebze olsun ortadan kaldırmak için de muhtevanın bilinmesi kanaatimizce önem taşımaktadır. Onun için eserin muhtevası hakkında bilgi vermeyi gerekli bulmaktayız.

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî adlı eseri incelediğimizde 1276 şiirden oluştuğunu anlıyoruz. Bu şiirlerden 462 adeti gazel türünde kaleme alınmıştır. Eserde ayrıca 18 mesnevî, 40 kıt'a, 470 müfred, 91 mısra ve 195 rubaî yer almaktadır.

Eserin hazırlanmasına gereken önem verilmiştir. *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, tasavvufî bir eser olması ile beraber birçok yerde ayetlere telmih vardır. Ayetlerin kullanımı ile birlikte hadisler ve Rasûlullah'ın örnek hayatı da beyitlerde yer almaktadır. Nitekim Allah ve Rasul'ünün sevgisi dîvân şairlerimiz başta olmak üzere birçok şairimize ilham menşei olmuştur. Bilhassa tasavvufla hemhâl olan şairlerimizin eserlerinde ayet ve hadislerin varlığı vâkidir.

Mesnevî, Rubaî, Kıt'a yahut Gazel olsun tüm nazım şekillerinde herhangi bir konu ayrımı yapmak imkan dâhilinde değildir. Yazılan bütün türlerde Allah aşkı, Resûlullah'ın muhabbet ve sevgisi, ibadet, zikir, iman, tüm mahlûkata hizmet, seher vakti, muhabbet vb. gibi muhtelif konular yer almaktadır. Muhtevâ olarak tüm türlerde ortak olan esas konu ise Yüce Rahman'ın ve Fahr-i Kâinat olan Peygamber sevgisidir.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMAN HULÛSÎ EFENDİ’NİN KUR’AN AYETLERİNE YAKLAŞIMI

Osman Hulûsî Efendi, muhtelif tarzlarda telif ettiği ve düzenlediği *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*’sinde ifade etmek istediği dinî-tasavvufî neşveli ve nasihat içerikli konuları işlerken sık sık ayet-i kerimelerden yararlanmaktadır.

Ayetler eserin yalnızca değişik konularının işlendiği ve anlatıldığı bölümlerinde değil, mananın bizzat derununda da göze çarpmaktadır. Elbette ki eserin müellifi Hulûsî Efendi’nin yararlandığı kaynaklar, ayetlerle sınırlı değildir; ayetler yanında dini konularda referans olan hadis-i şerifler de onun istifade ettiği ve eserine dâhil edip değerlendirdiği kaynaklar arasındadır. Ne var ki bizim burada üzerinde duracağımız husus daha çok onun ayetlerden yararlanırken ne gibi mesajlar verdiğini, ayetler üzerinden ve ayetler aracılığı ile hangi hususları vurguladığını kısaca Osman Hulûsî Efendi’nin ayetlere yaklaşımını ortaya koymak olacaktır.

Şüphesiz Osman Hulûsî Efendi’nin *Dîvân*’ı Rahman’ın ayetlerini açıklamayı gaye edinmiş bir tefsir kitabı yahut çeşitli ayetler hakkında onları açıklama düşüncesiyle kaleme alınmış bir kitap değildir. Bu sebeple ondan ayetleri izah amaçlı eserlerden beklenebilecek bir yorum faaliyeti beklentisi içerisinde olmamız mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte eserde pekçok ayete temas edilmiş olması ve eserde işlenen konuların ayetlerle incelik ve ustaca ilişkilendirilmesi dikkat çekmektedir. Bu nedenle müellifin eserinde ayetleri kullanırken ayetlerin Kur’an’da zikredildiği bağlamdaki anlamını dikkate alıp almadığı, başka bir ifadeyle eserinde işlediği konu ile ayetler arasında anlam yönünden kurduğu ilişkide isabet edip etmediği hususu önemli bir noktadır. Osman Hulûsî Efendi’nin ayetlere yaklaşımının bir parçasını oluşturan bu noktanın da açık hale getirilmesi gerekmektedir.

Bu mülâhazaları belirttikten sonra şimdi müellifin ayetlere yaklaşımını ortaya koyacağını düşündüğümüz başlıkları sıralayıp bu başlıklar altında Osman Hulûsî Efendi'nin ayetler aracılığı ile vurguladığı hususları, iletmek istediği mesajları ve ayetlerin bağlamlarındaki anlamlarına sadık kalıp kalmadığını tespit etmeye çalışalım.

1. Tasavvufta Kur'an-ı Kerim

Tasavvuf, esas itibarıyla Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler'e istinad eden bir ilimdir. Tasavvuf sahasında eser yazan kişiler, bütün fikirlerini ya bir ayete veyahut da bir hadise dayandırmışlardır. Bu özellik, tasavvuf tarihinin her safhasında geçerli olan bir husustur.

İslâm'ın aslı, ruhu, özü Peygamber Efendimiz (sav)'in hayatını yaşama çabası, İslâm'ın hayata uygulanma iştiağı ve dinî mükellefiyetlerin samimiyetle yerine getirilmesi olan İslâm tasavvufu, gaye olarak bir yandan marifetullahı, diğer yandan da tezkiye-i nefsi tahakkuk ettirmeyi hedeflemiştir. Nitekim tasavvuf kitaplarında mutlaka tasavvufun gayesine rastlamamız mümkündür. Kur'an ve Sünnet orijinli bir tasavvuf anlayışının gayesinin ise bu merkez etrafında şekillenmesi pek tabiidir.

Görüldüğü gibi Kur'an ve Sünnet'ten mülhem olan bir amacın beşeriyeti ulaştıracağı nokta Allah ve Rasulü'nün ahlâkıyla ahlâklanma olacaktır. Hal ilmi olan tasavvufun insanı ulaştırmak istediği nokta, Allah'ın rızasını elde etmek maksadı ile Rahman'ın ve Rasulullah'ın hulku ile ahlâklanmaktır.¹⁷⁵

Kur'an-ı Kerim'de ahlakın önemi ile ilgili şu ayetlere rastlıyoruz: *“Çünkü ümmilere içlerinden, kendilerine ayetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur. Kuşkusuz onlar önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler.”*¹⁷⁶

*“Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle gömen de ziyan etmiştir.”*¹⁷⁷

¹⁷⁵ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1981, s. 56.

¹⁷⁶ Cuma 62/2.

¹⁷⁷ Şems 91/10.

Bu gibi daha birçok ayet bize gösteriyor ki tasavvuf, İslam dinine uygun yaşamaya çalışmaktır. Saadete ulaşmak için gayret sarfetmektir. Ancak, bu öyle bir saadet ilmi ki dış ve iç hallerimizi güzelleştirerek bizi her şeyin üstündeki ebedi saadete ulaştırmak ister. Bu sebeple de tasavvuf, sadece formalizmi kabullenen yani, eşya âleminde gerçek vücudu değil de ancak dışa ait bir şekil gören İslam telakkisiyle yetinmeyip Allah'a ulaşip kavuşmayı ve O'nunla doğrudan doğruya yaşamayı hedefler. Bunun için de nefis tezkiyesi ve ahlak tasfiyesini şart koşarak Peygamber yolunda gider. Nitekim ünlü mutasavvıf Şahabettin Sühreverdi de nefis tezkiyesi ve kalb tasfiyesinin bizzat Peygamber'in öğretilerinden başka bir şey olmadığını, şeriati anlamaya ve anlatmaya yarayan tefsir ve usul-u tefsir, hadis ve usul-u hadis, fıkıh ve usul-u fıkıh, feraiz ilmi, kelâm ilmi, meani ve beyan, lügat, nahiv... gibi ilimlerin tasavvufa karşı olmayıp, tersine, tasavvufun öncülleri ve bu yolun başlangıçları bulunduğunu ileri sürer, hilkatin aslını da Peygamber'e dayandırır.¹⁷⁸

İslam düşüncesinin doğrudan veya dolaylı olarak alakadar olduğu disiplinler içinde, Kur'an'dan en çok destek alan mistik disiplin, tasavvuftur.¹⁷⁹ Yüzlerce ayet, tasavvufî düşünceye, hatta tasavvufî terim ve kavramlara doğrudan doğruya malzeme vermektedir. Diğer ilim ve düşünce alanlarına aitmiş gibi görülen pek çok Kur'anî beyan da, az veya çok tasavvufî işaretler taşımaktadır. İslam düşüncesinin en hayatî esaslarının oluşma dönemi olan Mekke devri vahiyleri, büyük oranda mistik karakterdedir. Medine devri vahiylerinin büyük kısmı da öyledir.

Kur'an zahir ve batın ayırımından söz etmektedir. Allah'ın bize verdiği bütün nimetlerin bir zahiri bir de batını vardır (Lokman Sûresi, 20). Demek oluyor ki her şeyde bir batınî yönün bulunması, fitrat kanunudur. Bu fitrat kanunu olduğuna göre de, her alanda bir tezahürü olacaktır. Günlük hayatın en basit meselelerinden felsefe, sanat ve mistisizmin en girift problemlerine kadar her alanda zahir-batın ayırımıyla karşılaşırız.

İnsanoğlunun, ilk günden beri en yüce ve değerli kurumu olan din, bir kıymetler yekûnu olarak, her zaman batını bir çehreye sahip bulunmuştur. Özellikle evrensel dinler, sırlarla yüklü olmak bakımından daha ilerdedirler. Çünkü evrensel din; bütün insanlara, bütün zamanlar boyunca hitap eder ve yardımcı olur. O halde bir insan, ona ilk bakışta

¹⁷⁸ Şahabettin Sühreverdi, *Avariful Maarif*, Mısır, 1292, s. 6-9, 23-25.

¹⁷⁹ Ahmet Yaşar Sezgin, *Tasavvuf ve Mistisizm, İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 3-4, s. 370.

her şeyi kavrayıp anlayamaz, anlamamalıdır. Böyle olmazsa dinin sürekli biçimde vereceği bir şey yok demektir. Bu, bir din için, yetersizlik ve tükeniştir. Yani bir dinin taşıdığı batınî hazine, derûnî sırlar olmalıdır ancak büyük ölçüde zahiri anlamlar bulunmalıdır.¹⁸⁰

Tasavvufî önderlerin eserlerinde kullandıkları batınî manadaki ifadeler aslında Kur'an-ı Kerim'in zahirî manasına işaret eder. Zaten bir şeyin batınî manası, zahirî olmadan anlaşılabilir.

Kısacası, Kur'an ve ona bağlı olan İslam düşüncesi, ilahi sırları bize açarak insanlığı Allah yolunda ve yaratılış kanunları çerçevesinde mutluluğa ve olgunluğa götüren bir kadronun lüzumuna işaret etmektedir. Bu kadro tasavvufu da içinde barındıran İslami ilimler dediğimiz kurum tarafından yetiştirilmektedir; Bu kadronun eğitime, Kur'an'dan alınan bir ifadeyle, takva eğitimi diyebiliriz. Nitekim kalp gücünün müşahedeleriyle elde edilen ilimle takva arasında sıkı bir bağın varlığı Kur'an'ın dikkat çektiği keyfiyetlerdendir.¹⁸¹

Kur'an'da Allah: *“Ey iman edenler! Eğer Allah'tan korkarsanız O, size iyi ile kötüyü ayırdedecek bir anlayış verir, suçlarınızı örter ve sizi bağışlar. Çünkü Allah büyük lütuf sahibidir”*¹⁸² buyurmaktadır. Burada basiret sayesinde elde edilebilecek bilgilerin daha çok felsefî hukukî yetenek kazandıranlarına dikkat çekilmiştir ki Kur'an terminolojisinde buna hikmet denir. Ve hikmet, Allah tarafından yalnız Allah'ın dilediği kullara verilir.¹⁸³ Bu durum Kur'an-ı Kerim'de açıklanmıştır: *“Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir. Ancak akıl sahipleri düşünüp ibret alırlar.”*¹⁸⁴ İbn Arabî, infak ederken ihlaslı davranan kişiye, infak ederken Allah'la beraber olduğu için infak hikmetinin verildiğinden bahseder. Ona göre infak eden kimse, Allah'ın en has sıfatlarından biriyle sıfatlanmıştır.¹⁸⁵

Bakara Suresi 282. ayetin sonlarında, takvaya sarılanlara, ilmin bizzat Allah tarafından öğretileceği haber verilir: *“...Allah'tan korkun. Allah size gerekli olanı öğretiyor. Allah*

¹⁸⁰ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerim ve Sünnetin Tasavvufî Verileri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 4, İstanbul 1986, s. 231-232.

¹⁸¹ Süleyman Uludağ, *Mukaddime I İbn Haldun*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s. 64.

¹⁸² Enfal 8/29.

¹⁸³ Abdülkerim el-Kuşeyri, *Letaifu'l-İşarat*, İlk Harf Yayınları, İstanbul 2012, c. I, s. 244.

¹⁸⁴ Bakara 2/269.

¹⁸⁵ Muhyiddin İbn Arabî, *Tefsir-i Kebir Te'vilat*, Kitsan Yayınları, İstanbul, c. I, s. 164.

her şeyi bilmektedir.”¹⁸⁶ Allah'ın öğretmesiyle elde edilen bilgiler yine bir Kur'an ayetinden alınan bir tabirle, İlm-i ledün (Allah katından verilen bilgi) olarak adlandırılmıştır ki bu durum da şu ayetle açıklanmıştır: “*Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet (vahiy ve peygamberlik) vermiş, yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.*”¹⁸⁷

Özetlemek gerekirse, tasavvuf; İslamiyet'ten sonra başlamıştır. Ve İslamiyet'e hasır, kaynağı da Kur'an ve Sünnettir.¹⁸⁸ Bir mutasavvıf olan Osman Hulûsî Efendi de eserlerinde birçok ayet ve hadis kullanmış, izah etmek istediklerini ayetlerle, hadislerle yahut kelâm-ı kibârlarla açıklamıştır.

2. Şiir ve Nesirde Kur'ân-ı Kerim

Kur'ân ayetleri, ilk zamanlardan itibaren Müslümanların yazışmalarında, vaazlarında, yazılı eserlerinde ve nasihatlerinde olduğu gibi, günlük konuşmalarında da temel referans olmuştur. Müslümanlar davranışlarını düzenlerken kendilerine Kur'ân'dan delil bulmak ihtiyacı hissetmişlerdir. İslam Tarihi'nde Hz. Ali ile Şam valisi Muaviye arasında meydana gelen Sıffin savaşının gidişatını değiştiren de mızrakların ucuna takılan Kur'ân ayetleri olmuştur.¹⁸⁹

Peygamber Efendimiz (sav) hem hadislerinde, hem yabancı devlet yöneticilerine yazdığı mektuplarında Kur'ân ayetlerini kullanmıştır. Buradan hareketle ilim adamlarımız, şiirde, nesirde Kur'ân ayetlerinin kullanılmasını caiz görmüşlerdir.¹⁹⁰

Peygamberimiz, hadislerinden birinde bize, Kur'ân'ı tanıtırken şöyle buyurur: “*Kur'ân ile konuşan doğru söylemiş olur, onunla amel eden sevap kazanır, onunla hüküm veren adaletli davranmış olur, ona çağıran dosdoğru yolu göstermiş olur.*”¹⁹¹ Hadisteki “Kur'ân ile konuşan” ifadesi, “Kur'ân'ın haber verdiğini söyleyen, O'nun haberlerini

¹⁸⁶ Bakara 2/282.

¹⁸⁷ Kehf 18/65.

¹⁸⁸ Özköse, *Tasavvuf*, s. 110.

¹⁸⁹ İsa Karadere, “*Cemel ve Sıffin Savaşlarının İslam Mezhepleri Tarihi Açısından İncelenmesi*”, Necmettin Erbakan Üniversitesi İslam Mezhepler Tarihi Yüksek Lisans Tezi, Konya 2013, s. 86.

¹⁹⁰ Ali Akpınar, “*Konuşmalarında Kur'an'la İstişad Edenler*”, EKEV Akademi Dergisi, c. I, sy. 2, s. 33.

¹⁹¹ Tirmizi, *Fedâilü'l-Kur'ân* 14; Dârimî, *Fedâilü'l-Kur'ân* 1.

kabullenip doğrulayan ve O'nun ölçüleri doğrultusunda söz söyleyen" diye anlaşılmıştır.¹⁹²

Başta Hz. Peygamber'in şahsı olmak üzere tüm müslümanlar, Kur'ân-ı Kerim ile meşgul olmuşlar, onu bol bol talim etmişler ve nihayetinde Kur'ân onların hayatlarını kuşatmış; artık onlar Kur'ân ayetleriyle konuşur olmuşlar ve ona göre yaşamaya çalışmışlardır. Allah Kelamı onların yaşayış ve konuşmalarının alt yapısını oluşturmuştur. Kur'ân'ın konu zenginliği, eşsiz güzellikteki üslubu Kur'ân ayetleri ile konuşma sanatını kolaylaştırmış ve yaygınlaştırmıştır. Sahabenin hayatında da Kur'an ayetleri ile konuşma görülmüştür. Nitekim Abdullah b. Mübarek'in hac yolculuğunda iken bir kadınla karşılaşması ve kadının Kur'an ayetleri ile konuşması meşhur bir hadisedir.¹⁹³

İlmi sahada söz söylemeye muktedir olan âlimler, hitabet ve kitabet alanında Cenab-ı Hakk'ın ayet-i kerimelerine yer vermekte bir sakınca görmezlerken; i'rab, hareke, takdim ve te'hir gibi bir takım küçük değişikliklerde bulunarak ayetlere, şiir ve nesirde yer vermekte de bir beis görmemişlerdir. Erken dönem âlimler, Yüce Allah'ın kelamını veya Rasulullah (sav)'ın sözlerini "*Allah Teâlâ Kur'ân'da şöyle buyuruyor*", "*Peygamberimiz bir hadislerinde şöyle buyuruyor*" ifadelerini kullanmadan şiir ve nesirde nakletme işine ekleme yahut katma anlamına gelen "tazmin", yakın dönem âlimler ise bu hadiseye alıntılama anlamına gelen "iktibas" demişlerdir. Birçok âlimin bu görüşünün aksine mâliki ulemasından Ebû Bekir Bakıllânî (ö.403/1013) ise, ayet-i kerimelerin şiirlerde kullanılmasını doğru bulmamış, nesirde kullanılmasına ise cevaz vermiştir.¹⁹⁴

Kimi âlimlere göre ise konuşma ve sohbetlerde ayetlerden alıntılama yapmak kabul görürken, şiirde iktibas yapmak mübah sayılmış; faili Cenab-ı Hakk olan ifadelerde fiili Allah'tan başkasına nisbet ederek veya ayet cüzlerini şiirde boş ve şehevi şeylere alet

¹⁹² Bkz. El-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, Beytü'l-Efkari'd-Devliyye Yayınları, c. VIII, s. 221.

¹⁹³ Kıssanın devamı için bkz. Ali Akpınar, *Konuşmalarında Kur'an'la İstişhad Edenler*, EKEV Akademi Dergisi, c. I, Sayı: 2, s. 39-42.

¹⁹⁴ Bkz. Ez-Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Bürhân fî-Ulûmi'l-Kur'ân*, Darul Kitabu'l-İlmiyye, Beyrut 2001, c. I, s. 481-483; Es-Suyûtî, Celâlüddin, *el-İtkân fî-Ulûmi'l-Kur'ân*, Daru İbn Kesir, Beyrut 2002, c. I, s. 147. Ayet yahut hadisten alınan bir parça ile sözün süslenmesi ve mananın desteklenmesine ise "iktibas" denmiştir. Alıntı kısmen olursa "nakıs iktibas", ayet yahut hadisin tamamının alınması ile olursa "tam iktibas" diye adlandırılır. Bkz. *Tahirü'l-Mevlevî*, s. 61.

etmek için kullanmak merdûd kabul edilmiştir.¹⁹⁵ Burada dikkat edilmesi gereken şey, iktibas yapan şahsın alıntıda bulunduğu ifadenin Allah Teâla'nın sözü olduğunun farkında olması, ayetin işaret ettiği anlamını tahrif etmeden ve şiirde hece yahut aruz ölçüsüne uyduracağım fikriyle en ufak bir değişikliğe uğratmadan kullanmasıdır. Hatta herhangi bir zorlamaya girmeden şiir ve nesirde iktibas yapmak, müellifin anlatmak istediklerini dikkat çekici, etkileyici duruma koyduğundan, sözü güzelleştirip veciz bir anlatım sunduğundan tavsiye dahi edilmiştir.¹⁹⁶

Diğer yandan Kur'an ifadelerini dünyevî işleri izah etmek maksadıyla kullanmak kerih görülmüştür. "Sözelimi, beklemediği bir zamanda karşılaştığı arkadaşına hitaben '...Sonra takdire göre (bu makama) geldin Ey Mûsâ,!' ¹⁹⁷ ayeti ile cevap vermek gibi. Aynı şekilde Kur'an'da geçen meselleri değiştirerek kullanmak da hoş karşılanmamıştır. "...Halbuki yuvaların en çürüğü şüphesiz örümcek yuvasıdır. Keşke bilselerdi!" ¹⁹⁸ ifadesini 'Bu, örümcek evinden daha zayıftır' şeklinde değiştirerek kullanmak gibi." ¹⁹⁹

3. Dîvân Şiirinde Kur'an-ı Kerim

Din; asırlardan bu yana hem beşeri hem ilahi kaynaklı olsun, tüm insanlar özellikle şairler için önemli ve vazgeçilmez bir ilham kaynağı olmuştur.

Tarih öncesinin belirsiz kaynaklarından, dinin ve sanatın el ele ortaya çıktıklarını ve yüzyıllarca birbirlerine sıkı sıkıya bağlı kaldıklarını öğrenmekteyiz. Her ne kadar bazı edebiyat teorisyenleri, edebiyatın asıl ve yegâne amacının estetik zevk ve heyecan uyandırmak olduğunu, dolayısıyla kendi dışında hiçbir maksada hizmet edemeyeceğini ifade etseler de; edebiyata daha yüce bir amaç yükleyen şairler ve yazarlar için bu görüş doğru değildir.²⁰⁰ Edebiyatı Allah'ı aramak, bilmek, tanımak ve anlamak için bir vasıta olarak gören bu anlayışın en veciz ifadesini Necip Fazıl'ın Sanat adlı şiirinde görmekteyiz:

¹⁹⁵ Merdud olan iktibasa örnek: İşçilerinin durumunu şikâyet ederken bir işverenin "Şüphesiz onların dönüşü sadece bizedir. Sonra onların sorguya çekilmesi de sadece bize aittir." (Ğâşiye 88/25-26) ayetini kullanması. Hâlbuki ayet, inkârcılara karşı Yüce Allah'ın bir tehdididir. Bkz. Es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 147.

¹⁹⁶ Reyhan Keleş, "Dîvân Şiirinde Lafzi Ayet Ve Hadis İktibasları", Atatürk Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Doktora Tezi, Erzurum 2013, s. XXI.

¹⁹⁷ Tâhâ 20/40.

¹⁹⁸ Ankebut 29/41.

¹⁹⁹ Bkz. Ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 484.

²⁰⁰ Tuğba Özen, "Mehmet Kaplan'ın Edebiyat Teorisi Hakkındaki Görüşleri", Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013, s. 14.

“Anladım işi, sanat Allah'ı aramakmış;
Marifet bu, gerisi yalnız çelik-çomakmış.”²⁰¹

Aynı şekilde poetikasını açıkladığı *Çile* adlı şiir kitabında “Dinin olmadığı yerde hiçbir şey yoktur; yokluk bile yok... Şiir ve san'atsa hiç yok...”²⁰² diyen Necip Fazıl, bu anlayışı en iyi şekilde özetlemektedir.²⁰³

Araştırmacıların çoğu, genellikle “Dîvân Edebiyatı” olarak nitelendirilen edebiyatın en belirgin ve umumi vasfının, az veya çok dini bir karakter taşıdığı görüşünde ittifak etmektedirler. Bu özellik, muhtevada olduğu kadar şekil bakımından da kendini gösterir. Dini olsun ya da olmasın mensur veya manzum eserler, Besmele'den sonra Hamdele ve Salveyle başlayıp dua ve münacat ile biten geleneksel bir tertip hususiyeti kazanmıştır.²⁰⁴ Bu bağlamda edebiyat yazarlarımızdan Agâh Sırrı Levend, Türk Edebiyatı'nın en önemli ve en bereketli ürünlerinin dini eserler olduğunu ve İslam dairesindeki herkes için ilk kaynağın *Kur'an* ve *Sünnet* olduğunu ifade etmektedir.²⁰⁵

Bu çerçevede, Kur'an-ı Kerim Dîvân şiirinin en önemli kaynaklarından. Kur'an “Allah'ın zat'ı, dünyanın yaratılışı, insanlar, melekler, cinler, kıyamet günü, cennet ve cehennem hakkında bilgiler vererek, peygamberler ve tarihsel kıssalar” gibi birçok konuya değinir. Ayrıca Hadis, Tefsir, Fıkıh, Kelam, Akaid ve ibadet gibi birçok ilmin de kaynağıdır. Tüm bu yönleriyle de Kur'an-ı Kerim İslami edebiyata kaynaklık etmektedir.

Kur'an'ın Dîvân şiirine kaynaklık etmesinin en önemli sebebi muhtevasıdır. Muhtevasıyla, ilim, fikir ve ilham kaynağı olan Kur'an'ın önemli bir diğer özelliği de edebi yönden mükemmel bir dile sahip olmasıdır. Yani Kur'an, sadece muhtevasıyla değil sahip olduğu belagat ve i'caz sayesinde Dîvân şairlerini kendisine hayran bırakan

²⁰¹ Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, Büyük Doğu Yayınları İstanbul 1996, s. 39.

²⁰² Kısakürek, s. 490.

²⁰³ Şaban Sağlık, *Edebiyat Mahkemelerinin Reis Bey'i Edebiyat Eleştirmeni Olarak Necip Fazıl*, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2015, Sy. 3, s. 3.

²⁰⁴ Amil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Manzum Dini Eserler*, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, MEB Yayınları, İstanbul 1998, s. 349.

²⁰⁵ Agâh Sırrı Levend, *Dini Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri*, İDAY Belleten, 1972, s. 35.

edebî bir dile sahiptir.²⁰⁶ Nitekim nice şair Kur'an'ın bu harikulade belagat ve fesahatına hayran kalmışlardır.

Kâinattaki her şey nasıl Yüce Allah'ın imzasını taşıyorsa Kur'an da hem mana hem lafız bakımından Allah'ın kudretini yansıtmaktadır. Bu yüzdendir ki Kur'an çok yönlü ve engin manalarla yüklü, edebî ve dilsel açıdan benzeri bulunmayan bir şaheserdir. Kur'an'ın ilahi ve vahye dayalı olması sebebiyle insanı kendisine hayran bırakan ve taklit edilemeyen bir edebî dili vardır. Bu yönüyle Kur'an, kendisini okuyan ve ona iman eden herkesi derinden etkilemiştir.²⁰⁷ İslam dünyasının önemli entelektüellerinden olan İsmail Raci el-Faruki, Kur'a'nın bu yönünü şu şekilde ifade etmektedir: *“Tarihte hiçbir kitap, etnik bakımdan farklı milyonlarca insanın hayatında Kur'an gibi böylesine derin, dini entelektüel, kültürel, ahlaki, sosyal, iktisadi ve siyasi değişikliklere yol açmamıştır. Herkes ona edebi kompozisyon ve mükemmelliğin en üstün kriteri gözüyle bakmıştır. O, her yazar ve hatibin yol göstericisi olmuştur. İfade tarzı, hitabı, teşbihleri, tasvirleri, mecazları, tabirleri ve estetik yapıları günlük konuşmanın parçaları haline gelmiş; herhangi bir edebi kompozisyonu süslemek için tezyin aracı olarak kullanılmıştır.”*²⁰⁸

Tüm bunlarla birlikte İslam medeniyetinin doğal üyesi olan Dîvân şairlerinin; Kur'an'dan etkilenmemesi, onu kaynak göstermemesi elbette düşünülemez. Ayrıca peygamberimizin şiire verdiği önem, bu konudaki teşvik ve caizeleri herkesçe malumdur.

Kur'an'daki sure isimlerinin ve ayetlerin, iktibas veya telmih yoluyla dîvân şiirlerinde kullanıldığını görürüz. Her şeyden önce Müslüman kimliği taşıyan Dîvân şairleri, eserlerinde hangi konudan bahsederlerse bahsetsinler, en önemli ve vazgeçilmez kaynak olarak Kur'an'a başvurmuşlardır. Bu gelenek, Türklerin İslam'ı kabulüyle birlikte ilk edebî eserimiz olarak kabul edilen Kutadgu Bilig başta olmak üzere birçok eserde görülen bir özelliktir.²⁰⁹

²⁰⁶ Mustafa Uzun, “Kur'an: Edebiyat”, *DİA*, İstanbul 2002, c. XXVI, s. 414.

²⁰⁷ Mustafa Çağrı, “Kur'an: Muhtevası”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, s. 390.

²⁰⁸ El-Faruki, İsmail Raci el-Faruki-Luis Lamia, *İslam Kültür Atlası* (M. Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu), İnkılab Yayınları, İstanbul 1997, s. 372.

²⁰⁹ Cemal Sofuoğlu, *Kur'an ve Hadis Kültürünün Kutadgu Bilig'teki İzleri*, D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir 1989, Sayı 5, s. 128.

Dîvân şiiri, edebî bir geleneğin ürünüdür ve bu gelenekte her şeyden önce esere besmeleyle başlanır. Şairlerimiz eserlerine daha sonra tevhit, münacat ve na't gibi dini türlerle devam ederler. Ağırlıklı olarak dini türlerde ayet ve hadis kullanan Dîvân şairleri, eserlerinin diğer bölümlerinde de yeri geldikçe Kur'an'dan istifade etmişlerdir. Kur'an ayetlerinin iktibas veya telmih yoluyla kullanımı, hemen her Dîvân şairinde görebileceğimiz bir özelliktir. Bu itibarla Kur'an'ın Dîvân şiirine en büyük etkisinin, ayetlerin iktibas veya telmih yoluyla kullanımı olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda Dîvân şiirinde birçok örnek bulunmaktadır. Hemen hemen her tür şiirde rastladığımız bu hususiyat ile ilgili olarak birkaç örnek vermenin yeterli olacağı kanaatindeyiz.²¹⁰

Büyük şair Fuzuli, Dîvânında sık sık ayetlere yer vermiştir.²¹¹ Bunun en güzel örneğini Dîvândaki 39. gazelde görmekteyiz. Na't türündeki bu gazelin her beytinde bir ayete yer veren Fuzuli, bu şekilde Hz. Muhammed'e (sav) olan sevgisini Kur'an ayetleriyle ifade etmek istemiştir:

“Vaslun bana hayat verir firkatin memat

Subhane haliki halaka'l-mevti ve'l-hayat.” Fuzuli (Gazel 39/1)²¹²

Sevgiliye yani Hz. Muhammed'e (sav) kavuşmayı hayat, ondan ayrılığı ise ölüm olarak nitelendiren Fuzuli, bu düşüncesini desteklemek için Mülk Sûresi 2. ayetinde geçen *“halaka'l-mevte ve'l-hayat”* ifadesini kullanmıştır.²¹³

Kur'an ayetleri, Dîvân şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarını ifade için bir teşbih vasıtası olarak da kullanılmıştır. Şairlerimiz, Kur'an-ı Kerim'in çok okunan bir kitap olmasından hareketle sevgilinin yüzünü, yanağındaki ayva tüylerini, dudaklarını, saçlarını çeşitli yönlerden teşbih sanatı içinde kullanmışlardır.

Bilindiği gibi Dîvân şiirinde sevgilinin dudağı, âşık için bir şifa kaynağıdır. Öyleki sevgilinin dudağı âşıklara can bile vermektedir. Bu yüzden şairlerimiz sevgilinin *dudak*,

²¹⁰ Nilüfer Çelik, *Fuzuli'nin Türkçe Dîvân'ında Geçen Ayetler ve Yorumları*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001, Sayı 6, s. 132.

²¹¹ Fuzuli'nin gazellerindeki ayet örnekleri için bkz: Kuzubaş, Muhammet, *"Dîvân Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Kur'an: Fuzuli'nin Gazelleri örneğiyle"*, Diyanet ilmi Dergi, Cilt: XXXIX, S: 3, 2003, s. 101-116.

²¹² Kenan Akyüz, vd., *Fuzuli Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 149-150.

²¹³ Ayetin tamamı Kur'an'da şu şekilde geçmektedir: *"Ellezi halaka'l-mevte ve'l-hayate liyeblüveküm eyyuküm ehseñ amela, ve hüvel azî zul gafûr."* (O ki hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır.O mutlak galiptir, çok bağışlayıcıdır.)

leb, nefes, tekellüm gibi özelliklerinden bahsederken sık sık Hz. İsa'nın ölümleri diriltme mucizesine telmihte bulunmuşlardır. Necati Bey'e ait aşağıdaki beyit, Dîvân şiirindeki bu tasavvuru en iyi şekilde ifade etmektedir:

“*Bir nefesde bin ölüye can bağışlar leblerün*
Sen Mesiha devletinde ölmek asan oldu gel.” Necati Bey (G. 334/5)²¹⁴

Zâti de bu tasavvurdan yola çıkarak sevgilinin şifa veren dudaklarını Kevser Sûresi'nden hareketle, cennette tüm Müslümanların içeceğine inanılan Kevser şarabına benzetmektedir. Bu arada Kevser şarabının tüm dertlere deva olacağına ve Kevser'i içenin bir daha susamayacağına inanıldığını belirtmeliyiz:

“*Ey tabib-i can u dil bimar-ı 'ışkam çare kıl*
Sûre-i Kevser hakı şekker lebün emdür bana.” Zâti (G. 3/6)²¹⁵

Yine Zâti, sevgilinin yüzünü sabah aydınlığına, saçını ise geceye benzeterek *Duha Sûresi'nin* ilk ayetlerini teşbih amacıyla kullanmıştır. Şair ikinci mısradan gökyüzünden indiği inanişine gönderme yaparak hem ayetlerin vahiy yoluyla semadan geldiğine hem de Kur'an'da; “وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا”²¹⁶ (...Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti.) şeklinde geçen ayete telmihte bulunmaktadır:

“*Zülfüne ve'l-leyl yüzüne diyenler ve'd-duha*
Hak dimişler tenezzelü'l-esmau min savbi sema.” Zâti (G. 8/1)²¹⁷

Tüm bu Dîvân şairlerimiz gibi, 20. Yy.'ın son Dîvân şairlerinden olan Osman Hulûsî Efendi de Dîvân'ında Kur'an'a ve ayetlere telmihte bulunmuştur. Çalışmamızın ileriki sayfalarında bu konu hakkında detaylı bilgi vermekle beraber örneklik teşkil etmesi açısından Hulûsî Efendi'nin Dîvân'ından bir örnek verelim:

“*Bil 'alleme 'l-esmâ' nedir esmâ vü müsemma nedir*
Hem tâc-ı 'kerramnâ' nedir anı giyen muhtar ola.”²¹⁸

“*Tâc-ı 'kerramnâ' ile tekrîm edilmiş şânını*

²¹⁴ Ali Nihat Tarlan, *Necati Beg Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992, s. 300.

²¹⁵ Ali Nihat Tarlan, *Zâti Dîvânı*, c. I, İÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967, s. 3.

²¹⁶ Bakara 2/31.

²¹⁷ Tarlan, *Zâti Dîvânı*, c. I, s. 8.

²¹⁸ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 7.

Bir düşün ey bî-haber bil ki o mânâ andadır.”²¹⁹

“...Allah, Âdem’e bütün isimleri öğretti (...Ve alleme Âdeme’l-esmâe küllehâ)”²²⁰ “Biz hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık (...Ve lekad kerramnâ benî âdem).”²²¹

Kur’an-ı Kerim’in muhtelif surelerinde bazı peygamberlere ve şahsiyetlere ait kıssalar yer almaktadır. Bu kıssalar edebî bir gayeden çok, Kur’an’ın asıl hedefini gerçekleştirme amacını taşımaktadır. “Vahiy ve peygamberliğin ispatı, Allah’ın vahdaniyetini ispat, dinlerin esasta birliği, uyarma, müjdeleme, kudret-i ilahiyyenin zuhura çıktığı yerler, hayır, şer, sabır, sızlanma, şükür, nankörlük ve daha başka dini gayeler ve ahlaki hedefler”i²²² ifade vasıtası olan kıssalar; Seyyid Kutub’un görüşüne göre aynı zamanda dini gaye ile fenni (edebî) gayeyi birleştirmektedir.²²³

Bu bağlamda Dîvân şairleri, Kur’an’da anlatılan birçok kıssayı, kimi zaman edebî bir tür olarak işlemiş kimi zaman da beyitlerinde telmih yoluyla ifade yoluna gitmiştir. Edebiyatımızda Harezmi Türkçesi döneminin ilk yapıtı Burhaneddin Rabguzi’ye ait *Kısas-ı Enbiya*’sı ve Harezmi Türkçesi ile yazılmış *Muinü’l-Mürid*’i ile başlayan bu gelenek Ahmed Cevdet Paşa’nın eğitim öğretim amacı ile kaleme aldığı *Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*’sı ile XIX. asra dek devam etmiştir. Bu tür kıssaların, Dîvân şiirinde bazen bir peygamberi bazen de bütün peygamberleri konu alan eserlerin yazılmasına vesile olduğu bilinmektedir.

Bu geleneğin en önemli eserleri, Kur’an’da *ahsenü’l-kasas*²²⁴ olarak nitelendirilen Hz. Yûsuf ve Züleyha’nın kıssasını konu alan mesnevilerdir. Hulûsî Efendi de eserinde bu kıssaya değinmiştir.

Dîvân şiirinde Yûsuf u Züleyha hikâyesi kadar yaygın olmasa da işlenen bir diğer kıssa Hz. Süleyman’a aittir. Öncelikle edebiyatımızda Süleymanname denilince iki farklı muhtevanın karşımıza çıktığını belirtmeliyiz. Hz. Süleyman’ın mucizevi hayatı ve kıssalarını ele alan eserler ile Kanuni Sultan Süleyman’ın padişahlık dönemini, savaşlarını, zaferlerini konu alan eserler; farklı muhtevalara sahiptir.

²¹⁹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 91.

²²⁰ Bakara 2/31.

²²¹ İsrâ 17/70.

²²² Seyyid Kutub, *Kur’an’da Edebi Tasvir*, Özgün Yayıncılık, 1991, s. 219-235.

²²³ Seyyid Kutub, s. 219.

²²⁴ Yusuf 12/3.

Süleyman Peygamber'in bilgeliği, hikmeti, adaleti, hükümdarlığı ve mucizeleri yalnız doğu edebiyatlarını değil batı edebiyatlarını da etkilemiştir. Kısas-ı Enbiyalarda kendisinden kısmen bahsedilen Hz. Süleyman hakkında manzum ve müstakil eserler de yazılmıştır.

Dîvân şiiirlerinde bu konuya da yer verilmiştir. Dîvân şairleri, Dîvânlarında ve mesnevilerinde yeri geldiğinde ayetlerden lafzi ve manevi iktibaslarla bulunmuşlardır. Bu çerçevede Kur'an'ın tefsirine yönelik çalışmaların ağırlıklı olarak mensur eserler vasıtasıyla yapıldığı bir gerçektir.

Satır arası Kur'an tercümeleri bunun bir göstergesidir. Genelde mensur olarak yazılan satır arası Kur'an tercümeleri, Türklerin İslam'ı kabul ettiği X. asırdan itibaren birçok örneği bulunan bir edebî tür olarak gelişmiştir. Dîvân şiiirinde manzum ayet tercüme ve tefsirlerinin sayısı mensurlara oranla daha azdır. Bunun en önemli sebepleri arasında, Kur'an'ın tercümesinin hassas bir konu olması ve ayetlerin aruz veznine uydurulması gibi sıkıntılar bulunmaktadır. Bu yüzdendir ki elimizde şu anda Kur'an'ın tamamını konu alan manzum bir tercüme bulunmamaktadır. Bunun yerine manzum süre ve ayet tercümelerine rastlanmaktadır.

Din, bütün toplumlarda sadece uhrevi hayatı değil dünyevi hayatı da etkileyen önemli bir faktör olmuştur. Bu yüzdendir ki bütün dinler; siyaseti, kültürü, sosyal hayatı ve sanatı doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiştir. Öyle ki bu etkilenmeye sanat açısından bakıldığında dinin, sanat ve edebiyatın kaynağı olduğu birçok araştırmacı tarafından kabul edilmiştir.

Bu bağlamda İslamiyet özellikle Kur'an-ı Kerim vasıtasıyla kendi müntesiplerinin oluşturmuş oldukları edebî anlayışları doğrudan etkilemiştir. Kur'an, hem söyleyiş güzelliği hem de muhtevası bakımından özellikle Dîvân şairleri için bitmez tükenmez bir kaynak olmuştur. Dîvân şairleri, Kur'an'ın muhtevasını öyle çok ve etkili kullanmışlardır ki, beyit ve mısraları çoğu zaman bir Kur'an sayfasını hatırlatmaktadır.²²⁵

²²⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1997, s. 18.

4. Osman Hulûsî Efendi'nin Kur'an'a Olan Bağlılığı

Kur'an-ı Kerim bir rehber, i'caz ve insanları doğru yola eriştirmek için nazil olmuş hidayet kitabıdır. O, beşeriyeti sırat-ı müstakime erdirmek için gönderilmiş eşi bulunmaz bir mucizedir.²²⁶

“Kur'ân, kelime olarak ‘okumak’ manasında bir mastardır. Ancak, dünyada en çok okunan ve okunacak kitap olduğu için ism-i mef'ul anlamında kullanılmıştır. Mushafın tamamına Kur'an denildiği gibi bir kısmına hatta bir âyetine de Kur'an denir. Kur'ân-ı Kerim'in başka adları da vardır; fakat en yaygın olanı Kur'an'dır. Diğer adlarından bazıları şunlardır: Kitâb, Furkan, Zikr, Tenzîl. Meşhur olan sıfatları arasında da şunlar sayılabilir: Mübîn, kerîm, nur, hüda, rahmet, şifâ, mev'ıza, büşrâ, beşîr, nezîr, azîz.”²²⁷

Kur'an-ı Kerim'in bilinen ve bilinmeyen birçok özelliği vardır. Ancak biz görebildiğimiz ve idrak edebildiğimiz ölçüde onu şu şekilde tanımlayabiliriz: “Kur'an, Hz. Muhammed (sav)'e 23 yıllık peygamberlik süresi içinde, Arap dilinde ve vahiy yoluyla indirilen, Fatiha Sûresi'yle başlayıp Nâs Sûresi'yle biten, mushaflarda yazılı olup mütevâtir olarak nakledilegelen, tilâvetiyle ibadet edilen mucize kelâmdır.”

Kur'an-ı Kerim'in 23 yıllık bir zaman diliminde, tedricen, olayların oluşuna ve gerçekleşme sebeplerine bağlı olarak nazil olması; onun, her zaman ve mekânda insanın iç dünyasına hitap eden, aynı zamanda bir şifa olan, birçok yöntem ve tedaviyi barındırmasıyla alakalı olmasından kaynaklıdır. Nitekim yaratılan varlık arasında ayırt edici bir özellik olarak akla sahip olan insan, araştırma, anlama, kavrama ve öğrendiklerini çevresine uyum sağlayarak talim edip, uygulayabilme kabiliyetine sahiptir. Yaratılanların en şerefli olan insan, nasıl ki alışkanlıklarını terk etmekte çaba harcar ve zamana ihtiyaç duyar aynı şekilde yeni bir şeye alışması ve intibak etmesi de zaman içerisinde olacaktır. İşte bu sebeptendir ki, Kur'an-ı Kerim, belli zamanlarda topluca değil, tedricen parça parça nazil olmuştur.

²²⁶ Ali Osman Yüksel, “Kur'an-ı Kerim'in Tevatürü”, *Nesil Aylık Fikir Dergisi*, Haziran 1979, Sayı: 9, s. 10.

²²⁷ Heyet, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, TDV Yayınları, Ankara, 1993, s. 7.

Rasulullah (sav), Kur'an-ı Kerim'i Cebrail vasıtası ile almış, kendi heva ve hevesinden herhangi birşey eklemeyen ve eksiltmeden Allah'tan aldığı gibi ümmetine tebliğ etmiştir.²²⁸

Kur'an-ı Kerim, içerdiği sözlerle ibadet edilen mukaddes bir kitaptır. Kur'an, yalnızca namaz kılarken okunan lafızlardan ibaret değildir. Tilavet etmek için, dinlemek için, başkasına okutmak ve öğretmek için rehber olan bir kitaptır.

Kur'an-ı Kerim'den namaz kılacak kadar ayet-i kerime ezberlemek her Müslüman için farzdır. Allah'ın bu emrine uymak, Kur'an'ın mealini ezberleyerek olacak bir şey değildir. Kur'an'ın tercümesi Allah'ın bizatihi keliması değil, çevirenlerin Allah kelimasını başka bir dile aktarmalarıdır. Bu sebepten ötürüdür ki Kur'an tercümesi ile namaz ibadeti gerçekleştirilemez. Dünyaya gelen Müslümanların tamamı, Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarının bulunduğu, kâinata rehber olarak gönderdiği Kur'an-ı Kerim'i aslından Arapça olarak öğrenmelidir. Elbette ki Kur'an'ın meral ve tefsirlerini okumak sevaptır ancak bizzat Arapça'sından Kur'an okumak kadar değildir. Nitekim tercüme yahut tefsir okumakla hatim olmadığı bilinen bir gerçektir.

Kur'an-ı Kerim'in lafzî olarak ve ifade ettiği anlam bakımından mucize olduğu bilinir. O'nun mucizevi olması, benzerinin hiçbir zaman ve mekânda var olamayacağını ortaya koyar. Kur'an; nazil olmaya başladığı ilk andan itibaren, son vahye dek kıraat, kitabet, edebî ifade ediş şekli, düzen ve içerdiği konular itibarı ile hiçbir esere benzemez. Ve hiçbir insanın gücü Kur'an-ı Kerim'in bir ayetine benzer bir ayet getirmeye muktedir olamaz.

Kur'an, üslûp bakımından da hiçbir esere benzememiş ve benzemeyecektir. İnsanlar hayatları boyunca nesir olsun şiir olsun birçok eserler vücuda getirmişlerdir. Ancak Kur'an-ı Kerim; insanların yazdığı o eserlere benzemez. Bundan başka Kur'an-ı Kerim'de, herhangi bir eserde var olmayan, tilavet edildiğinde insanların ruhunu okşayan, dinleyene huzur ve sükûnet indiren eşsiz ve zengin bir musikî vardır. Bu musikîyi hissetmek ve yansıtmak amacıyla Kur'an'ın bütünü tertîl ve tecvîd ile tilavet edilir.

²²⁸ Heyet, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meal*, s. 7.

Kur'an-ı Kerim, Rahman'ın sözlerini barındırdığından ebedi değil ezeldir; bu sebeple Türkçe'de Kur'an'a 'Kelâm-ı Kadîm' denilmiştir. Yaratılan ve aciz bir varlık olan bizlerin gördüğü, okuduğu, tuttuğu, dinlediği, ezberlediği ayetler, aslında ezeli olan hakikatin ve Rahman'ın asıl sözlerinin dünya âlemine yansımasından müteşekkildir. Ezeli olan Kur'an'ın aslı Allah Teâla bilgisindeki levh-i mahfuzda yer alır. Kur'an-ı Kerim evvela Allah Teâla katındaki levh-i mahfuzdan Beytü'l-izze diye adlandırılan bir makama bütün olarak nazil olmuştur. Beytü'l-izze denilen makamdan da tedricen Cebrail (as) aracılığı ile vahyedilerek Peygamberimiz (sav)'e ulaşmıştır.

Kâinatta her gün birçok insan, çeşitli vesilelerle Kur'an-ı Kerim'le tanışıp, İslamiyetle şereflenmektedir. Kimi zaman bu insanlar, Kur'an-ı Kerim'in Arapça aslını okuyarak, kimi zaman Kur'an'ın eşsiz musiki ve üslubuna hayran olup onu dinleyerek, kimi zaman da Kur'an-ı Kerim'in meal-i şeriflerini okuyarak İslamla tanışırlar. Hali hazırda devam eden bu husus da, Kur'an'ın lafzen ve manen mucizevi oluşunun aynı zamanda da tüm zaman ve mekânda, dönemin şartları ne olursa olsun canlılığını muhafaza edişinin önemli kanıtlarından biridir. Günümüzde de Kur'an-ı Kerim'in tercüme ve tefsirleri konusunda çalışmalar devam etmektedir. Böylece birçok kişi kıyamete değin bu vesileyle Kur'an'la müşerref olacak, onu okuyacak, dinleyecek ve tercümelerinden faydalanacak ve hidayete ulaşacaktır.²²⁹

Tasavvuf ilminin vaki olduğu ilk zamanlarda bu ilmin gelişmesinde, sûfilerin Kur'ân-ı Kerim odaklı anlayış ve yaşayışlarının, onun okunması ve dinlenmesi ile ilgili tavsiyelerinin, Kur'ân-ı Kerim'in üzerinde deruni düşünmelerinin ve Kur'ân'la kurdukları yakınlığın büyük tesiri olduğu bilinmektedir.

Sûfilerin Kur'ân-ı Kerim'e bakışları, Kur'ân tilavet ederken uyulması gereken edep kuralları, Kur'ân ehline gösterdikleri değer ve ona karşı saygı şekilleri ele alındığında; Müslümanlar içinde bu hususta en hassas davrananların ve en ileri seviyede olanların sûfiler olduğu anlaşılabacaktır. Sûfiler, “*Kur'ân-ı Kerim ehli, Allah Teâlâ'nın ehli ve seçilmiş kullarıdır,*”²³⁰ hadisinin müjdesine vasıl olmak için gayret sarfetmektedirler. Onlara göre aklî ve imanî kemâl, Yüce Allah'ın sözlerini idrak edip hükümlerini yerine

²²⁹ Heyet, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, s. 8-9.

²³⁰ Nesâî, es-Sünenü'l-Kübrâ, *Fedâilül-Kur'ân*, 26 (V: 17).

getirmekle gerçekleşir. Yine onlara göre “Kâri’ deyince Kur’ân-ı Kerim’i güzel okuyan ve bununla yetinen değil, ondaki ilâhî edebî süslenen kastedilmektedir.”²³¹

İşrakilik fikrî akımının kurucusu Şahabeddin Sühreverdî (632/1234), sûfilerin Kur’an’a olan kurbiyetini şöyle ifade eder: “Sûfiler ve kurbiyyet ehli olanlar, Allah’ın kelâmının kullarına bir çağrısı ve özel bir hitabı olduğunu bildiklerinden, Allah Teâlâ’nın her bir âyetinin ilim denizlerinden bir deniz olduğunu fark ettiler. Bu âyetlerin zahir, bâtın, açık ve gizli işaretleriyle bütün herşeyi içine aldığına şahit oldular. İlmin, davet ettiği şeyler yönüyle cennet kapılarından bir kapı olduğunu anladılar. Rasûlullah (sav)’ın sözlerinin de kendi nefsinden kaynaklanan konuşmalar olmayıp, Allah Teâlâ’nın vahyi olduğunu, bu sebeple O’nun da can kulağı ile dinlenip gereğine göre amel edilmesi gerektiğini idrak ettiler. Bu durumda, sûfilerin yanında en önemli mesele, bu gerçekleri güzelce dinleyip iyice anlamak oldu. Hakk ile kendi kalpleri arasındaki perdeler kalkınca, müşahade nurları ile aydınlandılar. Hakk’ı güzelce işittiler. Her türlü tecelliye alabilecek hale geldiler. Bu hâle işaret olarak, Allah Teâlâ: ‘Şüphesiz ki bunda akıllı olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır.’²³² buyurmuştur.”²³³ Nitekim bilinmektedir ki Kur’ân-ı Kerim’den ancak, kalbi sürekli olarak Allah Teâlâ ile birlikte olan ve gafil olmayan kimse hakiki anlamda öğüt alabilir.

İnsan, ilahi hakikatleri cüz’i akıllı ile idrak edemez. Yüce Allah’ın kâinatta yaratmış olduğu ve yaratmaya devam ettiği birçok hakikat akılla idraktan uzaktır. Sûfilerin hayatlarını incelediğimizde onların tüm bu hakikatleri idrak etme konusunda ‘aşk’ kavramına değindikleri aşikârdır. Şems-i Tebrizi bu konuda şöyle der:

*“Akıl, kişilerin bağıdır, aşk bu bağları çözer
Akıl der ki, taşkınlık etme! Aşk da teklifsiz davran, der.”*²³⁴

Bu beyitten de anlaşıldığı gibi insan, aklını kullanarak çaresiz ve aciz kaldığı yerleri aşk ile geçebilir. Sûfilere göre, olgunlaşmış akıl, Allah’ı ve gönderdiklerini anlayıp, onunla Kur’an’ın inceliklerine vasıl olan akıldır. Ama daha önce de değindiğimiz gibi akıl tek başına yeterli olmayabilir.

²³¹ Dilaver Selvi, *Kur’an ve Tasavvuf*, Şule Yayınları, İstanbul, 1997, s. 37.

²³² Kâf 50/37.

²³³ Âdem Çatak, *Şihabeddin Sühreverdî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Gümüşhane Üniversitesi Afşar Matbaası, Ankara 2012, s. 84.

²³⁴ Şems-i Tebrizi, *Makalat*, (Çev. Mehmet Nuri Gençosman), Ataç Yayınları, İstanbul 2009, s. 42.

Onlar, tasavvufa giren ve bu yolda ilerlemeye çalışan kişilerin gece ve gündüz Kur'ân-ı Kerim'i haftada iki kez hatim yapmasını müstehâb görmüşlerdir. Esasen Kur'ân'ı tilavet etmekten maksat onunla amel etmektir. Okumak akılda tutmak için yapılır, akıl da tutmak ise Kur'an'a uygun amel içindir.

Tasavvufi yolda bulunanlar; hatalarda ısrar eden, imanın manasına ulaşamayan, dünyevi emellerin peşinde koşan, var olanları yalnızca zâhire dayandıran, İslamda olmayan bazı bidat sayılan husulara dalan, kalbinde kin ve kibir besleyen, daima kendi hevâ ve heveslerine yenik düşen, anlama kabiliyeti az, bütünüyle aklına dayanan kişilerin Kur'ân'ı hakiki manâda idrak edemeyeceğini; onların kalplerinin engelli olacağını, yaratılışlarındaki zevk ve seviyeleri kadar tedebbüre sahip olabileceklerini ifade ederler. Sûfilik yolunda çaba harcayan insanlar, *“Bir zamanlar dağı İsrailoğullarının üzerine gölge gibi kaldırdık da üstlerine düşecek sandılar. «Size verdiğimi (Kitab'ı) kuvvetle tutun ve içinde olanı hatırlayın ki korunasınız» dedik.”*²³⁵ âyet-i kerimesinden, Kur'an'la onun emir ve yasaklarına uyararak amel etmeyi; *“Kendilerine kitab verdiğimiz kimseler(den bazıları) onu, hakkını gözeterek okurlar. Çünkü onlar, ona iman ederler. Onu inkar edenlere gelince, işte gerçekten zarara uğrayanlar onlardır.”*²³⁶ âyet-i kerimesinden de, tilavet edilen her bir âyet nasıl bir itaat ve ibadet istiyorsa ona mutabık olarak hareketlerini düzenlemeyi anlayıp, bu hususlara dikkat ederek kullukta bulunmuşlardır. Sûfiler, bedenini ve gönlünü günah olan her şeyden uzak tutan kimsenin, evvelinden ahirine dek Kur'ân-ı Kerim'le amel etmiş olacağını belirtmişlerdir. Nitekim Sûfilere göre insanın Allah'ı bilmekteki kısmeti kadar Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de ne demek istediğini anlamaları da önemlidir.²³⁷

Kur'an ayetleri'nin dîvân edebiyatında, bilhassa divan şiirlerinde kullanımı yaygındır. Şairler pek çok ayete kaleme aldıkları şiir ve yazılarında yer verirler. Hatta yazdıklarını ayetlerle desteklerler. Şiirle hemhal olanlar ve onu yazanlar şahıslarının ve çağlarının bir yaşam şekli olarak kabullendiği ve inançlarından zerre kadar uzaklaşmayan o çağlarda, İslam'ın en sağlam ve şüphe kabul etmez kuralları olan âyet-i kerimleri muhakkak ki şiirlerinde de konu edinirlerdi.²³⁸

²³⁵ A'raf 7/171.

²³⁶ Bakara 2/121.

²³⁷ Selvi, s. 36-39.

²³⁸ İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s. 248.

Osman Hulûsî Efendi Kutsal Kitab'ımıza olan âşinalığını bir ilahîsinde şu ifadesiyle beyan etmişlerdir:

*“Bî-çâre hâfız gönlümüz
Ayîne-i Rahmân bizim
Bilsen ser-â-pâ sînemiz
Hep menşed-i Kur'ân bizim.”*²³⁹

Hulûsî Efendi bu beyitlerinde *“Ey dertlerine çare bulamayan hâfız; bizim gönlümüz Hakk'ın tecelli ettiği bir âyine olduğu gibi sinemiz baştanbaşa Kur'an talebiyle doludur”* demek istemiştir.

Bir başka gazelinde Osman Hulûsî Efendi şöyle der:

*“Yüz dört kitâbın sırrını yârın yüzünden okuyup
Ol mushaf-ı hüsn ile dolmuş mağz-ı Kur'ân olmuşum.”*²⁴⁰

Bu beyitte ise Hulûsî Efendi, marifetullaha ulaşan bir insan-ı kâmil nidasıyla O'nun cemâlinin muhteşemliğinde yüz dört kitabın hikmet ve manasını okuyup, Hakk sözlerinin sırlarını idrak edip, kalbinin Kur'an-ı Kerim'in özü gibi olduğunu ifade etmiştir.

Dîvân edebiyatında iktibas yoluyla kullanılan ayet-i kerimler bazen tam ibare olarak, bazen ayet içerisindeki bir iki kelime, bazen de mânâ olarak söz konusu edilmiştir. *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*'de birçok ayet metnine veya mânasına edebî sanat bakımından şiiirlerin içerisinde rastlanır. Daha doğrusu Osman Hulûsî Efendi, Kur'an'a olan âşinalığını yazdığı şiiirlerinde, eserlerinde çok açık şekilde yansıtmıştır.²⁴¹

5. Allah'a ve Peygamberlerine İtaate Vurgu Yapan Ayetleri Açıklamaları

Osman Hulûsî Efendi soyunun Hz. Peygamber(sav)'e bağlı olduğunu söylemiştir:

*“Ahmed'im dūnum velî her ma'denin men kânıyım
Çünkü sulbüm bilmiş ol kim Ahmed-i Muhtâr'a bend”*²⁴²

²³⁹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 237.

²⁴⁰ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 199.

²⁴¹ *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî'den Şerhler*, s. 26-28.

²⁴² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 37.

Osman Hulûsî Efendi, yolunun ve yoldaşının Kur'an olduğunu *"Bî-çâre hâfız gönlümüz, âyine-i Rahmân bizim, bilsen ser-â-pâ sinemiz, hep menşed-i Kur'ân bizim"*²⁴³ diyerek şiirsel bir ifade ile yansıtmıştır.

İnsanların bir kısmı Kur'ân ve Sünnete uymamış, imtihan için gönderildiğimiz bu hayatta kendi heva ve heveslerine yenik düşmüşlerdir. Hulûsî Efendi de kendi arzu ve isteklerine uyanları şöyle uyarır:

*"Hükûm-ü Kur'ân'a uyup sünnete kılmaz ittibâ
Kendi butlânından uydurma dalâletler gelir."*²⁴⁴

Beşeriyet kâinata gönderildiği ilk andan itibaren bir sınavdadır. Bu sınavda insanlar birbiri ile savaşır hale gelmişlerdir. Hangi çağda olursak olalım, nasıl yaşarsak yaşayalım tek kurtuluşumuz şüphe yok ki yalnızca Kur'an-ı Kerim'e sarılmak olacaktır. Hulûsî Efendi, *"Hep birlikte Allah'ın ipine (İslâm'a) sımsıkı yapışın; parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız."*²⁴⁵ ayet-i kerimesine işaret ederek Allah'ın kopmaz ipi Kur'ân'a tutunmanın gereğini dile getirir:

*"Eriş dâmânını tut habl-ı Kur'ân'ı tutam dersin
Eşiği Ka'be anın dâmeni hablü'l-metîn olmuş
Yetiş gurbette kalma Kârîbullah'a yol bul kim
Kelâm-ı vahy-i Hak hem kendisi Rûhu'l-Emîn olmuş."*²⁴⁶

Kulun Allah'a en yakın olduğu yer şüphe yok ki secde anıdır. Allah emreder, kul itaat eder. İnsan Kur'ân'da emredilenleri yerine getirme hususunda gaflete düşer. Hulûsî Efendi böyle kişilere hitaben şunları söyler:

²⁴³ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 237.

²⁴⁴ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 97.

²⁴⁵ Âli İmran 3/103.

²⁴⁶ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 130.

*“Yönelip Ka’betullah’a
Sücûd et Hazretullah’a
Ser-â-ser sıbgatullah’a
Boyan artık boyan artık”²⁴⁷*

Bu dizelerle Hulûsî Efendi Kur’ân-ı Kerim’in “Allah’ın (verdiği) rengiyle boyandık. Allah’tan daha güzel rengi kim verebilir? Biz ancak O’na kulluk ederiz (deyin).”²⁴⁸ ayetine işaret etmiştir.

*“Rasûlün âline buğzun Rasûlullah’a buğzundur
Rasûlullah’a buğzun Allah’a buğzundur”²⁴⁹*

Bu dizelerde ise Osman Hulûsî Efendi, Rasulullah’a itaat etmenin Allah Teâla’ya itaat etmek, ona karşı itaatsiz davranmanın da Allah Teâla’ya itaatsizlik olacağı hakikatini hatırlatır. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurur: “(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”²⁵⁰ Bir başka ayette de şöyle buyrulur: “Kim Resûl’e itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur. Yüz çevirene gelince, seni onların başına bekçi göndermedik!.”²⁵¹

6. Kur’an’ın Ana Konularına İşaret Etmesi

Kur’an’ı Kerimde genel olarak insanın dünyevi ve uhrevi hayatıyla ilgili yapması gereken veya kaçınması gereken amellere taalluk eden ayetler vardır. Bunların başında inanç, ibadet, ahlak, muamelat, ukûbat, nasihat ve tavsiyeler, va’d ve vâid, ilmi gerçekler, kıssalar ve dualar yer almaktadır. Hulûsî Efendi, Dîvân’ında bunlara yer vermiş ve ayetlere işaret etmiştir.

7. İstikamet Üzere Olmaya Verdiği Önem

Osman Hulûsî Efendi, Rahman’ın kulları için dilediği Fatiha Suresi’nde de belirtilen sırat-ı müstakim üzere olmanın lüzumunu vurgulamıştır. Ona göre menzilden şaşmadan istikâmet üzere dosdoğru olmak, Allah’ın insanı yattığı ilk fitrat üzere kalmaktır.

²⁴⁷ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 145.

²⁴⁸ Bakara 2/138.

²⁴⁹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 448.

²⁵⁰ Âli İmran 3/31.

²⁵¹ Nisa 4/80.

Bunun için de gaflet uykusundan uyanıp mâsivadan uzak durmak gerekir. Hulûsî Efendi bu durumu beyitlerine şöyle işlemiştir:

*“İstikâmetle olup tab’-ı selîm
Müstakîm ol müstakîm ol müstakîm”*²⁵²

*“Uyan derin uykudan artık Müslüman uyan.”*²⁵³

*“Sana ben hüsn-i itâatde tamâm
Gönlümü etme kabâhatlar ârâm.”*²⁵⁴

*“Sen hakikatten çıkıp Hak’dan uzak olmasın
Bil hakikat kendi kendine tuzak olmasın”*²⁵⁵

Tüm bu beyitleri incelediğimizde aslında Hulûsî Efendi’nin; Allah’a yakın olmak için hakikate bağlı olmak gerektiğini, hakikatten uzak olanların ise aslında kendilerine zarar verdiklerini söylediğini anlarız.

8. Ümitvâr Olmaya Verdiği Önem

Ümirvâr olmak denildiğinde akla gelen Müslümanın korku ile ümit arasında olması gerektiği düşüncesidir. Kur’an-ı Kerim’de ‘korku’ anlamına gelen ‘Havf’ lafzı dört farklı ayette geçmektedir.²⁵⁶ Recâ kelimesi ise ne fiil halinde ne de masdar halinde geçmemektedir. Ancak Zümer Sûresi 53. ayette kelime menfi anlamda yani “ümit kesmeyiniz” şeklinde ifade edilmiştir.²⁵⁷

Osman Hulûsî Efendi; bir beytinde *“Râh-ı Hudâ’dayız isyânımız var, Allah’a Rasûl’e îmânımız var”*²⁵⁸ demiş ve hidayeti ihsan eden Hüdâ’dan ümit kesilmemesini nasihat etmiştir. Bir başka beytinde ise ümitvâr olmanın ve ye’s’e kapılmamanın gereğine şu ifadelerle önem verdiğini gösterir:

²⁵² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. II, s. 23.

²⁵³ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. II, s. 70.

²⁵⁴ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. II, s. 23.

²⁵⁵ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. II, s. 30.

²⁵⁶ Bkz. Bakara, 155; Nisa, 83; Nahl, 112; Ahzab, 19.

²⁵⁷ Zümer 39/53.

²⁵⁸ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 447.

“*Lâ taknetû*’ sırrından

Kesmez ümîdi Hulûsi

Âsiler gürûhunu

Rahmetin kurtaracak”²⁵⁹

Hulûsî Efendi, bu ifadeleri ile Cenab-ı Hakk’ın, ne kadar çok olursa olsun günah ve hatalara tevbeyle davet ettiğini ve ümidin her daim olması gerektiğini söyleyen Kur’ân’ın belki de Allah’ın yardımının her daim hazır ve nazır olduğunu belirten âyetine “*La taknetu*” diyerek işaret eder.

“*La taknetu*” lafzıyla ifade edilen durum, Zümer Sûresi’nin 53. ayet-i kerimesinde buyrulduğu üzere; “*Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyiniz*” ifadesidir.

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

“*De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin (lâ taknetû min rahmetillah)! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*”²⁶⁰

9. Kibirli Olanlara Karşı Tavrı

İnsan, Kur’an-ı Kerim’e göre yaratılanların çoğundan üstün kılınan bir varlıktır.²⁶¹ Bu üstünlük ise insanın yaratılış gayesine uygun bir hayat çizgisi takip etmesiyle mümkündür. İnsanın, yaratılış gayesine ulaşmasını engelleyen zaafılardan biri de kibirdir. Kibir, Kur’an’da şiddetle yerilmektedir. Tekebbürün şeytani bir nitelik olarak bize tanıtılması, Allah Teâla’nın bu kimseleri sevmediğinin²⁶² ve bunların akıbetlerinin cehennem olduğunun²⁶³ haber verilmesi bunu ortaya koymaktadır.

“*Kemâl-i acz iledir acz-i kemâl-i insân*

Mütekebbirleri Allah sevip a’lâ etmez”²⁶⁴

Osman Hulûsî Efendi, bu beyitleriyle; insanın kendini beğenmekten, gururlu olmaktan, büyüklenmekten vazgeçtiği ve aciz bir varlık olduğunu hatırladığı zaman kâmil insan

²⁵⁹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 145.

²⁶⁰ Zümer 39/53.

²⁶¹ İsrâ 17/70.

²⁶² Nahl 16/23.

²⁶³ Nahl 16/29; Zümer 39/60; Mü’min 40/76.

²⁶⁴ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. II, s. 53.

olacağını söyler. Başka bir ifade ile Hulûsî Efendi “*Ne büyüklük sata kul/Nice gâfil yata kul*”²⁶⁵, “*Kendini pâk gördüğün değil midir ki telvîs olduğun*”²⁶⁶ demiş, hakiki pisliğin ve lekenin kibirli olmak olduğunu söylemiştir. Kendini beğenenlerin Allah katındaki yeri; *لَا جَرَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ* “*Hiç şüphesiz Allah, onların gizleyeceklerini de açıklayacaklarını da bilir. O, büyüklük taslayanları asla sevmez.*”²⁶⁷ ayet-i kerimesi ile ortaya konmuştur.

Rasulullah (sav) da “*Mütavâzı olanı Allah yüceltir, kibirleneni ise alçaltır*”²⁶⁸ buyurarak Allah Teâla’yı unutmanın bir alameti olan kibrin, dünya ve ahirette insanı hakir kılacağını, tevazunun ise kişinin imanını ve derecesini yükselteceğini ifade eder. Nitekim mütevâzı olmak, kulluğumuzun bir gereğidir. Dolayısıyla insan, Yaradan karşısında acziyetini ve yardıma muhtaç bir varlık olduğunu unutmamalıdır.

10. Miraç Olayına Yaklaşımı

Arapça ‘yükselmek’ anlamına gelen fiilden türeyen, aynı zamanda da İslam tarihinde en büyük mucizelerden biri olan Miraç, Allah Rasulü’nün semaya çıkışı ve Allah katına yükselişi hadisesidir. Miraç vakıası, hürmetli mescid anlamına gelen Kâbe’nin de içinde bulunduğu bölüm olan Mescid-i Haram’dan Kudüs’te Müslümanlarca kutsal kabul edilen bir mekân olan Mescid-i Aksa’ya gidiş ve oradan da yüce âlemlere, İlâhi huzura yüksemek olarak ifade edilir. Mutasavvıflar bu hakikati dikkate alarak kendilerinin yürüdüğü ve miraca yükselmek için izledikleri yolu seyrüsülûk olarak adlandırmışlardır. Bu ifade mesafe kat etmeyi, ilerlemeyi ve yükselmeyi içinde barındırmaktadır. Sûfilere göre Hz. Peygamber’in bir mucizesi olarak Miraç, aynen yaşanılması mümkün olmayan ancak bir sâlik için nasiplenmenin söz konusu olabileceği bir hadisedir. Sûfiler bu mucizeyi ihtiva eden nakillere gereken ihtimamı göstermekle birlikte daha çok nakillerin ihtiva ettiği mana üzerine kafa yormuşlardır. Bu yüzden meseleyi izah ederken, tarihî detayların üzerinden durmadan rivayetin taşıdığı anlamı ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Sûfiler miracı Hz. Peygamber’in mucizesi olarak kabul edip orada karar kılmamışlar aynı zamanda onu kendileri için takip edilmesi gereken bir

²⁶⁵ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. II, s. 16.

²⁶⁶ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. II, s. 68.

²⁶⁷ Nahl 16/23.

²⁶⁸ *Riyâzü’s-Sâlihîn*, Hadis No: 604.

güzergâh olarak görmüşlerdir. Sûfîlerin bu tavrı, bir mucize gerçekleştirme isteği değil Hakk'a ulaşma, O'nu tevhit etme arzusundan kaynaklanmaktadır.²⁶⁹

Kendisi de son dönem mutasavvıflarından olan Osman Hulûsî Efendi de miraç hadisesini ve Hz. Peygamber'in Cebrail (as) ile görüşmesini şu beyitleriyle ifade etmektedir:

*“Nazar kıldıkça cânlar bahş eder çeşmin Mesîhâ-tek
Ne bînâdır ki ‘mâzâğa’l-basar’ şanında gûyâdır
Şu kim dâmanını tutdu sana cân ile râm oldu
Makâmı ‘Kâbe kavseyn’ lâne-i rûhu ‘ev ednâ’dır.”*²⁷⁰

Hulûsî Efendi Rasulullah (sav)’ın Cebrail (as) ile görüşme hadisesini Necm Suresi 8. ve 9. ayetlerden iktibasla beyitlerine işlemiştir:

ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ

*“Sonra (Muhammed'e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu.”*²⁷¹

Taberi (ö. 310/923), *“Aralarında iki yay aralığı kadar bir mesafe kaldı.”* ifadesinden maksadın, bir yayın iki ucunun birbirine uzaklığı kadar bir mesafe kalması veya iki arşın kadar bir mesafe kalması ya da yay ile kirişi arasındaki uzaklık kadar bir mesafe olduğunu söyler.²⁷²

وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ (١٣) عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ (١٤) عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَىٰ (١٥) إِذْ يَغْشَى السُّدْرَةَ مَا يَغْشَىٰ (١٦) مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ (١٧)

²⁶⁹ Yusuf Bilal Kara, *“Miraçın Tasavvufî Boyutu”, IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiri-ler Kitabı IV*, İstanbul 2015, s. 137.

²⁷⁰ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 59.

²⁷¹ Necm 53/8-9.

²⁷² Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân'an Te'vîli'l-Kur'ân*, (Tah. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî), Merkezu Hacer li'l-Buhusi ve'd-Dirasati'l-'Arabiyyeti ve'l-İslamiyye, el-Kâhire 2001, c. 22, s. 13-16.

“Andolsun onu, Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında önceden bir defa daha görmüştü. Cennetü'l-Me'vâ da onun yanındadır. Sidre'yi kaplayan kaplamıştı. Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı. (mâzâğa'l-basaru ve mâdağâ)”²⁷³

Razi (ö. 606/1209), *“Andolsun onu, Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında önceden bir defa daha görmüştü.”²⁷⁴* ayetini, “Hz. Muhammed (sav)’ın, Sidratü'l-Müntehâ'dayken onu, Allah'ın gördüğü” şeklinde yorumlamıştır. Fakat Razi, Rasulullah (sav)’ın, yükselişteki son durakta bulunan ve cennetin girişindeki ağaç olarak bilinen Sidratü'l-Müntehâ'da vahy meleği Cebrail (as) ile birlikte bulunması ihtimalinin ise daha kuvvetli olduğunu ifade eder.²⁷⁵

Taberi de Razi de Peygamberimizin miraç olayında Allah'ı görmediğini ifade ederken, mutasavvıf olan ve ayetlere işari yorum katan Osman Hulûsî Efendi, Peygamberimizin Allah'ı gördüğünü ve kelâmını işittiğini ifade etmektedir. Nitekim Hulûsî Efendi'nin şu ifadeleri bunu destekler niteliktedir:

“Bin üçyüz küsur sene evvel Mekke-i Mükerrreme'de bir Receb-i Şerîf ayının yirmi yedinci gecesi Cenâb-ı Hakkın emriyle Cebrail aleyhisselâm gelerek Peygamberimizi manevî ve rûhânî bir Burak'a bindirip Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya getirmiş ve oradan da göklere çıkarmış. Bir anda zaman ve mekân kayıtları ortadan kalkıp arş ve kürsîyi seyr etmiş, Allah (cc)'ını görecek, doğrudan doğruya onun kelâmını işitecek bir mertebeye yükselmiştir. Zaman ve mekân gibi uzaklık ve yakınlık ifâde eden ve hükümlerimizi bir hudut içinde dolaştıran kayıtlar o anda aradan çıkmış, hakikati olduğu gibi görmeye manî olan bütün perdeler onun önünden çekilmiş. Ezelden ebede kadar bütün esrâr-ı vücûd, sahâif-i şûûn onun önüne açılmış ve bu suretle vahdet tecelli etmiş; Hakk'ı görmüş; Hakk'ın kelâmını işitmiş; olmuş ve olacağı anlamış ve bunları bizlere tasvir etmiştir. İsrâ ve Miraç âyet ve hadîs ile sabittir. Bu öyle yüksek bir mertebedir ki buna ancak beşeri tabiattan birileri ilâhî bir kuvvetle yükselebilir. Bizim gibi günahkârlar bu mertebeye yükselmemiş olan âcizler bunun hakikatini anlayamazlar. Fakat Cenâb-ı Hakkın kudret ve inayeti, insanı yerlerden göklere çıkaracak bir istidâdda yarattığını kabul eden bizim gibi müminler elbette bunları

²⁷³ Necm 53/13-17.

²⁷⁴ Necm 53/13-14.

²⁷⁵ Ebû Abdullah Fahrüddin Muhammed b. Ömer Fahrüddin er-Râzî, (ö. 606/1209), Mefâtihu'l-Gayb: et-Tefsîru'l-Kebîr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1401/1981, c. 28, s. 290.

tereddütsüz tasdik ederler. Biz yakînen îmân ederiz ki hiçbir Peygambere bile nasip olmayan bu devlet, o gece Peygamberimize müyesser olmuştur.”²⁷⁶

11. Ayetlere Telmihlerde Bulunması

Hulûsi Efendi, Divan’ındaki beyitlerin çoğunda Yüce Allah’ın kelamı olan Kur’ân-ı Kerim’in bazı ayetlerine atıf yapar. Bu durumda O, ayetlerdeki lafız ve ifadelere iktibasta bulunarak temel konulara telmihte bulunmuş ve böylece Kur’ân ayetlerine ne denli vakıf olduğunu göstermiş olur.

Bakara Suresi 31:

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Allah Âdem’e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları önce meleklerle arzedip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi.”²⁷⁷

Allah Teâla, yarattığı ilk insan olan Hz. Âdem’e insanlığın bilmediği ancak kendisinin bildiği hikmetler için kâinatta yarattığı tüm varlıkların isimlerini ve bunların vasıflarını bildirmiş olarak bu ayete iktibasta bulunan Osman Hulûsî Efendi, Allah’ın Âdem (as)’a varlıkların isimlerini öğretmesini daha önce de zikrettiğimiz şu beyitleriyle ifade eder:

“Bil ‘alleme’l-esmâ’ nedir esmâ vü müsemmâ nedir
Hem tâc-ı ‘kerramnâ’ nedir anı giyen muhtar ola.”²⁷⁸

İsra Suresi 70:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

“Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık.”²⁷⁹

İsra Suresi 70. ayete baktığımızda, kâinatta yaratıldığı ilk andan itibaren Cenab-ı Hakk’ın en geniş lütuf ve ihsanına muhatab olan varlık olarak insan işaret edilmiştir. Tefsir kaynaklarında insanı üstün kılan vasıflar, “akıl, zekâ, düşünme, yazma gibi melekelerden başlayarak çeşitli psikolojik ve fizyolojik özelliklere, estetik zevklere,

²⁷⁶ Ateş, Şeyh Hamîd-i Veli Minberinden Hutbeler, s. 355-356.

²⁷⁷ Bakara 2/31.

²⁷⁸ Ateş, Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî, c. I, s. 7.

²⁷⁹ İsrâ 17/70.

ahlâkî yatkınlıklara, canlı ve cansız varlıklar üzerinde tasarruf yetkisine, ekonomik faaliyetlerde bulunma özelliğine, şehirler ve uygarlıklar kurma kabiliyetine kadar birçok meziyete sahip olmasıyla” izah edilmiştir.²⁸⁰ Âyette yer alan “Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık” anlamındaki “ve lekad kerremnâ” lafzı insan muhatap alınarak Osman Hulûsî Efendi’nin bir beytinde şöyle iktibas edilmiştir:

“Tâc-ı ‘kerramnâ’ ile tekrîm edilmiş şânını
Bir düşün ey bî-haber bil ki o mânâ andadır.”²⁸¹

Araf Suresi 143:

وَلَمَّا جَاء مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنْ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِفًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ

“Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca «Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!» dedi. (Rabbi): «Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!» buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim.”²⁸²

Hiz. Mûsâ'nın Allah Teâlâ'yı dünyada iken görmek istemesi üzerine başına gelen hadiselerin anlatıldığı A'râf sûresi 143. âyeti, Dîvân şairlerimizin en çok telmihte bulundukları âyetlerden biri olmuştur. Özellikle *len terani* lafzını iktibas eden Osman Hulûsî Efendi'nin satırlarında yer verdiği ifade şöyledir:

“Sorma zâhidlere bilmez ‘len terânî’ sırrını
Tûr-ı Eyymen’de nihân sohbetimiz yâr iledir.”²⁸³

²⁸⁰ Hayreddin Karaman, v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir III*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 503.

²⁸¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 91.

²⁸² Araf 7/143.

²⁸³ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 91.

Ğâfır (Mü'min) Sûresi 16:

يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِّمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ

“O gün onlar (kabirlerinden) meydana çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz. Bugün hükümlanlık kimindir? Kahrî olan tek Allah'ındır.”²⁸⁴

Âyetin Dîvân şiirine yansıyan kısmı “Hükümlanlık kimindir?” anlamındaki *limeni'l-mülk* lafzıdır. Kıyâmetten sonra insanlar tekrar diriltilip mahşer yerinde toplandıklarında “Bugün hükümlanlık kimindir?” diye sorulacak ve “Elbette tek ve mutlak hükümlan olan Allah'ındır!” cevabı verilecektir. Hulûsî Efendi de bu durumu bir beytinde şu şekilde ifade eder:

“Bahr-ı vahdetde fenâ eyle vücudun fülkûn
'Limeni'l-mülk' şuhûdundaki eyyâmı getir.”²⁸⁵

Müddessir Sûresi 27-30:

وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرٌ (٢٧) لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ (٢٨) لَوَاحِةٌ لِلْبِشْرِ (٢٩) عَلَيْهَا تِسْعَةُ عَشْرَ (٣٠)

“Sen biliyor musun sekar nedir? Hem (bütün bedeni helâk eder, hiçbir şey) bırakmaz, hem (eski hale getirip tekrar azap etmekten) vazgeçmez o. İnsanın derisini kavurur. Üzerinde ondokuz (muhafız melek) vardır.”²⁸⁶

Sekar “hiçbir şeye acımayan, içine atılanları yakan ve insanın derisini kavuran korkunç bir yer demektir. ‘İnsanları kavurur’ şeklinde söylenen 29. âyet-i kerimeye Zemahşerî ‘insanlara görünür’ diye de anlam vermiştir. Yine âyet-i kerime, ‘Cehennem, orayı hak eden insana kendini gösteren bir tablo, bir aynadır’ cümlesiyle de ifade edilebilir. Tefsir âlimleri 30. âyetteki ‘on dokuz’ sayısını “cehennemde vazifelendirilmiş olan on dokuz melek; meleklerden on dokuz grup; on dokuz saf; her birinin emrinde bir grup

²⁸⁴ Ğâfır 40/16.

²⁸⁵ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 72.

²⁸⁶ Müddessir 74/27-30.

melek bulunan on dokuz yönetici melek’ lafızlarıyla ifade etmişlerdir.”²⁸⁷ Osman Hulûsî Efendi de Müddessir Sûresi’ndeki bu olayı beyitleriyle ifade etmiştir:

“Dinle ey cânım püser, budur tahkîk ber-haber
‘Levvâhatün-li’l-beşer, aleyhâ tisate aşer.’”²⁸⁸

Ali İmran Sûresi 169-170:

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ (١٦٩) فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ
وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (١٧٠)

“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir halde Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar.”²⁸⁹

Ayette geçen “lâ havf” lafzını iktibas eden mutasavvıf Osman Hulûsî Efendi, şöyle söylemiştir:

“Dil oldur ki geçip havf u recâdan
Giyip tâc-ı ‘lâ-havf’ hüzn ü safâdan.”²⁹⁰

İnsan Sûresi 21:

عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٌ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا

“Üzerlerinde yeşil ipekten ince ve kalın elbiseler vardır; gümüş bilezikler takınmışlardır. Rableri onlara tertemiz bir içki içirir.”²⁹¹

²⁸⁷ Karaman v. dğr., *Kur'an Yolu*, c. V, s. 496.

²⁸⁸ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 422.

²⁸⁹ Âli İmran 3/169-170.

²⁹⁰ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 349.

²⁹¹ İnsan 76/21.

Hulûsî Efendi ayetteki ‘*sekâhüm*’ lafzını şerbetle ilişkilendirerek ifade etmiştir:

“‘*Sekâhüm Rabbühüm*’dan şerbet-i ihyâ zuhur edip
Bu kutlu fâl ile hoş geldi uşşâka bu mâh u sâl.”²⁹²

Fetih Sûresi 10:

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ
فَسَبُؤُهُ أَجْرًا عَظِيمًا

“Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahbine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.”²⁹³

Ayette geçen “yedullah” lafzı müteşabih olarak kabul edilen lafızlardandır. Taberi “yedullah” lafzını “Allah’ın kudreti” olarak tefsir etmiştir.²⁹⁴ Hulûsî Efendi de yedullah lafzına işari bir yorum getirerek, Peygamber Efendimizin elini tutup, ona beyat edenlerin Allah’ın elini tutmuş gibi olacaklarını ve dosdoğru yol üzerinde olacaklarını ifade eder:

“Elin tutanlar oldular ‘yedullah’ sırrına mazhar
Anın tuttuğu yol gibi sırâtü’l-müstakîm olmaz.”²⁹⁵

Hicr Sûresi 29, Sad Sûresi 72:

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَتَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ

“ «Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!», »²⁹⁶

²⁹² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 367.

²⁹³ Fetih 48/10.

²⁹⁴ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân’an Te’vîli’l-Kur’ân*, c. 21, s. 254.

²⁹⁵ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 109.

²⁹⁶ Hicr 15/29.

Cenab-ı Hakk, insanı yaratıp ona suret ve şekil bağışladığında, ona yaşam vermek için bizatihi kendi ruhundan üflemiştir.²⁹⁷ Hz. Âdem, Allah Teâla'nın emirleri doğrultusundaki ayet-i kerimelerde buyrulduğu üzere, meleklerle rağmen, kâinata, Allah'ın emir ve yasaklarına uymak ve bunları insanlığa tebliğ etmek amacı ile halîfe olarak gönderdiği ilk varlıktır.²⁹⁸ Esasen Allah'ın halife olarak gönderdiği ilk varlık Âdem (as) olsa da, aslında Cenab-ı Hakk'ın ruhundan üflenene ve halîfe olan, tüm insanlıktır. Yani 'insan' olma lûtfuna erişebilen herkes Allah'ın yeryüzündeki en yetkili halifesidir. Bu insanlık sırrı, Hicr Sûresi 29. ayette buyrulan, hemen hemen aynı manadaki Sad Sûresi 72. ayette de zikredilen “Onu tamamlayıp, içine de ruhumdan üfürdüğüm zaman, derhal ona secdeye kapanın!”²⁹⁹ mealindeki “...nefahtü fîhi min rûhî” lafzı Osman Hulûsî Efendi tarafından iktibas edilmiştir:

“Sendedir Âdem demisin Âdem’in
Mazharısın sırr-ı ‘nefahtü’ demin.”³⁰⁰

Araf Sûresi 172:

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ

“Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.”³⁰¹

Araf Sûresi 172. ayetle ilgili olarak, ruhlar âleminde Allah'ın ruhlarla yaptığı akit şeklinde ya da her yeni doğan insana Allah'ın kendi varlığını hatırlatıcı fitratı vermesi şeklinde bir takım yorumlar var olsa da³⁰² bu sözleşme esnasında Allah'ın أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusu ile bu soru karşısında kulların, Yaraticıya بَلَى “Evet! Sen bizim Rabb'imizsin” cevabı Dîvân şairlerimiz tarafından çokça alıntı yapılan

²⁹⁷ Hicr 15/29, Secde 31/9.

²⁹⁸ Bakara 2/30.

²⁹⁹ Sâd 38/72.

³⁰⁰ Ateş, Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî, c. I, s. 171.

³⁰¹ Araf 7/172.

³⁰² Karaman v. dğr., Kur'an Yolu, c. II, s. 623-625.

âyetlerden olmuştur. Nitekim Osman Hulûsî Efendi de beyitlerinde bu ayete atıfta bulunmuştur:

*“Men Rûz-i Elest’in meyinin olalı mesti
Bir bâde –peresti”³⁰³*

*“Dil-ber Hulûsî’nin tutup da destin
Âşıklara sunsa câm-ı ‘elest’in”³⁰⁴*

*“Hulûsî meste/Câm-ı ‘elest’e
Bâde pereste/Sun şey’en lillâh”³⁰⁵*

Bakara Sûresi 256:

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا
وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim tâğutu reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah işitir ve bilir.”³⁰⁶

“Kopmaz ve sağlam kulp” anlamına gelen “el-urveti’l vüskâ” Kur’ânî izahla, doğru düşünce ve sağlam görüş neticesinde Allah’a sımsıkı yapışma demektir.³⁰⁷ Bu kavram Lokman Sûresi 22. ayette şöyle geçmektedir: “İyi davranışlar içinde kendini bütünüyle Allah’a veren kimse, gerçekten en sağlam kulpa yapışmıştır. Zaten bütün işlerin sonu Allah’a varır.”³⁰⁸

Hulûsî Efendi, “her kim âşık olup yâr’e ulaşırsa, o sapasağlam bir kulpa tutunmuş olur” manasında “urveti’l vüskâ” lafzını beyitlerinde kullanmıştır:

³⁰³ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 11.

³⁰⁴ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 299.

³⁰⁵ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 304.

³⁰⁶ Bakara 2/256.

³⁰⁷ Gıyasettin Arslan, *el-Urvetü’l-Vüska*, TDV, *İslam Ansiklopedisi*, 2012, c.VVVVII, s. 185-186.

³⁰⁸ Lokman 31/22.

“Kim tutsa erer âşık olup vaslıma zîrâ

Ol urve-i vüskâ”³⁰⁹

Kadir Sûresi 5:

سَلَامٌ هِيَ حَتَّىٰ مَطْلَعِ الْفَجْرِ

“O gece, esenlik doludur. Ta fecrin doğuşuna kadar.”³¹⁰

Kadir gecesi ayet-i kerimeler ve hadis-i şeriflerin yanısıra birçok kaynakta da geçtiği üzere esenlik ve mutluluk gecesidir. Nitekim bu gecede melekler gecenin sonuna kadar kısım kısım yeryüzüne inerler ve mü'min olanlara tahiyyatta bulunurlar. Aynı zamanda bu mübarek gecede Cenab-ı Hakk ‘Rahmân’ ism-i şerifiyle yarattıklarına merhamet eder ve onları ‘bağışlanma’ gibi büyük bir müjde ile müjdeler.³¹¹ Mevdudi de akşamdan sabaha kadar bütün gecenin hayırlı ve her türlü şerden korunmuş olduğunu ifade eder.³¹² Ancak Hulûsî Efendi burada Kadir gecesinden değil, yalnızca güneşin doğması gibi gönlüne huzur ve safa doğmasından bahsetmiştir:

“Matla’u’l-fecr gibi etdi tulû câm-ı safâ

Sen ayırttın yolu ey yâr-ı azîzim hayfâ.”³¹³

12. Sûre İsimlerini Kullanması

Dîvân şairleri ve mutasavvıflar Kur’an-ı Kerim’den; telmih, iktibas ve sure isimlerini kullanarak, yazdıkları beyitlerin anlamlarını kuvvetlendirmek, sanat yapmak ya da sure isimlerini terviyeli kullanmak suretiyle yararlanmışlardır. Kur’an-ı Kerim’in farklı isimlerini ve sure isimlerini teşbih unsuru olarak da kullanmışlardır. Osman Hulûsî Efendi de çok sık olmamak kaydıyla beyitlerinde sure isimlerine yer vermiştir:

³⁰⁹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 14.

³¹⁰ Kadir 97/5.

³¹¹ Karaman v. dğr., *Kur’an Yolu*, c. V, s. 660.

³¹² Mevdudi, *Tefhimu’l-Kur’an*, İnsan Yayınları, İstanbul 1991, c. VII, s. 188.

³¹³ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 429.

Rahmân Sûresi:

*“Sâf vechin okur ârif olan Sûre-i Rahmân
Bir benzeri var derse o efsane yaraşmaz.”³¹⁴*

Rahmân sûresi adını ilk âyette geçen ve “Cenâb-ı Allah’ın rahmetinin enginliğini, kulluk görevini yapsın yapmasın bütün kullarına nimet vermesini ifade eden” anlamına gelen rahmân isminden almıştır.³¹⁵ Sûrenin hemen hemen tamamında ilâhî rahmetin yansımalarından söz edilmektedir. Hulûsî Efendi bu beytinde Rahmân Sûresi’ne işaret etmiş ve bu surenin bir benzeri olmadığını söylemiştir.

Şems Sûresi:

“Şems sûresi adını ilk âyette geçen ve ‘güneş’ anlamına gelen şems kelimesinden almıştır. Sûre ‘ve’ş-şems’ ve ‘ve’ş-şemsi ve’d-duhâ’ olarak da bilinir.”³¹⁶ Bu ifadeden hareketle Osman Hulûsî Efendi ve’ş-şems lafzını tercih etmiş ve beyitlerinde yer vermiştir.

*“‘Ve’ş-şemsi’ cemâlinin ermiş dem-i vaslına
Hulûsî dil u cânın derdiyle devâlanmış”³¹⁷*

Bu beyitte Peygamberimizin (sevgilinin) yüzü güneşe benzetilmiştir.

Leyl Sûresi:

“Sûre adını ‘gece’ anlamına gelen ve birinci âyette yer alan leyl kelimesinden almıştır. Sûre ‘ve’l- leyl’ ve ‘ve’l -leyli iza yağşa’ sûresi olarak da bilinmektedir. Bu sûrenin Mekke döneminde Müslüman köleleri satın alıp âzat etmek suretiyle servetini Allah yolunda harcayan Hz. Ebû Bekir ile cimrilik yapıp malını ihtiyaç sahiplerinden esirgeyen Ümeyye b. Halef hakkında nâzil olduğu bildirilmiştir.”³¹⁸

Osman Hulûsî Efendi, sevgilinin saçlarına benzettiği “leyl” kelimesini birçok beyitte kullanmıştır:

³¹⁴ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 118.

³¹⁵ Karaman v. dğr., *Kur’an Yolu*, c. V, s. 197.

³¹⁶ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Şems Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2010, c. XXXVIII, s. 510.

³¹⁷ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 133.

³¹⁸ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Leyl Sûresi”, *DİA*, Ankara 2003, c. XXVII, s. 155.

“‘Ve’l-leyl’ zülf-i zer-târın
 ‘Ve’ş-şems’ mihr-i dîdârın
 Olmazsa dilde ezkârın
 Gülüm n’idem, n’idem n’idem.”³¹⁹

“Zülfe ‘ve’l-leyl’ dedin vechine ‘ve’ş-şems’ okudun
 Bu ne teşbîh-i hatâ âyet-i Kur’ân’a gönül.”³²⁰

“Senin şem-i cemâlin olmasa pervânen olmazdım
 Senin ‘Ve’l-leyl’ zülfün olmasa dîvânen olamazdım.”³²¹

Duha Sûresi:

“Sûre, adını ilk âyette geçen ve ‘kuşluk vakti’ anlamına gelen ‘duha’ kelimesinden alırken ‘ve’d-duha’ sûresi olarak da anılmıştır.”³²² Sûreye Dîvânını incelediğimiz Osman Hulûsî Efendi yer vermiş ve ‘Ve’d-duhâ’ lafzını tercih etmiştir. Kaleme aldığı beytinde ‘Ve’d-duhâ’ ile sevgilinin yüzü arasında ilgi kurmuştur.

“‘Ve’d-duhâ’ hüsnüne denildi ey şâh
 Ahsente ahsente hoş bârakellâh
 ‘Ve’l-Leyl’ zülfüne okundu ey mâh
 Ahsente ahsente hoş bârakellâh.”³²³

Kadir Sûresi:

“Sûre Adını, surede üç defa tekrar edilen ve üstünlüğü sebebiyle ‘leyletü’l-kadr’ olarak nitelenen geceden almıştır. ‘İnna enzelnâ’ suresi olarak da anılmaktadır.”³²⁴ Osman Hulûsî Efendi bir beytinde ‘Leyle-i Kadr’ lafzını kullanarak bu sureye iktibas etmiştir.

“Mâh-ı ruhun tal’at-ı Leyle-i Kadr eyledi
 Şol şeb-i hicrânımı oğdu şemsü’d-duhâ.”³²⁵

³¹⁹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 216.

³²⁰ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 187.

³²¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 219.

³²² Emin Işık, “Duhâ Sûresi”, *DİA*, İstanbul 1994, c. IX, s. 546.

³²³ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 305.

³²⁴ M. Sait Özervarlı, “Kadir Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIV, s. 139- 140.

İhlas Sûresi:

“İhlâs sûresi adını İslâm dininin temel ilkesi ve tevhid inancının veciz bir ifadesi olan ihlâs kelimesinden almıştır. Sûre ‘kul hüve’llâhu ehad’ , ‘kul hüve’llâh’ veya ‘kul hü’ şeklinde de adlandırılmaktadır.”³²⁶ Beytinde Osman Hulûsî Efendi hem ‘Kul Hüvallahü Ehad’ lafzını hem de bu surenin yüceliğini gösteren ‘Hüvallahü’l-Kadîm’ ifadesini kullanmıştır.

“Gönlünün yâdı olup dâim ‘Hüvallahü’l-Kadîm’

Dilinin virdi budur kim ‘Kul Hüvallahü Ehad’”³²⁷

Osman Hulûsî Efendi, zikretmiş olduğumuz gibi gazel, rubai, mesnevi ve diğer tüm nazım şekilleriyle yazdığı beyitlerinde “*Rahmân, Şems, Leyl, Duhâ, Kadr, İhlâs (Kul hüvallahü ahad)*” surelerine telmih yapmış, kimi zaman saydığımız sure isimlerinin anlamlarını kast etmiş, kimi zaman da bu surelerin içeriğine işaret etmek istemiştir.

13. Kıssalara Telmihte Bulunması

Peygamber kıssaları Kur’an-ı Kerim kaynaklı olduğu için ve hemen herkes tarafından bilindiğinden dolayı Dîvân şiirinde çok sık kullanılmıştır. Şairler bu tür kıssaları genellikle şiirlerine telmih yoluyla almışlardır. Hikâyelere ve kıssalara çok önem vermişler, söylemek istediklerini bu kıssalarla mukayese ederek aktarmışlardır. Aşk, sevgiyi, dünyayı, tabiatı, hayatı anlatırken bu kıssalara atıfta bulunmuşlardır. Başta Hz. Muhammed (sav) olmak üzere birçok peygamber Dîvân şiirinde kaside, gazel, mesnevi ve rubailer içerisinde konu olarak yer almışlardır. Dinimizde Hz. Muhammed (sav) başta olmak üzere tüm peygamberlere saygı ve sevgi gösterilmesi, diğer peygamberlerin de Dîvân şiirinde sıklıkla yer almasına zemin oluşturmuştur.

Osman Hulûsî Efendi; Hz. Eyyûb, Hz. Yâkup ve Hz. Yûsuf, Hz. Âdem, Hz. Süleyman, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ, Hz. Lokmân, Hz. Muhammed(sav) ve Kuran-ı Kerim’de ismi zikredilen, İslamî literatürümüzde yer alan hatta ölümsüz olduğuna ve kimin yardıma ihtiyacı varsa ona yettiğine inanılan Hz. Hızır gibi şahsiyetleri yazmış olduğu

³²⁵ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 15.

³²⁶ Emin Işık, “İhlas Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2000, c. XXI, s. 537-538.

³²⁷ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 38.

beyitlerinde zikretmiş, belki onların hayatlarını ya da yaşadıklarını şiire sığdıramayacağından dolayı anlatmamış ancak veciz ifadelerle onlara yer vermiştir.

13.1. Hz. Eyyûb'e Vurgu Yapan İfadeleri

Kur'an'da Hz. Eyyûb (as)'den dört defa bahsedilmiştir. Zikredilen yerlerde onun üstün ahlakı, peygamberliği, çetin hastalığı ve bu hastalıktan Allah'ın yardımı ile kurtulması ve kendisine verilen nimetler hakkında bilgi verilmiştir. Ondan bahsedilen ilk ayette Allah Teâla şöyle buyurur:

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ
وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَأَتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا

“Biz Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve (nitekim) İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, esbâta (torunlara), İsa'ya, Eyyûb'e, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettik. Davud'a da Zebûr'u verdik.”³²⁸

Hz.Eyyûb (as)'den bahseden başka bir ayette Allah'ı Teâla bazı peygamberlerin yaptıkları güzel şeyler karşılığında mükâfatlandırıldığını haber vermiştir:

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى
وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ

“Biz O'na İshak ve (İshak'ın oğlu) Yakub'u da armağan ettik; hepsini de doğru yola ilettik. Daha önce de Nuh'u ve O'nun soyundan Davud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u doğru yola iletmıştik; Biz iyi davrananları işte böyle mükâfatlandırırız.”³²⁹

Hz. Eyyûb (as)'den bahseden bir diğer ayet de Enbiya Sûresi'nde yer almaktadır. Bu ayet-i kerimede Allah Teâla, peygamberlerinden bazılarına ihsan ettiği lütuf ve nimetlere aynı zamanda da sabrın timsali olan Hz. Eyyûb (as)'un müptela olduğu dayanılmaz hastalığına şifa bulmak ile el açtığı niyaza ve bu yalvarışın kabul edildiğine

³²⁸ Nisa 4/163.

³²⁹ En'am 6/84.

değirmiştir. Ayrıca Hz. Eyyûb (as)’a hastalığın şifası ile birlikte birçok nimet ve evlat müjdelemiştir.³³⁰

وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (٨٣) فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذِكْرَىٰ لِلْعَابِدِينَ (٨٤)

“Eyyub’u da (an). Hani Rabbine: «Başıma bu dert geldi. Sen, merhametlilerin en merhametlisin» diye niyaz etmişti. Bunun üzerine biz, tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için bir hatıra olmak üzere onun duasını kabul ettik; kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik ve ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha verdik.”³³¹

Burada “Kulluk edenler”e işaret edilmesinin özel bir anlamı vardır. İbâdetin, inanç sisteminin ve imanın insana getirdiği yükümlülükler, ağır birer imtihandır. İnanç dudaklardan dökülen bir sözden ibaret değildir. Dolayısıyla ibâdet edenlerin imtihanı başarıyla geçmeleri için sabretmeleri bir zorunluluktur.³³²

Hz. Eyyûb (as)’un içinde bulunduğu bu zor durum, aslında bir imtihan yuvası olan bu dünya hayatında çeşitli sıkıntı ve musibetlerle karşılaşan Müslümanların, başlarına gelen sıkıntılara karşı ne yapmaları gerektiği öğretmektedir.

Enbiya Suresi 83. ve 84. ayet-i kerimelerden başka Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Eyyûb (as)’un maruz kaldığı sıkıntı ve musibetler konusunda ve bu imtihanlarından nasıl kurtulduğu konusunda da malumat verilmiştir. Bilhassa bu zor durumdan Allah’ın lütuf ve ihsanıyla şifa bulduğu vurgulanmıştır.³³³ Sad Suresi 41 ve 44. ayetler arasında da Hz. Eyyûb (as)’un yakalandığı hastalıktan kurtulup refaha kavuşması, malı ve mülkünü yeniden elde etmesi, sabır timsali olması ve hanımı ile ilgili bir takım hususlara değinilmiştir. Ayrıca bu ayetlerde onun Rahman’ın merhametine sığınan, ümitvar olmayı asla bırakmayan bir kul olduğu da ifade edilmiştir:

³³⁰ Enbiya 21/83-84; Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Taberi Tefsiri*, trc. Hasan Karakaya ve Kerim Aytekin, Hisar Yayınevi, İstanbul 2005, c. V, s. 545.

³³¹ Enbiya 21/83-84.

³³² Seyyid Kutup, *Fi-Zilali ’l-Kur’an*, Dünya Yayınları, İstanbul, 1996, , c. VII, s. 34.

³³³ Sad 38/41-44, Enbiya 21/83-84.

وَاذْكُرْ عَبْدَنَا أَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ (٤١) ارْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ (٤٢) وَوَهَبْنَا لَهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنَّا وَذِكْرَى لَوَلِيٍّ (٤٣) وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْتًا فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنُتْ إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ (٤٤)

“(Resûlüm!) Kulumuz Eyyub’u da an. O, Rabbine: Doğrusu şeytan bana bir yorgunluk ve eziyet verdi, diye seslenmişti. Ayağını yere vur! İşte yıkanacak ve içilecek soğuk bir su (dedik). Bizden bir rahmet ve olgun akıl sahipleri için de bir ibret olmak üzere ona hem ailesini hem de onlarla beraber bir mislini bağışladık. Eline bir demet sap al da onunla vur, yeminini böyle yerine getir. Gerçekten biz Eyyub’u sabırlı (bir kul) bulmuştuk. O, ne iyi kuldu! Daima Allah’a yönelirdi.”³³⁴

Tefhimu’l-Kur’an yazarı Mevdudi, Sad Sûresi 41. ayette geçen أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ “...Doğrusu şeytan bana bir yorgunluk ve eziyet verdi” cümlesinin yanlış anlaşılmasında gerektiği söylemiştir. Ona göre Hz. Eyyûb’e musibet dokunduran ve bu güce sahip olan şeytan değildir. Burada ifade edilen şey, şeytanın vesvese vermesidir. Mevdudi’nin ayet-i kerimeyi bu şekilde yorumlamasında şeytana verilen vesvese özelliğinin etkisi ve Enbiya Sûresi’nde geçtiği üzere Hz. Eyyûb’un Allah’a dua edip yakardığı yerde şeytanın isminin dahi geçmemesi³³⁵ etkili olmuştur.

وَاذْكُرْ عَبْدَنَا أَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ “(Resûlüm!) Kulumuz Eyyub’u da an” emri Hz. Peygamberle beraber müminlerin bakışlarını ona çevirmelerini istemektedir. “Bizden bir rahmet ve olgun akıl sahipleri için de bir ibret olmak üzere ona hem ailesini hem de onlarla beraber bir mislini bağışladık”(Sâd, 38/43). Sad Suresinde geçen bu ayette akıl sahipleri için bir ibret ve ders çıkarmak mümkündür. İnsan hangi duruma düşerse düşün isyan boyutunda olmamalı, başına gelenleri imtihan olarak değerlendirmeli ve Allah’tan ümit kesmemelidir. İyilik Allah’tan olduğu gibi, başa gelenler de Allah’ın izniyledir. Allah, istediği kulunu mutlu olduğu bir halet-i ruhiye içerisinden üzüleceği kötü bir duruma uğratabilir. Yine Cenab-ı Hakk, insanı çok zor bir durumdayken, refaha erdirebilir. Velhasıl kendisine yeryüzünün halifesi denilen her insan, istediğini yalnızca Allah’tan istemeli ve ümidini asla kaybetmemelidir.³³⁶

³³⁴ Sad 38/41-44.

³³⁵ Mevdudi, s. 79.

³³⁶ Mevdudi, s. 79.

Ayet-i kerimelerde ifade edilen bir diğer konu da, Eyyûb (as)’un hastalığından kurtulmak için ettiği duanın, dualara icabet eden Yüce Allah tarafından kabul buyurulmasının ve şifa bulması için yapılması gerekenlerin bildirilmesidir. Cenab-ı Hakk, ona *ارْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ* “*Ayağını yere vur! İşte yıkanacak ve içilecek soğuk bir su*”³³⁷ demiş ve nasıl şifa bulacağını açıklamıştır. İnen emr-i İlahi neticesinde Hz. Eyyûb (as) ayağını yere vurmuş ve buradan soğuk bir su fışkırmıştır. O da bu sudan hem içmiş hem de yıkanmıştır ve hastalığı geçmiş deva bulmuştur.³³⁸

Eyyûb (as)’un imtihanları hiç bitmedi. Evlatları vardı Allah evlatlarını elinden aldı. Malı vardı, Allah malını zail etti. Tüm bunlarla birlikte Allah onun bedenine bir takım hastalıklar verdi. O ise yaşadığı musibetlerin hepsine sabrederek nasıl bir kul olduğunu gösterdi. Bazı insanlar onun başına gelen bu musibetlerin büyük bir günah işlemesinden ötürü geldiğini söylediklerinde Hz. Eyyûb (as), Allah’a dua etti, niyazda bulundu ve Cenab-ı Hakk merhameti ile ondaki sıkıntıları yok etti.³³⁹

Sad Sûresi 44. ayette *وَاِذْ يَدْعُوْكَ ضِعْمًا فَاُصْرِبْ بِهٖ وَلَا تَحْنُتْ اِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِّعْمَ الْعَبْدُ اِنَّهٗ اَوَّابٌ* “Eline bir demet sap al da onunla vur, yeminini böyle yerine getir. Gerçekten biz Eyyub’u sabırlı (bir kul) bulmuştuk. O, ne iyi kuldu! Daima Allah’a yönelirdi.”³⁴⁰ buyrulmaktadır. “Fahreddin Râzî’nin naklettiğine göre, hastalığı günlerinde, eşi bir ihtiyaç için gittiğinde geç gelmiş, bu duruma öfkelenen Hz. Eyyûb (as), ‘*Hastalığımdan kurtulursam sana yüz değnek vurayım!*’ diye yemin etmişti. Cenâb-ı Hak, onun yeminini yerine getirmesi için bir kolaylık gösterdi. Çöplerden bir demet yaparak bir defa vurmasıyla yemininin yerine geleceğini bildirdi.”³⁴¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, bu konu hakkında şöyle demiştir:

“Deniliyor ki, Hz. Eyyûb (as), bir hâdisе dolayısıyla eşine yüz değnek vurmaya yemin etmişti. Böylece bir demet yaparak vurmakla yeminin yerine geleceği kendisine ruhsat olarak gösterilmiş, şer’î ceza ve yeminlerde bu ‘Eyyûb ruhsatı’ adıyla bakî kalmıştır.

³³⁷ Sad 38/42.

³³⁸ Karaman v. dğr., *Kur’an Yolu*, c. IV, s. 584.

³³⁹ Muhammed Ali es-Sabuni, *Safvetü’l Tefasir* (Ter. Sadreddin Gümüş-Nedim Yılmaz), Ensar Neşriyat, 2012, c. IV, s. 102.

³⁴⁰ Sad 38/41-44.

³⁴¹ Râzî, c. XXVI, s. 212-215.

Âyetle ne demeti olduğu açıkça belirtilmediği için, daha geniş mânâlara ihtimali vardır.”³⁴²

Ayetlerde görüldüğü gibi En’âm ve Nisâ surelerinde diğer peygamberlerle birlikte zikredilirken Enbiyâ ve Sâd surelerinde ise Hz. Eyyûb (as)’un yaşadığı hastalığın niteliği belirtilmeden çektiği sıkıntı ile birlikte yaptığı dua ve sabretmesinin sonucunda kendisine sunulan sağlık, mükâfat ve yeni aile hayatından bahsedilmektedir. Hz. Eyyûb (as)’un sabrını anlamak aynı zamanda merhametin, sevgi ve saygı duygularının özünü anlamaktır. Aslında tüm bu ayetlerde insanoğluna ibret vardır.³⁴³

Eyyûb (as) ile ilgili ayetlerde çok fazla bilgi olmamakla birlikte Dîvân şiirinde sabır ve şükür timsali olarak bilinir.³⁴⁴ Nitekim bir Dîvân şairi olan Hulûsî Efendi, Hz. Eyyûb ile ilgili bir beytinde şöyle der:

“Eyyûb-ı pür-derddir gönül

Ya’kûb-ı fırkatdır gönül

Yûsuf-ı hasretidir gönül

*Ey yâr-ı gâr gelmez misin?”*³⁴⁵

Bu beyitte Hulûsî Efendi, gönlünün Eyyûb Peygamberin tüm dertleri, sıkıntıları ve çileleri ile dertlenmiş olduğunu ve Yâkup ve Yûsuf Peygamberin ayrılık ıstırabı içerisinde olduklarını söyler. Ardından en vefalı dost olarak nitelediği Hz Peygamber (sav)’e “nerelerdesin, gelmiyor musun, gelsen de bu dertlerim, çilelerim sona erse, bu dertlerimin sona ermesi senin gelmene bağlı” anlamında nidada bulunur.

Yine Osman Hulûsî Efendi sabır timsali olan Hz. Eyyûb (as)’a telmihte bulunarak, onun gibi her çileye, sıkıntıya, belaya tam olarak boyun eğip sabır gösterilirse, O sevgilinin (Allah’ın) kişiyi muradına kavuşturacağını ve vuslatın hâsıl olacağını söyler. Nitekim dîvân şairleri Hz. Eyyûb’ün sabrını âşıkta bulunması gereken bir özellik olarak kabul ettikleri için her âşıkın Hz. Eyyûb gibi sabırlı olması gerektiğini söylemişlerdir:

³⁴² Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Azim Yayınları, İstanbul Haziran 1992, c. VII, s. 472-473.

³⁴³ Taberi, c.VII, s. 136-137.

³⁴⁴ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. III, s. 133; Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, c. II, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 473.

³⁴⁵ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 156.

“Eyyûb misâli sabrı kâmil
Eyledi bu visâle seni nâil”³⁴⁶

13.2. Hz. Yâkup ve Hz. Yûsuf Kıssasına Vurgu Yapan İfadeleri

Kur'an kıssalarında yer alan peygamberlerin hayatları onların ibret verici yönleri öne çıkarılarak aktarılır. Zaten Kur'an-ı Kerim, insanlığa gönderilmiş olan tüm peygamberleri ve onların yaşadığı her şeyi anlatmaz. Yalnızca onların hayatından bazı kesitleri bize ders verici yönleriyle anlatır. Nitekim Hud Sûresi'nde bu durum şöyle dile getirilir:

وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُنبِئُ بِهِ فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرٌ لِلْمُؤْمِنِينَ

“Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini (tatmin ve) teskin edeceğimiz her haberi sana anlatıyoruz. Bunda sana gerçeğin bilgisi, müminlere de bir öğüt ve bir uyarı gelmiştir.”³⁴⁷

Reşid Rıza bu gerçeği şöyle dile getirir:

“Birçok yerde ifade ettiğimiz gibi, Kur'an'da geçmiş peygamberler ve ümmetlerle ilgili varid olan kıssalarda hedef onları tarihi birer vakıa özelliğinde anlatmak degildir. Ancak hedef, insanların ibret ve ders almalarıdır.”³⁴⁸

Reşid Rıza'nın da dediği gibi asıl amaç insanların ibret almasıdır. Kur'an'da Yûsuf kıssası istisna bütük kıssalar kesitler halinde verilmiştir. Kıssası anlatılan peygamberlerden biri de Hz. Yâkup peygamberdir. Diğer adı da Allah'ın kulu anlamına gelen İsrâîl'dir. O, İsrailoğullarına adını veren peygamberdir. Aynı zamanda o, onların eğitimi ve işledikleri günahlara karşı ders olsun diye bir kısım şeyleri onlara yasak kılan bir davet adamıdır.³⁴⁹

³⁴⁶ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 357.

³⁴⁷ Hud 11/120.

³⁴⁸ M. Abduh- M. Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c. I, s. 327.

³⁴⁹ Ömer Faruk Harman, “Ya'kub”, *DİA*, İstanbul 2013, c. XXXXIII, s. 274-276.

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا لِّبَنِي إِسْرَءِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَءِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَةُ فُلْ قَاتُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلَوْهَا
إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Tevrat’ın indirilmesinden önce, İsrail’in (Ya’kub’un) kendisine haram kıldıkları dışında, yiyeceğin her türlü İsrailoğullarına helâl idi. De ki: Eğer doğru sözlü iseniz, o zaman Tevrat’ı getirip onu okuyun.”³⁵⁰

Müfessirler, bu ayette “İsrail” diye isimlendirilen Hz. Yâkup’un Tevrat gelmeden önce kendisine haram kıldığı şeyin, Tevrat ratafindan da haram kılınıp kılınmadığı hususunda farklı görüşler zikretmişlerdir.³⁵¹

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوْ الْحَوَايَا أَوْ
مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ

“Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara haram kıldık. Bu, zulümleri yüzünden onlara verdiğimiz cezâdır. Biz elbette doğru söyleyeniz.”³⁵²

Taberi’ye göre Yahudiler haram kılınan şeylerin Allah tarafından haram kılınmadığını ve bunları Yâkup (as)’ın kendi kendine haram kıldığını söylemişlerdir. Ancak iddialarında yalancılardır.³⁵³

فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا (١٦٠) وَأَخَذَهُمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا
عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (١٦١)

“Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de çok kimseyi Allah yolundan çevirmeleri, menedildikleri halde faizi almaları ve haksız (yollar) ile insanların mallarını yemeleri yüzünden kendilerine (daha önce) helâl kılınmış bulunan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık; ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık.”³⁵⁴

³⁵⁰ Ali İmran 3/93.

³⁵¹ Taberi, c. II, s. 315.

³⁵² Enam 6/146.

³⁵³ Taberi, c. III, s. 578.

³⁵⁴ Nisa 4/160-161.

Allah'tan kitap getiren O'nun peygamberini gören Yahudiler, sadece kendilerini hak yoldan uzaklaştırmakla kalmadılar, O'nun doğru yoluna da engel oldular. Onlar Hakkı yaymak için girişilen tüm hareketlere karşı olup, Allah'ın yolunun aksi istikametinde harekette bulundular. Onların en son günahı, tarihte ilk kez hayat ve yönetim sistemini, açık ve kasıtlı olarak Allah'a inkâra dayandıran ve Allah'a ibadeti ortadan kaldırmak için O'nun kanunlarına apaçık karşı çıkan ilk sistem olan Komünizm'i kurmuş olmalarıdır. Modern çağın, insanları saptıran bir başka doktrininin (Freudculuğun) kurucusu da yine bir Yahudi'dir.³⁵⁵ Âyetlerden anlaşıldığına göre Yüce Allah, İsrailoğullarını sınamak, eğitmek ve sıhate kavuşturmak için bir takım şeyleri onlara haram kılmıştır.

Kur'ân, Hz. Yâkup (as) ile birlikte onun oğlu Hz. Yûsuf'un³⁵⁶ küçük yaşta gördüğü rüyasını tabir edip bu konuda onu hazırlayışını da anlatır. Kardeşlerinin kıskançlık göstererek ona zarar vermeleri endişesiyle onu uyarır.

قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ (٥) وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (٦)

*“(Babası:) Yavrucuğum! dedi, rüyayı sakın kardeşlerine anlatma; sonra sana bir tuzak kurarlar! Çünkü şeytan insana apaçık bir düşmandır. İşte böylece Rabbin seni seçecek, sana (rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek ve daha önce iki atan İbrahim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi sana ve Ya'kub soyuna da nimetini tamamlayacaktır. Çünkü Rabbin çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.”*³⁵⁷

Ayet-i Kerimede Hz. Yâkup'un oğlu Hz.Yûsuf'un rüyasını kardeşlerine anlatmaması tavsiye dildikten sonra Hz.Yûsuf'un ilahi bir lütufla seçileceği ve ona rüya tabiri yeteneğinin verileceği anlatılmaktadır.³⁵⁸

Hz. Yâkup'un kendisinden Hz. Yûsuf'u koparıp ondan kurtulmak için kuyuya atan evlatları ve “kurt yedi” diye kanlı gömleğini getirdiklerinde, bir taraftan “nefisleriniz

³⁵⁵ Mevdudi, c. I, s. 432.

³⁵⁶ Abdullah Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, Ankara, TDVY, 2005, s. 20.

³⁵⁷ Yusuf 12/5-6.

³⁵⁸ Taberi, c. V, s. 9.

*bunu size süslü gösterdi” derken, öte taraftan Allah’ın yardımına sığınışını bize anlatır.*³⁵⁹

وَجَاؤُ عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ

*“Gömleğinin üstünde sahte bir kan ile geldiler. (Ya’kub) dedi ki: Bilakis nefisleriniz size (kötü) bir işi güzel gösterdi. Artık (bana düşen) hakkıyla sabretmektir. Anlattığınız karşısında (bana) yardım edecek olan, ancak Allah’tır.”*³⁶⁰

Âyette yer alan Hz. Yâkup’un sabr-ı cemîli, derununda sızlanma-şikâyet bulundurmada Allah’tan gelen acıya dayanmadır.³⁶¹ Buna göre sabr-ı cemîlin olması için, herhangi bir sızlanma, sitem ve şikâyetle bulunmadan olanlara anında katlanmak gerekmektedir. Sonu selâmet ve zafer olan sabır, böyle bir sabırdır.

Yâkup (as)’un Yûsuf (as)’a ihtiyacını Hulûsî Efendi şöyle dile getirir:

“Sana ey gonca bûlbûl-i nâlân gerekmez mi?

*Sana Ya’kûb-ı zârım Yûsuf-ı Ken’ân gerekmez mi?”*³⁶²

Hz. Yâkup kıtlık yıllarında evlatlarını Mısır’a gönderirken, bir baba şefkatiyle yâd ellerde tedbirli davranmalarını onlara hatırlatır:

وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَمَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ

*“Sonra şöyle dedi: Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah’tan (gelecek) hiçbir şeyi sizden savamam. Hüküm Allah’tan başkasının değildir. (Onun için) ben yalnız O’na dayandım. Tevekkül edenler yalnız O’na dayansınlar.”*³⁶³

Hz. Yâkup, ayette de izah edildiği üzere çocuklarının tedbirli olmalarını tavsiye etmiştir. Buna göre insana düşen, önce alınması gereken tedbiri almak, sonra Yüce Allah’a güvenmektir. Yoksa yapılması gerekenleri yapmadan, ben işimi Allah’a bıraktım, O’na

³⁵⁹ Taberi, c. V, s. 13.

³⁶⁰ Yusuf 12/18.

³⁶¹ Devellioğlu, s. 1058.

³⁶² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. II, s. 44.

³⁶³ Yusuf 12/67.

güvendum demek gerçek anlamda tevekkül değildir. Âyet, hem Yâkup Peygamber'in bütün çocuklarına düşkün olduğunu gösterir, hem de nazarın hak olduğuna işaret eder. Hz. Yâkup, her zaman evlatlarına düşkün, onların her zaman hayrını isteyen bir babadır. O, ölüm döşeğinde bile evlatlarını düşünen şefkat ve merhamet âbidesi bir babadır.

Onun oğluna olan hasreti ve sevgisi Hulûsî Efendi'ye de ışık olmuştur:

“Âhû bakışla aldın Gönlümü derde saldın
Ya 'kûb-ı zârın oldum Ey Yûsuf-ı zamâne”³⁶⁴

أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَالِلهُ أَبَانُكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

“Yoksa Ya'kub'a ölüm geldiği zaman siz orada mı idiniz? O zaman (Ya'kub) oğullarına: Benden sonra kime kulluk edeceksiniz? demişti. Onlar: Senin ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek Allah'a kulluk edeceğiz; biz ancak O'na teslim olmuşuzdur, dediler.”³⁶⁵

Zemahşeri, bu hitabın müminlere yönelik olduğunu söyler: “Onlara hitaben ‘Siz o sırada onun yanında hazır değildiniz. Ancak bu konuda kesin bilgiyi vahiy sayesinde edindiniz.’ anlamını çıkarır. ‘Siz tüm rasullerin Yahudi olduklarını mı iddia ediyorsunuz? Yoksa Yâkup (as) ölüm döşeğinde iken, siz onun yanında mıydınız? Yani İsrailoğullarından olan sizin ilk atalarınız, Yâkup (as)’ın oğullarına, Tevhid inancı ve İslam dini üzerine yaşamalarını istediğine şahittiler. Bunu bilmenize rağmen nasıl oluyor da onların alaka ve ilgilerinin olmadığı bir şeyi onlara isnad edersiniz?’ şeklinde ayeti yorumlar.”³⁶⁶

وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

“Bunu İbrahim de kendi oğullarına vasiyet etti, Ya'kub da, "Oğullarım! Allah sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti. O halde sadece müslümanlar olarak ölünüz" (dediler).”³⁶⁷

³⁶⁴ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. II, s. 39.

³⁶⁵ Bakara 2/133.

³⁶⁶ Zemahşeri, *El-Keşşaf*, Trc. Harun Ünal, Ekin Yayınları, Mart 2016, s. 368.

³⁶⁷ Bakara 2/132.

Yâkup (as)’un hüznü Hulûsî Efendi’nin beytine de yansımıştır:

*“Ya’kûb-veş nedir gam Yûsuf gibi nigâra
Bu külbe-i firâkda ahzân-ı aşka düştü”*³⁶⁸

Kur’ân-ı Kerim’de Yâkup (as)’ın oğulları, küçük kardeşleri Bünyamin’i Mısır’da bıraktıklarında Hz. Yâkup’un hüznünü kalbine gömüp gizlediğini ve aslâ sitem etmeyip sabretmesini de anlatır.

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبِرْ جَمِيلًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ

*“(Babaları) dedi ki: «Hayır, nefisleriniz sizi (böyle) bir işe sürükledi. (Bana düşen) artık, güzel bir sabırdır. Umulur ki, Allah onların hepsini bana getirir. Çünkü O çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.»*³⁶⁹

Hulûsî Efendi, Yâkup (as)’ın acısını, sabrını ve Yûsuf(as)’ı bekleyişini, bu durumun aslında kişinin sevdiğini beklemek gibi olduğunu şöyle dile getirir:

*“Eyyûb-ı pür-derddir gönül
Ya’kûb-ı fîrkatdır gönül
Yûsuf-ı hasretedir gönül
Ey yâr-ı gâr gelmez misin?”*³⁷⁰

Bunlarla birlikte Kur’ân-ı Kerim’de, bütün bu olanlara ve aradan geçen bunca yıla rağmen Hz. Yûsuf ve kardeşinden ümit kesmeyişi anlatır.

قَالَ إِنَّمَا أَشْكُوا بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (٨٦) يَا بَنِيَّ أَذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَأْيِسُوا مِنَ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَأْيِسُ مِنَ رُوحِ اللَّهِ إِلَّا الْكَاْفِرُونَ (٨٧)

*“(Ya’kub:) Ben gam ve kederimi sadece Allah’a arz ediyorum. Ve ben sizin bilemeyeceğiniz şeyleri Allah tarafından (vahiy ile) biliyorum, dedi. Ey oğullarım! Gidin de Yusuf’u ve kardeşini iyice araştırın, Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez.”*³⁷¹

³⁶⁸ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 411.

³⁶⁹ Yusuf 12/83.

³⁷⁰ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 178.

³⁷¹ Yusuf 12/86-87.

Osman Hulûsî Efendi, kendi hayatında yaşadığı sıkıntıyı, kaybettiklerini, Yâkup (as)’ın oğlu Yûsuf(as)’u kaybedip, onu aramasına benzetmiştir:

*“Yûsuf’un yitirmiş Ya’kûb’a döndüm
Arayıp gezerim Ken’an’dan içerü”*³⁷²

Aradan yıllar geçince, kardeşleri tümünden Hz. Yûsuf’tan ümitlerini kesmişlerdi. Ama Yâkup Peygamber, ümidini yitirmedi. Yıllar sonra oğulları, Bünyamin’i Mısır’da bırakıp geldiklerinde, “gidin hem onu, hem de kardeşi Yûsuf’u araştırın” dedi.³⁷³ Yine yıllar önce Yûsuf’un kanlı gömleği getirildiğinde de Yâkup (as), gömleğin yırtılıp parçalanmadığını görünce “oğlumu yiyen kurt ne kadar da kibarmış, gömleğini bile yırtıp parçalamamış” diyerek şaşkınlığını gizleyememiştir. Daha sonra Yûsuf’un gömleği Yâkup’un yüzüne sürüldüğünde gözleri tekrar görmeye başlamıştır. Bu gömlek Yûsuf’un Züleyha ile olan macerasında yırtıldığı için onun suçsuz ve günahsız olduğuna delil olmuştur.³⁷⁴

Hz. Yâkup’un gözleri Yûsuf’un kanlı gömleğinin yalan da olsakendisine getirilmesi sonucu içine düştüğü hasret ve hüznün sebebiyle iyice zayıflamıştı. Hz. Peygamber’in ifadesiyle “çocuğunu kaybeden yetmiş kadının hicran yükünü çektiren” kanlı gömlekte olduğu gibi mucizevi bir gömlekle gözlerinin açılması ilahi irade açısından uygun görülmüştür. Hz. Yûsuf’un kardeşleri onun verdiği gömlekle Mısır’dan Filistin’e doğru yola çıktıkları sırada, Hz. Yâkup ledünni seher esintisinin kendisine ulaştırdığı Yûsuf’un kokusunu getiren bir Rahmâni nefesi hissetmiştir. Yûsuf’un gömleği Allah’ın cemalinin nurundan giydirdiği bir cennet elbisesidir. Yâkup’un yüzüne bırakıldığında gözleri görmeye başlamıştır.³⁷⁵

وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ أَبُوهُمْ إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ لَوْلَا أَنْ تُفَنِّدُونِ

*“Kafile (Mısır’dan) ayrılınca, babaları (yanındakilere): Eğer bana bunamış demezseniz inanın ben Yusuf’un kokusunu alıyorum! dedi.”*³⁷⁶

³⁷² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. II, s. 32.

³⁷³ Taberi, c. V, s. 48.

³⁷⁴ Ebussuud, *İrşadu'l-Aklî's-Selim*, Daru'l-Fikir, m, 79.

³⁷⁵ Abdülkerim Kuşeyri, *Letaifü'l-İşarat*, tahkik: İbrahim Beyyuni, 2. baskı Kahire 1981, c. II, s. 205.

³⁷⁶ Yusuf 12/94.

Kervan daha Mısır'da iken, oraya çok uzaklarda bulunan Hz. Yâkup'un, Yûsuf'un kokusunu duyuyorum demesi, onun vahiyle bilgilendirilmesinin yanı sıra, bugün bilimin telepati dediği, birbirini çok seven, birbirine çok bağlı olan insanların, birbirlerinin başına gelenlerden etkilenmesi olarak da anlaşılabilir.

Divan Edebiyatında ve Tasavvuf Edebiyatında gönül kelimesi, hasret bakımından Yûsuf'a, firkat bakımından da Yâkup'a benzetilir. Hatta Yâkup, gözleri kan ağlayan derdi Allah olan âşıklara, âşıkların gözünü açan koku da Yûsuf'un kokusuna teşbih edilir. Hulûsî Efendi bu durumu şu beyitlerle ifade etmiştir:

*“Gözleri giryân olan Ya’kûb-veş âşıklara
Sen getirdin Yûsuf’undan bûy-ı attârı Kemâl”³⁷⁷*

فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْفَيْهِ عَلَى وَجْهِهِ فَارْتَدَّ بَصِيرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (٩٦) قَالُوا يَا أَبَانَا
اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ (٩٧) قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (٩٨)

“Müjdecî gelince, gömleği onun yüzüne koyar koymaz (Ya'kub) görür oldu. Ben size: «Allah tarafından (vahiy ile) sizin bilemeyeceğiniz şeyleri bilirim» demedim mi! dedi. (Oğulları) dediler ki: Ey babamız! (Allah'tan) bizim günahlarımızın affını dile! Çünkü biz gerçekten günahkârlar idik. (Ya'kub:) Sizin için Rabbimden af dileyeceğim. Çünkü O çok bağışlayan, pek esirgeyendir, dedi.”³⁷⁸

Ayette buyrulduğu üzere Yâkup (as)’ın oğulları, hatalarını anlayıp bağışlanma dilediler. Babalarından da duâ istediler. Ancak Hz. Yâkup, onlara hemen duâ etmek yerine, ilerde edeceğini söyledi. Bu, onun kendini duâyâ hazır ettikten sonra duâ edeceği anlamına gelebilir. Zira duâ için kişi kendini hazırlamalı, duâ öncesi ibadet ve tâatle duâyı hak etmeli, duânın makbul olduğu zaman ve mekânları gözetmelidir. İkinci olarak evlatlarının, biraz daha tevbe etmeleri, kendilerini düzeltmelerini temine etmek için böyle söylemiş olabilir.³⁷⁹

Görüldüğü üzere Yâkup (as)’ı anlatan âyetlerin her birinde pek çok ders ve ibret vardır. Önemli olan onları bu gözle görüp bize bakan mesajları almak ve onları hayatımıza

³⁷⁷ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 316.

³⁷⁸ Yusuf 12/96-98.

³⁷⁹ Karaman v. dğr., *Kur'an Yolu*, c. III, s. 256-257.

yansıtmaktır. Nitekim Yüce Rabb'imiz bu amaçla onu anmamızı, onu anlamamızı ve anlatıp gündeme getirmemizi bizden istemektedir:

*“ (Ey Muhammed!), Kuvvetli ve basiretli kullarımız İbrahim, İshak ve Ya'kub'u da an. Biz onları özellikle ahiret yurdunu düşünen ihlâslı kimseler kıldık. Doğrusu onlar bizim katımızda seçkin iyi kimselerdendir. ”*³⁸⁰

Yâkup ve Yûsuf (as) peygamberler; baba ve oğul olup, isimleri *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*'de en çok zikredilen iki peygamberdir. İsimlerini aynı başlık altında almamızın sebebi, genellikle *Dîvân-ı Hulûsî*'de beraber zikredilmeleridir. Yâkup (as), *Dîvân*'da, Yâkup-u zâr, Yâkup-u belâkeş, Yâkup-u firkat, Yâkup-u Ken'an terkipleriyle; Yûsuf (as) da mehlikâ, Yûsuf-u zibâ, Yûsuf-u Ken'an, Yûsuf-u hüsn, Yûsuf-u hasret terkipleriyle zikredilir. Hz. Yûsuf'un herkesçe bilinen güzelliği, *Hulûsî Efendi*'ye de ilham kaynağı olmuştur.

*“Çık artık Beytü 'l-Hazen'den Ya'kûb
Gör ki Yûsuf-ı Ken'ân'ın âmed”*³⁸¹

Hz. Yâkup'un hüznü içinde kapandığı evi (beytü'l-ahzân, beytü'l-hazen, külbe-i ahzân) *Dîvân* şairlerinin çok kullandığı benzetme unsurlarından biridir. *Hulûsî Efendi*, Yûsuf gibi güzel olan sevgililerinden ayrı düştükleri için gönül evleri hüznün evine dönen âşıklara, artık bu hüznlerinden çıkmalarını ve bekledikleri yâr'ın (Yûsuf-u Kenan'larının) geldiğini hatırlatır.

*“Yûsuf'un şevk-i visâliyle müdâm
Cennet olur Ya'kûb'a Beytü 'l-Hazen”*³⁸²

Yûsuf'a kavuşma iştiağı, Yâkup için beytü'l-hazeni cennete çevirmiştir. *Hulûsî Efendi* için de bu dünya, sevgiliye kavuşmanın bir aracıdır. Tâbiî vuslata ulaşmak isteyen âşğın gönlünde sevgilinin muhabbetinden başka bir sevgi taşıması gerekmektedir.

³⁸⁰ Sad 38/45-47.

³⁸¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 38.

³⁸² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 260.

*“Derdine cân hasr etmişiz
Dil mülkünü Mısır etmişiz
Ya'kûb-ı Ken'ân'ız bugün
Ol Yûsuf-ı Ken'ân bizim”³⁸³*

Kur'an-ı Kerim'de zikredilen kıssa ve olaylar, bir takım müsteşriklerin iddiada bulunduğu gibi, tarihî gerçeklerle alakası olmayan, yalnızca nasihat maksadıyla ifade edilmiş cümlelerden oluşmamaktadır. Aksine Kur'an'daki kıssalar tarihî hakikatler ve geçmişlerin haberleridir.³⁸⁴ Kur'an'da bu hakikat “(Resûlüm!) İşte böylece geçmiştekilerin haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Şüphesiz ki, tarafımızdan sana bir zikir verdik”³⁸⁵ ve “Biz sana onların başından geçenleri gerçek olarak anlatıyoruz. Hakikaten onlar, Rablerine inanmış gençlerdi. Biz de onların hidayetini arttırdık”³⁸⁶ şeklinde ifade edilir. Kur'an'da ayrıntılarıyla bildirilen “Hz. Yûsuf (as) Kıssası” da bu minvalde çeşitli hikmetler ve manalar barındırmaktadır. Kısâs-ı Enbiyâ kitaplarında Yûsuf peygambere güzelliğin yarısının verilmiş olduğu nakledilir.³⁸⁷

Ayet-i kerimelerden çıkarılan hususlar doğrultusunda Hz. Yûsuf (as), erken yaşlarda kendisine kıskançlık besleyen kardeşleri tarafından bir kuyuya atılmıştı. Sonraları köle olarak satılmış, daha sonra bir iftiraya maruz kalmış böylece yıllarca hapsedilmiş ve çeşitli imtihanlarla karşılaşmıştır. Yüce Allah'a yaptığı yalvarışı ve niyazı sayesinde Allah onu tüm sıkıntılarından kurtarmıştır.³⁸⁸ Hz. Yûsuf'un imtihanlar ve sıkıntılar karşısında göstermiş olduğu metanet, sabır ve tevekkül Müslümanlar için örnek teşkil etmiştir.

Hulûsî Efendi'nin şu beyitleri Yâkup (as)'ın çektiği sıkıntıları açıklar niteliktedir:

*“Hezârân Yûsuf'u çâha düşürür dâne-i hâlin
Nice Ya'kûb yüzüne karşı arz-ı intizâr eyler”³⁸⁹*

³⁸³ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 237.

³⁸⁴ Komisyon, *Kur'an'ın Hayata Müdahalesi*, Umran Dergisi Yayınları, İstanbul 1998, s. 293-356.

³⁸⁵ Taha 20/99.

³⁸⁶ Kehf 18/13.

³⁸⁷ M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 9.basım, Ankara, TDVY, 2005, s. 61.

³⁸⁸ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî Kurtubî, *El-Camîu li-Ahkâmî'l-Kur'an*, Daru'l-Kurtubî'l-İlmiyye, Beyrut 1996, c. IX s. 209.

³⁸⁹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 75.

“Ya’kûb-veş âh eylerim Yûsuf benimle yâr iken

Ben dürrüyüm Ken’ân’ımın Ken’ân benimle kân imiş”³⁹⁰

Kur’an-ı Kerim’de buyrulduğu üzere Hz. Yûsuf (as)’un küçükken görmüş olduğu rüyayı babası yorumlamıştır.³⁹¹ Hz. Yâkup (as) rüyayı dinlemiş ve Hz. Yûsuf (as)’u kardeşlerine karşı önlem alması hakkında ikaz etmiştir. Bu durum Kur’an’da şu şekilde bildirilmiştir:

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ

“Bir zamanlar Yusuf, babasına (Ya’kub’a) demişti ki: Babacığım! Ben (rüyamda) on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederlerken gördüm.”³⁹²

قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُءْيَاكَ عَلَى إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ (٥) وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَى آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَى أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (٦)

“(Babası:) Yavrucuğum! dedi, rüyayı sakın kardeşlerine anlatma; sonra sana bir tuzak kurarlar! Çünkü şeytan insana apaçık bir düşmandır. İşte böylece Rabbin seni seçecek, sana (rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek ve daha önce iki atan İbrahim ve İshak’a nimetini tamamladığı gibi sana ve Ya’kub soyuna da nimetini tamamlayacaktır. Çünkü Rabbin çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.”³⁹³

Hz. Yâkup (as) tüm peygamberler gibi feraset sahibiydi. Bu sebepten ötürü diğer çocuklarının neler yapabileceğini önceden anlamış ve Hz. Yûsuf (as)’a karşı besledikleri hasedi sezmiştir. Bundan dolayı Hz. Yûsuf (as)’a rüyasından kardeşlerine bahsetmemesini tembihlemiştir.³⁹⁴ Aynı zamanda şeytan dediğimiz varlığın insanı kötülöklere sürükleyeceğini ifade etmek istemiş, oğlu Hz. Yûsuf (as)’a bir takım öğütlerde bulunmuştur.

³⁹⁰ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 156.

³⁹¹ Yusuf 12/4-5.

³⁹² Yusuf 12/4.

³⁹³ Yusuf 12/5-6.

³⁹⁴ Yusuf 12/5-6.

إِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَى آبَائِنَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ آبَاءَنَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (٨) اقْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِن بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ (٩)

“(Kardeşleri) dediler ki: Yusuf’la kardeşi (Bünyamin) babamıza bizden daha sevgilidir. Halbuki biz kalabalık bir cemaatiz. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanlışlık içindedir. (Aralarında dediler ki:) Yusuf’u öldürün veya onu (uzak) bir yere atın ki babanızın teveccühü yalnız size kalsın! Ondan sonra da (tevbe ederek) sâlih kimseler olursunuz!”³⁹⁵

Hulûsî Efendi, ayetlerde belirtildiği gibi, kardeşlerinin Yûsuf (as)’a karşı bu kıskançlığını, Cenâb-ı Allah’ın seçilmiş olarak yarattığı Yûsuf (as)’a kendi öz kardeşleri tarafından hazırlanan inanılmaz bir tuzakla hayatına kastedildiğini söyler. Ve kardeşlerinin kıskançlık sonucu ona kötülük yaptıklarını, hikâyesine baktığında ise insanın şaşırıp hayrette kaldığını beyitleriyle ifade eder:

“Öz kardeşi olsa erbâb-ı garaz eylemez insâf
İnsân ise hayretde kalır Yûsuf-ı Ken’ân’a bakınca”³⁹⁶

Hiz. Yûsuf (as)’un kardeşleri, babaları Hiz. Yâkub (as)’un Bünyamin’i ve Hiz. Yûsuf (as)’u daha çok sevdiklerine inandıklarından ötürü, onlara kin beslemişler ve nefislerine yenik düşerek Hiz. Yûsuf (as)’a zarar vermek istemişlerdir. Kendi aralarında konuşmuşlar ve babalarının kendilerini daha çok sevmeleri için Hiz. Yûsuf (as)’un olmaması gerektiğine karar vermişlerdir.³⁹⁷ Böylece Hiz. Yûsuf (as)’u kuyuya atmışlar ve Hiz. Yâkub (as)’a da onu kurt yediğini söylemişlerdir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi feraset sahibi olan Hiz. Yâkub (as), evlatlarının bu sözlerine inanmayacaktı ancak onlar babalarının bu yalana inanmayacağını tahmin ettiklerinden ötürü Hiz. Yûsuf (as)’un gömleğini kana bulamış ve öyle getirmişlerdi.³⁹⁸

Hiz. Yâkub peygamber, evlatlarının anlattıklarının yalan olduğunu anlamış ve sabretmiştir.³⁹⁹ O, oğlu Yûsuf’un özlemi ile “Beytü’l-ahzen” denilen hüznü evinde oğluna kavuşamadığı için senelerce ağlamış ve âmâ olmuştur.⁴⁰⁰

³⁹⁵ Yusuf 12/8-9.

³⁹⁶ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 310.

³⁹⁷ İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2005, s. 311-312.

³⁹⁸ Ahmet Lütfi Kazancı, *Peygamberler Tarihi*, İpek Yay., İstanbul 2008, s.295-296; Yiğit, s. 312-13.

³⁹⁹ Köksal, s. 282.

⁴⁰⁰ İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, 5. Basım, İstanbul 1999, Ötüken Yayınları, s. 414.

Bu durum, Kur'an'da şöyle bildirilmiştir:

وَجَاؤُ عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ

“Gömleğinin üstünde sahte bir kan ile geldiler. (Ya'kub) dedi ki: Bilakis nefisleriniz size (kötü) bir işi güzel gösterdi. Artık (bana düşen) hakkıyla sabretmektir. Anlattığınız karşısında (bana) yardım edecek olan, ancak Allah'tır.”⁴⁰¹

Hulûsî Efendi Yâkup (as)'ın beytü'l hazen denilen evinde acı ve gam çekmesini; Yûsuf (as) ise tüm bu belalara göğüs germesini ve sabretmesini, başına gelen her duruma rıza göstermesini şu beyitleriyle ifade ediyor:

*“Beytü'l-Hazen-i gamde o Ya'kûb-ı belâ-keş
Yûsuf gama vâkıf ne için bir haber etmez.”⁴⁰²*

Yine bir başka beytinde Hulûsî Efendi, Yâkup (as)'un ağlayışını, sabırla imtihanını dile getirir:

*“Ya'kûb-ı zâr oldum yine sabr u karârım kalmadı
Şol bülbül-i nâlân-veş ol gül-izârım kalmadı”⁴⁰³*

Yûsuf (as) kuyuya atıldıktan bir süre sonra, kuyudan su almak için bir kervan kafilesi gelmiş ve Yûsuf'u düştüğü kuyudan çıkarmıştır. Kuyudan çıkan Yûsuf, köle muamelesi görmüş ve Mısır kralına, birkaç dirhem karşılığında satılmıştır.⁴⁰⁴ Uzun bir zaman sonra, Yûsuf'un Bünyamin haricindeki kardeşleri, Kenan ilinden kalkıp zahire almak için Mısır'a gitmeğe mecbur kalmışlardır. Yûsuf, onları tanımış; fakat onlar Yûsuf'u tanıyamamışlardır. Yûsuf, onların casus olmasından şüphelendiğini söyleyerek kendileri için şahitlik edecek biri istemiştir.⁴⁰⁵ Kardeşlerin, diyar-ı Mısır'da hiç tanıdıklarının olmadığını söylemesi üzerine Yûsuf, içlerinden birinin yanında rehin kalmasını ve kardeşleri Bünyamin'i de şahitlik için yanına getirmelerini, ancak bu şekilde onlara inanabileceğini söylemiştir. Yûsuf'un kardeşleri, bunu yapmaya çalışacaklarını

⁴⁰¹ Yusuf 12/18.

⁴⁰² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 106.

⁴⁰³ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 317.

⁴⁰⁴ Köksal, s. 282.

⁴⁰⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hülefâ*, İstanbul 1994,, Bedir Yayınları, c. I, s. 23-24.

söyleyerek Mısır'dan ayrılmışlardır.⁴⁰⁶ Babalarının yanına dönüp, Bünyamin'i götürmek istediklerini söylemişlerdir.

Oğullarının Bünyamin'i götürme isteği, yıllardır Yûsuf'un hasretiyle yanıp tutuşan Yâkup peygamberin acısını tazelemiştir. Bünyamin'e de bir kötülük yapmalarından korkan Yâkup peygamber, en sonunda ikna olmuş ve Bünyamin'in gitmesine izin vermiştir.⁴⁰⁷

Yâkup (as)'ın, Yûsuf'un kayboluşundan sonra perişan olmasını ve ondan hiçbir haber, bilgi alamayıp sıkıntılara, kederlere düştüğünü Hulûsî Efendi dile getirir:

*“Gönülden çıkdı âlem dîdeden gayra nazar gelmez
Perîşân oldu Ya'kûb Yûsuf'undan bir haber gelmez”*⁴⁰⁸

Bir süre Yûsuf'dan ve Bünyamin'den haber alamayan Yâkup (as), çocuklarını Mısır'a yollamıştır.⁴⁰⁹ Yûsuf (as) kendini kardeşlerine hatırlatmış ve onlara Yâkup (as)'a götürmeleri için gömleğini vermiştir. Aynı zamanda tüm aileyi Mısır'a çağırmıştır.⁴¹⁰

Hulûsî Efendi, Yûsuf (as)'dan gelen haberin verdiği mutluluğu beyitlerine ilmek ilmek işlemiştir. “Ey güzel şekilde esen rüzgâr, sevdiğimden iyi haberler getirdin. Benim dertlerime derman olacak haberi ulaştırdın. Benim Yûsuf'umun Mısır'da bir dostu dahi yok, sen bu hoş, güzel haberi Ken'an ilinde bulunan Yâkup'a (pir-i Kenan'a) getirdin. Onu bu haberinden dolayı çok mutlu ettin” anlamına gelen aşağıdaki beyitleri yazmıştır:

*“Ey bâd-ı sabâ lutf ile cânândan haber verdin
Meni dermânde-i bîmâra dermândan haber verdin
Garîbim Yûsuf-âsâ Mısır içinde bir enîsim yok
Varıp Ken'ân'a bir dem pîr-i Ken'ân'dan haber verdin”*⁴¹¹

Yine Osman Hulûsî Efendi, Yâkup (as)'ın Yûsuf (as)'dan habersiz kalmasını “Ey gönül, o ay yüzlü Yûsuf'u gönül tahtına oturt ki, (Yûsuf'un hasretiyle) ağlayıp inleyen Yâkup'a hemen bir haber ulaştırılsın” manasında bir başka beytinde şöyle ifade etmiştir:

⁴⁰⁶ M. Necati Bursalı, *Peygamberler Tarihi*, 3. Basım. İstanbul 2008, Çelik Yayınları, s. 191-192.

⁴⁰⁷ Yiğit, s. 338-339.

⁴⁰⁸ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 117.

⁴⁰⁹ Köksal, s. 290-291.

⁴¹⁰ Yiğit, s. 347.

⁴¹¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 394.

*“Oturtub ey gönül tahta o Yûsuf meh-likâyı çün
Erişdirsın hemen Ya ’kûb-ı zâra bir haber peydâ”*⁴¹²

Hulûsi Efendi Yâkup (as)’ın Yûsuf (as)’ın başından geçenleri kendi gönlündeki imtihanlara benzetmiş ve kendi kalbine seslenerek Yûsuf’u gönlünün en güzel yerine koymasını ifade etmektedir. Yûsuf’u gönlünün merkezine koymak, yaşama onun penceresinden bakabilmek ve dünyaya dair arzularını yok sayabilmektir. Gönlünün Yûsuf olması demek, mânâ gözüyle bakıp, her şeyi Allah için terk edebilmektir. Hulûsi Efendi bu beytinde gönlünden, önce Yûsuf’u gönlünün merkezine koymasını daha sonra da firkatten gözleri giryan olan Yâkup’a haber vermesini diliyor. Bu sayede birbirine kavuşmak için yanan iki gönül, vuslata erecektir. Nitekim sevilen her kim ise sevenin gönlünde yer etmesi, sevdaya verilecek en güzel değerdir. Kıssadan ve ayetlerden anladığımız kadarı ile nasıl ki Yâkup (as)’un yüreği, Yûsuf (as)’un özlemiyle kavruldu, aslında Müslümanların gönlü de Cenab-ı Hakk’ın ve O’nun en sevgilisi fahr-i kâinat Hz. Muhammed (sav) için kavrulmalıdır. Mü’minler ancak Rahman’ın cemalini arzu ederler.⁴¹³

Yûsuf’un kardeşleri, Kenan iline doğru yola çıktığında, Yâkup peygamber, Yûsuf’un kokusunu aldığını söylemiştir. Oğulları Mısır’a ulaşınca, Yûsuf’un gömleğini Yâkup peygambere verip gözlerine sürmesini söylemişlerdir. Yâkup (as) gömleği gözlerine sürer sürmez âmâ olan gözleri açılmıştır. Sonra, Yâkup, bütün evlatları ile Mısır’a gitmiştir. Ve Mısır’da on yedi sene daha ömür sürmüş olan Yâkup peygamber, oğlu Yûsuf elli altı yaşındayken vefat etmiştir.⁴¹⁴

Yûsuf (as)’un zindana düşmesi, Yâkup (as)’un figanları, yaşanan acı ve dertler Hulûsî Efendi’nin bir beytinde şöyle dile getirilir:

*“Ya ’kûb-ı dil-figârım kalmaz mı dâm-ı gamda
Yûsuf misâl çâh-ı zindâna düşmeseydim”*⁴¹⁵

Yâkup (as), Yûsuf’tan ayrı kalması dolayısıyla hüznler evi anlamına gelen Beyt’ül-Hazen’de kalması, gözlerinin âmâ olması, ona kavuşması beyitlerde işlenmiştir. Âşık,

⁴¹² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 3.

⁴¹³ *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî’den Şerhler*, s. 282-283.

⁴¹⁴ Ahmet Cevdet Paşa, s. 27.

⁴¹⁵ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. II, s. 21.

sevgiliden ayrı olmanın verdiği üzüntüyle, Yâkup gibi, hüznler evinde kalmış olarak tasvir edilmektedir. Âşığın gönlünün hüznler evine benzetilmesi de sıkça başvurulan teşbihler arasındadır.

Hulûsî Efendi, Yûsuf (as)’a kavuşma neşesi ile Hz. Yâkup’un hüzn evinin Cennete döndüğünü, gönlünün mutlu, mesrur olduğunu, yıllarca bekledikten sonra sevdiğine kavuşmasını beyitleriyle ifade etmiştir:

“Yûsuf’un şevk-i visâliyle müdâm
Cennet olur Ya’kûb’a Beytü’l-Hazen”⁴¹⁶

Sûfî meşrepli Osman Hulûsî Efendi birçok beytinde Yûsuf Sûresi’ne atıfta bulunarak “ahsenü’l- kıssa” olarak bilinen Yûsuf Kıssasını hatırlatmaktadır.⁴¹⁷ Kur’ân-ı Kerim’in 12. suresi olan Yûsuf Sûresi 111 ayetten meydana gelir. Kur’ân-ı Kerim’e baktığımızda hakkında en çok malumat bulunan peygamberlerden biri olarak karşımıza çıkan Hz. Yûsuf, bizatihi sureye isim olmuştur. Seb’ut-tıval’dan sayılan Yûsuf Sûresi’nin uzun bir bölümü, onun ve başta Yâkup (as) olmak üzere ailesinin yaşadığı imtihanların anlatımından oluşur. Zaten 7. ayette Allah Teâla Yûsuf kıssasının önemini belirtir:

لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلْمُتَلَكِّينَ

“Andolsun, Yûsuf ve kardeşlerinde (almak) isteyenler için ibretler vardır.”⁴¹⁸

Hulusî Efendi’nin de birçok kez beyitlerinde telmih ve iktibasta bulunduğu gibi Yûsuf (as) kıssası mü’minler için önem arz etmektedir. Onun çocukluğundan itibaren karşılaşmış olduğu musibet ve sıkıntılara nasıl sabrettiği, derdine devayı nasıl bulduğu bizlere ayetler vesilesi ile bildirilmiştir. “Bu kıssada peygamberlerden, sâlihlerden, meleklerden, şeytanlardan, insanlardan, cinlerden, hayvanlardan, hükümdarlardan, memleketlerden, tacirlerden, âlimlerden, cahillerden, erkeklerden, kadınlardan, kadınların çeşitli hile ve tuzaklarından bahsedilmektedir. Yine tevâhid, fıkıhtan, siyerden, rüya tabirinden, siyasetten, muâşeretten, din ve dünyanın salâhı için gerekli olan pek çok hususlardan bahsedilmektedir. Burada çile, belâ, musibet ve imtihanlarla

⁴¹⁶ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 260.

⁴¹⁷ Yûsuf 12/3.

⁴¹⁸ Yûsuf 12/7.

dolu bir hayat macerasının sonunda kavuşulan sonsuz saadet anlatılmaktadır.”⁴¹⁹ Yûsuf (as)’un yaşadıkları “Maneviyatı yüksek olanın, imtihanı zor olur” ifadesini açıkça ortaya koymaktadır. Rasulullah (sav) de birçok sıkıntı ve musibetle karşılaşmıştı ve karşılaştığı her ne var ise ümidi ve Allah’ın yardımı sayesinde üstesinden gelmişti. İnsanlık var olduğu sürece imtihanlar var olmaya devam edecektir. Yûsuf(as) ,kendi öz kardeşlerinin yaptığı kötülöklere göğüs germiş, sabretmiş ve yardımı ancak Allah’tan dilemiştir. Allah Teâla’nın ayette de buyurduğu gibi “*(hakikati arayıp) soranlar için ibretler vardır*”. Kullar yeter ki ye’s’e kapılmasın, mahzun olmasın ve yalnızca Allah’a sığınsın. Hayatını insanlığa örnek olmak için adayan Hulusi Efendi, Kur’an ayetlerini kaleme aldığı gazellerinde ve diğer tüm beyitlerinde ilmek ilmek işlemiş ve irşad faaliyeti yapmıştır. Bir ayet nasıl şiire dökölürse, öyle dökmüş, mü’minlerin Kur’an ayetlerinden öğüt alması gerektiği vurgulamıştır.

13.3. Hz. Âdem’e Vurgu Yapan İfadeleri

Asırlarca peygamberler aracılığı ile insanlığa sunulan ilâhî mesajlar silsilesinin en mükemmeli ve en sonuncusu olan Kur’ân-ı Kerîm, insanlığın iki dünya saadeti için mülzem olan dinî ve dünyevî emir ve yasaklar, tavsiyeler ve bir kanun kitabıdır. Bu kadar öneme sahip bulunan Kur’ân’ın muhtevasındaki prensip ve hükümleri anlamak; insanlık için, oldukça mühim bir konudur. Kur’ân, içeriğindeki bu temel kaide ve kanunları insanların anlayabileceği ve kabulüne yol bulabileceği; ikna edici bir formatta sunmaktadır ki, bu ifade biçimlerinden biri ve belki de en önemlisi içinde barındırdığı kıssalardır. Nitekim Kur’an ayetlerinin birçoğu kıssalardan oluşmaktadır.

Kıssalar geçmişten günümüze ışık tutarak insanın içinde bulunduğu ortamı ve geleceği hakkında karar vermesine yardımcı olur. Kur’an, yaşanmış hakiki olayları hayata geçirecek biçimde somutlaştırmak suretiyle kıssaları araç olarak kullanır. Böylece kıssalar, Hz. Âdem’den zamanımıza, insan hayatındaki doğruları ve yanlışları algılama imkânı verir. Kıssalar, ayrıca inananları müjdeleme, inanmayanları ikaz etme, kendilerini bekleyen sonucu bildirme, terbiye etme, güzel ahlakı tanııtma, akide ve ibadetlerin esasını ifade etme açısından önemli rol oynar.⁴²⁰

⁴¹⁹ Yaşar Kurt, *Hz. Yûsuf’un Tarihsel Hayatı Mukayese ve Değerlendirme*, Araştırma Yayınları, Ankara, s. 106-111.

⁴²⁰ Vehbe Zuhayli, *el-Kıssatu’l-Kur’âniyyetü Hidâyeten ve Beyânen*, Şam 1992, s. 6-17.

*“Hakk ehlinin bir demi âlem ile yek-dem gerek
Âdem odur ki âdemin her bir demi âlem gerek”*⁴²¹

Hulûsî Efendi’ye göre Cenab-ı Hakk, Âdem (as)’ı topraktan yaratmıştır. Aynı zamanda onu yeryüzünün halifesi kılmış ve ona kendi ruhundan üfleyerek nefes vermiştir. Böylelikle insan, yaratılan cismi ile dünyada, maneviyatını barındıran ruhu ile de âlem-i mânâ’da yaşayabilecek güce layık görülmüştür. İnsanın sahip olduğu bu kudret, Allah’ın kudretinin yanında yok denebilecek kadar azdır. Âdem (as)’ın yaratılışında türlü sırlar vardır. Osman Hulûsî Efendi (ks) “Sana her şey can, dil Cenâb-ı Allah tarafından verildi ve senin ismine Âdem denildi. Sen Âdem olarak nefsinin istek ve arzularına boyun eğmez, nefsini öldürürsün, böylelikle de levlâk sırrını yakalar Cenâb-ı Allah’a yakınlaşırsın.” manasında bir beyitte bu hususu şöyle anlatır:

*“Sana cân u dil verüben ismini Âdem koydu
Nefsini katl eyleyüben kurb-ı levlâk olagör.”*⁴²²

Kıssalarda söylenenler, bir amaçtan ziyade, hedefe götürmede bir vasıta olarak kabul edilir. Nitekim Kur’ân, insanları sırat-ı müstakim üzere kılmak ve hidayete ulaştırmak için gönderilmiştir.⁴²³ Örnek alınması ve ders çıkarılması gereken kıssalardan biri de Allah’ın yeryüzündeki ilk halifesi Âdem (as) kıssasıdır.

Kur’ân’da, Hz. Âdem ile ilgili birçok âyet mevcuttur. Âdem (as) ismi yirmi beş âyette geçer. Bunların on altısı sadece “Âdem” lafzı, biri “Âdem’in iki oğlu” şeklinde, geriye kalan sekizi ise “Âdemoğulları” şeklinde zikredilmektedir.⁴²⁴ Hz. Âdem’in yaratılışı ve kıssasına ellibeş âyette yer verilmektedir. Bu âyetler Bakara, Maide, A’raf, Hicr, Tâhâ ve İsrâ surelerindedir.⁴²⁵

Kur’an’daki Hz. Âdem kıssasının bulunduğu ayetleri incelediğimizde, bunlarda Hz. Âdem’in yaratılışı⁴²⁶, Allah’ın Hz. Âdem’e varlıkların bütün isimlerini öğretmesi, meleklerin Hz. Âdem’e secde etmeleri ile emredilmeleri ve İblis’in bu emre karşı

⁴²¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. II, s. 10.

⁴²² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 85.

⁴²³ İsrâ 17/8-9.

⁴²⁴ Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfazi’l-Kur’ân’il-Kerim*, Dâru’l-Marife, Beyrut 2003, Âdem md., s. 11-12.

⁴²⁵ Âyetler için bkz. Bakara 2/30-39; el-Maide 5/27-31; A’raf 7/11-25; Hicr 15/28-43; Tâhâ 20/115-123; (Özsoy Ömer-Güler İlhami, *Konularına Göre Kur’ân (Sistematisik Kur’ân Fihristi)*, Fecr Yayınları, Ankara 2001, s. 725-730).

⁴²⁶ Bkz. Bakara 2/31-36; Araf 7/12-18, 19-23; Hicr 15/28-40; Taha 20/116, 123.

gelerek secde etmekten kaçınması, Hz. Âdem'in işlediği günah neticesinde pişman olup Allah'a tevbe etmesi ve tevbesinin kabul edilmesi⁴²⁷, Hz.Âdem'in iki oğlu Hâbil ile Kabil'in kıssası⁴²⁸ gibi noktaların genişçe yer aldığını görürüz. Bu hususlar bize Kur'an'da Hz. Âdem kıssasının işlendiği bağlamı da işaret etmektedir. Dîvân şairlerinin yazdıkları eserlerde Hz. Âdem (as) kıssasına değinmeleri ve Hz.Âdem (as)'le ilgili ayetlere telmihte bulunmaları Âdem (as)'ın günahini bağışlayan Allah'ın kendilerine de merhamet edeceğine inanmalarıdır.

Hz. Âdem'in yaratılışı, Mesnevî'de şu şekilde anlatılır: *“Sanat sahibi Allah, hayra, şerre uğramak, sınamak üzere Âdem'i yaratmak istediği zaman, özü doğru Cebrail'e 'Yürü, yeryüzünden bir avuç toprak ödünç al.' buyurdu. Cebrail, hizmete bel bağlayıp âlemlerin Rabbinin emrini yerine getirmek üzere yeryüzüne geldi. O, buyruk kulu, yere el attı. Toprak, kendini çekti, çekindi. Dile gelip yalvarmaya, tek Yaratıcı hürmetine beni bırak, yürü git, canımı bağışla diyerek yalvarmaya başladı. Çünkü o, bundaki maksadın ne olduğunu anlamış, bundan bir koku almıştı. Cebrail utanç madeniydi. Toprak, pek çok yalvardığı, antlar, yeminler verdiği için geri döndü. Cenâb-ı Hak bu sefer Mikail (as)'ı gönderdi. Toprak aynı şekilde ona da yalvardı, antlar, yeminler verdi. Mikail de geri döndü. Cenâb-ı Hak bu sefer de İsrail (as)'ı gönderdi. Toprağın ona da yalvarıp, antlar, yeminler vermesiyle o da eli boş döndü. Cenâb-ı Hak bu sefer Azrail'e 'Çabuk git, o hayallere kapılmış toprağın halini gör. O artık zalimi bul, hemen bir avuç torak al, gel.' dedi. Kaza ve kader çavuşu Azrail, buyruğu yerine getirmek üzere toprak yuvarlağına geldi. Toprak âdeti veçhile yine feryada, ant vermeye başladı. Birçok yeminler verdi. Fakat Azrail dedi ki: 'Feryadından ciğerim yanıyor. Ben, istersen sana başımı, canımı rehin vereyim. Yalvarmayı düşünme, artık o merhamet ve adalet sahibi padişah'tan başkasına yalvarma da. Ben emir kuluyum, emri terk edemem.' Azrail toprağı söze tuttu; o sırada o köhne topraktan bir avuç kaptı. Yeryüzünden sihirbazca bir avuç toprak aldı, hâlbuki toprak, sözle meşguldü, ondan haberi bile olmadı. O bir avuç toprağı yeryüzünün rızası olmadan aldı ve öylece Cenâb-ı Hakk'ın tapısına götürdü.”*⁴²⁹

⁴²⁷ Bkz. Bakara 2/37-38; Araf 7/23-25; Taha 20/115, 122.

⁴²⁸ Bkz. Maide 5/27-31.

⁴²⁹ Mevlâna, Mesnevî, (Tercüme: Şefik Can), Ötüken Yayınları, İstanbul 1999, c. V, s. 1556-1565.

Ayet-i kerimelerde Allah Teâla'nın da zikrettiği gibi insan; akıllı, cüz'i iradesi, kendisine bahşedilen sabrı, mânevi olarak olayları muhakeme edebilme yeteneği sayesinde imtiyaz sahibi bir varlıktır. Kur'an-ı Kerim'de Cenab-ı Hakk'ın ilk insan tasavvuru şu şekilde ifade edilir:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

*“Hatırla ki Rabbin meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi.”*⁴³⁰

Ayette geçen ‘halife’ kelimesi bir başkasının yerini tutmak ve onu temsil etmek sebebiyle vazifelendirilen kişi anlamına gelmektedir.⁴³¹

Cenâb-ı Hakk Hz. Âdem’i yaratılışın merkezi, kalbi de insan vücudunun merkezi yapmıştır. Cenâb-ı Allah’ın verdiği İlâhî vazife, sorumlulukların tamamı Âdem’in gönlüne yerleştirilmiştir. Bunun kıymetini bilen bu yüceliğin, yüksekliğin derecesini de anlar. Bu manada Dîvân’daki bir beyitte şöyle bir ifade yer almaktadır:

*“Çünkü mîrâs-ı İlâhî âdemin kalbindedir
Kadrini takdîr edene mesned-i a'lâsı var”*⁴³²

Bakara Suresi 30. ayette Cenab-ı Hakk *“Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım”* derken, burada kendisinin insana vereceği bir takım vasıf ve imtiyazları kast etmektedir. Bu lütuf ve ihsanlardan belki de en mühim olanı ‘halifelik’ yetkisidir. Lügatte hilâfet, “bir kimsenin diğerinin yerini alması, onu temsil etmesi, onun salâhiyetlerini kullanması” anlamında zikredilir. Yüce Yaratıcı’nın yeryüzünde vazifelendirdiği halife ya Allah’ın bizatihi kendisini temsil etmek için yarattığı halifesidir yahut Allah’ın akıllı olarak yarattığı varlıkları temsil etmek için gönderdiği halifedir. Nitekim ayette de görüldüğü gibi melekler, insan neslinin ortaya getireceği bir takım sıkıntılı durumları

⁴³⁰ Bakara 2/30.

⁴³¹ Kettâni, *et-Terûtibü'l-İdâriyye*, I, 2; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul t.y, c. I, s. 259; İsfehânî, *Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986, s. 223; bkz. En'âm 6/135.

⁴³² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 95.

Allah’a söylemişler, Âdem’in halife olarak yaratılmasının hikmet ve sebeplerini sormuşlardır. Cenab-ı Hakk ise Âdem (as)’in buna halifelğe lâyık olduğunu ancak insanoğluna verilen yeteneklerle ve kudretle birlikte bir takım imtihanlar da verdiğini buyurmuştur. Tüm bunlar Hz. Âdem’in ve aslında insanoğlunun yeryüzünde Rahman’ın halifesi konumunda olacağını işaret etmektedir.⁴³³

Halife dediğimiz kişi, kendisine bu vazifeyi verenin emirlerini yerine getirip, görevleri onun yerine ifa edendir. Bu durumda insanoğlu asla mutlak yetki ve kudret sahibi değildir. O yalnızca Cenab-ı Hakk’ın temsilcisidir. O, mâlik olmamakla birlikte mâlik olan Allah’ın izni dışında hiçbir güce sahip değildir. Kendi dilediği herşeyi gerçekleştirme gücüne sahip olmayan insanın vazifesi, temsil ettiği ve halifeliğini yaptığı Yüce Allah’ın emir ve yasaklarına itaat etmektir. Halife, şayet kendisine verilen yetki ve görevleri, kendi heva ve hevesleri için kullanır, kendisini mâlik gibi görürse, bu mutlak mâlik olan Allah’a karşı ihanet ve şirk olur.⁴³⁴

İfade edildiği üzere birçok yetki ile lutuflandırılan insan için, “meleklerden saygı secdesi istenmesi” İblis’in insanı kıskanmasına sebep olmuştur. Kur’an-ı Kerim bu olayı şöyle ifade eder:

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ

“Andolsun sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklerle, Âdem’e secde edin! diye emrettik. İblis’in dışındakiler secde ettiler. O secde edenlerden olmadı.”⁴³⁵

İblis, Âdem (as)’in halife olup üstün meziyetlerle yaratılmasını kabul edememiş ve Allah’a secde etmeyişinin sebebini şöyle açıklamıştır:

قَالَ مَا مَنَعَكَ إِلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ

“Allah buyurdu: Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir? (İblis): Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi.”⁴³⁶

Allah Teâla, İblis’i bu söylediklerinin ardından huzurundan kovmamış, onun Âdem (as)’e secde etmeyişinin sebebini sormuştur. Bu durum İblis dahi olsa Allah (cc)’ın

⁴³³ Karaman v. dğr., *Kur’an Yolu*, c. I, s. 100.

⁴³⁴ Mevdudi, c. I, s. 62.

⁴³⁵ A'râf 7/11; bkz. Bakara 2/21-34; Hicr 15/31.

⁴³⁶ A'râf 7/12; bkz. Hicr 15/33.

herkese bir savunma hakkı vereceğine işaret eder. İblîs, Âdem (as)’in toprak gibi basit bir varlıktan, kendisinin ise ateşten yaratıldığını Allah (cc)’a söylemiş ve Âdem (as)’in halifelik makamına layık olmadığını iddia etmiştir. Bu iddiaları Allah tarafından kabul edilmemiş ve neticede İblîs sahip olduğu makamdan kovulmuştur.⁴³⁷ İblîs’in basit bir varlık olduğunu iddia ettiği insan ise Allah (cc)’ın yeryüzünde yaratmış olduğu tüm varlıkların en üstünü ve en şerefliisidir. Hulûsi Efendi bir beytinde şöyle buyuruyor:

“Tâc-ı ‘kerremnâ’ başının tâcıdır

Gayrılar hep kadrinin muhtâcıdır

Arşü A'lâ rûhunun mi'râcıdır

Sendedir Âdem demisin Âdem'in

Mazharısın sırr-ı ‘nefahtü’ demin”⁴³⁸

Bu beyitlerde ifade edilen *Nefahtü* kelimesinden maksat;

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَتَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ (٢٩) فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ (٣٠) إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى أَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ (٣١)

“«Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!» Meleklerin hepsi de hemen secde ettiler. Fakat İblis hariç! O, secde edenlerle beraber olmaktan kaçındı.”⁴³⁹

Bu ayette geçen *“ona ruhumdan üflediğim zaman”* ifadesi *“Allah’ın ruh üflemesi”* olarak zikredilir. Bu ayeti kerimede Hz. Âdem (as)’in ve insanların yaratılışı anlatılmaktadır.

“Allah’ın kendi ruhundan üflemesi demek olan ‘nefahtü’ insan ruhunun hayat, bilgi, kudret, istek, basiret ve ortalama tüm diğer insani özelliklere sahip olduğunu gösterir. Bunlar gerçekte, kurutulmuş balçıktan yaratılan insana ilahi özelliklerin hafif bir yansımasıdır. İnsanı, Allah’ın halifesi olma konumuna yükselten ve onu meleklerin ve bütün dünyevi varlıkların secde edeceği bir yüceliğe erıştiren işte Allah’ın ruhunu insana üflemesi olayıdır. Her özellik gerçekte ilahi sıfatların şu veya bu şekilde bir yansımasıdır. Bu bağlamda, ilahi özelliklerden bazılarını sahip olmanın, ilahlığın bir kısmına da sahip olmak anlamına gelmediğine dikkat edilmelidir. Çünkü ilahlık mutlak

⁴³⁷ Karaman v. dğr., *Kur’an Yolu*, c. II, s. 505.

⁴³⁸ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 171.

⁴³⁹ Hicr 15/29-31.

olarak bütün yaratıkları için erişilmesi sözkonusu olmayan bir makamdır.”⁴⁴⁰ İnsanın tüm bunları tefekkür ederek, kendine çeki düzen vermesi gerekmektedir. Bunun sırrına vâkıf olunması, o vakt-i saadetin hatırlanması istenmektedir. Osman Hulûsî Efendi'nin dikkatimizi çeken bu muhammesinin bir bendinde iki ayet birden lâfzen geçmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de;

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

“Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık”⁴⁴¹ buyurulmaktadır.

Ayet-i Kerime'de “Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik” derken; Allah Teâla'nın insana birçok ikram, izzet, lütuf ve ihsanda bulunduğu bahseder. Hakikaten de, Kur'ân-ı Kerim'de birçok yerde zikredildiğine göre Yüce Allah; gece ve gündüzü, şemsi ve kameri, nehir ve denizleri, binek hayvanları ve taşıtlarını velhâsıl yerde ve semâda olan yaratılmış tüm varlıkları insanın emrine vermiştir.⁴⁴² Diğer bütün mahlûkat onun için yaratılmış ve ona ihtiyacı vardır. İnsan benliğini mâsivadan ve kötülüklerden tezkiye edip temizlediğinde, rûhu ile Arş-ı A'lâ mertebesine ulaşma kâbiliyetine sâhiptir. İslâmî gelenekte bu durum “Namaz mü'minin mîrâcıdır.” şeklinde ifade edilmiş bir gerçektir.⁴⁴³

Yine bu ayette zikredilen “kerremna” lafzı Hulûsî Efendi tarafından beytinde ictibas edilmiştir. Âdem (as), bütün varlıklardan sonra yaratılmasına rağmen varlığın gayesi olduğu için hepsinden öndedir. “Kerremnâ” ile kastedilen İsrâ Sûresi'nin 70. ayetidir. Ayetin mealinde de verdiğimiz gibi Cenab-ı Hakk, insanoğlunun yeryüzündeki ve yaratılışındaki mükemmelliğine işaret ederek, ona ihsan ve ikramından bahsetmektedir.⁴⁴⁴

Allah Hz. Âdem (as)'i ayet ve hadislerde de zikredildiği üzere eksiksiz olarak yarattı. Ona maddi ve manevi pek çok nimet verdi hatta o kadar ki bazı kaynaklarda Âdem

⁴⁴⁰ Mevdudi, c. II, s. 571.

⁴⁴¹ İsrâ 17/70.

⁴⁴² İbrâhîm 14/32-33; Nahl 16/12, 14; Hac 22/25, 37; Ankebût 29/61; Lokman 31/20; Zuhuruf 43/13; Câsiye 45/12-13.

⁴⁴³ Fahrüddin Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. I, s. 226.

⁴⁴⁴ Palakoğlu, s. 213.

(as)’in boyunun altmış zirâ uzunluğunda olduğu geçmektedir.⁴⁴⁵ Âdem (as)’in yaratılışının ardından Allah Teâlâ ondan meleklerle selam vermesini talep etmiş ve meleklerin de selama selamla karşılık vereceklerini hatta bu selamlaşmanın Âdem (as)’in soyundan gelenler tarafından da sürdürüleceğini söylemiştir. Allah Teâlâ’nın buyruklarını yerine getiren Âdem (as) meleklerle “*es-selâmü aleyküm*” diyerek selam vermiş ve melekler de “*es-selâmu aleyke ve rahmetullah*” lafızlarıyla mukabelede bulunmuşlardır.⁴⁴⁶ Âdem (as)’dan başlayan bu sünnet günümüzde de devam etmekte ve Müslümanlar birbirleri ile bu lafızlarla selamlaşmaktadırlar.

Hulûsî Efendi “*Tâc-ı kerremnâ başının tâcıdır*” derken insanların meleklerden de üstün bir şekilde, yaratılanların en şerefliisi olarak yaratılmış olduğu inancını Kur’ân’dan bir iktibasla ifade etmiştir.

Yine bir başka beyitinde Hulûsî Efendi, Tin Sûresi 4. ayete işaret etmekte ve “ahsen-i takvim” lafzına yer vermektedir:

“*Ahsen-i Takvîmsin esfel yerin*
Kadrini bil kâmil ol ekmel yerin
Ölmeden a'lâya er âfîl yerin
Sendedir Âdem demisin Âdem'in
Mazharısın sırr-ı ‘nefahtü’ demin.”⁴⁴⁷

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ (٤) ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ (٥) إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ (٦)

“*Biz insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik. Fakat iman edip salih amel işleyenler için eksilmeyen devamlı bir ecir vardır.*”⁴⁴⁸

Allah Teâlâ, insanı yaratılanların en eşsizi ve en mükemmeli kılmıştır. Ayeti kerimedeki “*en güzel biçimde yarattık*” ifadesi bu hususu dile getirmektedir. İnsan cüz’i iradesi ile ya bu vasfını güzel kullanarak “insan-ı kâmil” olacak yahut da kötü bir yol tutarak iradesi olan varlıkların ve canlıların en aşağı mertebesinde yer alacaktır.⁴⁴⁹

⁴⁴⁵ Kurtubî, Tefsir, c. XX, s. 45.

⁴⁴⁶ İbrahim Sarı, *Peygamberler Tarihi*, Net Medya Yayıncılık, 2016, s. 11.

⁴⁴⁷ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 171.

⁴⁴⁸ Tin 95/4-6.

⁴⁴⁹ Musa Tektaş, “*Hulûs-i İnsan*”, *Somuncu Baba Dergisi*, Yıl:8, Sayı:36, Ocak-Şubat 2002, s. 33.

Mahlûkatın en şerefli olan insandaki mükemmelliğin menşei, bir takım ayetlerde ve hadislerde zikredildiği gibi, “Allah’ın onu tesviye etmesi, kendi eliyle yaratıp ruhundan üflemesi”⁴⁵⁰ kendi sureti üzere yaratması ve onu yeryüzünde kendine halife kılmasıdır.”⁴⁵¹ İnsan, ruh ve beden olarak yaratılmışların en mükemmeli ve en şerefliisidir. Ancak insan bedene büründüğünde “esfeli safilin” denilen maddi âleme indirilmiştir.⁴⁵² O, tekrar kendisine verilen ilk yaratılışındaki mükemmelliği ve şerefi kazanabilmek maksadı ile gayret etmektedir.⁴⁵³

Tin Sûresi’nde esas itibariyle beşerin değil, insanın “Ahsen-i Takvim” yani en mükemmel bir kıvam içinde yaratıldığı söz konusu edildiğinden, onu en mükemmel hale getirecek ruhi fonksiyonlar arasındaki denge ve ahenk akla gelmektedir. Bu da insanın bilgi, inanç, duygu, düşünce ve irade gibi ruhi fonksiyonları ve melekeleri arasındaki denge ve ahenk demektir. Gerçekten de insanın kemali bu ruhi güçler arasındaki uyuma bağlıdır.⁴⁵⁴

“Takvîm, eğriyi doğrultmak, kıvama, nizama koymak, kıymet biçmek, kıymetlendirmek mânâlarına gelir.”⁴⁵⁵ Buna göre “ahsen-i takvîm” biçimlendirmenin en güzeli demek olup şeklinin, yapısının, dış görünüşünün güzel olmasına, kuvvet ve kabiliyetinin yüksek olmasına, akıl, bilgi ve ahlâk ile ilâhî güzelliğe ermesine işaret eder.

“Muhyiddin İbni Arabî’ye göre mutlak vücûd ilk aşamada taayyün-ü evvel ahadiyyetini vahidiyyete dönüştürerek taayyünata başlamıştır. Allah insan-ı kâmilî var ettiği zaman ona akli evvel mertebesini vermiş ve bilmediği şeyleri öğretmiştir. Onun mertebesini meleklerle öğretmiş ve onlara insanın âlemde kendisinin halifesi olduğunu bildirmiş, göklerde ve yerde bulunan şeylerin hepsini onun emrine musahhar kılmış, böylece Allah’ın âlemdeki hükmü insan-ı kâmil ile zâhir olmuştur.”⁴⁵⁶

Hulûsî Efendi, Hz.Âdem (as)’den bahseden bir beytinde; insanı Âdem edecek bir ânın geleceğinden ve yine o insanın bir takım sırlara vakıf olacağından bahseder:

⁴⁵⁰ Sad 38/72.

⁴⁵¹ Bakara 2/30.

⁴⁵² Tin 95/5.

⁴⁵³ Süleyman Uludağ “Ahsen-i Takvim”, *DİA*, İstanbul 1989, c. II, s. 178.

⁴⁵⁴ Emin Işık, *Kur’an Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi*, Aralık 1997, Sayı: 2, s. 80.

⁴⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. V, s. 3782.

⁴⁵⁶ Azizuddin Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, (Trc., A. Avni Konuk), Kurtuluş Matbaacılık, Ankara 2004, s. 40.

“Âdemi âdem eder bir dem gele

Sırrına mahrem eder bir dem gele.”⁴⁵⁷

Âdem isminde insana işaret ederek, kâinatın Âdem’siz olmayacağından ve Âdem’in yaratılmış olan on sekiz bin âlemin tamamını kapsayacağından aynı zamanda da Âdem’in yani insanın âlemden daha değerli olduğundan bahsederek şöyle der:

“Âlem âdem olamaz

Âdem on sekiz bin âlemi câmi'dir.”⁴⁵⁸

İnsanlık Hz. Âdem’in var edilişi ile başlamış, Havva’nın ona zevce olmasıyla devam etmiştir.⁴⁵⁹ Yüce Allah Âdem (as) ve eşine hitaben şöyle buyurmuştur:

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ

“Biz: Ey Âdem! Sen ve eşin (Havva) beraberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yeyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zalimlerden olursunuz, dedik.”⁴⁶⁰

Aynı zamanda Allah Teâla Taha Suresinde şöyle buyurur:

فَقُلْنَا يَا آدَمُ إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكَ مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى (١١٧) إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرَى (١١٨) وَأَنَّكَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَلَا تَصْحَى (١١٩)

“Bunun üzerine: Ey Âdem! dedik, bu, hem senin için hem de eşin için büyük bir düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra yorulur, sıkıntı çekersin! Şimdi burada senin için ne acıkmak vardır, ne de çıplak kalmak. Yine burada sen, susuzluk çekmeyecek, sıcağın da bunalmayacaksın.”⁴⁶¹ Neticede Cenab-ı Hakk, nefesine yenik düşen Âdem (as) ve Havva’yı yaptıkları hata sebebi ile dünya âlemine gönderdi.⁴⁶²

13.4. Hz. Süleyman’a Vurgu Yapan İfadeleri

Hz. Süleyman, Kur’an-ı Kerim’de en çok ismi geçen peygamberlerden biridir. Ona birçok dünya nimeti ihsan edilmiş ve herkesçe bilinen bir hükümdarlık bahşedilmiştir.

⁴⁵⁷ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 442.

⁴⁵⁸ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 437.

⁴⁵⁹ Zemahşeri, *Keşşâf*, c. VI, s. 274.

⁴⁶⁰ Bakara 2/35; bkz. *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, c. XI, s. 304.

⁴⁶¹ Tâha 20/117- 119.

⁴⁶² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. XXII, s. 313.

Aynı zamanda Hz. Süleyman'ı anlatan kıssalar, hikâyeler ve efsaneler asırlar boyu dilden dile akranılmıştır. Ona kuşların ve sair hayvanların dilleri öğretilmiş, rüzgâr emrine amade kılınmıştır. Cinler ve şeytan onun emrine verilmiştir.⁴⁶³

Muazzam bir saltanatın sahibi olan Süleyman (as) Hz. Dâvûd'un oğludur.⁴⁶⁴ Kur'ân'da Hz. Süleyman'ın ismi 16 farklı ayette geçmektedir.⁴⁶⁵ Bu ayetlerin çoğunda babası Hz. Dâvûd ve kendisine verilen nimetler bir arada zikredilerek anlatılmaktadır. Bunun yanı sıra Hz. Süleyman'ın kıssasını anlatan ayetlerde, kıssaların baştan sona süreklilik arz edecek şekilde ele alınması yerine, araya fasılalar girmekte, Hz. Süleyman'a verilen nimetler ve O'nun fazileti hakkında vurgulamalar yer almaktadır.⁴⁶⁶

Dîvân ve Tekke edebiyatında Hz. Süleyman kıssasına genişçe yer ayrılmıştır. Örneğin; sevgilinin dudakları mühüre teşbih edildiğinde Hz. Süleyman'dan bahsedilir. Süleyman (as)'ın hükümdar olup ülkenin tahtına oturması gibi şâir de sevdiğini gönlündeki tahta oturtur. Ve bu benzerliği kurarak Süleyman (as)'ın ihtişamını, makamını, mânen yükselişini anlatır. Hatta kıssada geçen karıncayı acziyetin, Süleyman (as)'ı da kudret ve iktidârın simgesi olarak zıtlık içerisinde şiirlerinin arasına yerleştirir. Yani şair Süleyman (as)'ı, gönlündeki sevdiğini yüceltirken, ona değer verirken kendisini bir karınca gibi aciz ve çaresiz görür.⁴⁶⁷

Kur'ân'da Hz. Süleyman hakkında dile getirilen ve dikkati çeken hususlardan bir tanesi, Hz. Süleyman'ın halk arasındaki davalarda son derce isabetli hükümler vermesi ve hatta bu hususta babası Hz. Dâvûd'u da geçmesidir. Kur'ân bu konuya kısaca değinirken⁴⁶⁸ Hz. Süleyman'a verilen ilim dile getirilmekte ve hüküm vermedeki mahirliği vurgulanmış olmaktadır. Hz. Süleyman'ın devamlı mescide gidip ibadette bulunduğu kaynaklarda dile getirilirken, bazen bir ay (veya daha uzun süre) mescidden dışarı çıkmadığı, bazen de bütün bir gün ayakta durarak ibadet ettiği anlatılmaktadır.⁴⁶⁹ Kur'ân'da Hz. Süleyman'ın çokça Allah'a yöneldiği ve ibadet ettiği hususunda; “Biz

⁴⁶³ Neml 27/16; Sad 38/36; Sebe 34/12; Enbiya 21/81; Neml 27/17; Sebe 34/13; Sad 38/37; Enbiya 21/82. ⁴⁶⁴ Sad 38/30.

⁴⁶⁵ Bakara 2/102; Nisa 4/163; En'âm 6/84; Enbiya 21/78, 79, 81; Neml 27/15, 16, 17, 18, 20, 36, 44; Sebe 34/12; Sâd 38/30, 34.

⁴⁶⁶ En-Neccâr, Abdülvehhâb, *Kasâsu'l-Enbiya*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1934, s. 317.

⁴⁶⁷ İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, L-M Yayınları, İstanbul 2002, s. 426; Hasan Aktaş, *Türk Şiirinde Din ve Tasavvuf*, Çizgi Kitapevi, Konya 2001, s. 70.

⁴⁶⁸ Enbiya 21/79.

⁴⁶⁹ Et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, (Trc. M. Faruk Görtunca), Sağlam Yayınları, İstanbul t.y., c. I, s. 557.

Davud'a Süleyman'ı verdik. Süleyman ne güzel bir kuldu! Doğrusu o, daima Allah'a yönelirdi."⁴⁷⁰ diye buyrulmaktadır. Hz. Süleyman'ın mescide bulunduğu süre içinde yiyeceğinin ve içeceğinin mescide götürüldüğü ve yanına kimsenin giremediği de nakledilmektedir.⁴⁷¹

Hz. Süleyman'ın vefat tarihi konusunda Kur'ân-ı Kerim'de kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte onun bir peygamber⁴⁷² ve dillere destan ihtişamlı bir hükümdarlığın mâlikî⁴⁷³ olduğu nakledilmektedir. Ve birçok ayette kendisine ihsan edilen eşi benzeri bulunmayan haslet ve nimetlerden bahsedilmektedir.⁴⁷⁴

Mutasavvıflar, Hz. Süleyman (as)'ın muazzam bir saltanata sahip olmasına rağmen dünya nimetlerine meyletmemiş olmasını örnek davranış olarak görmüşlerdir. Onlara göre Hz. Süleyman (as) zâhidane bir tavır sergilemiştir. "Sûfilere göre gerçek zâhid, geniş maddî olanaklar içerisinde yaşasa da gönlünü onlara kaptırmayan kişidir."⁴⁷⁵ Nitekim bu vasıflarla Hz.Süleyman'ı Allah'ın tecellilerine mazhar olan insân-ı kâmil'in bir sembolü olarak kabul edebiliriz.

Bir atasözünde "*Dünya Sultan Süleyman'a bile kalmadı*"⁴⁷⁶ denilmiştir. Birçok ayette ve hadislerde geçtiği gibi atasözünde de, dünya hayatının fâniliğinden bahsedilir. İnsan ne kadar çabalarsa çabalasın elde ettiği tüm dünya nimetlerini ebedi olan ahiret hayatına getiremeyecektir. Dünyada elde edilen ancak dünyada kalacaktır. Bu sebepten ötürü Allah kullarından ebedi olan hayat için gayret sarf etmesini dilemektedir. Aslında Hz. Süleyman kıssası, dünya âleminin gelip geçici boş bir heves olduğunu da işaret eder. Daha önce de belirttiğimiz gibi o, birçok nimete sahip olmasına rağmen zühd hayatını seçmiştir.

Dünyanın Sultan Süleymana bile kalmadığını vurgulayan atasözünün yanısıra yine fânî dünya hakkında benzer doğrultuda Yunus Emre şunları söylemiştir:

"Bu dünya kime kaldı kimi berhûrdâr kıldı.

Süleyman'a kalmadı onun berhûrdârlığı.

⁴⁷⁰ Sad 38/30.

⁴⁷¹ Taberî, Tarih, c. I, s. 557.

⁴⁷² Nisa 4/163.

⁴⁷³ Sad38/35-39.

⁴⁷⁴ Neml 27/16.

⁴⁷⁵ Süleyman Gökbulut, *Sufilerin Gözünde Hz. Süleyman*, DÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXXIV, s. 124.

⁴⁷⁶ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İnkılap Yayınları, 1988, m. 1032.

Çalab viribidi bizi var dünyeyi görin diyü.

Bu dünya hod bâkî değil mülke Süleyman neyimiş.”⁴⁷⁷

Osman Hulûsî Efendi de Hz. Süleyman ile ilgili yazmış olduğu beyitlerde onun mülküne ve dünyalığın geçici olduğuna değinmiştir:

“Başdan başa teşhir ediversen de cihânı

Ellere kalır mülk-i Süleyman'a bakınca.”⁴⁷⁸

Hulûsî Efendi dostuna seslenerek, mütevazı bir şekilde gelmesinin, bütün varlığını terk edip gelmesinin tümcihana bedel olacağını söylemiş, bir gönül yapmanın önemine değinmiştir. Gönül yapmanın en güzel zenginlik olduğunu hatta bunun Süleyman'ın Tüm mülküne karşılık geleceğini belirterek şöyle der:

“Lutf edip ey cânım etsen tenezzül

Bin cân-ı cihânı değerdi mutlak

Bir gönül yapmayı kılsan te'emmül

Mülk-i Süleyman'ı değerdi mutlak.”⁴⁷⁹

Nitekim Osman Hulûsî Efendi kaleme aldığı bu beyitlerinde Kur'an-ı Kerim'de bulunan, Hz. Süleyman'ın duasına telmihte bulunmaktadır:

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

“Süleyman: Rabbim! Beni bağışla; bana, benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver. Şüphesiz sen, daima bağışta bulunansın, dedi.”⁴⁸⁰

Hulûsî Efendi, bir lahza dahi olsa sevgiliden (Allah'tan) başka herşeyi unutmak gerektiğinden ve kişinin tüm benliği ile Allah'la birlikte olması gerektiğini ve böyle yaparsa gönüllerin Süleyman (as) gibi muhabbet mühürleriyle mühürleneceğini şu sözlerle ifade ediyor:

“Bir dem ne olur gayrıyı terk et de ana uy

Cân mülk-i Süleyman'a ola hâtem-i sohbet.”⁴⁸¹

⁴⁷⁷ Gökbulut, s. 125.

⁴⁷⁸ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 310.

⁴⁷⁹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 392.

⁴⁸⁰ Sad 38/35.

⁴⁸¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 27.

Bir başka beyitte Osman Hulûsî Efendi şöyle der:

“Sendedir hükm-i Süleyman hâtemin

Sendedir âb-ı hayât ayn-ı demin

Hızr ü İlyâs sende Mesihâ demin

Sendedir Âdem demisin Âdem'in

Mazharısın sırr-ı nefahtü demin.”⁴⁸²

“Hulûsî Efendi Süleyman (as)’ın gücü, yetkileri, mührü, ism-i azamın ulûhiyeti; Hızır (as)’ın ab-ı hayatı, ölümsüzlük iksiri; İsa (as)’ın hayat bahşeden mucizelerinin tüm sırrının insanda gizli olduğunu söyler. Ve bu sırrın Hz. Muhammed (sav) olduğuna işaret eder. Tüm sırlar Hatemül enbiya olan Peygamber Efendimiz (sav)’dedir. Osman Hulûsî Efendi’nin bu muhammesinde *Nefahtü* ifadesi ‘Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın. Meleklerin hepsi de hemen secde ettiler. Fakat İblis hariç. O, secde edenlerle beraber olmaktan kaçındı’⁴⁸³ mealindeki ayet-i kerimede anlatılmaktadır. ‘Nefahtü’ ifadesi Allah’ın ruh üflemesi olarak zikredilir. Yani O, bize nûrundan bir nur düşürmüştür. Bize kendi sıfatlarından; yapma, bulma, keşiflerde bulunma gücü vermiştir. İnsanda o büyük yaratıcının muvakkat verilmiş bir nuru, bir emâneti vardır.”⁴⁸⁴

13.5. Hızır (as)’a ve Onun Kerametlerine Vurgu

Müellifin Hızır (as) ile ilgili kaleme aldığı beyitler *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*’nin muhtelif bölümlerinde geçmektedir. Bu beyitlerde Hulûsî Efendi, Hızır (as)’a ait kerametlerden bahsedecektir. Müellif konunun Kur’an’la irtibatını kurmak için de;

فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا

*“Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet (vahiy ve peygamberlik) vermiş, yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik”*⁴⁸⁵ ayetine işaret eder.

⁴⁸² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 171.

⁴⁸³ Hicr 15/29.

⁴⁸⁴ Resul Kesenceli, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*’de Hz. Süleyman, Somuncu Baba Dergisi, Sayı 131, s. 45.

⁴⁸⁵ Kehf 18/65.

Hızır kıssasının yer aldığı Kehf Sûresi'nde “ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik” ifadesinden murad Hızır’a öğretilmiş özel bir ilim olan *ilm-i ledün* olup, Arkoun'un deyimiyle, ‘düşünülebilirin kesin bir şekilde sınırlanmasından doğan düşünülmemişin genişliğini ölçme imkânı’ vermektedir.⁴⁸⁶ “Tefsirciler, kıssadaki âyetlerden hareketle bunun ‘gayb ve sır ilmi’ olduğunu söylemişlerdir. Allah Teâlâ tarafından olağan üstü yollarla öğretildiği için İslâmî literatürde bu ilme söz konusu âyetin lafzından hareketle ledünnî ilim denilmiştir. Bu mânada peygamberlere vahyedilen ilimlerin tamamı ledünnî ilim olmakla birlikte, âyetteki anlatım tarzı ve hadislerdeki açıklamalar, Hızır’a öğretilmiş olan ilmin peygamberlere verilenden farklı ve bu mânada özel bir ilim olduğunu gösterir.”⁴⁸⁷

Gerçekten kıssanın tefsiriyle ilgili sıradışı olan geniş bir literatür ortaya konmuştur. Bununla birlikte kıssa şayet kendi bütünlüğü içinde anlaşılmazsa, insanların zihinlerinde muhtelif ahlaki sorunlar ortaya çıkaracağı gibi, gaybın bilinip bilinmemesi konusunda insanları, Kur’an’ın ruhuna uymayan istikametlere de yönlendirebilecektir.⁴⁸⁸

Kehf Sûresi'nde anlatılan Hızır kıssası, Allah (cc)’a övgü ile başlar, önce Hz. Mûsâ ve yanındaki genç, sonrada Hz. Mûsâ ve salih kul arasındaki diyalogla devam eder. Bu diyaloglarla Allah Teâlâ okuyucuyu doğrudan karakterlerin konuşmalarıyla başbaşa bırakmaktadır. Böylece okur, kıssadaki olayların anlatımındaki özellikleri ve şifreleri bizzat kendisi çözmeye çalışır. Burada kıssanın girişiyle ilgili hatırlatılması gereken önemli bir konu Hz. Mûsâ’nın salih kulu aramasıyla ilgili sebebin Kur’anî anlatımda açık bir şekilde zikredilmemesidir. Ayrıca Kur’an bize kıssanın ne zaman, nerede gerçekleştiğiyle ilgili detaylı malumat sunmamaktadır.⁴⁸⁹ Seyyid Kutub’a göre bu kıssa sanki her şeyiyle gizli gerçekleşen bir yolculuktan ibarettir.⁴⁹⁰

⁴⁸⁶ Muhammed Arkoun, *Kur’an Okumaları*, (Trc. Ahmet Zeki Ünal), İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 184.

⁴⁸⁷ Karaman v. dğr., *Kur’an Yolu*, c. III, s. 572.

⁴⁸⁸ Halis Albayrak, *Kur’an’da İnsan-Gayb İlişkisi*, Şule Yayınları, İstanbul 1993, s. 243.

⁴⁸⁹ Taberi, *Camîu’l-Beyan an Te’vili Ay i’l-Kur’an*, Daru’l-Fikr, Beyrut 1988, c. IX, s. 272.

⁴⁹⁰ Seyyid Kutub, *Fi Zilali’l-Kur’an*, Dar-u İhyai’t-Turasi’l-Arabi, Beyrut 1971, c. V, s. 396.

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَتِيلِهِ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا (٦٠) فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا (٦١)

“Bir vakit Musa genç adamına demişti ki: «Durup dinlenmeyeceğim; tâ iki denizin birleştiği yere kadar varacağım, yahut senelerce yürüyeceğim.» Her ikisi, iki denizin birleştiği yere varınca balıklarını unuttular. Balık, denizde bir yol tutup gitmişti.”⁴⁹¹

Ayet-i kerimede geçen şahıslardan murad Mûsâ (as) ve Yuşa (as)’dır. 65. ayette geçen “kullarımızdan bir kul” kelimesinden murad ise cumhura göre Hızır (as)’dır ki onun asıl adı Belyâ b. Melkânt’dır. Diğer bir görüşe göre bu zat İlyas (as)’dır.⁴⁹² Bilindiği gibi tüm mutasavvıflarda Hızır’a ayrı bir ehemmiyet verilmektedir. Çünkü tüm sûfi çevrelerde Hızır (as) keşf ve işaret ilminin hocası kabul edilmektedir. İyi bir mutasavvıf olan Hulûsî Efendi de bu yönüyle o şahsa gerekli ehemmiyeti vermiş ve eserinde Hızır (as)’a yer ayırmıştır. Bir beytinde şöyle söyler:

“Yumup göz gayrıdan var dal hayâtın aynına Hızır ol
O fercâm-ı zülâlî içmeyen hayy ü kadîm olmaz.”⁴⁹³

Yine Hulûsî Efendi Hızır’la ilgili yazmış olduğu bir beytinde şöyle der:

“Geçdik esrâr-ı ‘Ene’l-Hak’dan o Hallâc değiliz
Hızır’ın âbına hayâtına da muhtâc değiliz.”⁴⁹⁴

Beytin ilk mısrasındaki Hallâc-ı Mansûr ifadesini “Kelâm-ı Kibâr örneği olan Hallâc-ı Mansûr ve ‘Ene’l Hak’ İfadesi” alt başlığı altında daha önce açıklamıştık. Osman Hulûsî Efendi burada inancı uğruna her şeye göğüs geren ve ölümün sembolü olan⁴⁹⁵ Hallâc ifadesini kullanmış ve Allah’a ulaşmanın, O’nda kaybolmanın can dâhil her varlıktan daha önemli olduğunu telmih yoluyla anlatmıştır.

Diğer mısrada zikredilen “Hızır” ise “âb-ı hayât’ı içerek ölümsüzlüğe kavuşan peygamber olup olmadığı konusunda kesin delil bulunmayan velî zâttır.” Tasavvufî ıstılahta “âb-ı Hızır”dan maksat Cenab-ı Hakk’ın yolunda, mânevî bir değer olan “ilm-i

⁴⁹¹ Kehf 18/60-61.

⁴⁹² Ebussuûd, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâye’l-Kitâbi’l-Kerîm*, Trc. Ali Akın, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2006, c. VIII, s. 3763.

⁴⁹³ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 109.

⁴⁹⁴ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 105.

⁴⁹⁵ İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s. 226.

ledün”dür.⁴⁹⁶ Ledünî ilimde hayatın hiçbir kıymet ve değeri yoktur. Bir takım mertebeleri ve imtihanları geçip Allah’a ulaşmış olan kişi zaten hiçbir şeye ihtiyaç hissetmez, nitekim sahip olabileceği en değerli varlığa kavuşmuştur.

Beyitte Hızır ve Hallâc-ı Mansûr tasavvurunun aynı anda zikredilmesi aralarında bir bağ kurulduğunun işaretidir. Bu durum aynı zamanda ikisi arasında meşrep olarak var olan zıtlığı da akla getirmektedir. Hallâc ismi zikredildiğinde zihnimize ilk gelen onun ‘Ene’l Hak’ dediği için idam edilmesi ve ölümüdür. Ancak Hızır ismi zikredildiğinde zihnimize gelen ‘âb-ı hayat’ ve ölümsüzlüktür. Her ikisi de bu anlamda tezatlık içeriyor gibi görünse de aslında Hallâc’ın Allah yolunda şehit olup ölümsüzlüğe kavuşması ve Hızır’ın ilâhî aşk şarabıyla ölümsüz olması anlamında aralarında tenasübü barındırmaktadır. Hulûsî Efendi “*Geçdik esrâr-ı ‘Ene’l-Hak’dan o Hallâc değiliz, Hızr’ın âbına hayâtına da muhtâc değiliz*”⁴⁹⁷ demiş, ölümsüzlük davasında olmadığını, asıl meselenin dünya hayatında iken Allah’a kavuşmak olduğunu ifade etmek istemiştir.

Yine Hulûsî Efendi Hızır’la ilgili bir başka beytinde şöyle der:

“*Hızr ile buldum hayâtı ben sırr ile erdim ana
Ben âb-ı hayât aynıyım aynım bana ayân imiş*”⁴⁹⁸

Hulûsî Efendi, yaşamı Hızır ile bulmanın, imanı tahkike erdirip ebedi olarak canlı kılmak olduğunu ifade etmiştir. Beyitte ifade ettiği sır, Allah’a ulaşmaktaki sırdır. Âb-ı hayat denilen hayat suyundan murad ise ölümsüzlüğün sırrı, bizâtihi kendisi, ebedi saadetin kaynağı olmaktır.

Osman Hulûsî Efendi’nin Hızır’la ilgili bazı beyitleri de zikredilmeye değerdir:

“*Eteğin tut ayağın öp de Hulûsî yârın
Hızr’a yoldaşın yolu çeşme-i hayvâna düşer*”⁴⁹⁹

“*Kim ki la’linden senin içmezse bir katre şarâb
Hızr’a yoldaş olsa da bulmaz yine âb-ı bekâ*”⁵⁰⁰

“*Hayât-ı câvidân bulur şu kim içse lebinden âb
O demdendir ki Hızr ile Mesîh andan muammerdir*”⁵⁰¹

⁴⁹⁶ Ahmet Talât Onay, *Eski Türk edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 245.

⁴⁹⁷ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 105.

⁴⁹⁸ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 129.

⁴⁹⁹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 67.

⁵⁰⁰ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 9.

“Her demde lebin çeşmesi bin Hızr eder ihyâ

Dil-ber lebi enfâs-ı Mesîhâ nazarındır.”⁵⁰²

Hulûsî Efendi’nin Hızır’la ilgili bu beyitleri âlimler arasındaki bir tartışmayı da hatırmıza getirmektedir. Acaba Hızır (as) hayatta mıdır yoksa ölmüş müdür? Hayatta ise acaba ne zaman ölecektir? Bu konu hakkında İsmail Hakkı Bursevî Ruhu’l-Beyân adlı eserinde Kehf Sûresi 65. ayetinin tefsirini yaparken bu konuyla ilgili birçok müfessirin, muhaddisin ve mutasavvıfın görüşlerini ortaya koymaktadır. O görüşlere göre sufi çevreler Hızır (as)’ın ölmediğini ve aramızda yaşadığını ittifakla kabul etmektedirler.⁵⁰³ İbn-i Arâbî, Hâkim Tirmizi, Ebu Tâlib Mekkî bu görüştedir. Yine Ruhu’l-Beyân sahibine göre İbn Abdilberr ve Begavî de bu görüştedir ve çeşitli delillerle onun hayatta olduğunu söylerler. Bu görüş konuyla ilgili birinci görüşü yansıtır. İkinci görüş ise Hızır’ın öldüğü şeklindedir ki muhaddislerin çoğu bu görüşe sahiptir. Buharî bu görüşü savunanların başında gelir.⁵⁰⁴

“Lebinden her nefes ihyâ olur bin Hızr bin İsâ

Nice cân vermesinler şol lebi-gevhâr-ı feşânınçün”⁵⁰⁵

“Her nefesde âleme cân bahş eden enfâsına

Gıpta eyler Mesîhâ nutku Hızr’ın çeşmesi.”⁵⁰⁶

İlk olarak şunu ifade edelim ki Hulûsî Efendi, kıssada kullandığı ve hepsi de Kehf Sûresi’nde geçen ve içerik itibarıyla Mûsâ (as) ve Hızır (as) arasındaki diyalogu ele alan ayetlerle ilgili işarî nitelikte yorumlar yapmaz. Yani ayetleri sûfi perspektif çerçevesinde yorumlamaya ve tefsir etmeye kalmaz. O sadece Hızır (as)’ın kimliğine kişiliğine, kerametlerine ve kendi üzerinde bıraktığı tesirlere vurgu yapmaya çalışır. Ona göre Hızır (as) çok önem verilmesi gereken bir şahıstır ki bu yüzden Kur’an da ona yer vermiştir. Dolayısıyla Hulûsî Efendi, Hızır’la ilgili yazdığı beyitlerde Kehf Sûresi’nde geçen ilgili ayetleri işarî tefsir geleneği çerçevesinde yorumlamamakta, sadece yeri geldiğinde özellikle ledunnî ilim noktasında onun özelliklerini anlatırken bu

⁵⁰¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 55.

⁵⁰² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 57.

⁵⁰³ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, (Trc. Zekeriya Tüfekçioğlu), Erkam Yayınları, İstanbul 2008, c. XI, s. 459.

⁵⁰⁴ Bursevî, c. XI, s. 460-461.

⁵⁰⁵ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 242.

⁵⁰⁶ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. II, s. 46.

ayetlere atıf yapmaktadır. Mezkûr ayette geçen “ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik” cümlesinden kastın ilm-i ledûn olduğu anlaşılmaktadır.

“Pîr-i mugânın şarâb-ı la’liyiz teşne gönlümüz
Hızr’ın âb-ı hayâtını sunsalar da el uzatmayız”⁵⁰⁷

“Lebin Hızr-u Mesih’e lutf ilen âb-ı bekâ vermiş
Yüzün mihr-ü mehe pertev ile hoş cilâ vermiş.”⁵⁰⁸

Müellif Hızır (as)’ı zikrederken konuyu doğrudan doğruya Kur’an ayetleriyle açıklamamaktadır. Yalnızca Hızır (as)’ın kıssasını hatırlamamız için bize bir ipucu vermektedir. Ayetlerde de değinildiği üzere Mûsâ (as) ledûn ilmine⁵⁰⁹ sahip Hızır (as) ile görüşmek ister. Cenâb-ı Hak Mûsâ (as)’ya Hızır (as)’ı nerede bulabileceğini bildirir.

Mûsâ yanındaki gençle (Yuşa b. Nun) bir deniz seferine çıkar ve onlara işaret edilen yerde Hızır’ı bulurlar. Akabinde Mûsâ (as) Hızır’la bu ilmin vasfını öğrenmek adına bir yolculuğa çıkar. Yolculukta enteresan bazı olaylarla karşılaşılır. Mûsâ (as) bu olayların iç yüzünü bilemez ve neticede Hızır ona olayların iç yüzünü anlatarak kendinde var olan ilmin yansımalarını göstermiş olur. Konuyla alakalı daha geniş ve detaylı bilgiler Kehf Sûresi’nde ve bu surenin çeşitli tefsirlerinde geçmektedir.⁵¹⁰

“Katresin nûş eden anın ebedî zevke erip
Şol hayâta erişir Hızr u Mesîhâ-mânend”⁵¹¹

“Zülâl-i vaslının leb-teşnesidir Hızr ile İsâ
Kemâl-i izzetine bin Kelîm hayretde zâr eyler.”⁵¹²

Müellifin Hızır’da bulunduğunu söylediği ilm-i ledûn “katındaki ve yanındaki ilim” anlamına gelse de Elmalılı’nın belirttiği gibi, kıssanın içeriği ve konuyla ilgili rivayetlerin de katkısıyla gelenek içinde batınî, vehbî veya gayb bilgisini dile getiren bir terim haline gelmiştir. İlm-i ledûn genel olarak olayların görünmeyen yüzünü bilmek,

⁵⁰⁷ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 114.

⁵⁰⁸ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 132.

⁵⁰⁹ Ledûn, zaman ve mekân zarfıdır. “...de, ...da, yanında, nezdinde, zamanda” anlamına gelir. Tasavvufta Allah’tan vasıtasız gelen bilgi, ilhamı ifade eder. İlm-i ledûn, çalışmakla öğrenilmez, tamamen ilahi bir mevhîbedir. Bkz. Komisyon (Fikret Karaman, İsmail Karagöz vd.), *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2007, s. 395-396.

⁵¹⁰ Kıssanın detayları için Bakınız: Âlusî, *Rûhu’l-Me’ânî*, Dârü’l Fikr, Beyrut 1997, c. XV, s. 461-480; İbn-i Kesir, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-‘Azîm*, Darü’l-Mearif, Beyrut 1987, c. III, s. 97-101.

⁵¹¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 38.

⁵¹² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 75.

olayların esrarına hâkim olabilmek, batını bilgilere sahip olmak ifadeleriyle de açıklayabiliriz. İşte Hızır'ın kerametini oluşturan bu ilim, sayısız sufiye ilham kaynağı olmuş ve metodu ilham ve keşfe dayanan bir takım batını bilgilerden hareketle de çeşitli işarî tefsirlerin yapılmasına yol açmıştır.

Hızır metaforu tasavvufun en fazla yer verilen argümanlarından biridir. Hızır'ın ölümsüz oluşu, iyi kulluk sergileyenin adeta Hızır gibi fânî isteklerden uzaklaşıp ebedî olana yöneleceği ve bir anlamda sonsuzluk içerisine dalıp ebedileşeceği her vesileyle dile getirilir. Allah'a layıkıyla kulluk yapana Hızır'ın yoldaşlık edeceği, bu nedenle haram helal çizgisine çok titiz bir şekilde riayet etmek gerektiği vurgulanır. Tasavvuf eserlerinin vazgeçilmez unsurlarından olan Hızır'ın varlığı rivayetlere dayanmaktadır.⁵¹³

*“O bir meydur ki Hızır'ın âbı İsâ'nın dem-i rûhu
O bir haydır ki rûh-ı âlemin ihyâsıdır gönlüm”⁵¹⁴*

*“Leb-i la'linden içip âb-ı hayât-ı ebedî
Ebedî ölmemeğe Hızır ile İsâ olagör”⁵¹⁵*

*“İçen Hızır u Mesîh-âsâ alır bâkî lebinden âb
Hayât-ı câvidânî çeşme-i hayvânî olmuştur”⁵¹⁶*

Hulûsî Efendi'nin bu beyitlerinde Hızır (as) zikredilirken bir de âb-ı hayat denilen ölümsüzlük suyu zikredilmiştir. Bu su, dîvân edebiyatında “âb-ı bekâ, âb-ı câvid, âb-ı hayvân, âb-ı Hızır, âb-ı İskender” şeklinde farklı varyasyonlarla da ifade edilir. Âb-ı hayat sözcüğünün Türkçesi bengisu'dur. İnsanlık asırlarca ölümsüzlüğe ulaşmak ümidi ile bu suyu aramış ancak rivayete göre bu sudan yalnızca Hz. İlyas ve Hızır içmiştir.⁵¹⁷

*“Sendedir hükm-i Süleyman hâtemin
Sendedir âb-ı hayât ayn-ı demin
Hızır ü İlyâs sende Mesîhâ demin
Sendedir Âdem demisin Âdem'in
Mazharısın sırr-ı 'nefahtü' demin”⁵¹⁸*

⁵¹³ Hızır'ın yaşadığıyla ilgili rivayetler muhtelifdir. Bkz. Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 194.

⁵¹⁴ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 215.

⁵¹⁵ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 86.

⁵¹⁶ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 100.

⁵¹⁷ İskender Pala, “Gönül” *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 204-205.

⁵¹⁸ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 171.

Edebiyatımızda kullanım alanı geniş olan “*ab-ı hayat*; manevî neşeyi, aşkı ve ırfânı ifade eder.” “Şiirlerde ince ve saf söz olarak kullanıldığı gibi sevgilinin dudağının cân bağışlayan âb-ı hayât özelliği vardır ki bunu Bâkî bir beytinde şöyle dile getirir: ‘Âb-ı hayât-ı lâline ser-çeşme-i cân teşnedir/Sun cür‘a-i câm-ı lebin kim âb-ı hayvân teşnedir’. Hızır ‘âb-ı hayât’ı içerek ölümsüzlüğe kavuşan peygamber ya da velî kişidir.’ Tasavvufta ‘âb-ı Hızır’ ile ‘ilm-i ledün’ kastedilmektedir.”⁵¹⁹ Osman Hulûsi Efendi, sevdiği (Allah) ile arasına girecek her şeyden yüz çevirmiştir. Tek önemseydiği Allah ile olan bağı ve muhabbetidir. O’nun yolunda canını feda etmeye razıdır. Naklettiğimiz bu beytinde Hulûsi Efendi, sözlerine Allah’ı övmekle başlar. Hızır, metaforunu kullanır. Tuhfe-i Vehbî Hızır’ın Musa (as) olduğunu söyler. “Rivâyetlerin çoğuna göre asıl adı Bilyâ ve İlyâ, künyesi de Ebu’l Abbas’tır. Hızır adının da Hadra’dan gelmiş olup serçe parmağının yeşil olduğuna, yeşil elbise giydiğine, bastığı yerlerin yeşillendiğine birer telmih unsurudur. Dîvân şiirimizde geniş bir yeri olan Hızır’ın kendi anlamı dışında sevgilinin yerine kullanıldığı da olur. Onun birçok özelliği Hızır’ı andırır. Sevgilinin ayva tüyleri klişeleşmiş olarak Hızır’a benzer.”⁵²⁰

14. *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*’de Esmâ-i Hüsnâ Kullanımı

“Esmâ-i Hüsnâ” en güzel isimler manasına gelen bir terkiptir. İslami bir ıstılah olarak bu terkiplerle yalnızca Cenâb-ı Allah’ın isimleri kastedilmiştir. Bizzat yüce Allah tarafından en güzel isimlerin kendisine ait olduğu bildirilmiş; müminlerin bu isimlerle dua etmeleri istenmiştir. Kur’ân-ı Kerim’de şu ayetlerde bu gerçek yer almaktadır:

وَلِلّٰهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا ۖ وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“En güzel isimler (*el-esmâü'l-hüsnâ*) Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimlerle dua edin. Onun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır.”⁵²¹

قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ ۖ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ ۚ وَلَا تَجْهَرُوا بِصَلَاتِكُمْ وَلَا تَخَافُوهَا ۚ وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا

“De ki: «İster Allah deyin, ister Rahman deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na hastır.» Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma; ikisinin arası bir yol tut.”⁵²²

⁵¹⁹ Ahmet Talât Onay, *Eski Türk edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (hızl. Cemal Kurnaz), Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 245.

⁵²⁰ Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, (hızl. Cemal Kurnaz), Ankara 1992, s. 204.

⁵²¹ Araf 7/180.

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى

“Allah, kendisinden başka ilâh olmayandır. En güzel isimler O'na mahsustur.”⁵²³

هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“O, yaratan, var eden, şekil veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde olanlar O'nun şânını yüceltmektedirler. O, galiptir, hikmet sahibidir.”⁵²⁴

Allah'ın Esmâ-i Hüsnâ'sı muhtelif ayetlerde yer almakla birlikte sayısı ile ilgili bilgileri hadislerden öğrenmekteyiz. Ebû Hüreyre'den naklen bir hadis-i şerifte Rasulullah (sav) “Şüphesiz Allah'ın doksan dokuz ismi vardır ki kim onları sayarsa/ezberlerse cennete girer”⁵²⁵ buyrulur.

İlahi isimler, daima güzelliklerle nitelendirilir. Bunun sebeplerini ve Esmâ-i Hüsnâ'nın faydalarını Ebü Bekir İbnü'l-Arabî şöyle izah etmektedir: “1. Esmâ-i Hüsnâ Allah hakkında yücelik ve aşkınlık ifade eder ve kullarda saygı hissi uyandırır. 2. Zikir ve duada kullanılmaları halinde kabule vesile olur ve sevap kazandırır. 3. Kalplere huzur ve sükûn verir, lütuf ve rahmet ümidi telkin eder. 4. Bilginin değeri bilinenin değerine bağlı bulunduğu ve bilinenlerin en şerefli de Allah olduğu için Esmâ-i Hüsnâ bilgisine sahip olanlara bu bilgi meziyet ve şeref kazandırır. 5. Esmâ-i Hüsnâ Allah için vacip, caiz ve mümteni olan sıfatları içermesi sebebiyle onun hakkında yeterli ve doğru bilgi edinmemize imkân verir.”⁵²⁶

Kur'an-ı Kerim, marifetullah konusuna sıkça değinir. Ancak bunu yaparken, Allah'ın zâtı hakkında düşünmeyi değil, onun sonsuz bilgi ve hikmetlerinin yaratılanlar üzerindeki tezahürlerini düşünmeyi tavsiye eder. Bu sebepten ötürü Allah'ı bilmek ve tanımak için O'nun yarattıkları üzerindeki tezahürlerini tefekkür etmek tüm kullar için vazifedir. Nitekim Ali İmran Suresi 151. ayet ve bu ayete benzer birçok ayette insanın tefekkür etmesi ve ibret alması ile ilgili konular yer almaktadır:

⁵²² İsra 17/110.

⁵²³ Taha 20/8.

⁵²⁴ Haşr 59/24.

⁵²⁵ Tirmizi, “Da'avât”, 82.

⁵²⁶ Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, DİA, Ankara 1995, c. XI, s. 404.

سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوَاهُمُ النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ

“ Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah’ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!”⁵²⁷

Yeryüzünde ve gökyüzünde ibret alınacak pekçok husus vardır. Onlara bakıp, onlardaki yaratılışın inceliklerini idrak edip, Allah’ın yarattıklarından Allah’ın yüceliğini hissetmek gerekmektedir. Nitekim bu ayette Allah’ın zâtı hakkında değil, onun zatının tabiat üzerindeki tecellilerini düşünmeye vurgu yapılmıştır. Mahlûkat üzerinde tefekkür etmek, kişinin Allah’la olan bağıını kuvvetlendirir.

İnancımız doğrultusunda Cenab-ı Hakk tasviren değil, tavsifen tanınabilir. O’nu tavsifen tanıyabilmenin yolu O’nun mahlûkat üzerindeki tezahürlerini düşünmek kadar O’nun isim ve sıfatlarını bilmeyi de gerekli kılar. Kur’an-ı Kerim’de ‘isim’ kelimesinin çoğulu olarak geçen ‘esmâ’, ‘en güzel’ anlamına gelen ‘hüsnâ’ terimiyle birleşerek sıfat tamlaması oluşturur. Esmâ’ü’l-hüsnâ terkihiyle dört defa Allah’a nisbet edilir.⁵²⁸ Esmâ-i Hüsnâ, Allah’ın vasıflarından oluşmaktadır. Anlam bakımından sıfat oldukları için bu isimler, “*el-hüsnâ*” (en güzel) olarak nitelendirilmişlerdir.

Kur’an-ı Kerim’de Haşr Sûresi’nin son üç ayetinde on altı Esmâ-i Hüsnâ birden zikredilir.⁵²⁹

Bilindiği gibi isim, bir şeyin kendisiyle bilindiği addır. Bir şeyin ismi, o şeyin alâmetidir.⁵³⁰ İslâm Dini’nin telkin ettiği Yüce Yaratıcı’nın öz adı, belki de herhangi bir sözlük manası taşımayan, özel olan mücerret “Allah” lafza-i celâlidir. ‘Allah’ ism-i şerifinden başka O’nu zikretmek ve tanımak için de bazı kelimeler bulunmaktadır. Ancak bu kelimeler hem O’nun ilâhi Zât’ını nitelemeli hem de O’na ta’zîm ve hürmet

⁵²⁷ Âl-i İmrân 3/191.

⁵²⁸ Bkz. A’râf 7/180; İsrâ 17 /110; Taha 20/8; Necm 25/31; Haşr 59/14.

⁵²⁹ Haşr 59/22-24.

⁵³⁰ Bkz. Râgıb İsfêhânî, *el-Müfredât*, İstanbul 1986, s. 244; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arap*, Kahire 1990, c. XVI, s. 124.

duygularını vurgulamalıdır. Bu şartların vâki olabilmesi için Yüce Allah’a nisbet edilecek esmânın nasların içinden seçilmesi gerekmektedir.⁵³¹ Araf Suresi 180. ayette;

وَلِلّٰهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“En güzel isimler (el-esmâü'l-hüsnâ) Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimlerle dua edin. Onun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır”⁵³² buyrulmaktadır.

Âyette “eğri yola gidenler” manasına gelen *ilhâd*, Allah’ı, naslarda bulunmayan bir isimle isimlendirmektir. Allah’ın isimlerinin manalarını nefyetmek, *ilhâd*ın en büyüğüdür. Bize düşen Allah’ın esmâsını, edeben O’na yakışmayan durumlardan uzaklaştırmak, Allah’ın kendi zatına ait olan isimlerini O’ndan gayrısı için kullanmamak ve Cenab-ı Hakk hususunda kullanılan kelimeleri te’vîl etmemektir.⁵³³ Nitekim ehl-i sünnet âlimleri Allah’ın esmâsının tevkifi olduğunu ve vahiyle belirlendiğini ifade etmişlerdir.⁵³⁴ Yani *Esmâ-i hüsnâ* “Allah” isminin bizatihi kendisinden çıkan anlamlarının izahıdır.

Kur’an-ı Kerim’de Cenab-ı Hakk’nın yüze yakın ismi geçer. Tirmizî’de geçen bir hadîs-i şerifte Allah’ın Kur’an’da doksan dokuz esmâsının olduğu geçmektedir: “Allah Teâlâ’nın doksan dokuz ismi vardır. Bunları sayan cennete girecektir.”⁵³⁵ Âlimlerimizin mevcut kanaatine göre Rahman’ın *Esmâ-i hüsnâ*’sını doksan dokuzla sınırlandırmak doğru değildir. Esmânın geleneksel sınıflandırmada doksan dokuz olarak zikredilmesi, izzetli anlamlar bu sayılara bağlı olduğu sebeplerdir, doksan dokuz adet olarak belirlendiğinden dolayı değildir.⁵³⁶ Allah’ın esması elbette ki sayı ile sınırlandırılmaz. Arap dilinde çokluktan kinaye veya mübalağa olarak kullanılan yetmiş, yetmiş yedi, doksan yedi defa gibi ifadeler bulunmakta ve eserlerde kullanılmaktadır.

⁵³¹ Bekir Topaloğlu, “Allah”, *DİA*, İstanbul 1989, c. II, s. 482.

⁵³² A’râf 7/180.

⁵³³ Suad Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyet*, İstanbul 1987, s. 61.

⁵³⁴ İsmail Karagöz, *Ayet ve Hadisler Işığında Allah’ın İsim ve Sıfatları*, DİB Yayınları, Ankara 2007, s. 534.

⁵³⁵ Tirmizî, Sünen, “Da’avât”, 82.

⁵³⁶ Bkz. Beyhakî, Hüseyin b. Ali, *el-Esmâ ve’s-Sıfât*, Beyrut, ts., s. 6-8; Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, Kahire, ts., s. 124-25.

Sıfatların en güzeli ve en üstünü yalnızca Allah’a tahsis edilebilir.⁵³⁷ Bu sebeptendir ki, kulların Allah’ın zâtının mahiyetini tam anlamıyla kavramaları mümkün görünmemektedir. Yüce Allah’ın yeryüzünde yarattığı varlıkların en şerefli olan insan, mahlûkatın yaratılmasındaki hikmetlere bakıp Allah’ı tanımaya çalışmalıdır. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu tanımadan maksat Allah’ın mahiyeti değil, mâna ve hikmetleridir. Rasulullah hayatta iken bir takım insanlar, Kur’an-ı Kerim’in teşbih ifade eden üslubu ve dilinden esinlenerek Yüce Allah’ın zâtı ve mahiyeti hakkında fikir yürütmüşlerdir. Efendimiz bunu duymuş, o kişileri huzuruna çağırmış ve onlara “*Siz, Allah’ın nimetlerini ve kudretinin eserlerini düşününüz, Zat’ını düşünmeyiniz. O’na gücünüz yetmez*”⁵³⁸ demiştir. Rasulullah’ın da buyurduğu üzere Allah’ın zâtı ve mahiyeti hakkında fikir yürütmek hatta konuşmak yasaklanmıştır. Nitekim Cenab-ı Hakk’ın zatı hakkındaki malumat, gaybî hususlara girmektedir. Ve gayb yalnızca Allah’ın bilgisi dâhilindedir. Aciz bir varlık olan insan, aklıyla ve bildikleriyle Allah’ı büsbütün idrak edebilecek kabiliyette değildir. O, Allah’ı yalnızca naslarda bilgi verdiği kadarı ile idrak edebilir. Mesela çok güzel bir tabloya baktığımızda yahut bir kitap okuduğumuzda bu eserleri vücuda getiren şahıs hakkında bir takım bilgileri edinebiliriz ancak bütbütün onu tanıyamayız. Aynı şekilde Allah hakkındaki bilgileri de ancak O’nun sıfatları, esması ve ayetleri hakkında bilgi sahibi olarak edinebiliriz.

Allah’ın en güzel isimleri, insanî idrak gücü ile sınırlandırılmayan ilahlık anlayışı ile akıl ve duyu âleminde hayatını devam ettiren kullar arasındaki ilişkiyi oluşturan bir vesiledir. Bu isimler Araf Suresinde de buyrulduğu gibi, kulluk ve dualarıyla niyaz eden kulları Cenab-ı Hakk’a yaklaştırmaya çalışan O’nun kâmil sıfatlarıdır.⁵³⁹ Kullar, Allah’a yaklaşmak muradı ile yahut ettiği duaların kabul olması için Allah’ın isimlerini zikrederek ve o isimlere uygun hareket ederek niyazda bulunurlar.⁵⁴⁰ “Nitekim *İmam-ı Gazâlî*’nin de ifade ettiği gibi mü’minin hakiki ibadeti, Allah’a ait bu en güzel isimleri papağan gibi sadece ezbere okumak değil, her bir isim ve sıfatı tefekkür ederek insan ruhundaki etkilerini denemek, düşünüp taşındıktan sonra da insan olarak uygulayıp yapabildiği ölçüde onları taklid ederek O’nun ahlâkıyla ahlaklanmaktır.”⁵⁴¹ İslâm’ın

⁵³⁷ Bkz. Nahl 16/60.

⁵³⁸ Suyûtî, *Câmiu’s-Sağîr*, c. I, s. 112.

⁵³⁹ A’râf 7/180.

⁵⁴⁰ Bkz. İsrâ 17/10–11.

⁵⁴¹ Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esmâ*, s. 126–127; Muhammed el-Behiy, *Min Mefâhimi’l-Kur’ân fi’l-Akîde ve’s-Sülûk*, Kahire 1973, s. 17-18.

arzuladığı ahlakın ortaya çıkması için davranışlar İslami kurallara uygun şekilde düzenlenmelidir. Allah'ın esmâsı teşbihten, temsilden, ayıp ve noksanlıklardan münezzeh olan kemâl sıfatlarıdır. Allah, bu güzel isimlerin bir kısmında varlık dünyasına cemâlî tecellisiyle lütufta bir kısmıyla da cemali tecellisiyle adalette bulunur.⁵⁴²

Esmâ-i Hüsnâ'nın gerek Kur'ân'da ve gerekse hadîslerde bulunması hasebiyle İslâm âlimlerinin bu konuda da pek çok çalışmalar yaptığını biliyoruz.⁵⁴³ Nitekim onlar, bu isimlerin neler olduğunu Kur'ân ve hadîslerden çıkarmışlar, çeşitli tasnifler yaparak belirledikleri sayıda isimleri şerh etme yoluna gitmişlerdir. Tasavvufi ilgilinen sufiler de Esmâ-i Hüsnâ konusunda çalışmalar yapmışlardır.⁵⁴⁴ Şair ve yazarlardan mensur ve manzum eser yazanlar olduğu kadar Kur'an ahlakını, şiir ve nesir diliyle kağıda dökerek Müslümanın ahlakî yaşayışını güzelleştirmek için çaba harcayanlar da elbette ki varlığını korumaktadır. Allah'ın ahlakını yaşantısına yansıtan ve bunu insanlara beyitlerle ifade edenlerden biri es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi'dir. O, beyitlerden oluşan *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*'de bulunan satırların arasına Allah'ın esmasını bir yağmur gibi serpiştirerek Müslümanlara nasihat etmiştir. Hulûsî Efendi'nin şiirlerinde zikrettiği Rahman'ın Esmâ-i Hüsnâ'sından bir kısmı şunlardır:

14.1. Allah (cc)

Yalnızca Allah Teâla'ya ait olan sadece O'nun için kullanılması caiz olan Allah ismi şerifi hakkında Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur:

رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا

“(O) göklerin, yerin ve ikisi arasındaki şeylerin Rabbidir. Şu halde O'na kulluk et; O'na kulluk etmek için sabırlı ve metânetli ol. O'nun bir adaşı (benzeri) olduğunu biliyor musun? (Asla benzeri yoktur).”⁵⁴⁵

⁵⁴² Geniş bilgi için bakınız. Ramazan Altıntaş, *İslam Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi*, İstanbul 2002, s. 112-129.

⁵⁴³ İslâm âlimlerinin Esmâ-i hüsnâ ile ilgili yazdığı eserlerin bir listesi için bkz. İsmail Karagöz, *Ayet ve Hadisler Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları Esmâ-i Hüsnâ*, İstanbul 2010, s. 46-49 vd.

⁵⁴⁴ Ali Yılmaz, “*Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn-i İsâ-yı Saruhânî'nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı*”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas 1998, sayı: 2, s. 6-11.

⁵⁴⁵ Meryem 19/65.

‘İlah’ lafzı, Arapçada kendisine ibadet ve ta’zimde bulunulan her çeşit mabut için söylenen bir isim iken⁵⁴⁶, ‘Allah’ lafzı ise, Esmâ-i Hüsnâ’daki isimlerin hepsinin mânasını kendi içinde barındıran ve her varlığın üstünde hüküm sahibi olan manasında mümtaz bir isimdir.⁵⁴⁷ Şüphe yok ki Cenab-ı Hakk, tüm yüce sıfatları zâtında barındıran Mutlak Yaratıcı’dır. Allah’ın sıfatlarının ve esmâsının hepsi farklı anlamlar içermektedir ancak ‘Allah’ ismini hepsinden üstün tutmak gerekmektedir. Nitekim Alîm ismi sadece ilme, Kadîr ismi sadece kudrete delalet ederken ‘Allah’ ismi ise, esmânın en değerlisi ve en kapsamlısıdır. Diğer isimleri Allah’tan gayrisi için de isim olarak kullanabilirken; hakiki anlamıyla yahut mecazen bile olsa ‘Allah’ ismini, O’ndan başkası için kullanmak doğru değildir. Sonuç olarak Allah ismi, doksan dokuz esmânın en büyüğü ve en kapsamlısıdır.⁵⁴⁸ Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Dîvan’ında sekiz defa esmânın en önemlisi olan “Allah” ismini beyitlerinde zikreder. İnsanın kendi fitratından esinlenerek Yüce Allah’a vasıl olabileceğini bir beytinde dile getirir:

“Hulûsî kim ki kendinde şuhûd eyledi Allah’ı

O cân erdi visale bulduğu yârın visâlidir.”⁵⁴⁹

Bundan dolayıdır ki Hulûsi Efendi mü’min olanlar yahut olmaya gayret edenlerin niyazının şöyle olması gerektiğini Divan’ında belirtmiştir:

“Her büyüklüğe layık Sensin Yüce Allah’ım

Bize lütfu kerem et gündüz gece Allah’ım”⁵⁵⁰

14.2. Er-Rahmân

Lügatte “merhamet etmek, severek ve acıyarak korumak” manasına gelen rahmet (ruhm, merhamet) kökünden türeyen Rahmân kelimesi, “şefkat ve merhamet eden, acıyan” demektir. Sözcüğün kökeninde “yufka yürekli olmak, acımak, birinin üzüntüsüne ortak olmak” gibi insanî duygusal anlamlar barındırdığından Allah’a nisbet

⁵⁴⁶ Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, Aralık 1995, s. 23.

⁵⁴⁷ İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 21.

⁵⁴⁸ Gazali, *Kitâbu'l-Esnâ fî Şerhi Esmâillahil Hüsnâ*, El-Mektebetü Dari'l-Fecr, 2010, s. 37.

⁵⁴⁹ Ateş, Es-Seyyid Osman Hulûsi, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, İstanbul 2006, s. 71. Ayrıca bkz. s. 100, 331, 369, 378, 415, 418, 426.

⁵⁵⁰ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s. 337.

edildiğinde “sonsuz merhametiyle lütuf ve ihsanda bulunan” şeklinde mânâlandırılmıştır.⁵⁵¹

Esmâ-i Hüsnâ içerisinde en çok kullanılan isimlerden biri olan Rahmân ismi, aynı zamanda besmele-i şerifin içerisinde de “Rahmân ve Rahîm olan Allah” şeklinde geçmektedir. Rahmân ve Rahîm isimleri aynı anlama geliyor gibi gözükse de esasında her ikisinin de farklı mânâlara sahip olduğu bilinmektedir. Müfessirlerin genel görüşüne göre Rahmân ism-i şerifi dünyada tüm varlıkları, Rahîm ism-i şerifi ise ahiret hayatında yalnızca müminleri ifade eden Allah’ın rahmetini kapsar. Kur’an-ı Kerim’de Yüce Allah şöyle buyurur:

وَكَتُبْنَا لَهُ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ إِنَّا هُنَا إِلَيْكَ قَالِ عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءَ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ

“Bize, bu dünyada da iyilik yaz ahirette de. Şüphesiz biz sana döndük.» Allah buyurdu ki: Kimi dilersem onu azabıma uğratarım; rahmetim ise her şeyi kuşatır. Onu, sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.”⁵⁵²

Belirtildiği üzere Allah, rahmetinin her şeyi kuşattığını ifade etmektedir. Ancak rahmete dahil olacak kişilerin âsi olmayan, Allah’a ve Rasul’üne itaat eden ve zekat verenler olacağını söylemiştir.

Elmalılı Hamdi Yazır, “Rahmân’ı Allah’ın hem özel bir ismi hem de sıfatı, Rahîm’i ise sadece sıfatı olarak ortaya koymuş, ilahî isim ve sıfatların mecazî değil hakikî anlam ifade ettiklerini; Allah’ı vasfetmek üzere kullanıldıkları zaman düşünülen mananın, insan için kullanıldıklarındaki anlamlarının muhtelif olduğunu ifade eder.”⁵⁵³

Fahreddîn Râzî de Allah Teâla’nın Rahmân ve Rahîm isimlerinin, rahmet kelimesinden türetilen isimler olduğunu belirtir. Ona göre Rahmân ismini, Yüce Allah’tan başkası için kullanmak caiz değildir. Zira Rahmân, rahmeti ile tüm kâinatı kuşatan demektir. Rahîm ismi ise Fahreddin Razi’ye göre Allah’tan başkalarına da söylenebilir. “Rahmân isminin varlığı tecellilerinden bir kısmı; Allah Teâla’nın dünya hayatında inanan ve inanmayan ayırımı yapmadan hasta olan kullarına merhametle şifa dağıtması; kullarının

⁵⁵¹ Bekir Topaloğlu, “Rahman”, *DİA*, İstanbul 2007, c. XXXIV, s. 415.

⁵⁵² Araf 7/156.

⁵⁵³ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul 1971, c. I, s. 74-75.

tamamına musibet ve zorluklar isabet ettiğinde merhametle muamele etmesi; imtihanın anlamlı olabilmesi için tüm kullarına ister iman, isterse küfür cinsinden olsun fiillerini özgür iradeleriyle yapabilme güç ve kudreti vermesi; damak lezzeti, burunlara koku algılama gücü, kulaklara sesleri duyma imkânı, gözlere görme idraki vermesidir.”⁵⁵⁴ Tüm bunlara binaen Hulûsi Efendi, insanların yapmış olduğu ibadet ve taatlerdeki samimiyet ve ihlâsa değinir. Şayet ibadetler muhlis olarak yapılmazsa, hiç durmaksızın iyiliği menedip kötülüğü emreden nefsin, insanı Rahmân’a yöneltmeyeceğini ifade eder:

“İhlâs ile hâs eylemeden gönlü Hulûsî

Emmâre-i nefsin yönü Rahmân’a yönelmez”⁵⁵⁵

14.3. Es-Selâm

Selâm ismi Haşr Sûresi’ndeki ayette⁵⁵⁶ altı ilahi isimle birlikte ve kuddüs ile mü’min arasında zikredilmiştir. Bunun dışında “kurtarmak, esenlik vermek” manasında fiil kalıbıyla Allah’a nisbet edilmiş, Yasin Sûresi’nde⁵⁵⁷ Cenâb-ı Hakk’ın cennet ehline doğrudan veya melekler vasıtasıyla selam vereceği belirtilmiştir.

Esmâ-i Hüsnâ’dan olan es-Selâm, kullara arız olan her türlü, ayıp, kusur, noksanlık ve fenadan O’nun sâlim olması anlamına gelir.⁵⁵⁸ Haşr Sûresi’nde es-Selâm ismi; “...O, *mülkün sahibidir, eksiklikten münezzehtir, selâmet verendir...*”⁵⁵⁹ şeklinde geçer. Yüce Alah, her türlü eksikliklerden salim olduğu gibi, yaratıklarına da selâmet verendir. Dolayısıyla, barışa çağrı, doğrudan Allah’a çağrıdır. Bu sebeple Hulûsî Efendi *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*’de, her gün namazlarımızda okuduğumuz tahiyat duasında Cenâb-ı Hakk’ın Rasul-i Ekrem’i es-Selâm ismiyle selamlamasına değinir.⁵⁶⁰ Bu anlamda es-Selâm, mü’minin hayatında çevresindeki bütün bir varlığa barış ve güvenlik içinde yaşama telkin etmek anlamına gelir.

Hulûsî Efendi, canın kiblesi, ruhun boyun eğdiği, huzur ve esenlik sahibi olan Allah’a seslenerek, vücudunu yüzünü O’ndan başka herşeyden temizleyerek huzuruna vardığından bahsetmiş ve tek arzusunun yalnızca Allah’a kavuşmak, onunla birlikte

⁵⁵⁴ Fahreddîn Râzî, *Şerhu Esmâillahi’l-Hüsnâ*, Beyrut 1984, s. 168–169.

⁵⁵⁵ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 143.

⁵⁵⁶ Haşr 59/23.

⁵⁵⁷ Yasin 36/58.

⁵⁵⁸ Devellioğlu, s. 1088.

⁵⁵⁹ Haşr 59/23.

⁵⁶⁰ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 86.

olmak ve huzuruna ermek olduğunu Rabbimizin Selâm ismini zikrederek beyitlerinde şöyle ifade etmiştir:

“Selâm ey kible-i canım sana rûhum mutî”indir

Vücudum tal’at-ı rûyunla gayrıdan müberradır”⁵⁶¹

Yine bir başka beytinde Yüce Allah’a niyazda bulunmuş “Ey sevdiğim, sana kavuşsam, sana erişsem, aradaki engellerin bütünü kalkmış olsa böylece esenlik içerisinde senin huzuruna varsam, senin mekân ve köşende sana kavuşsam. Beni sana selâmet (esenlik ve huzur) içerisinde ulaştırırsan. Beni senin huzuruna tüm engellerden kurtararak ulaştıracak olan yine sensin. Ben ancak seninle sana ulaşırım” manasında şu beyti yazmıştır:

“Seninle cânâ yetsem hem aradan gayrılık kalksa

Selâmet kuşesinde hân-ı vaslına ulaştırırsan”⁵⁶²

14.4. El-Mü’mîn

Mü’mîn kelimesi Arapça’da, “emin olmak, doğru olmak, korkunun karşılığı; inanmak, doğrulamak, tasdik etmek; emniyet, güvenlik, barış, huzur, koruma, himaye, kefalet, teminat anlamlarına gelen âmene kökünden” türemiştir. Mü’mîn aynı zamanda iman eden, kâfirin karşıtı anlamına gelmektedir.⁵⁶³ İstilahî olarak ise, “Allah’a, Peygamberine, kitabına ve dinin esaslarına inanıp iman eden, iman sahibi Müslüman, inanan” mânâsında kullanılmaktadır.⁵⁶⁴ Bir başka ifadeyle; “din adına tebliğ ettiği konularda peygamberi doğrulamak” anlamına gelmektedir.⁵⁶⁵ “El-Mü’mîn” ismi, Kur’an-ı Kerim’de yalnızca Haşr Sûresi’nde geçmekte ve Melik, Kuddûs, Selâm, Müheymin, Aziz, Cebbâr, Mütekebbir ismi şerifleriyle birlikte zikredilmektedir.⁵⁶⁶ Ayet-i Kerimede şöyle buyrulur:

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهِيمُنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ

“O, öyle Allah’tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. O, mülkün sahibidir, eksiklikten münezzehtir, selâmet verendir, emniyete kavuşturandır, gözetip koruyandır,

⁵⁶¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s. 58.

⁵⁶² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s. 147.

⁵⁶³ Mevlüt Sarı, *el-Mevarid Arapça-Türkçe Sözlük*, Bahar Yayınları, İstanbul.

⁵⁶⁴ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yay, İstanbul 1996.

⁵⁶⁵ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII, s. 212.

⁵⁶⁶ Bkz. Haşr 59/23.

üsündür, istediğini zorla yaptıran, büyüklükte eşi olmayandır. Allah, müşriklerin ortak koştukları şeylerden münezzehtir.”⁵⁶⁷

Mevdudi, Tefhimu'l-Kur'an'da, bu ayeti, şöyle açıklanmıştır: “*Mü'min, emniyet, güven demektir. Yani korkudan korunmuş, başkasına güvenlik veren mü'mindir.*”⁵⁶⁸

Fahreddin Razi, bu ayetteki “mü'min” ismini iki şekilde açıklamıştır: “birincisi; Allah, velilerini azabından emin kılandır. Bu manada, 'amenehu, yu'minuhu, fehuve müminun, onu emin kıldı, kılar, emin kılandır' denir. İkincisi; Allah Teâla'yı, doğrulayıp tasdik eden anlamında mü'mindir. Bu, peygamberlerini, onlara ait mucizeleri izhar etmek suretiyle tasdik etmesi anlamındadır. Yahut da, Muhammed ümmetinin, diğer peygamberlere şehadette bulunarak, Allah'ın onları doğrulaması anlamındadır.”⁵⁶⁹

Fi Zilali'l-Kur'an adlı tefsirde ise şu bilgi yer almaktadır: “*Bu güzel isimlerden her birinin varlık âleminde gözlenen bir etkisi ve insan hayatında yer eden bir izi bulunmaktadır. İşte bu etki ve izler, Yüce Allah'ın bu isim ve sıfatlarının varlıklar üzerinde derin etkisini, insanlar ve canlılarla yakından ilgisi olan bir aktifliğe sahip bulunduklarını kalbe ilham eder. Buradan da anlaşıldığı gibi, bu isim ve sıfatlar, varlık âleminde ve ona eşlik eden durum ve tezahürlerinden ayrı birer sıfat değildirler.*”⁵⁷⁰

Cenâb-ı Hakk kullarından her çeşit tereddütleri kaldırır, dileyenleri İslam'la şerefendirir ve korku içindeki kullarına güven bahşeder. Yüce Allah'a iman eden ve tevekkül edip O'na teslim olanlar tek güven kaynağı olan yaratıcıya inanmış olurlar. ‘Mü'min’ ancak Rahman'ın emrettiği ve Rasulüne vahy yoluyla bildirdiklerini dilleriyle ikrar edip ve kalpleriyle tasdik etmiş kimsedir. Mü'min olanlar Allah'a güven vermelidir. Hakiki anlamda mü'min, kendini fitraten güvende hisseder ve insanlara karşı doğa ve tüm mevcudat sahasında kendisinden emin olduğunu yansıtır. Allah'ın en güzel isimleri arasında yer alan el-Mü'min ismine farklı bir perspektiften bakan Osman Hulûsî Efendi, “*mü'min deme şol münkir-i pîr-i mey-i aşka*”⁵⁷¹ demek suretiyle gerçek mü'minin yürekten Allah'a bağlanan ve her türlü müskirattan kendisini koruyan kimse olduğuna dikkatlerimizi çekmiştir.

⁵⁶⁷ Haşr 59/23.

⁵⁶⁸ Mevdudi, c. VI, s. 228.

⁵⁶⁹ Fahrüddin er-Razi, *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l-Gayb*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, c. XXI, s. 423.

⁵⁷⁰ Seyyid Kutup, *Fi Zilali'l-Kur'an*, Hikmet Yayınları, İstanbul c. XI, s. 317.

⁵⁷¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 28-29.

14.5. El-Cebbâr

Esmâ-i Hüsnâ'dan el-Cebbâr, mastar olan 'cebr' kelimesinden türeyen bir kelimedir. Cebbâr kelimesinde önemli olan iki anlam vardır. "İlk olarak el-Cebbâr, kırık olan bir şeyi eski haline getirip iyice tutturmak, eksik olanı düzeltip tamam etmektir. Allah vasfen, yaratılmışların noksanlarını kapatan, ihtiyaçları olan şeyleri izale eden, işlerini yoluna koyan ve bu mevzuda yapılması gereken her şeyi itina ile yapan, adil olan hâkim manasına gelmektedir. İkinci olarak el-Cebbâr ise, istediğini zorlayarak yaptırmak anlamına gelmektedir." "Bu minvalde Allah'a isnadı el-Kahhâr ismi gibi, halkı iradesine mecbur eden, dilediğini ister istemez zorla yaptırmaya kadir olan, hüküm ve nüfuzuna karşı çıkılma ihtimali bulunmayan güç ve büyüklük sahibi demektir."⁵⁷²

"Yüce Allah'ın en güzel isimleri arasında yer alan el-Cebbâr⁵⁷³, rahmet, merhamet ve adaletin varlık alanına yansıyan farklı tecellileriyle kendisini izhar eder. Nasıl ki, bir cerrah, bir yandan hastasının kangren olmuş ayağını keserken öte yandan bedeninin tamamını kurtarmayı hedefliyorsa, nasıl ki, âdil bir yönetici bir yönden zalimleri, katilleri, zânileri, gasıpları, hırsızları âdil hükümleriyle yargılayıp hak ettikleri cezaya çarptırırken öte yandan da dolaylı olarak mazlumların haklarını iade etmiş oluyorsa, işte bunun gibi, Allah'ın en güzel isimleri arasında yer alan el-Cebbâr isminin de böyle bir işlevi vardır. Yani, cebir yüklü ilâhi fiillerin özünde şefkat vardır, hikmet vardır, rahmet vardır; zulüm ve zorbalık değil. Çünkü el-Cabbâr O'landan asla zulüm sâdır olmaz. Zulmün öznesi, insanlardır. İşte burada el-Cebbâr ismi, Hulûsî Efendi'nin dediği; her türlü zulüm ve zorbalıkları, acı ve ıstırapları İlâhi kudret ve adaletle ortadan kaldıranın kudreti anlamına gelir."⁵⁷⁴

14.6. El-Hâlık

El-Hâlık, "yaratma anlamına gelen halk mastarından ism-i faildir. Takdire uygun yaratan, yaratıcı demektir."⁵⁷⁵ Ayette şöyle buyrulmaktadır:

ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ

⁵⁷² Yazır, c. VII, s. 524-525.

⁵⁷³ Bkz. Haşr 59/23.

⁵⁷⁴ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 271.

⁵⁷⁵ Halifezade Tahir Efendi, "Halik", *DİA*, Ankara 1997, c. XV, s. 303.

“İşte Rabbiniz Allah O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin, O her şeye vekildir (güvenilip dayanılacak tek varlık O'dur).”⁵⁷⁶

Kelime olarak ‘Yaratıcı’ anlamında olan el-Hâlık ismi, yine Haşr Suresinde geçen isimlerden biridir.⁵⁷⁷ Takdir manasını da içinde barındıran “halk, bir şeyi belli bir ölçüye göre yaratmak” anlamına da gelir. Cenab-ı Hakk, yarattığı her şeyi, hikmetini kendi bildiği bir düzen, sistem ve plan dâhilinde yaratmıştır. O’nun yarattıkları arasında güzel olmayan hiçbir şey yoktur.⁵⁷⁸

“Ara zâtında olan ma’rifet-i Hâlık’ı gör

Utanırsın anı sen hâline nâzır bilsen”⁵⁷⁹

Mü’minler fitratları hakkında ve Yüce Allah’ın yarattığı güzellikler hakkında düşünse, onlarda mânâ ve hikmetler arasa Hulûsi Efendi’nin beytinde söylediği gibi “*marifet-i Hâlık*”a kavuşabilir. Allah kendi ruhundan üflediği insanlara nazar eder. Birçok beytinde Allah’ın esmâsını kullanan Hulûsî Efendi, bu beytinde Allah’ın *el-Hâlık* ismini zikreder ve şu ayete işaret eder:

سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

“İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki onun (Kuran’ın) gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye şahit olması, yetmez mi?”⁵⁸⁰

Ayette buyrulduğu üzere insan, Allah’ın varlığının delillerini yani marifetullahı, kâinata ve yaratılışına ibret nazarı ile baktığında idrak edebilecektir.

Yine Hulûsi Efendi bir başka beytinde kendine verdiği nimetlere şükrederken ‘Hâlık-ı Yezdân’ olarak nitelemiştir:

“Çok şükür Rabb'ime, cândan severim sıdk ile ben

Bu atâyâyı bana Hâlık-ı Yezdân etmiş.”⁵⁸¹

Şükreden kullar her daim kârda olurlar. Şükür, esasında kullara verilen en büyük nimettir. Marifetullaha ulaşmak için gerekli olan faziletlerden biridir. Hulusi Efendi

⁵⁷⁶ En’am 6/102.

⁵⁷⁷ Haşr 59/24.

⁵⁷⁸ Secde 32/7.

⁵⁷⁹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s. 337.

⁵⁸⁰ Fussilet 41/53.

⁵⁸¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s. 437.

Allah aşkı ile yanıp tutuşan kişinin yokluğu da barlığı da bir görüp, sürekli Allah'ı zikirle ve şükürle meşgul olması gerektiğini yine O'nun Hâlık ismini kullanarak beytinde dile getirir:

*“Zehr ise de ni'metine şâkir ol
Gece gündüz Hâlık'ına zâkir ol
Varlığı yokluğu bir tut hâzır vol
Âşık isen özge kârın olmasın
Yâr olup her varı varın olmasın”*⁵⁸²

14.7. El-Ğaffâr

Mü'min Suresinde şöyle buyrulmaktadır:

غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَهُ الْمَصِيرِ

*“Bu Kitap mutlak galip, hakkıyla bilen, günahı bağışlayan, tevbeyle kabul eden, azabı çetin, lütuf sahibi Allah tarafından indirilmiştir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, dönüş ancak O'nadır.”*⁵⁸³

Ayette geçtiği üzere El-Ğaffâr (Gafur) ismi, “kullarının günahlarını bağışlamak suretiyle örtmek” anlamına gelir. Ragıb el-İsfahani, “Allah'a nisbet edilen gufran ve mağfireti O'nun, kulunu azap görmekten koruması” olarak tanımlamıştır.⁵⁸⁴

خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ يُكَوِّرُ اللَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ

*“Allah, gökleri ve yeri hak ile yarattı. Geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine sarıyor. Güneşi ve ayı emri altına almıştır. Her biri belli bir süreye kadar akıp gider. Dikkat et! O, azîzdir, ve çok bağışlayandır.”*⁵⁸⁵

Ayette de buyrulduğu üzere Ğaffâr olan Allah, kullarının hata ve günahları denizköpüğü kadar da olsa tevbe ettikleri takdirde onları affeder. Gazali, işlenen tüm günahları yalnızca bir defa bağışlayan ve birçok kez günaha meyleden insanı affetmeyen

⁵⁸² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s. 232.

⁵⁸³ Ğâfir 40/2-3.

⁵⁸⁴ Bekir Topaloğlu, “Gafur”, *DİA*, İstanbul 1995, c. XIII, s. 287.

⁵⁸⁵ Zümer 39/5.

yaratıcının el-Ğaffâr ismine layık olmadığını söyler.⁵⁸⁶ Dolayısıyla kullarını sayısız hata ve günahına rağmen defalarca affeden ve tövbe kapısını her an açık tutan Yüce Allah, el-Ğaffâr ismine en layık olandır. Bu sebeple Allah’tan hata ve günahlarının affını arzu eden bir Müslüman es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi gibi Allah’a şöyle niyazda bulunmalıdır:

“*Ayıpların Settâr’ının mücrimlerin Gaffâr’ının
Âlemlerin Hünkâr’ının yâ Rabbenâ fağfirlenâ.*”⁵⁸⁷

14.8. El-Halîm

“Sabırlı ve temkinli, akıllı ve ağır başlı olmak manasına gelen el-Halîm ismi, hilm masdarından mevsuftur. El-Halîm öfke ve sinirle muamelede bulunmayıp ileride meydana gelecek gelişmelere fırsat tanıyan demektir. Halim Esmâ-i Hüsnâ’dan biri olarak sabırlı, acele ve kızgınlıkla muamele etmeyen manasına gelir.”⁵⁸⁸ Şüphe yok ki Allah’ın ahlâkı, kullarından isyan edenleri ve emirlerine itaat etmeyenleri görüp, buna rağmen öfkesine yenilip de hemen cezalandırmamayı gerektirir. Kutsal Kitabımız Kur’an’da mutlak güç ve kudreti elinde bulunduran Rabbimizin kendisine itaat etmeyip âsi olan kullarını o anda cezalandırmayıp belki doğru yolu bulurlar, Allah’a itaat ederler ümidi ile mühlet vermesiyle ilgili bir âyet-i kerime şu şekildedir:

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّىٰ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا

“*Eğer Allah, yaptıkları yüzünden insanları (hemen) cezalandırırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı yaratık bırakmazdı. Fakat Allah, onları belirtilmiş bir süreye kadar erteliyor. Vakitleri gelince (gerekeni yapar). Kuşkusuz Allah, kullarını görmektedir.*”⁵⁸⁹

Allah Teâla kullarını işledikleri kötülüklerden ötürü o anda yakalayıp ceza vermiş olsaydı dünya üzerinde insan nesli dâhil hiçbir canlı nesli yaşamazdı. Allah Teâla ilâhi lütuf ve ihsanı bağlamında el-Halîm ismi şerifinin bir belirtisi olarak günahkâr olanlara azap etme konusunda acele etmemektedir. Hulûsî Efendi, Cenab-ı Hakk’ın el-Halîm isminin manasını bir beytinde şöyle dile getirir:

⁵⁸⁶ Gazâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ*, s. 17.

⁵⁸⁷ Bkz. Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 5-6, 192.

⁵⁸⁸ Abdusselam Uluçam, “Halim”, *DİA*, İstanbul 1997, c. XV, s.334.

⁵⁸⁹ Fâtır 35/45.

“Yüzümü sürem hâke düşem zâr ile giryân
‘An-mâin cârîn ani’l-hükmi Halîmü.”⁵⁹⁰

14.9. El-Azîm

Mahlûkatı yaratan, kâinatı yoktan var eden, var ettiği her varlığa şekil verip mana yükleyen Yüce Allah’ın yücelik ifade eden esmasından olan el-Azîm, “büyük olmak manasındaki ‘ızam’ kökünden sıfat olup azametli, büyük” demektir. Kur’an’da Allah Teâla’nın bu sıfatı altı farklı yerde,⁵⁹¹ mahlûkatın ve hadiselerin sıfatı ise altıdan fazla ayette geçmektedir.

Vakıa Suresinde *el-Azîm* ismi Allah’ın bir sıfatı olarak kullanılmıştır. Ayette şöyle buyrulur:

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ

“Öyleyse ulu Rabbinin adını tesbih et.”⁵⁹²

Manevi özelliklerin yücelik ve üstünlüğünü ifade etmek üzere kullanılan bir esma olan “el-Azîm, emirlerine karşı gelmenin mümkün olmadığı, hiçbir zaman acze düşürülemeyen, zatı ile sıfatlarının mahiyeti anlaşılamayacak derecede ulu, kudreti ve şanı yüce varlık” anlamında kullanılmaktadır. El-Azîm hakiki anlamda yalnızca Allah’a atfedilebilir. Ancak devlet işlerini yöneten insanlara mecazen de olsa azîm ismi verilebilir. Bilinmelidir ki Allah (cc), hiçbir mekân ve zamanda aciz bırakılamayan kadir-i mutlaktır. Allah’ın Kur’an-ı Kerim’de altı yerde azîm sıfatıyla vasıflandığını söylemiştik. Bu ayetlerin beşinde azîm kelimesi, “tenzih ifade eden teşbih veya ulûv kavramlarıyla” beraber zikredilmiştir. Bu durum da Allah’ın her manada insanın idrak gücünün üstünde bulunduğunu izah eder.⁵⁹³

Burada ifade edilen, cisimlerdeki büyüklük değil, manevî büyüklüktür. Allah (cc), mevcudat olma vasfıyla tüm varlıkların en mükemmeli ve en yücesidir. Cenab-ı Hakk ilminde, otoritesinde, güç ve kudretinde, kahır ve lütfunda, emirlerinin uygulanmasında en yüce olduğundan ötürü ezeli ve ebedîdir. Allah’ın gayrından başka büyük

⁵⁹⁰ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s. 192.

⁵⁹¹ Bkz. Bakara 2/255, Şura 42/4, Vakıa 56/74, 96, Hakka 69/33, 52.

⁵⁹² Vakıa 56/74.

⁵⁹³ Metin Yurdağür, *Ayet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ*, Marifet Yayınları, İstanbul 1996, s. 140-141.

denilenlerin hepsi izafidir. Amaç eşyanın hakikatine ulaşmaktır. Beşerîyyetin hakikatin bilgisine vasıl olması için manevî olarak bir yol göstericiye ihtiyacı vardır. Bu sebeple insan, Hulûsî Efendi'nin söylemiş olduğu gibi; Azîm olan Hakk'a giden, marifetullaha ulaşmayı amaç edinen, hak yolda ilerleyen yüce kervana erişmek için çaba harcamalıdır.⁵⁹⁴

14.10. El-Kerîm

Yüce Yaratıcı'nın kullarına yönelik sonsuz rızık ve ihsanlarıyla ilgili güzel isimlerinden birisi olan el-Kerîm, sözlükte “cömert olmak, iyi, ahlaklı, asil ve değerli olmak” anlamındaki kerem (keramet) kökünden sıfat olup, “yaratılıştan cömert olan, insanın şerefiyle bağdaşmayan her türlü şeyden arınmış bulunan” demektir. Kerem kavramı Cenab-ı Hakk'a nisbet edildiğinde “lutuf ve ihsan da bulunma” manası ağır basar. Ebü'l-Kasım ez-Zeccaci, Kerîm kelimesinin muhtevâsını “cömert olan, övgüye layık vasıfları şahsında toplayan, cezayı gerektiren davranışları affedip suçluyu bağışlayan” şeklinde üç noktada özetlemiş ve bu anlamların Allah için de söz konusu olduğunu söylemiştir.⁵⁹⁵

El-Kerîm ismi şerifi ile ilgili söylenenlerin en kapsamlısı Gazzali'nin “Kerîm” ismiyle alakalı olarak naklettikleridir: “Kerîm; muktedirken affeden, vaadini yerine getiren, lutfunu umulanın ötesinde gerçekleştiren, kime ne kadar lutufta bulunduğu hesabını yapmayan, kendisinden başkasına başvurulmasına rıza göstermeyen, vefasızlığa sitemle mukabelede bulunup dostluğu bozacak bir karşılık vermeyen, kendisine sığınanı yüzüstü bırakmayan, aracı ve şefaathçilere muhtaç kılmayandır.”⁵⁹⁶ Gazzali'nin yaptığı bu tanıma göre “kerem; iyilik, cömertlik, şerefli olmak, üstünlük, bağış” anlamlarına gelmekle birlikte karşılıksız verebilmektir.” Yüce Allah, günahkâr olan kullarını bağışlayan, vermiş olduğu sözlerine itaat eden, cömert olan ve verdiği miktarın hesabını tutmayan Mutlak el-Kerîm'dir. Allah Teâla'nın cömertliği bol olup, yarattıklarına lütfu karşılıksızdır.⁵⁹⁷

⁵⁹⁴ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s. 121.

⁵⁹⁵ Bekir Topaloğlu, “el-Kerim”, *DİA*, İstanbul 2002, c. XXV, s. 287.

⁵⁹⁶ Gazzali, *Kitâbu'l-Esnâ*, s. 127.

⁵⁹⁷ Seyyid Şerîf El-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, Beyrut 1987, s. 234.

تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

“Büyüklik ve ikram sahibi Rabbinin adı yücelerden yücedir.”⁵⁹⁸

Nitekim Cenab-ı Hakk dışındaki her şey fânidir. Baki kalacak ise ancak azamet ve ikram sahibi olan Allah’dır.⁵⁹⁹ Kerim sıfatı, Allah’ın varlıklarda ortaya çıkan ihsanının bir adıdır. Bu sebeple Allah Teâla bizatihi kendisini kerem sıfatıyla sıfatlandırmıştır: “Oku! Rabbin en büyük kerem sahibidir.”⁶⁰⁰ Kerem vasfı ile vasıflanan kişilerden, ikram etme ve izzetle davranma beklenir. “Cenab-ı Hakk yücedir ve en geniş ikrâm sahibidir.”⁶⁰¹ Bu minvalde en şerefli, en değerli ve en cömert gibi övülen tüm özellikleri kendisinde barındıran yalnızca Allah’tır.⁶⁰² İnsanoğlu, Cenab-ı Hakk’ın Esmâ-i Hüsnâ’sı içinde bulunan el-Kerîm sıfatını kendisinde davranış haline getirmelidir. Kültürümüzde el-Kerîm vasfını kendisine şiar edinen ve insanlığa bu vasfı hal ve hareketleriyle, eserleriyle, şiirleriyle aşlamaya çalışan birçok kişi olmuştur. Osman Hulûsî Efendi de cömertliğin zirvesini insanlığa hem hâli ile hem de kaleme aldığı eserleriyle göstermiştir. Ve beşeriyetin Kerîm olan Allah’ın ahlakıyla ahlaklanması gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁰³

14.11. El-Hakk

“Hakk” kelimesi ve türevleri Kur’an’da fiil, sıfat ve mastar olarak 290 kez geçmektedir. “el-Hakk” Arapça’da mastar olarak “haklı olma, uygun olma, doğru olma, sabitlik, kesinlik, teyit edilmiş olma” gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁰⁴ İstilah olarak “el-hakk” genellikle sözleri, akideleri, dinleri, mezhepleri nitelemek için kullanılır, zıddı “batıl”dır. Hikmeti gereği bir şeyi var eden kimseye ‘Hakk’ denilir.⁶⁰⁵ Bu sebeple yoktan var eden anlamında Esmâ-i Hüsnâ’dan birisi de Allah’ın el-Hakk ismidir:

⁵⁹⁸ Rahmân 55/78.

⁵⁹⁹ Rahmân 55/27.

⁶⁰⁰ Alak 96/3.

⁶⁰¹ Rahmân 55/27, 58.

⁶⁰² Alak 96/3.

⁶⁰³ Krş. Ateş, *Divân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s. 146.

⁶⁰⁴ Cemaleddin Muhammed İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, Beyrut, ts., c. X, s. 49-58.

⁶⁰⁵ Şerif Ali b. Muhammed el-Cürçani, *Kitabu’t-Ta’rifat*, Kahire, tarihsiz, s. 89.

فَذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعَدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالَةُ فَأَنَّى تُصْرَفُونَ

“İşte O, sizin gerçek Rabbiniz olan Allah’tır. Artık haktan (ayrıldıktan) sonra sapıklıktan başka ne kalır? O halde nasıl (sapıklığa) döndürülüyorsunuz?”⁶⁰⁶

Hulûsî Efendi yazdığı bir beytinde Hak yolunda yürümek isteyen kişilere şu şekilde seslenmiştir:

“Ey gönül hâk idi aslın sen yine hâk olagör
Derd-i Hak ile yanuben cümleden pâk olagör.”⁶⁰⁷

Bu mısralarda anlatıldığı gibi Hulûsî Efendi’ye göre her Müslüman, kendisini Allah yolundan alıkoyacak benlik duygusundan kaçınarak kendisinde varlık görmemelidir. Allah’tan gelen her emre itaat etmeli, toprak gibi mütevazı olmalı ve Hak derdiyle yanmalıdır.

14.12. El-Velî

Esmâ-i Hüsnâ’dan olan el-Velî ismi; kelime olarak “yardım, yakınlık ve birinin işini üzerine almayı” ifade etmektedir. Allah’ın vasfı olarak Velî yardım eden, kâinatın ve mahlûkların işlerini üstlenen, tekeffül eden diye tanımlanır.⁶⁰⁸ Ayette şöyle buyrulmaktadır:

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“Allah, inananların dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tâğuttur, onları aydınlıktan alıp karanlığa götürürler. İşte bunlar cehennemliklerdir. Onlar orada devamlı kalırlar.”⁶⁰⁹

Esmâ-i Hüsnâ’dan El-Velî ismi ayet-i kerimede buyurulan tüm anlamları içermektedir. Yani Cenab-ı Hakk, yarattıklarının tek yardımcısı, onları koruyup gözetken, onları seven

⁶⁰⁶ Yunus 10/32.

⁶⁰⁷ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 79. Ayrıca şu sayfalara da bakılabilir. 81, 91, 97, 140, 210, 342, 354, 357, 370, 410, 417, 426.

⁶⁰⁸ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 188.

⁶⁰⁹ Bakara 2/257.

yegâne dost, tüm mahlûkatın işlerini üstlenip onların ihtiyaçlarını giderendir.⁶¹⁰ Nitekim Allah Teâla her konuda mahlûkatın bütün işlerini üstlemiştir.

“Kur’ân-ı Kerîm’de el-Velî ismi yirmiden fazla âyet-i kerimede Allah’a nisbet edilerek O’nun müminlerin dostu, koruyucusu olduğu bildirilmekte, bunların bir kısmında peygamberlerin ve müminlerin Allah’ı velî edindikleri belirtilmektedir. Bir kısmında ise velî kelimesinin yanında ‘nasîr’ (yardımcı), ayrıca ‘şefî’, vâki’ (koruyan) sıfatları yer almaktadır. Dokuz âyette velînin çoğul şekli evliyâ da bu mahiyette geçmektedir. Kur’an’da aynı kökten türeyen ‘mevlâ’ da zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilmiştir. Bundan başka kelimenin köklerinden birini teşkil eden velâyet, ayrıca evlâ ile tevellî (dost edinmek) kökünden türemiş iki muzârî sîğası Allah’ın ve müminlerin fiili olarak zikredilmektedir.”⁶¹¹

Osman Hulûsî Efendi bir mısrasında şöyle demiştir:

*“Derler Hulûsî her söze bürhân gerek elde Velî
Yârın şuhûduyla dolup her söze bürhân olmuşum”*⁶¹²

Hulûsî Efendi kıyamet gününde hesaba çekilirken konuştuğumuz her sözün Allah katında hayır olmasına delil bakımından sağlam bürhanın gerekli olduğuna değinir. Kesin delil anlamına gelen bürhanla *velî* arasında irtibat kurar. Bir nevi, doğru ve kesin sözün lehimize şahadet edebilmesi için velâyet makamına sahip olan kimselerden südür edeceğine değinir. Bu anlamda bize ahlak dersi verir. Gerçek anlamda velayet makamına haiz olanlar için ne bu dünyada ve ne de öteki dünyada bir korku vardır.

14.13. El-Hayy

“Hayat kelimesinden sıfat olan *Hayy* kelimesi, ‘*hayat sahibi, diri ve canlı olmak*’ manasına gelir. Allah için O, diridir (haydır) denildiği zaman bunun anlamı, o, ölümsüzdür, demektir”. Bu anlamda hayat sıfatı, sadece Allah’a izafe edilebilir.⁶¹³ *El-Hayy* ismi mânâsında yokluk barındırmaz. Allah her daim yaratandır, diridir ve öyle olmaya da devam edecektir. Deistlerin inandığı gibi yaratıp kenara çekilmemiştir. O

⁶¹⁰ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, Mısır, ts., c. X, s. 398-399.

⁶¹¹ Bekir Topaloğlu, “Veli”, *DİA*, İstanbul 2013, c. XXXXIII, s. 24.

⁶¹² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s. 184.

⁶¹³ İsfahânî, s. 197-198.

her an yaratmaya devam etmekte ve idrak etmektedir. Nitekim hiçbir şey yapmayan ve idrakten uzak olan şey, diri de olamaz. İdrak etmenin en alt derecesi idrak edenin, kendi benliğini tanımasıdır. Zâtını tanımayan, mevcudatının bilincine ermemiş olan varlık ölüdür. Kur'an-ı Kerim'de "yaşatmak, diriltmek" anlamındaki ihya kökünden türeyen sözcükler kırk yedi ayette, yine aynı kökten türeyen muhyi (can veren) ismi de iki ayette Allah'a nisbet edilmektedir.⁶¹⁴

Kur'an-ı Kerim'de Ayete'l-Kürsi diye bilinen Bakara Sûresi 255. ayette şöyle buyrulur:

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

*"Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; O, hayydir, kayyûmdur. Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama. Göklerde ve yerdekilerin hepsi O'nundur. İzni olmadan O'nun katında kim şefaate edebilir? O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. (O'na hiçbir şey gizli kalmaz.) O'nun bildirdiklerinin dışında insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır, onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O, yücedir, büyüktür."*⁶¹⁵

Cenab-ı Hakk mutlak mânada Hayy olandır. Allah'tan başkasına ait her bir hayy'ın yaşamı, kendi idrak gücü ve yaptıkları kadar sınırlıdır.⁶¹⁶ *El-Hayy*, Esmâ-i Hüsnâ'dan biridir. Ve bu isim, manen yok olana can verirken ortaya çıkar. Hayat yahut can verme, mecazî anlamda Kur'an'da buyrulduğu üzere bir kimseyi hidayete erdirmeye sebep teşkil etmenin diğer adıdır.⁶¹⁷ Osman Hulûsi Efendi, bir beytinde mecâzen kalp gözü açık olmayanların pişmanlık sonucu *Hayy-ı lâ Yemût* sıfatıyla vasıflanan Cenab-ı Hakk'ın el-Hayy ismi şerifinin bir belirtisi olarak sırat-i müstakime ulaşabileceklerinden bahseder:

*"Bir nîm nigâhına niceler cânlar verip
Hayy-ı lâ-yemût olup yine câna gelmişler."*⁶¹⁸

⁶¹⁴ Bekir Topaloğlu, "el-Hayy", *DİA*, İstanbul 1997, c. XVI, s. 550.

⁶¹⁵ Bakara 2/255.

⁶¹⁶ Gazâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ*, s. 95.

⁶¹⁷ Bkz. En'âm 6/122.

⁶¹⁸ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s. 6, 101.

14.14. El-Vâhid

Kelime olarak Vâhid, “bölünüp parçalara ayrılmayan, benzeri bulunmayan manasında tek” demektir.⁶¹⁹ Vâhid kelimesi ile aynı kökten türeyen kelimelerden biri de “*ehad*”dır. “Mutasavvıflara göre isim, sıfat, nisbet ve taayyünlerden hiçbirisi söz konusu olmaksızın bunların varlıkları kesinlikle dikkate alınmaksızın ilahi zata Ahad (Tek, eşsiz, bir) ismi nisbet edilmiştir; ahadiyyet ise O’nun bu eşsizliğini ve tekliğini ifade eden bir sıfattır. Ahadiyyet, daha mükemmeli tasavvur edilemeyen birlik, ezeli ve ebedi tekliktir. Bu manadaki ‘bir’i (ahad) bilen de yoktur. Zira duyularla idrak edilmeyen ve hiçbir sıfatla nitelendirilmeyen bir varlığın bilinmesi mümkün değildir. Allah’ın birliğini vahdet terimiyle ifade eden mutasavvıflar vahdetin bir yönüne ahad, öbür yönüne vahid derler. Dolayısıyla vahdet ahadiyyetle vahidiyyet arasında yer alır.”⁶²⁰

Vâhid; isimlerinde, sıfatlarında, fiillerinde, hükümlerinde, özellikle de zatında ortağı ve emsali bulunmayan, tek ve benzersiz olan anlamına gelir. Vâhid ismine en layık olan yalnızca Allah’tır. Eşsiz ve benzersiz olmasından ötürü Cenab-ı Hakk,

وَإِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَإِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ

“Allah, tek olarak anıldığı zaman, ahirete inanmayanların içlerine sıkıntı basar. Ama Allah’tan başkası anıldığı zaman hemen yüzleri güler”⁶²¹ buyurmuştur. Ayet-i kerimeye bakıldığında vâhid kelimesinin anlamı tek ve yalnızdır. Bu durumda vâhid kelimesinin iki manası bulunmaktadır. İlkinde vahdet, bizâtihi kaim olan yani kendisinde parçalanma ve bölünme olmayandır. İkincisi ise, zatında şeriki, sıfat ve fiillerinde örneği bulunmayandır.⁶²²

“*Bunca avâlim ne ile kâim*

Bir Vâhid-i Mutlak’ın vücudu

Ol Hâlık-ı Lemyezel o Dâim

Anadır mü’minin sücudu

(Anadır rûhumun sücûdu)”⁶²³

⁶¹⁹ Gazâli, *Maksadü’l-Esna*, s. 159.

⁶²⁰ Süleyman Uludağ, “Ahadiyyet”, *DİA*, İstanbul 1988, c. I, s. 484.

⁶²¹ Zümer 39/45.

⁶²² Metin Yurdağür, *Allah’ın Sıfatları*, İstanbul, 1984, s. 72-73.

⁶²³ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s. 371.

Osman Hulûsî Efendi, mahlûkata ibret almak sebebiyle bakanlar için, yaratılan her şeyin “*Vâhid-i Mutlak*” olarak vasıflanan Cenab-ı Hakk’ın varlığına burhan olduğunu ifade eder. Aynı zamanda Hulûsî Efendi bu beytinde Allah’ın Hâlık ismine de yer verir.⁶²⁴ Nitekim Yüce Allah, varlıkları ayrı ayrı bir olarak yaratıp, hiçbir varlığı birebir aynı yaratmamıştır. Bu durum bile, Allah Teâla’nın yegâne olduğunun bir kanıtıdır.

14.15. El-Âhir

“İlk, varlığın (vücûd) ve dolayısıyla zamanın geriye doğru, son ise ileriye doğru uzamasıdır. Bu kavramlar Allah’a nisbet edildiğinde evvel, varlığının başlangıcı olmayan yani ezeli olan, âhir de varlığının sonu olmayan yani ebedî olanmânasına gelir. Esmâ-i Hüsnâ’dan olan Bâki de Âhir’e yakın bir anlam taşır. Evvel ve Âhir’in bu karşılıklı mânaları sebebiyledir ki bunlar tek başlarına değil ikisi birlikte Allah’a nisbet edilir ve her iki isim de Allah’ın selbî sıfatları içinde yer almaktadır.”⁶²⁵

El-Âhir ‘son’ demek olup, el-Evvel ismi şerifinin karşılığıdır. Bu isim varlığı sonsuz olan Cenab-ı Hakk için kullanılır. El-Âhir ismi Kur’an-ı Kerim’de tek bir âyet-i kerimede zikredilmektedir:

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“O ilktir, sondur, zâhirdir, bâtındır. O, her şeyi bilendir.”⁶²⁶

Hadid Suresinde geçen bu ayette el-Âhir, ilk anlamındaki evvel ile beraber Cenab-ı Hakk’a nisbet edilmektedir. Mahlûkatı yaratmak da onlara verdiği canı almak da Allah’a aittir. Her türlü zaman ve mekândan soyutlanan Allah, her şeyin evvelîne olduğu gibi, her şeyin sonuna da hükmedendir. Varlıklar ezeli değildir, var oldukları gibi bir gün yok olmaya da mahkûmdurlar. Ancak Allah mutlak olarak âhirdir. Ayette de buyrulduğu gibi O, gizli ve aşikârdır.

Hulûsî Efendi bir mısraında;

“Âhir bu cânı yakdırır boynuma zincîr taktırır

Hilâle noksân bakdırır ebrûların gîsûların”⁶²⁷

⁶²⁴ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 371.

⁶²⁵ Bekir Topaloğlu, “Âhir”, *DİA*, İstanbul 1988, c. I, s. 542.

⁶²⁶ Hadid 57/3.

⁶²⁷ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 143.

derken herşeyi yaptıracak olan ve mutlak kudret sahibi olan Allah'ı Âhir ismi ile zikreder.

Bir başka mısraında ise:

*“Gamzen döker bu kanımı tâlân eder îmânımı
Âhir alır bu cânımı ebrûların gîsûların”*⁶²⁸

demek suretiyle, bütün varlıkları sonlandırmanın ezeli ve ebedi niteliklere sahip olan sadece Allah'a ait olduğunu vurgulamıştır.

14.16. Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm

Lügatte “azamet sahibi ve yüce olmak” mânasındaki celâl ile “cömert ve merhametli, asil ve şerefli olmak” anlamındaki, keremden türeyen ikrâm kelimelerinin başına zû (sahip) getirilmesiyle meydana gelen bir terkip olup “azamet ve kerem sahibi” demektir.⁶²⁹ Bu isim Kur'an'da iki yerde geçer:

وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

*“Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacak.”*⁶³⁰

تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

*“Büyüklik ve ikram sahibi Rabbinin adı yücelerden yücedir.”*⁶³¹

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Zü'l-Celâl ve'l-İkrâm isminin ilk geçtiği yer olan Rahmân Sûresi 27. ayette, ulûhiyyet makamını ve Allah'ın emrini yüceltmenin kulların vazifesi olması veya Cenâb-ı Hakk'ın murad ettiği kimseleri dünya hayatında yüceltmesi, âhirette de lutuf ve ikramına mazhar kılması şeklinde yorumlamıştır. Rahmân Sûresi 87. ayette ise bu ismi, yaratıkların Allah'ı yücelterek başkalarını O'nun adıyla

⁶²⁸ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s. 143. Ayrıca bkz. s. 146, 342.

⁶²⁹ Bekir Topaloğlu, “Zü'l-Celali ve'l- İkrâm”, *DİA*, İstanbul 2013, c. XXXIV, s. 515.

⁶³⁰ Rahmân 55/27.

⁶³¹ Rahmân 55/78.

adlandırmamaları, şanına yakışmayan çocuk sahibi olma veya ortağı bulunma gibi sıfatlar nisbet etmemeleri biçiminde açıklamıştır.⁶³²

Celâl ismini, Allah'ın dışındakiler için kullanmak doğru olmaz. Allah Teâla'nın varlığını ispat eden şeyleri varlık sahasına çıkarmış olması, O'nun bu sıfatla vasıflandırılması sebebiyledir. Yüce Allah, yarattığı varlıklara Celâl ismi şerifiyle adil olarak muamelede bulunurken, bununla birlikte el-İkrâm ismi şerifiyle de ilahi lütuf ve ihsanda bulunur. Bu isimler, kulun havf ve reca, korku ve ümit arasında hayatını idame ettirmesini de telkin etmektedir. Tasavvufî yönü ile öne çıkan Osman Hulûsî Efendi, *“Cümle hâlim sana ma'lûm ey Kerîm-i Zü'l-Celâl”*⁶³³ duâsıyla, Cenab-ı Hakk'ın zikredilen iki ismine yer vermiştir. Hakiki manada Allah Teâla'nın emirleri doğrultusunda yaşam sürmek isteyen bir Müslüman yalnızca zikredilen bu iki ismin vasıflarını değil, tüm esmanın vasıflarını üzerinde taşımaya gayret etmelidir.

Osman Hulûsî Efendi, tüm sıkıntıların devasını Allah'tan bekler ve şöyle der:

*“Yine dil başladı zâra o aşk-ı Lâ-yezâîden
Yine bu derdine ister devâyı Zü'l-Celâîden”*⁶³⁴

Bir başka beytinde ise yine Allah'ın ‘Zü'l-Celâl’ ismini zikrederek çeşitli hikmetlerinden bahseder:

*“Ey kerâmetlü yüzün envâr-ı vech-i Zü'l-Celâl
Ey saâdetli gözün hüsnüdür sihr-i helâl”*⁶³⁵

14.17. El-Hâdî

Esmâ-i Hüsnâ'dan biri olan El-Hâdî, “doğru yolu bulmak, yol göstermek, rehberlik etmek manalarını içine alan hûda (hedy, hidayet) kökünden türeyen bir sıfat olup kullarına yol gösteren, hayır ve mutluluk veren bir hedefe rehberlik eden” anlamındadır. Kur'an-ı Kerim'de Allah'a nisbet edilen hidayet kavramının kullanılışı pekçok ayette yer almaktadır. Bunu göz önünde bulunduran âlimler hadî isminin manasını, “insana hayatını sürdürebilmesi için gerekli olan akıl, muhakeme ve zaruri bilgileri veren; ebedi

⁶³² Bekir Topaloğlu, “Zü'l-Celali ve'l- İkrâm”, *DİA*, c. XXXIV, s. 515.

⁶³³ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s. 47, 56, 83, 227.

⁶³⁴ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s. 227.

⁶³⁵ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s. 166.

mutluluğunu sağlayacak manevi yolu ona gösteren” şeklinde iki noktada yoğunlaştırmışlardır.⁶³⁶

Mutlak saadeti sağlayacak manevi tariki gösteren manasına gelen El-Hâdi kelimesinden türemiş olan *el-Mehdi*, mecazen insanlara doğru yolu gösteren kimse manasındadır. *El-mühtedi* ise doğru yolu bulup hidayete vasıl olan kimseye denir.⁶³⁷ Allah Teâla, kullarına yol göstermek için, ilk önce Kitap, daha sonra bu kitabı insanlara tebliğ etsinler diye Resul ve Nebiler göndermiştir. Böylece kullar, akıllarını kullanarak kâinattaki delilleri inceleyip Kutsal Kitaplardaki Allah’ın emirlerini okuyarak doğru yolu bulmaya çalışmışlardır. Osman Hulûsî Efendi, Cenab-ı Hakk’ın el-Hâdi ve el-Hüdâ vasıflarını vurgulayarak O’nun “yol göstericilik” özelliğine değinmiştir. Kendisi:

“*Sen Hâdî olmasan ana kimdir ki yol bula sana
Sensin bu Hâdî-i hüdâ her fî’l ü her ehvâ senin*”⁶³⁸

lafızlarıyla Allah Teâla’nın el-Hâdî ismine işaret etmiştir.⁶³⁹

Yine başka beytinde Hulûsî Efendi, hidayetin ancak Allah tarafından verilecek bir lütuf olduğunu el-Hâdi ismini kullanarak belirtmiştir:

“*Ufkumuzdan güneş doğdu
Nefsin karanlığın boğdu
Hidâyet Hâdî’den oldu
Gelin dostlar bize gelin*”⁶⁴⁰

Yine benzer mânâyâ gelen başka bir beyitte şöyle der:

“*Ey Hâdî râh-ı müstakîmine hidâyet et
Bir abd-i âciz Hulûsî Senin râh-ı hüdâ Senin*”⁶⁴¹

14.18. El-Bâkî

Bâkî, “sözlükte ‘sebat ve devam etmek, kesintiye uğramadan geleceğe doğru sürüp gitmek anlamına gelen beka kökünden türeyen bir sıfattır. Esmâ-i Hüsnâ’dan biri olarak

⁶³⁶ Bekir Topaloğlu, “Hadi”, *DİA*, İstanbul 1993, c. XV, s. 9.

⁶³⁷ İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, c. XV, s. 353.

⁶³⁸ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 162.

⁶³⁹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 157, 162.

⁶⁴⁰ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 317.

⁶⁴¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s.151.

‘gelecekte varlığının sona ermesi düşünölemeyen’ anlamına gelir ki ‘Allah’tan başka her şeyin gelip geçici olduğu manasını ifade eden fani kelimesinin zıddıdır.’ Kur’an-ı Kerim’de baki isminin ihtiva ettiği mana, aynı kökten türeyen fiil ve ism-i tafdil sigaları ile Allah’a nisbet edilmiştir.”⁶⁴² Yine Allah’ın isimlerinden olmak üzere Kur’an’da yer alan ahir ve samed kelimeleri de⁶⁴³ Bâki kelimesinin manasını destekler niteliktedir.⁶⁴⁴

Geleceğe izafe edildiğinde *el-Bâkî*, geçmişe izafe edildiğinde de *el-Kadîm* olan Cenab-ı Hakk’ın varlığı, bizâtihi vâcibu’l-vücut olandır. Bundan ötürü el-Bâkî ismi, varlığının başı ve sonu olmayan manasında kullanılır. Kur’an’da Cenab-ı Hakk’ın *el-Bekâ* ismi şu şekilde geçmektedir:

إِنَّا أَمْنَا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السَّحْرِ وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى

“Bize, hatalarımızı ve senin bize zorla yaptırdığın büyüyü bağışlaması için Rabbimize iman ettik. Allah hem daha hayırlı hem daha bâkidir.”⁶⁴⁵

Hulûsî Efendi Allah Teâla’nın el-Bâkî ismine bir beytinde yer verir ve sürekli olanın fânilikten uzak olduğunu, bundan dolayı da kulun ebedi olanı arzu etmesini ve bunun için gayret sarfetmesini tavsiye eder.⁶⁴⁶ Nitekim içinde bulunduğumuz dünya hayatına bel bağlamamalı, Bâki olana yani yalnızca Allah’a tutunulmalıdır.

“Bâkî görenler fânîyi gitdi helâka şühesiz
Kim fânî oldu fânîden bâkîde cevân eyledi.”⁶⁴⁷

Marifetullahı ulaşmanın farklı yolları bulunmaktadır. Daha önceden zikrettiğimiz gibi Allah’ı tanımak için mahlûkatın hikmetlerini tefekkür etmek ve Allah’ın isim ve sıfatlarını idrak etmek gerekmektedir. Kur’an-ı Kerim’de takriben yüz tane Allah’ın esmâsı bulunur. Mü’minler O’nu tanıyabilmek ve O’nun ahlakını örnek alabilmek için Esmâ-i Hüsnâ’yı öğrenmelidir. İnsanın ahlaken kemale ulaşabilmesi için bu isimleri ahlakî bir değer olarak yaşaması gerekmektedir. “Allah’ın ahlakıyla ahlaklanmak” düsturunu şiar edinmiş kişiler insan-ı kâmil olma yolunda gayret sarf edenlerdir.

⁶⁴² Taha 20/73; Rahman 55/27.

⁶⁴³ Hadid 57/3; İhlas 112/2.

⁶⁴⁴ Bekir Topaloğlu, “Baki”, *DİA*, İstanbul 1980, c. IV, s. 536.

⁶⁴⁵ Taha 20/73. Ayrıca bkz. Rahmân 55/27.

⁶⁴⁶ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 170, 301, 310, 335.

⁶⁴⁷ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 310.

Bundan dolayı sûfiler, Esmâ-i Hüsnâ'yı hem öğrenmiş, hem öğretmiş hem de yaşantılarıyla isimlerin gerektirdiği davranışları tatbik etmişlerdir.

14.19. El-Kuddûs

“Sözlükte ‘temiz olmak’ anlamındaki kuds kökünden türemiş mübalağa bildiren bir sıfat olan kuddus ‘tertemiz, pak, kusurdan arınmış’ demektir.” Ragıb el-İsfahani’ye göre buradaki temizlik, maddi anlamdaki kirlilikten temizlenmek değil, manevi bir temizliktir. Âlimler, kuddûs sıfatının yalnızca Allah’ın zâtı için kullanılacağını ve esas anlamının “her türlü eksiklik ve kusurdan münezze olma” manasında olduğunu söylerler.⁶⁴⁸

Kur’an-ı Kerim’de iki yerde Kuddûs kelimesi, Allah’a izafe edilmiştir. Bu ayetlerden biri daha önce naklettiğimiz Haşr Suresi 23. ayette geçerken, bir diğeri de Cuma Suresinde geçmektedir:

يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ

“Göklerde ve yerde olanların hepsi, mülkün sahibi, eksiklikten münezze, azîz ve hakîm olan Allah’ı tesbih eder.”⁶⁴⁹

Bir ayette ise Kuddûs kelimesi meleklerin Allah’ı takdis edişi hakkında Bakara Suresi 30. ayette geçmektedir:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

“Hatırla ki Rabbin meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi.”⁶⁵⁰

⁶⁴⁸ Bekir Topaloğlu, “Kuddûs”, *DİA*, İstanbul 2002, c. XXVI, s. 314.

⁶⁴⁹ Cuma 62/1.

⁶⁵⁰ Bakara 2/30.

Ayetlerde geçen anlamı ile Kuddûs, her türlü noksanlıktan uzak, mutlak kemal sahibi, mahlûkatın düşüncesine sığamayacak kadar kutsal olan demektir.⁶⁵¹

Yeryüzünde bulunan her şeyin; su, hava, toprak, insan ve diğer tüm varıkların yegâne yaratıcısı ancak Allah'tır. İnsanın çıplak gözle görebildiği ve göremediği birçok varlık bulunmaktadır. Gördüğü varlıkların da göremediklerinin de sahibi, yaratıcısı elbette vardır. Uzayın derinliklerinde, toprağın altında bulunan pek çok canlı ve cansız varlıklar mevcuttur. Ve kâinat muhteşem bir düzene sahiptir. Yeryüzü ve gökyüzündeki herşey belli bir düzene göre hareket etmektedir. İşte bu düzenin ve sistemin kurucusu ve yaratıcısı yalnızca Kuddûs olan Allah'tır. O'nun yaratmış olduğu varlıklar arasında en şerefli ve en değerlisi insandır. Ancak tüm bu şeref ve izzete rağmen insan bütünüyle güç sahibi değil, acizdir. Hata, nisyân, gaflet, insanın aciz bir varlık olduğunu ortaya koyar. İnsanda ayrıca hem bedenen hem de ruhen eksiklik ve aciziyet vardır. Dünyaya geldikleri ilk andan itibaren kendilerine bakmakla ve yaşamak için çaba göstermekle uğraşırlar. İnsandaki bu aciziyete binaen, insanı yoktan var eden, ona kendi ruhundan üfleyen Cenab-ı Hakk, şüphe yok ki tüm noksanlardan münezzehtir. O'nun ilmi her şeyi kuşatmıştır ve O, mutlak hikmet sahibidir. Bu istikamette Dîvân-ı Hulûsî-î Dârendevî'de Hulûsî Efendi kayda değer bir dörtlük kaleme almıştır:

*“Yüzler sürem ol hadrâ-i Firdevs-i berine
Canım verem ol Hazreti Kuddûs-ı Emin'e
Bu sâyede ererse gönül hadd-i yakîne
Can ola fedâ Ka'be-i vasl-ı Haremeyn'e.”*⁶⁵²

Hulûsî Efendi, Divân'ında yer alan bu beytinde varlığında hiçbir eksiklik bulunmayan, tâhir ve mukaddes vasıflarına haiz olan Cenab-ı Hakk'a canını bahşetmekten bahseder. Ve Allah Teâla'nın cennetin katlarının en güzellerinden biri olan Cennetü'l-Firdevs'e girme isteğini arz eder. Ancak bu şekilde gönüllerin gerçek mahiyetiyle sevgiliye ulaşacağını söyler. Kuddûs olan Rahman'a, Kâbe-i Muazzama'ya ve Haremeyn-i Şerifeyn'e tereddütsüz canını feda edebileceğini ifade eder.⁶⁵³

⁶⁵¹ Karaman v. dğr., *Kur'an Yolu*, c. V, s. 304.

⁶⁵² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-î Dârendevî*, s. 360.

⁶⁵³ Resul Kesenceli, *Dîvân-ı Hulûsî-î Dârendevî'de Esma'ül-Hüsna, Melik, Kuddûs ve Selâm İsimleri, Somuncu Baba Dergisi*, s. 94, s. 54.

14.20. El-Melik

Sözlükte “malik ve sahip olmak, elinin altında bulundurup tek başına tasarruf etmek manasındaki mülk kökünden türemiş bir sıfat olan melik, görünen ve görünmeyen âlemlerin sahibi” demektir. Ragıb el-İsfahani melik isminde akıl sahibi canlılara emir ve yasaklarıyla hükmetme manası bulunduğuna dikkat çeker ve Nas Suresinde geçtiği üzere “insanların meliki”⁶⁵⁴ denmesine karşılık “nesnelerin meliki” vb. bir ifadenin kullanılamayacağını söyler.⁶⁵⁵

Mutlak malik ancak Allah’tır. Kur’ân’da mülkün yalnızca Allah’a ait olduğu defalarca zikredilmiştir.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَىٰ نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُم بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ
مَن يَشَاءُ وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ

“(Yahudiler ve hristiyanlar «Biz Allah’ın oğulları ve sevgilileriyiz» dediler. De ki: Öyleyse günahlarınızdan dolayı size niçin azap ediyor? Doğrusu siz de O’nun yarattığı insanlardansınız. O, dilediğini bağışlar ve dilediğine azap eder. Göklerde, yerde ve ikisinin arasında ne varsa mülkiyeti Allah’a aittir. Sonunda dönüş de ancak O’nadır.”⁶⁵⁶

Ayette geçtiği üzere “Göklerde, yerde ve ikisinin arasında ne varsa mülkiyeti Allah’a aittir”.

مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ

“Ceza gününün malikidir.”⁶⁵⁷

Ceza gününün maliki vasfı herkesin yaptığının karşılığını alacağı günde, Allah’ın her şey ve herkes üzerinde tam bir hâkimiyetini ifade eder. Birçok ayette mülkün kıyamet gününe tahsisi, onu diğer günlerden nefyetmez. Mülkün kıyamet gününe izafe

⁶⁵⁴ Nas 114/2.

⁶⁵⁵ Bekir Topaloğlu, “Melik”, *DİA*, İstanbul 2004, c. XXIX, s. 50.

⁶⁵⁶ Maide 4/18.

⁶⁵⁷ Fatiha 1/4.

edilmesinin sebebi o gün hiçbir kimsenin bir şey söylememesi ve Allah'ın izin verdiklerinden başkasının konuşmamasından dolayıdır.⁶⁵⁸

Cenâb-ı Allah Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurur:

فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ

*“Mutlak hakim ve hak olan Allah, çok yücedir. O'ndan başka tanrı yoktur, O, yüce Arş'in sahibidir.”*⁶⁵⁹

Allah Teâla mutlak mülk sahibidir. O'nun mülk sahibi olma vasfı yücelik, üstünlük ve büyüklük vasıflarını da içinde barındırır. Tüm mahlûkata hükmeden ve hâkim olan Allah (cc) yarattıklarının işlerini noksandan münezze olarak şaşmaz bir düzen dâhilinde idame ettirir. O, kulları için sınırsız tasarrufta bulunabilir. Ayrıca kullarına ahiret hayatında rahat etmeleri için emir ve yasaklar koymuştur. Kullarından bu emir ve yasaklara itaat edenleri mükâfatlandırmak, emir ve yasaklarına uymayanları ise cezalandırmak Allah'ın vazifesidir. Yaratılan tüm varlıklar kendilerini yaratan Allah'a her zaman ihtiyaç duyarlar. Arz ve sema yalnızca O'na aittir. Kâinattaki her şey Cenab-ı Hakk'ın mülküdür.⁶⁶⁰ Osman Hulûsî Efendi'nin yazdığı beyitlere baktığımızda Allah'ın Malik oluşunu nasıl ifade ettiğini görebiliriz:

*“Senin hüsn ü kemâlin âşıka fazl-ı kemâl olmuş
Nedir gayr-ı kemâl mâlik-i hüsnü cemâl olmuş.”*⁶⁶¹

Hulûsî Efendi bu beytinde Cenab-ı Hakk'ın güzel kemâlinin, halinin, O'na âşık olana kemâl-i fazilet olarak geri döndüğünü, O'nun kemalinin sevdiği üzerinde bir lütuf olduğunu ifade eder. Bununla birlikte tüm övülen sıfatlara haiz olan Yüce Allah'ın kemâlâtından başka bir kemâlin de bulunmadığını söyler. Hulûsî Efendi, varlık sahasına çıkmış yahut çıkmamış olsun her şeyin Malik olan Allah'ın muhteşem cemâli dâhilinde oluştuğunu ve bütün kemâlât ve cemâlatın sahibinin de yalnızca Malikü'l- Mülk olan

⁶⁵⁸ İbn Kesir, *Tefsiru'l- Kur'ani'l- Azim*, İstanbul 1987, c. II, s. 34.

⁶⁵⁹ Mü'minûn 23/116.

⁶⁶⁰ İbni Kesir, Beyhaki, Kurtubi, *Esmâ 'ül-Hüsna*, s. 314.

⁶⁶¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 390.

Cenâb-ı Hakk olduğunu söyler. Aynı zamanda da bütün varlıkların Allah'ın güzel cemâlinin içerisinde yaşam elde ettiğine yazdığı beytinde işaret eder.⁶⁶²

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın yüceliğini ve kudretini kullarına anlatmak için kullanılan Esmâ-i Hüsnâ; aslında kullara Allah'ın rahmetini, sevgisini, şefkatini, en önemlisi de mağfiretini müjdelemektedir. İslam dini; kin, haset, kötülük ve savaşın temsil edildiği bir din değil, tam tersi sevginin, merhametin ve barışın dinidir. Bundan dolayı es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi, Allah Teâla'nın esmâsından bazılarını bir nasihat niteliği taşıyan Dîvan-ı Hulûsî Dârendevî'de kullanmıştır. O, yalnızca isimleri zikretmekle kalmamış aynı zamanda bu isimleri yaşamanın insanı şerefli kılacağına değinmiştir.⁶⁶³ Hulûsî Efendi'nin ifade ettiği gibi; özgürlük, Allah'a esir olmaktır. Müslüman Kur'an ahlakını hâli ve kâli ile yaşmalıdır. Allah'ın yarattığı varlıklar arasından en değerlisi olan insana düşen vazife, O'nun Esmâ-i Hüsnâ'sını hayatta yaşanılır kılmaktır.

15. *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*'de Kullanılan Müteşabih Ayetler

Muhkem ayet, manası kolaylıkla anlaşılan, anlaşılması için başka bir delile ihtiyaç duymayan ayettir. Manasında kapalılık olan, anlaşılması için harici bir delile veya yoruma ihtiyacı olan ayete ise müteşabih denilmektedir.⁶⁶⁴ Müteşabih, tefsir ilminde, “manası bilinemeyen veya kapalılık bulunan yahut birden çok manaya ihtimali olup, bunlar arasında tercihte zorluk olan ayet, kelime veya harf” şeklinde ifade edilmektedir.⁶⁶⁵

Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلَةٍ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ

“Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak

⁶⁶² Resul Kesenceli, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî'de Esma'ül-Hüsna, Melik, Kuddüs ve Selâm İsimleri, Somuncu Baba Dergisi*, Sayı 94, s. 54.

⁶⁶³ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 6.

⁶⁶⁴ Celalüddin Abdurahman es- Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, el-Mektebetü's-ş-şamile el-İsdaru's-Sani, c. I, s. 231.

⁶⁶⁵ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İfav yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2011, s. 217-218.

ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Halbuki Onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak aklıselim sahipleri düşünüp anlar.”⁶⁶⁶

Âli İmran Sûresi’nin 7. ayetinde beyan edildiği gibi ayetlerin büyük bir kısmı muhkemdir ve onlar Kur’an-ı Kerim’in esasıdır. Ancak ayetlerin cüzi’i bir kısmı da müteşabihdir ve izaha ihtiyacı vardır. Kaynaklarda müteşabih ayetlerin birkaç çeşidinden bahsedilmektedir.⁶⁶⁷ Ancak müteşabih deyince ilk aklımıza gelen, “manası müteşabih olanlar” diye adlandırılan ve genel olarak Allah’ın sıfatlarıyla ilgili olan ayetlerdir. Örneğin Allah’ın nefsi, eli veya iki eli, gözü, yüzü, arşa istiva etmesi gibi hususlardan söz eden ayetler bu kabildendir.

Osman Hulûsî Efendi, tasavvufi bir eser olan Dîvân’ında birçok ayete iktibasta bulunduğu gibi, müteşabih olan “yedullah” lafzına da iktibasta bulunmuştur.⁶⁶⁸ Yedullah lafzı Kur’an-ı Kerim’de birden fazla ayette yer almaktadır.⁶⁶⁹

Bu ayetlerden birinde Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَمَسْئُوتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا

“Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah’a biat etmektedirler. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahdine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.”⁶⁷⁰

Mü’minlerin Hudeybiye Barış Antlaşmasının evvelinde Hz. Peygamber’le yaptıkları biatlaşmayı anlatan bu ayetin tefsirinde Zemahşeri; يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ ifadesini, yapılan sözleşmenin gücünü tekit etmek üzere kullanılan bir tahyîlî anlatım olarak değerlendirmektedir. “Buradaki ‘yedullah’tan maksat, onlarla sözleşmek için

⁶⁶⁶ Ali İmran 3/7.

⁶⁶⁷ Ebû Abdullah Bedruddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Bürhân fî Ulûmi’l-Kur’an*, Tahkik: Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, Daru İhyai Kütübi’l-Arabiyye, 1376/1957, c. II, s. 201-203.

⁶⁶⁸ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 99.

⁶⁶⁹ Ali İmran 3/26, 73; Maide 5/64; Müminun 23/88; Yasin 36/71, 83; Sad 38/75; Fetih 48/10; Hadid 57/29; Mülk 67/1.

⁶⁷⁰ Fetih 48/10.

mü'minlerin ellerinin üzerine elini koyan Hz. Peygamber'in elidir. Yüce Allah, organlara ve cisimlerin özelliklerine sahip olmaktan münezzehtir olduğuna göre bu ayet, 'Peygamberle ahitleşmek, Allah'la ahitleşmek gibidir; aralarında hiçbir fark yoktur' anlamına gelmektedir. Bu tıpkı 'Peygambere itaat eden Allah'a itaat etmiş demektir'⁶⁷¹ ayetine benzemektedir.⁶⁷²

Zeki Duman, "yedullah" lafzının geçtiği ayetlerin bütün halinde okunup anlaşılmasına çalışıldığı takdirde müteşabih olmayacağını ve hatta te'vil doğrultusunda verilen mananın, maksadını aşan bir mâna olduğunu söylemektedir. Ona göre müteşabih olan yalnızca "yedullah" lafzıdır ve o da ayete herhangi bir kapalılık getirmemektedir. Aksine âyetteki maksadın, yani biatlaşmanın gerçekte Allah'la yapıldığını ve verilen sözün Allah'a verildiğinin daha açık ve net olarak anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Eğer *يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ* cümlesi olmasaydı, Allah'ın bu sözleşmeye bizzat iştirak ettiğini ve müminlerin de gerçekte Allah'a biat ettiklerini bu derece açık ve net olarak kavramak mümkün olmazdı. O hâlde, âyeti "Allah'ın kudreti veya nimetidir" anlamında tevil etmek, maksadı aşan bir manaya çevirmek olacağı için, hatadır.⁶⁷³ Nitekim İmam-ı Azam Ebu Hanife de, "yed" kelimesinin Allah'ın sıfatı olarak söylenmesini caiz görmemiştir.⁶⁷⁴

Hulûsî Efendi Hudeybiye Antlaşması öncesi peygamberimizle mü'minlerin yapmış olduğu biata işaret ederek peygamberimizin elini tutanların dosdoğru yol üzerine olduklarını ifade etmiş ve müteşabih olan yedullah kavramından Dîvânında şöyle bahsetmiştir:

*"Elin tutanlar oldular yedullah sırrına mazhar
Anın tuttuğu yol gibi sırat-el müstakim olmaz."*⁶⁷⁵

⁶⁷¹ Nisa 4/80.

⁶⁷² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I-VII, Tashîh: Muhammed Abdüsselâm Şâhîn, Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1416/1995, c. IV, s. 326.

⁶⁷³ Zeki Duman, *Müteşabihatın Te'vili, Bilimname Düşünce Platformu*, 2005, c. 3, sy. 9, s. 48.

⁶⁷⁴ Ebu Hanife, *Fıkhu'l-Ekber*, Ta'lik: Muhammed Zahid b. El-Hasan el-Kevserî, Neşreden: Mustafa Öz, İfav Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2010, s. 76.

⁶⁷⁵ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 99.

16. Kur'an'daki Yeminler

Arapça bir kelime olan “yemîn” lügatte, bir işi yapmak veya yapmamak hususundaki niyet ve kararlılığın bir akitle sağlamlaştırılması anlamındadır. Bir iddiayı ispatlamak veya bir işin sonucundan emin olmak için başvurulmuş bir yoldur. İstilah olarak ise “yemîn” bir eylemin yapılacağına veya yapılmayacağına ya da bir şeyin şöyle olduğunun yahut olmadığının, yüce ve muazzam bir ismin zikri ile te’kîd edilerek güçlendirilmesine denir. Arapçada “yemîn”, “kasem” ve “hîlf” aynı anlamda kullanılan kelimelerdir.⁶⁷⁶

İslâm esaslarına göre, üzerine yemin edilen bir işin mutlaka yapılacağı, ya “Allah” lafzının anılması, ya Allah’ın isim veya sıfatlarından herhangi birinin zikri yahut da Kur’ân-ı Kerîm’de üzerine yemin edilen şeylerden birinin zikredilmesiyle ifade edilmelidir.⁶⁷⁷ Çünkü kendisiyle yemin edilen şey, yüceliği ve kutsallığı kabul edilmiş bir şey olmalıdır. Bu hususların dışında kalan nesnelere yemin edilemez.

Kur’an-ı Kerim’i incelediğimizde ‘yemin’ lafzının birçok ayet-i kerimede yer aldığını görürüz. Sekiz ayette Allah Teâla kendi zatına⁶⁷⁸, bununla birlikte Kur’an’a⁶⁷⁹, peygamberlere⁶⁸⁰, meleklerle⁶⁸¹, kıyamet gününe ve kâinata dair birtakım vakıa ve mahlûkata yemin etmiştir.⁶⁸² Ayrıca Kur’an-ı Kerim’de on yedi surenin başında kasem bulunmaktadır.⁶⁸³ Gerek müfessirler gerekse bu konuya dâir müstakil eser yazan âlimler, bu yeminlerin kullanılmış olmasının anlam ve amaçları hakkında önemli tespit ve îzâhlar yapmışlardır. Tefsir usûlünde bu konuyu müstakil olarak ele alan bahislere “Aksâmu’l-Kur’ân” adı verilmiştir.⁶⁸⁴

⁶⁷⁶ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, “Kasem”, Kahire, 1956.

⁶⁷⁷ Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, Risale Yayınları, c. IV, s. 213.

⁶⁷⁸ Nisa 4/65; Yunus 10/53; Hicr 15/92; Meryem 19/68; Sebe 34/3; Zariyat 51/23; Tegabün 64/7; Mearic 70/40.

⁶⁷⁹ Yasin 36/2-4; Vakıa 56/75-77; Zuhruf 43/1-3.

⁶⁸⁰ Yasin 36/2-4.

⁶⁸¹ Mürselat 77/1-7.

⁶⁸² Celal Kırca, “Aksamü’l-Kur’an”, *DİA*, Ankara 1989, c. II, s. 290.

⁶⁸³ Sâffât 37/1, Kâf 50/1, Zâriyât 51/1, Tûr 52/1, Necm 53/1, Nûn 68/1, Mürselât 77/1, Kıyâmet 75/1, Naziât 79/1, Burûc 85/1, Tânk 86/1, Fecr 89/1, Beled 90/1, Şems 91/1, Leyl 92/1, Duhâ 93/1, Tîn 95/1, Âdiyât 100/1, Asr 103/1.

⁶⁸⁴ Muhammed Coşkun, *Aksamu’l-Kur’an 89/Fecr 1-14. Âyetleri Örneğinde Yemin İfadelerinin Anlaşılması ve Tercüme Edilmesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Nisan 2014, c. 46, s. 37.

Allah Teâla'nın kâinat ve tabiatıta var olan önemli varlıklar ve durumlar üzerine de kasemleri vardır. Duha ve Leyl Surelerine baktığımızda bu durumu daha iyi anlarız:

وَالضُّحَى (۱) وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى (۲)

“Kuşluk vaktine ve sükûna erdiğinde geceye yemin ederim ki.”⁶⁸⁵

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى

“(Karanlığı ile etrafı) bürüyüp örttüğü zaman geceye yemin ederim ki.”⁶⁸⁶

Elmalılı Hamdi Yazır, yukarıdaki kasem ifadelerindeki muksem bih ve muksem aleyh ile ilgili şunları söyler: “‘Ve’d-duha’ hayatın ve bilgi nurunun görkemli bir biçimde parlamaya başladığı genç ve dinç bir neşe zamanını, ruh tecellilerini ifade ettiği gibi; ‘Leyl’ ona karşılık mutlak bir karanlığı, beden gamlarını, sıkıntıları göstermekle beraber; ‘iza secâ’ kaydı, o karanlığın durgunluk zamanındaki huzur ve istirahatle yorgunluğun, kederin sona erişini ve gelecek uhrevî bir neşenin ferahlama zamanını ifade etmiş olur.”⁶⁸⁷ ‘Ve’l-leyl’ karanlığa, kedere, dolayısıyla hayattaki elemlere, kederlere veya ölümle fanilik sıkıntısının kaplanması haline, vahyin kesintiye uğramasıyla bilgi nurunun kaybolması ve ruhun sıkılması durumlarına işaret olmaktadır. Öyleyse burada maksat, o karanlığın, gecenin ve kederin kendisi değil, özellikle öyle bir durumda oluşan huzur ve sükûnu hatırlatmaktır. Yani gecenin duyulmaması durumunda olduğu gibi, vahyin kesilmesinde de bir dinleniş bulunduğunu veya gecenin geçmesi, sabahın başlaması anında olduğu gibi vahyin kesinti zamanının bitip yeniden başlamasıyla kederin neşeye dönüştüğü zamanı duyurmaktır.”⁶⁸⁸

Seyyid Kutub konu ile ilgili şunları söyler: “Vahiy kesildiği zaman adeta Hz. Peygamber’in manevî dünyasında katlanması zor bir boşluk, burukluk ve yabancılık oluşmuştu. Oysa kendisine yapılan bütün eziyet ve baskılara karşı dayanacak tek gücü Rabbi’ydi. وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى وَالضُّحَى ile tabir edilen zaman dilimi ise gecenin en saf, en berrak ve en temiz anlarıdır. Allah bu parlak ve ilham veren iki âna kasem edip, kevnî manzaralarla ruhun hissiyatlarını birbirine bağlıyor. Adeta sûrenin başından

⁶⁸⁵ Duha 93/1-2.

⁶⁸⁶ Leyl 92/1.

⁶⁸⁷ Yazır, c. VIII, s. 499.

⁶⁸⁸ Yazır, Hak Dîni, c. VIII, s. 499.

itibaren Hz. Peygamber’e, yalnız bırakılmadığı ve çepeçevre ünsiyetle kuşatıldığı vahyediliyor.”⁶⁸⁹

Mevdûdî, bu surelerde gündüzün aydınlığına ve gecenin sükûnetine kasem edilmesinin nedenini şöyle açıklar: “Nasıl ki gece ile gündüzün olması tabiat kanunudur, vahiylerin bazen çok bazen de az gelmesi veya kesilmesi normaldir ve yanlış anlaşılmamalıdır. Gündüz, Allah kullarından memnun olduğu için aydınlık, gece de onlardan memnun olmadığı için karanlık ve sessiz değildir. Bu iki durum hikmet ve maslahat neticesidir. Ayrıca gündüzün ışığı sürekli olsa nasıl ki insan için yorucu ve bıktırıcı olur; aynı şekilde bir insanın vahyin sürekli gelmesine de dayanması mümkün değildir. Dolayısıyla günün aydınlığından sonra istirahat için gecenin gelmesi gibi, sinirlerin yatışması ve dinlenmesi için vahye ara verilmesi de gereklidir.”⁶⁹⁰

Osman Hulûsî Efendi, beyitlerinde Duha Sûresi’ndeki kaseme iktibasta bulunmuş ve şöyle demiştir:

“Âfitâb vechin hakikat nûr-ı zât-ı kibriyâ
Kıblegâh-ı âlem ebrûndur mutâf-ı enbiyâ
Çeşmine Hak okudu ‘ve’n-necmi mâ-zâğa’l-basar’
Kaşlarındır ‘kâbe kavseyn’ cemâlin ‘ve’d-duhâ’”.⁶⁹¹

Hulûsî Efendi, bir başka beytinde de “Ve’d-duhâ” ve “Ve’l-leyl” kasemlerine birlikte yer vermiştir:

“‘Ve’d-duhâ’ hüsnüne denildi ey şâh
Ahsente ahsente hoş bâreke’llâh
‘Ve’l-leyl’ zülfüne okundu ey mâh
Ahsente ahsente hoş bâreke’llâh.”⁶⁹²

Zikrettiğimiz beyitlerin dışında Hulûsî Efendi’nin Kur’andaki kasemlere yer verdiğini eserini incelediğimizde görüyoruz.⁶⁹³

⁶⁸⁹ Seyyid Kutub, fî Zılâli’l-Kur’ân, c. VI, s. 3925-3926.

⁶⁹⁰ Mevdûdî, Tefhîmu’l-Kur’ân, c. VII, s. 368-369.

⁶⁹¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s.277.

⁶⁹² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s.107.

⁶⁹³ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s.122, 173, 199, 201, 277.

Allah Teâla'nın kâinatta ve tabiatte mevcut bulunan mühim varlıklar ve olaylar üzerine ettiği yeminlerden biri de Şems Sûresi'ndedir:

وَالشَّمْسُ وَضُحَاهَا

*“Güneşe ve kuşluk vaktindeki aydınlığına yemin ederim ki.”*⁶⁹⁴

Şems Sûresi'nde, insanların üzerinde nefes aldığı yeryüzünün güneş sistemi içinde gözlenebilen konumuna ve işleyişine dikkat çekilerek tabiatın yaratıcısı ve yöneticisi olan Allah'ın muvahhid oluşuna, Hz. Salih'in gönderildiği Semud kavminin akıbetine temas edilir ve İslam akaidinin nübüvvet esasına, ebedi kurtuluşun yahut hüsrânın hatırlatılmasıyla insanlar ebedi âlemi teşkil eden ahirete inanmaya davet edilir. Arka arkaya on bir defa yemin tekrarlanmıştır. Bu yeminlerin konuları şöylece sıralanabilir: Güneş, onun kuşluk vaktindeki parıltısı, güneşin batışından sonra görünen ay, onun alaca karanlığını ortadan kaldıran gündüz vakti, bunu da karanlığıyla örten gece, gökyüzü ve onun sistemini kuran (yahut sisteminin kuruluşu), yer ve onu yayıp döşeyen (yahut yayılıp döşenmesi), ayrıca insan ve onu en güzel biçimde şekillendiren (yahut onun en güzel biçimde şekillendirilmesi). Ayetlerde üzerine yemin edilen şeylerin dokuzu insanın dışındaki varlıklar iken son ikisi bizzat onun kendisidir. Böylece yeminlerle pekiştirilip dikkat çekilen varlığın insan olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim yeminlerin ardından insanın yaratılışına hem iyi hem kötü yetenek ve imkanların yerleştirildiği ifade edilmekte, onun iradesiyle iyi yeteneklerini kullanması halinde kurtuluşa ve cennete kavuşacağı, aksi takdirde hüsrana uğrayacağı belirtilmektedir.⁶⁹⁵

Hulûsî Efendi bir beytinde Allah'ın güneşe kasemini şu sözlerle ifade eder:

*“‘Ve’ş-şemsi’ cemâlinin ermiş dem-i vaslına
Hulûsî dil ü cânın derdiyle devâlanmış.”*⁶⁹⁶

Yine birkaç beyitte Hulûsî Efendi, Allah'ın güneşe ve geceye olan yeminini birlikte zikretmiştir.

*“Zülfe ‘ve’l- leyl’ dedin veçhine ‘ve’ş-şems’ okudun
Bu ne teşbîh-i hatâ âyet-i Kur’ân’a gönül.”*⁶⁹⁷

⁶⁹⁴ Şems 91/1.

⁶⁹⁵ M.Kamil Yaşaroğlu, “Şems Suresi”, *DİA*, İstanbul 2010, c. XXXVIII, s. 510.

⁶⁹⁶ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s.122.

⁶⁹⁷ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s. 173.

“‘Ve’l-leyl’ zülf-i zer-târın
 ‘Ve’ş-şems’ mihr-i dîdârın
 Olmazsa dilde ezkârın
 Gülüm n’idem n’idem n’idem.”⁶⁹⁸

17. Yüz Dört Kitabın sırrından maksadı

Hulûsî Efendi *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*’de yüzdört kitaptan bahsetmiş ve şöyle demiştir:

“Yüz dört kitâbın sırrını yârın yüzünden okuyup
 Ol mushaf-ı hüsn ile dolmuş mağz-ı Kur’ân olmuşum”⁶⁹⁹

Hulûsî Efendi beyitleriyle ifade ettiği gibi, yüz dört kitabın sırrını yârinin yüzünden okuduğunu ve yârine baktığında Kur’an’ın ahlakını gördüğünü ifade etmiştir.

Ebu Zerr (ra) Rasululullah (sav) Efendimiz’e: “*Ey Allah’ın Rasülü, Allah Teâla ne kadar kitap indirdi? diye sorunca, Efendimiz (sav) şöyle buyurmuştur: Allah yüz sahife ve dört kitap indirdi. Allah Teâla Âdem’e on sahife, Şit’e elli sahife, İdris’e otuz sahife, İbrahim’e on sahife indirdi. Kitap olarak da Tevrat, İncil, Zebur ve Kur’an’ı indirdi.*”⁷⁰⁰

“Cenâb-ı Hak, yüz dört kitap indirmiş olup bunların dördü kutsal kitap (Zebur, Tevrat, İncil, Kur’ân), yüzü ise sahifelerden ibarettir. Bu kitaplarda Allah’ın emir ve yasakları mevcut olup, hepsi Hak kelâmıdır. Her ne kadar sahifeler şeklinde indirilen kitaplar günümüze kadar ulaşmamış ve Kur’ân dışındaki üç büyük kitap muharref yani tahrif edilerek değiştirilmiş olsa da Kur’ân, bunlara da iman etmek gerektiğini söylemektedir.”⁷⁰¹

Tüm İlâhî kitaplar Allah’ın sözlerinden oluşur. Kitaplar arasında içerdiği ileti anlamında farklılık söz konusu değildir. Bütün İlâhi kitaplar hakikatı ve özellikle de Allah’ı zatında

⁶⁹⁸ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 199.

⁶⁹⁹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 199.

⁷⁰⁰ Razi, *Tefsir-i Kebir*, c. XXXI, s. 149

⁷⁰¹ “*Ey iman edenler! Allah’a peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman (da sebat) edin. Kim Allah’ı meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse, tam manasıyla sapmıştır.*” (Nisâ 4/136)

ve sıfatlarında birlemek manasına gelen tevhid inancını tebliğ ederler. Son ilahi kurallar bütünü olan Kur’ân-ı Kerim’de konu ile ilgili şöyle buyrulur:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ

“Senden önce hiçbir resûl göndermedik ki ona: «Benden başka İlâh yoktur; şu halde bana kulluk edin» diye vahyetmiş olmayalım.”⁷⁰²

Hulûsi Efendi, “Yüz dört kitâbın sırrını yârın yüzünden okuyup” derken tüm ilahi kitapların müşterek konusu olan tevhid inancını ima eder. O, bu hakikate müşahede yani uluhiyyeti seyr ve temaşa mahalli olan sır vasıtası ile ulaştığını belirtir.⁷⁰³ “Nitekim kalp marifet mahalli ise, ruh da müşahedenin mahalli sayılır. Bu anlamda sır, ruhun ruhudur.”⁷⁰⁴ Naklettiğimiz beyitte Hulûsi Efendi, Allah’ın gönderdiği yüz suhufun ve dört kutsal kitabın izah etmeye çalıştığı gerçeklere, yalnızca kalp veya ruh ile değil, seyr ve temaşa yoluyla da ulaşmıştır.

Beyitin ikinci mısrasına baktığımızda “Ol mushaf-ı hüsn ile dolmuş mağz-ı Kur’ân olmuşum” diyen Hulûsi Efendi’nin yüz dört kitapla birlikte özellikle aralarından ayrıca Kur’ân-ı Kerim’e yer verdiğini görüyoruz. O’nun Kur’ân-ı Kerim’e işaret etmesi, Kur’an’ı hayatının merkezine koyduğuna işarettir. Kur’ân-ı Kerim’de Allah, mukaddes kitapların hak olduğunu belirtmiştir. Nitekim ‘kitaplara iman’ imanının şarhlarından sayılmıştır. Ancak Kur’an müstesna indirilen kutsal kitaplar indikleri haliyle kalmamış, zaman içerisinde tahrifata uğramışlardır.⁷⁰⁵ Dolayısıyla iman edilmesi gereken kitaplar, Allah’ın yeryüzüne indirdiği haliyle kalanlardır. Yani bizatihi Allah’ın sözlerini barındırandır. Günümüzde, tahrif olan Tevrat, Zebur ve İncil doğruluğunu yitirmiştir. Tahrif olmamış ve kıyamete değin tahrif olmayacak tek ilahi kitap, Kur’an-ı Kerim’dir. Hulûsi Efendi de bu sebepten ötürü ilk beyitte yüz dört kitaba inandığını ortaya koymuş, ikinci beyitte ise madden ve manen Kur’ân ile hemhal olduğunu ifade etmiştir. Kendisi de bir sufî olan Hulusi Efendi gibi diğer Sufiler de kaleme aldıkları şiirlerde Kur’an-ı Kerim’i bilhassa tevhid inancını anlatmaktadırlar. Türk Tasavvuf anlayışının önderi ve

⁷⁰² Enbiyâ 21/25.

⁷⁰³ Süleyman Uludağ, *Kuşeyrî Risâlesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991, s. 223.

⁷⁰⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabaalcı yayınları, İstanbul 2002, s. 313.

⁷⁰⁵ Bakara 2/75-79.

Yesevilik tarikatının kurucusu Ahmet Yesevî, Divan-ı Hikmet’inde şunları kaleme almıştır:

“Benim Hikmet’lerim âlemde destân

Ruhum gelse, kılar sohbeti bostân

Benim Hikmet’lerim fermân-ı Sübhân

Okuyup anlasan, ma’nâ-yı Kur’ân

Benim Hikmetlerim âlemde sultân

Kılar lahzâda çölü gülistân”⁷⁰⁶

Ahmet Yesevî’nin hikmetli sözlerinde Kur’an-ı Kerim’in izlerine rastlamak mümkündür. Allah’ta fenâ bulmuş, yok olmuş kişilerin söyledikleri, nefsani duygu ve düşüncelerden uzaktır. Böyle kişilerin kelimeleri yalnızca Allah’ı anlatır. Tavsif ettiğimiz sıfatlara haiz olanlardan biri olan Ahmet Yesevî de söylediği sözleri nefsi arzusu olarak söylememiştir.

Ahmet Yesevî’nin yazdığı mısralarda kullandığı “*mağz-ı Kur’ân*” terkihi Mesnevî’de de kullanılmıştır. Bu sözün gerçek mânâsını Edebiyat tarihçilerinden, ülkemizde nadide eserler bırakmış olan Ali Nihat Tarlan ifade etmiştir:

“Mesnevî’ye ‘Mağz-ı Kur’ân’, yani ‘Kur’ân’ın içi ve özü’ derler. Eğer böyle bir teşbihe cevâz verilirse, Kur’ân bir gül bahçesi, Mesnevî ise gülyağıdır. Gülyağında gülün şekli, zerâfeti harikulâde tenâsüp ve âhengi yoktur. Fakat onun rûhu vardır. Birincisi Allah, ikincisi kul işidir. Gül şekil ile rûhtur. Gülyağı yalnız rûhtur. Birkaç damla gülyağında bir gülistan mucizesini görebilecek gözler, onun üzerine eğilirler.”⁷⁰⁷

Mutasavvıflar kaleme aldıkları eserlerinde Kur’an kıssalarına yer vermişler, beyitlerinde ayet ve hadislerden lafzi ve manevi iktibaslar kullanmışlardır. Beyitlerde sıkça kullanılan “*Mağz-ı Kur’ân*” ifadesinden maksadın, Kur’an-ı Kerim’i kendilerine rehber edinmiş olanların hayatlarını idame ettirmeye çalışan mutasavvıfların kelimeleri manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı Gaybî, Oğlan Şeyh İbrahim

⁷⁰⁶ Kemal Eraslan, *Dîvân-ı Hikmet’ten Seçmeler*, KTBİ, Ankara 1983, s. 271.

⁷⁰⁷ Halim Gül, *Mesnevî’de Kur’ânî Referanslar ve Kur’ân Ayetlerine Getirilen İşârî Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tasavvuf Tarihi Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 57.

Efendi ve Niyâzî-i Mısırî gibi pek çok mutasavvıf şair, Hulûsi Efendi gibi bu terkihi kullanmıştır:

*“Her nereye baksa gözüñ bil sırr-ı Sübhân andadur
Her ne işitse kulagun magz-ı Kur’ân andadur.”*⁷⁰⁸ Niyâzî-i Mısırî

*“Gaybî senün sözlerün Hak nûrudur bilene
Her demde her kelâmun ma’nâ-yı Kur’ân dediler.”*⁷⁰⁹ Gaybî

*“Tasavvuf ism-i a’zâmla tasarrufdur bugün kevne
Tasavvuf câmi’-i ahkâm-ı Kur’ân olmağa derler.”*⁷¹⁰ İbrahim

Allah (cc), kullarının sırat-ı müstekime vasıl olmaları için yüz tanesi suhuf (sayfa), dördü müstakil kitap olmak üzere, yüz dört kitap göndermiştir. Bu dört kitaptan İncil Hz. İsa’ya, Tevrat Hz. Musa’ya, Zebur Hz. Davut’a ve Kur’an-ı Kerim Hz. Muhammed (sav)’e insanlığa tebliğ etmeleri için gönderilmiştir. Şair beytinde bunu hatırlatmakta, edebî sanat olarak telmih yapmaktadır. Bütün bu kitapların gayesi doğru yola erdirmektir. Bozulmamış hâllerinin hepsi Allah kelâmıdır. Bütün bu kitaplar tevhide işaret etmektedir. Şair bu kitapları Yâr’ın yüzünden, varlığın özünden temaşa edip okumaktadır. Bu, bir anlamda kâinat kitabını ibretle seyredip tefekkür ederek Hakk’ın kitaplarındaki hakikatlere varmaktır. Şair ikinci beyitte Kur’an’ı, özellikle ve ismen zikretmektedir. Çünkü o, Kur’an’la ruhunu beslemiştir. Bugün geçerli olan tahrif olmayan tek kitap da Kur’an’dır. Şair Kur’an’la hemhâl olmuştur.⁷¹¹

Kur’an-ı Kerim bir çok mutasavvıf şairin temel kaynağı olduğu gibi, 20. yy Divan şairlerinden Hulûsi Efendi’nin de ana kaynağı olmuştur. Hulûsi Efendi, *“Yüz dört kitâbın sırrını yârın yüzünden okuyup/Ol mushaf-ı hüsn ile dolmuş mağz-ı Kur’ân olmuşum”*⁷¹² derken Kur’an-ı Kerim ile meşgul olduğunu ve onun güzellikleri ile dolup taşıdığını ifade eder.

⁷⁰⁸ Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 48.

⁷⁰⁹ Bilal Kemikli, *Sun’ullâh-ı Gaybî Dîvânı İnceleme-Metin*, MEB Yayınları, İstanbul 2000, s. 274.

⁷¹⁰ H. Rahmi Yananlı, *Hazret-İ Dil-i Dâna Oğlan Şeyh İbrahim Efendi Külliyyatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 292.

⁷¹¹ M. Nihat Malkoç, *Katreden Ummâna, Somuncu Baba Dergisi*, Sayı 144, Ekim 2012, s. 14.

⁷¹² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s. 199.

18. Seher vaktinin önemi

Dîvân şiirinde hem zaman hem de tabiat unsuru olarak çok geniş bir şekilde ele alınmış hususlardan biri de seherdir. Seher, Arapça isimdir, çoğulu eshâdır.⁷¹³ Seher sözlüklerde, tan yeri ağarmadan biraz önceki vakit⁷¹⁴ ; sabah açılmaya başladığı vakit⁷¹⁵; sabahın güneş doğmadan önceki zamanı, tan ağartısı⁷¹⁶ ; tan yeri açılmazdan evvelce olan vakit⁷¹⁷ şeklinde tanımlanmıştır.

Kur'an-ı Kerîm'de de seher vaktinin önemini vurgulayan ifâdeler vardır. Âyet-i kerîmelerde seher vakitlerinde yapılan duâların ve istiğfârların ayrıcalığından bahsedilmektedir. Şöyle ki:

كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ (١٧) وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ (١٨)

“Geceleri pek az uyurlardı. Seher vakitlerinde de istiğfar ederlerdi.”⁷¹⁸

إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا إِلَّا آلَ لُوطٍ نَّجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ

“Biz de üstlerine taş (yağdıran bir fırtına) gönderdik. Ancak Lût ailesi müstesna, katımızdan bir nimet olarak onları seher vaktinde kurtardık. Biz şükreden işte böyle mükâfatlandırırız.”⁷¹⁹

فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا

“Bunun üzerine Zekerîyya, mâbetten kavminin karşısına çıkarak onlara: «Sabah akşam tesbihte bulunun» diye işaret verdi.”⁷²⁰

Bilinmektedir ki seher vakti, diğer tüm vakitlerden farklı ve değerlidir. Bu vakti üstün kılan sebeplerin en önemlisi ve ilki, Kur'ân-ı Kerîm'in seher vaktinin bulunduğu zaman dilimini Rasulullah'ın ibadet ve taatle değerlendirdiğini bildirmesidir:

⁷¹³ Devellioğlu, s. 278.

⁷¹⁴ Devellioğlu, s. 1115.

⁷¹⁵ Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 711.

⁷¹⁶ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 7. baskı, Ankara 1983, c. II, s. 1030.

⁷¹⁷ *Lugat-ı Nâcî*, Muallim Nâcî, Çarı Yayınları, İstanbul 1987, s. 469.

⁷¹⁸ Zariyat 51/17-18.

⁷¹⁹ Kamer 54/34-35.

⁷²⁰ Meryem 19/11.

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثَيِ اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصِيَهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَىٰ وَآخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَآخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاقْرَءُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمُ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا لِلَّهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“(Resûlüm!) Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, (bazen) yarısını, (bazen de) üçte birini yatmadan (ibadetle) geçirdiğini ve beraberinde bulunanlardan bir topluluğun da (böyle yaptığını) Rabbin elbette biliyor. Gece ve gündüzü (içinde olup bitenleri iyiden iyiye) ölçüp biçen ancak Allah'tır. O sizin, bunu sayamayacağınızı bildiği için, sizi bağışladı. Artık, Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah bilmektedir ki, içinde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah'ın lütfundan (rızk) aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler, diğer bir kısmınız da Allah yolunda çarpışacaklardır. O halde Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a gönül hoşluğuyla ödünç verin. Kendiniz için önden (dünyada iken) ne iyilik hazırlarsanız Allah katında onu bulursunuz; hem de daha üstün ve mükâfatça daha büyük olmak üzere. Allah'tan mağfiret dileyin, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.”⁷²¹

Âyetlerden de anlaşıldığı üzere, Lût (as)’a inananlar, seher vakti azâptan kurtarılmıştır. Duâsı kabûl olan Zekerîyya (as)’ın ise sabah akşam Allah’a duâ etmesi emredilmektedir. Bütün bunlar seher vaktini mümtaz kılmaktadır. Bu vakitte kâinat adeta yeniden canlanmakta ve uyanmaktadır. Bu vakit kâinâtın yeniden dirilişini anlatmaktadır. Seher vakti uyanık olan kimse bu dirilişe şahitlik etmekte ve onun rûhunda büyük bir değişim ve gelişim meydana gelmektedir. Bu açıdan seher vaktinin bereketi ve faziletine dâir birçok eser yazılmış, o vakitte tüm mânâları ile uyanık olmaya dâvet eden şiirler kaleme alınmıştır. Onlardan bir kısmı da Hulûsî Efendi’ye âittir:

“Cûşa gelir dağ ile taş feryâd eder vakt-i seher
Her nesneyi kaplar telâş feryâd eder vakt-i seher
Ol demde gül handân olur bülbül görüp nâlân olur
Her ehl-i dil şâdân olur feryâd eder vakt-i seher
Ol demde diller zâr eder dil-ber arz-ı dîdâr eder
Her cân özün izhâr eder feryâd eder vakt-i seher

⁷²¹ Müzzemmil 73/20.

*Ol demde eşcâr u nebât tâze bulurlar hep hayât
 Ol demde cümle mümkinât feryâd eder vakt-i seher
 Çağlar akar âb-ı revân yüz yere kor eyler fîgân
 Ol demde zerrât-ı cihân feryâd eder vakt-i seher
 Ol demde ins ile melek raksa gelir çarh-ı felek
 Hû Hû deyü suda semek feryâd eder vakt-i seher
 Ol demde Zât-ı Kibriyâ âşıklara eyler salâ
 Olan bu sırra âşinâ feryâd eder vakt-i seher
 Hulûsî âşıksan eğer dur yatma gel vakt-i seher
 Bak gör ki âlem ser-te-ser feryâd eder vakt-i seher.”⁷²²*

Yalnızca Hulûsî Efendi’nin değil birçok yazar ve şairin dünyasında da seher vakti oldukça önemlidir. Özellikle divân edebiyatı şairleri seher vaktini eserlerine konu edinmişlerdir. Hulûsî Efendi Dîvân eserinde ‘Seher’ ifadesini 85 kez kullanmıştır.⁷²³ “Kelime; vakti seher, seher vakti, tâ-be-seher, her seher, seher-gâh, vakt-i sehergâh gibi ifadeler içerisinde bir zaman unsuru olarak ele alınmaktadır. Dâmân-ı seher, hâb-ı seher, mihrâb-ı seher, gül-i nâ-yâb-ı seher, erbâb-ı seher, elhân-ı seher gibi ifadeler ise, kelimenin tamlama içerisinde kullanıldığı şekillerdir. Seher ayrıca gül, bülbul, zülf, hâb, gece, bâd-ı sabâ gibi kelimelerle de çeşitli tasavvurlar içinde ele alınmıştır.”⁷²⁴

Allah Teâlâ’nın Seher vaktine verdiği değeri izah eden âyet-i kerimelerin yanısıra, seher vaktinin önemine işaret eden hadîs-i kudî’ler de bulunmaktadır:

“Allah Teâlâ her gece yarısından sonra şöyle seslenir: Her kim dua ederse duasına icabet ederim ve benden bir şey isterse istediğini yerine getiririm. Her kim mağfîret dilerse onu affederim.”⁷²⁵

“Rasûlullah’a hangi dua daha çok kabul edilir? diye sordular. ‘Gecenin son saatlerinde ve farz namazlardan sonra yapılan dua’ buyurdu.”⁷²⁶

⁷²² Ateş, c. I, s. 52-53.

⁷²³ Bkz. Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevi*.

⁷²⁴ Abdulmecit İslamoğlu, *Dîvân-ı Hulûsî’de Seher Vakti*, *Somuncu Baba Dergisi*, Sayı 128, Haziran 2011, s. 60-64.

⁷²⁵ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, 25. Teheccüd, 14, hadis no: 1094, c. I, s. 384.

⁷²⁶ Tirmizî, *es-Sünen* (I-V), 45. Kitâbu'd-Da'avât, 78, hadis no: 3499, c. V, s. 526-527.

Seher vaktini diğer insanlara binaen daha çok önemseyen mutasavvıflar için de seher vakti oldukça büyük bir öneme haizdir. Mutasavvıflar, duaların kabul edildiği vakitlerden biri sayılan seher vaktini, kendieri için hazine olarak kabul etmişler ve bu vakitleri özellikle namaz kılmak, Ku'an-ı Kerim okumak, Allah'ı zikretmek, tefekkür ve tedebbür ile meşgul olmak, murâkabe ve nefis muhasebesi yapmak gibi ibadet ve taatle değerlendirmeye gayret etmişlerdir. “Seher vaktinde uyumayıp bu vakti ibadetle değerlendirenlere ‘seheri’ denmiş, hâl erbâbı için bu vakitler, mahv, gözyaşı, niyâz ve tazarru' ile geçmiştir.”⁷²⁷

19. Hz. Mûsâ'nın Allah ile Konuşması ve Peygamberimizin Miraç'ta Allah İle Görüşmesi

Bu kısımda Hz. Mûsâ'nın Allah ile vasıtasız konuşması ve Peygamberimizin Miraç gecesinde Allah ile vasıtasız bir şekilde görüşmesi konusunu ele alacağız.

Miraç, Hz. Peygamber (sav)'in semaya yükselişini ve Cenab-ı Hakk ile görüşmesini ifade eden bir hadisedir.⁷²⁸ Bu olay Hz. Peygamberi'in; Müslümanların hac farızasını yerine getirmek için gittikleri Kabe-i Muazzama'yı da içine alan Mescid-i Haram'dan, Mescid-i Aksa'ya gidişini ve Mescid-i Aksa'dan da yükseklerle çıkışı ifade eder.⁷²⁹ Miraç, Rasulullah (sav)'in göğe yükselip Allah'la görüşmesi olarak yorumlansa da tasavvufi olarak ruhun yükselişini ve manevi yolculuğu ifade eder.⁷³⁰

Miraç hadisesi ile ilgili pek çok ayette; Rasulullah (sav)'in miraçtayken karşılaştığı durumlar izah edilmiştir. Ayetlerde geçen bu olaylar hadis-i şeriflerde de nakledilmiştir.⁷³¹

Sûfîler genellikle Hz. Muhammed'in (sav) miraca yükselmesi ile ilgili rivayetleri Hz. Mûsâ ile ilişkilendirerek izah ederler. Aslında sadece sûfîler değil İslâm geleneği içerisindeki pek çok disiplin Hz. Peygamber ile Hz. Mûsâ arasında çeşitli düzeylerde bağlantılar kurarak birtakım meseleleri izah etmeye çalışmışlardır. Bazı çağdaş

⁷²⁷ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri&Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2004, s. 550-551.

⁷²⁸ Cebecioğlu, s. 438.

⁷²⁹ Salih Sabri Yavuz, “Miraç”, *DİA*, İstanbul 2005, c. XXX, s. 132.

⁷³⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 247.

⁷³¹ Salih Sabri Yavuz, *İsra ve Miraç*, Pınar Yayınları, 2011, s. 36.

araştırmacılara göre bunun en önemli nedenlerinden birisi, Hz. Mûsâ ile Hz. Peygamber'i üstünlük noktasında kıyaslama arzusudur.⁷³²

Hz. Peygamber'in sair peygamberlere mutlak üstünlüğünün bir nişanesi olan Miraç mucizesi sûfler tarafından bu yönüyle de okunmaya çalışılmıştır. Kuşeyrî (ö. 465) tefsirinde bu durumu şöyle anlatır: Allah Hz. Mûsâ'ya kelâmını aracısız olarak dinlettiğini 'Mûsâ belirlediğimiz vakitte gelince' buyurarak haber verirken Peygamberimizden 'kulunu bir gece götürdü' ifadesiyle söz etmiştir. Kendi gelen kimse ile Rabbinin götürdüğü kimse gibi değildir. Zira biri gelirken zorluk çekmekte, diğeri ise taşınarak götürülmektedir. Biri fark sıfatıyla gelmekte diğeri ise cem vasfıyla götürülmektedir. Biri mürid, diğeri ise müraddır.⁷³³

Hal ve makamları izah ederken mütemadiyen çeşitli örnekler sunan sûfler bunları bazen avam-havas vurgusu yaparak bazen de iki nebiyi karşılaştırmak sûretiyle meseleleri izah etmişlerdir. Bu bağlamda sahvin sekrden daha üstün olduğu görüşüne sahip olan Hücvirî daha doğru hallerin sahiv halinde gerçekleşeceğini ve sekr ehli olanların bu manayı elde edemeyeceklerini söylemiştir. Buna da Allah'ın dağa tecellisine dayanamayıp kendini kaybeden Hz. Mûsâ ile Mekke'den Kâbe Kavseyn'e kadar ayık ve uyanık bir şekilde seyreden Hz. Peygamber örnek verilmektedir⁷³⁴

Keşfu'l-Mahcûb yazarı Hücvirî telvin ve temkin üzerine konuşurken de telvini Hz. Mûsâ ile temkini ise Hz. Peygamber ile ilişkilendirerek açıklamıştır. Telvin hallerin ve maksatların değişmesi temkin ise bütün eşyanın gönülden silinerek maksudun değişmemesidir. Hak tecelli edince mütelevvin olan Hz. Mûsâ kendinden geçmiş fakat mütemekkin olan Hz. Peygamber, her an tecelliye mazhar olduğu halde Kâbe Kavseyn'de dahi hali değişmemiştir⁷³⁵

XX. yy Dîvân şairlerinden Osman Hulûsî Efendi, kaleme aldığı beyitlerinde konu ile ilgili olan Araf Sûresi 143. ayete iktibasta bulunmuştur:

"Kûşe-i vahdetimiz halvetimiz yâr iledir

Sarmışız sînemize vuslatımız yâr iledir

⁷³² İsrail Balcı, *İsrâ ve Miraç Gerçeği*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014, s. 289.

⁷³³ Kuşeyrî, s. 308-309.

⁷³⁴ Hücvirî, *Hakikat Bilgisi (el-Keşfu'l-Mahcûb)*, (Trc. S. Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s. 296-297.

⁷³⁵ Hücvirî, s. 523.

Sorma zâhidlere bilmez 'len terânî' sırrın

Tûr-ı Eymen'de nihân sohbetimiz yâr iledir

Okuduk Mushaf-ı hüsnündeki 'ev ednâ'yı

Ol sebebdan nazar-ı rü'yetimiz yâr iledir."⁷³⁶

Hulûsî Efendi bu beyitlerde önce Araf Sûresi 143. ayetteki Hz. Mûsâ (as)'nın Cenab-ı Hak ile konuşması ve niyazı sonrasında âdeti kendisini dünyadan uzaklaşmış ahiret ve cennet hayatına kavuştuğunu zannettiği zamanı anlatmış ve Hz. Mûsâ (as)'nın Allah (cc) ile Tur Dağındaki konuşmasını⁷³⁷ iktibas yoluyla vermiştir. Bu ayette belirtildiği üzere Mûsâ (as) Allah (cc)'ı görmek istemiş ancak görememiştir.

Araf Sûresi 143. ayette şöyle buyrulur:

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنْ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ

“Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca «Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!» dedi. (Rabbi): «Sen beni asla göremezsın. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksın!» buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim."⁷³⁸

Mutasavvıflar Araf Suresi 143. ayeti Hz. Musa'nın Allah Teâla'yı zâtı ile görmeyi arzulaması şeklinde yorumlarlar. “Görme eylemi gören ve görüleni gerektirmesi, bunun da sıfat tecellisinin vuku bulduğu ikilik mertebesine dayanması sebebiyle bu mertebede zât tecellisi mümkün değildir. Allah bu imkânsızlığı bildirmek için Mûsâ'ya, ‘Ben görülmem’ demeyip, ‘Beni göremezsın’ demiştir. Bu hitap sırasında Mûsâ Cenâb-ı Hak’la konuşma halinde idi. Konuşmanın onda vücut bakıyyesi bulunduğunu, yani onun henüz ikilik halinden olduğunu gösterdiğini söyleyen sûfilere göre len terânî ifadesi aslında, ‘Sende ikilik hali bulundukça beni göremezsın’ anlamına gelir. Allah’ın tecellî suretiyle dağı paramparça etmesi ve Mûsâ'nın kendinden geçmesi ise ikilikten kurtularak zât tecellisine mazhar olduğunu gösterir. Zât tecellisinde tecelli olunan

⁷³⁶ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 84.

⁷³⁷ Araf 7/141-148.

⁷³⁸ Araf 7/143.

kişinin izâfî varlığı damlanın denize karışması gibi zât-ı ilâhî denizinde mahv olması sonucunda gören, görülen ve görme eylemi aynı şey sayılır ve idrak edilemeyecek başka çeşit bir rû'yet hâsıl olur. Âyetin devamındaki ifadelerden sûfiler, Cenâb-ı Hakk'ın Mûsâ'nın talebini kabul ederek ona zât tecellisiyle tecelli ettiği, parçalanıp yok olan dağın Mûsâ'nın izâfî vücudu olduğu anlamını çıkarmışlardır.”⁷³⁹

Âyet-i kerimenin sonunda Hz. Mûsâ “*Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim*” demiş ve Allah'ın zâtını görmek istediği için pişmanlık duymuştur. Akabinde Allah'ın zatının maddi olarak görülemeyeceğini, O'nu görmenin mahlukatı görmek gibi olmadığını anlamıştır.⁷⁴⁰

Osman Hulûsî Efendi ayetlerde ifade edilen ‘Allah’ın görülmesi’ mevzusuna iktibasen yârin güzel cemalini seyr eylediğini ve ona yakın olduğunu ifade etmektedir.⁷⁴¹ O, “*Kuşe-i vahdetimiz halvetimiz yar iledir, Sarmışız sinemize vuslatımız yar iledir*”⁷⁴² derken birlik köşesinde halvetinin de kavuşmasının da yar ile birlikte olduğunu belirtir. Yine Hulûsî Efendi “*Sorma zâhidlere bilmez ‘len terânî’ sırrın, Tûr-ı Eymen’de nihân sohbetimiz yâr iledir*”⁷⁴³ demiş ve Araf Sûresi 143. ayette geçen لن تراني “*Sen beni asla göremezsın*” ifadesine iktibasta bulunarak zahidlerin bu ayeti anlayamayacağını söylemiştir. “Dîvân şiirinde ‘zahid’, dinin özünden ziyade şekilciliğe önem veren, görüne hükmeden, her şeyin zahirine kendini kaptırmış, pişmemiş, hakiki ilmi tecrübelerden uzak bir insanı sergiler. Oysa şaire göre bu bir söz değil sadece; sevgilinin aşıkını muhatap alması, ona teveccüh etmesidir.”⁷⁴⁴

Hz. Mûsâ, Mısır’da Sina Yarımadasında Eymen bölgesindeki Tur-ı Sina’da Allah Teâla’nın zâtını müşahade etmeyi dilemiş ancak Cenab-ı Hakk ona, ‘*sen beni asla göremezsın*’ manasında ‘len terani’ demiştir.⁷⁴⁵

Hz. Mûsâ, Şuayb (as)’ın hizmetinde belli bir süre çalışıp çobanlık yaptıktan sonra ailesi ile yola koyulmuştur. Ardından Tûr dağı civarında bir ateş görmüş ve ailesine “*Sonunda Musa süreyi doldurup ailesiyle yola çıkınca, Tûr tarafından bir ateş gördü.*

⁷³⁹ İskender Pala, “Len Terani”, *DİA*, İstanbul 2003, c. XXVII, s. 138.

⁷⁴⁰ Pala, “Len Terani”, s. 138.

⁷⁴¹ Palakoğlu, s. 198.

⁷⁴² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 84.

⁷⁴³ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 84.

⁷⁴⁴ Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 488.

⁷⁴⁵ Araf 7/143.

Ailesine: Siz (burada) bekleyin; ben bir ateş gördüm, belki oradan size bir haber yahut ısınmanız için bir ateş parçası getiririm, dedi”⁷⁴⁶ demiştir. Ailesinin yanından uzaklaşıp Tûr dağına gelen Hz. Mûsâ, gördüğü ateşi ararken bir ağaç kendisine “... *Ey Mûsâ! Bil ki ben, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah’ım*”⁷⁴⁷ demiştir.

Zikredilen vakıda Rahman’ın Mûsâ (as)’ya ağaç sûretinde görünmesi ve konuşması “Tasavvuf erbabı tarafından ‘Mûsâ’nın sıfat tecellisine mazhar olması’ şeklinde izah edilmiştir. Bu tür bir olayda tecelli olunanın vücudu fânî olmamış ve ikilikten kurtulmamıştır. Bu sırada Mûsâ kelâm ve idrak sahibi olduğu, yani ikilikten kurtulmadığı için Allah kendisine kelâm sûretiyle tecelli etmiştir. Bu tür tecelliye ‘sûrî tecelli’ de denir.”⁷⁴⁸

“Len terânî kavramı İslâmî edebiyatlarda daha ziyade bir telmih unsuru olarak kullanılmış; Arap ve İran şiirinde âşığın gönlünü istilâ eden sevgilinin kendini ona göstermemesi len terânî söylemiyle temsil edilmiştir. Len terânî ifadesinin belli bir şeyi sembolize etmekle sınırlı kalmayıp değişik kavram ve mânaların dile getirilmesine vesile olduğu durumlar da vardır. Şairlerin idrak, ilham ve söz söylemedeki üstünlük iddialarıyla şairane övünmelerinde len terânî bir Allah vergisi yeteneğini temsil eder.”⁷⁴⁹

Hulûsî Efendi beytinde “*Okuduk Mushaf-ı hüsnündeki ‘ev edna’yı, Ol sebepten nazar-ı rü’yetimiz yar iledir*”⁷⁵⁰ demiş ve Kur’an-ı Kerim’deki Necm Sûresi 9. ayette geçen “*ev edna*” أَوْ أَذْنَىٰ lafzına iktibas yapmıştır.

Kur’an ayetleri, Dîvân şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarını ifade için bir teşbih vasıtası olarak da kullanılmıştır. Şairlerimiz, Kur’an-ı Kerim’in çok okunan bir kitap olmasından hareketle sevgilinin yüzünü, yanağındaki ayva tüylerini, dudaklarını, saçlarını çeşitli yönlerden teşbih sanatı içinde kullanmışlardır. Kur’an-ı Kerim’deki her bir işaret sevgiliyi yansıtır, sevgilinin güzelliğine güzellik katar. Sevgilinin cemalinde görülen, Allah kelimeleri, her şeyin önündedir. Bundan dolayıdır ki âşık olanlar Kur’an’ı

⁷⁴⁶ Kasas 28/29.

⁷⁴⁷ Kasas 28/30.

⁷⁴⁸ Pala, “Len Terani”, s. 138.

⁷⁴⁹ Pala, “Len Terani”, s. 138.

⁷⁵⁰ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 84.

tilavet etmeli, anlamını idrak etmeli ve nihayetinde sevgilisiyle hasb-i hal etmeye çalışmalıdır.⁷⁵¹

Bu beyitte Hulûsi Efendi, Dîvân edebiyatında bazı şiirlerde görülen Kur'an ayetini kullanarak beyite anlam derinliği kazandırma yoluna gitmiştir.

Necm Sûresi 9. ayete baktığımızda da miraç gecesinde Allah (cc) ile Peygamberimiz (sav)'in arada vasıta olmaksızın görüşmeleri ifade edilir. Ve şöyle buyrulur:

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ

“O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu.”⁷⁵²

Hulûsî Efendi bu ayete iktibasla bir beytinde şöyle der:

*“Nazar kıldıkça cânlar bahş eder çeşmin Mesîhâ-tek
Ne bînâdır ki ‘mâzâğa’l-basar’ şanında gûyâdır
Şu kim dâmanını tutdu sana cân ile râm oldu
Makâmı ‘Kâbe kavseyn’ lâne-i rûhu ‘ev ednâ’dır.”⁷⁵³*

“Rasûlullah’ın miraçta Allah ile olan kurbiyetini Kur’an, ‘kurbu ev edna’ yani, mahiyetini net olarak bilemediğimiz ‘iki varlık arası en yakın nokta’ olarak ifade eder. Bu ifadeye dışarıdan bakıldığında bir bilinmezlik ve iki varlık arasında bir iletişimin varlığından söz edebiliriz. Bunu yine Hz. Peygamber ve Allah bilmektedir. Burada da Hulûsî Efendi gizlilik (sırr) terimini kullanarak sevgili ile olan birlikteliğindeki mahremiyete dikkat çekmektedir. Yine Elest Meclisi’nde Allah’ın dîdârına vurgun olan ruh, bu âleme gelerek kendisiyle arasında yüz perde bulunduğu kabul edilen ‘ten’ elbisesini giyer, yaratıcıya olan tahassür daha da artar. Hulûsî Efendi burada ‘rü’yetullah’a mazhar olabilmek niyetindedir. Mâşuk ile olan bu mahremiyetini bu beyitte de mirac vakiasını söz konusu ederek yani iktibas yaparak anlatmıştır. Rakibe

⁷⁵¹ Hakan Yekbaş, *Dîvân Şiirinde Kur’an*, İstem, 2010, Yıl:8, Sayı: 16, s. 206.

⁷⁵² Necm 53/9.

⁷⁵³ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, s. 57.

fırsat vermemekte, nasıl Hz. Peygamber, Allah ile arasındaki ilişkide yalnız ise şair de sevgili ile arasına hiçbir varlığı koymamaktadır.”⁷⁵⁴

20. Allah’ın Hz. Âdem’e Bütün İsimleri Öğretmesi

İnsan dünya alemine gönderilmeden önce, kainat onun faydalanacağı şekilde yaratılmış ve diğer mahlukat insana hizmet etmek amacı ile var edilmiştir. Mahlukat insana layık bir şekilde yaratıldıktan sonra, insan nesli Âdem (as) öncülüğünde burada başlamıştır. Adem (as) yeryüzüne gönderildikten sonra, ona eşya üzerinde tasarruf etme yetisi verilmiştir. Ve o Allah Teâla’nın yeryüzündeki halifesi konumuna getirilmiştir. Âdem (as) gönderildikten sonra eşyanın isimleri ve işlevleri Allah tarafından bir ihsan olarak ona öğretilmiştir. Yeryüzünün hayata hazırlanışı, insanın yaratılışı ve yeryüzünde halife kılınışı daha doğrusu Âdem (as)’ın içinde bulunduğu ve yaşadığı süreçler Kur’an-ı Kerim’de anlatılmaktadır.⁷⁵⁵

Hz. Âdem’in yaratılan tüm mahlukatın isimleri hususunda bilgilendirilmesi Allah tarafından Kur’an’da anlatılmaktadır:

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Allah Âdem’e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları önce meleklerle arzedip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi.”⁷⁵⁶

Bakara Suresi 25. ayet-i kerimesinde zikredildiği şekliyle, Cenab-ı Hakk yarattıklarının arasından en çok insanoğluna değer vermiştir. O, mahlukatın isim ve işlevlerini Âdem (as)’e öğretmiş, hemen akabinde onu varlıkların en şerefli kılınmış ve kendisini temsilen ona yeryüzünün halifesi ünvanını vermiştir. Melekler, Âdem (as)’ın yeryüzüne halife tayin edilmesinin sebeplerini ve hikmetlerini Yüce Yaratıcı’ya sormuşlar, O da “...Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim”⁷⁵⁷ diyerek onlara karşılık vermiştir. Allah Teâla’nın meleklerle değil de Âdem (as)’e eşyanın isimlerini öğretmesi, Âdem (as)’ın yani insanoğlunun meleklerden üstün olduğunu göstermiştir.⁷⁵⁸ Âdem (as)’ın

⁷⁵⁴ Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî’den Şerhler, s. 446.

⁷⁵⁵ Fatih Açık, *Kur’an-ı Kerim’de İrade Hürriyeti ve Sorumluluk Çerçevesinde İnsan Hayatı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 14-15.

⁷⁵⁶ Bakara 2/31.

⁷⁵⁷ Bakara 2/30.

⁷⁵⁸ Ebu’l Hasan Said b. Mes’ade, *Mean’il Kur’ân*, Beyrut 1985, c. I, s. 145.

meleklerden üstün olduğunu gösteren bir diğer husus da Allah'ın meleklerle eşyanın isimlerini sorması ve meleklerin de bilememesi olmuştur.⁷⁵⁹

“İbn Arabî, Hz. Âdem'in; isimlerin mânâlarını, kendisine veciz söz söyleme yetisi (cevâmi'u'l-kelîm) verilmiş bulunan Hz. Muhammed'in (sav) verdiğini ifâde etmektedir. İbn Arabî'ye göre bu iki peygamber arasındaki fark, Hz. Âdem'e eşyanın sadece isimleri öğretilmişken, Hz. Muhammed'in (sav) mânâlarına da vâkıf kılınmış olmasıdır.”⁷⁶⁰

Hulûsî Efendi Dîvân 'ındaki bir beyitte şöyle demektedir:

“Bil 'alleme'l-esmâ' nedir isim ve müsemmâ nedir
Hem tâc-ı 'kerremnâ' nedir anı giyen muhtâr ola.”⁷⁶¹

Hulûsî Efendi burada kendisine Yüce Allah'ın Hz. Âdem (as)'e isimleri öğretmesinin anlamını sorar. Ve bunları bilmesi gerektiğini dile getirir. Cenâb-ı Hakk'ın insanoğlunu şan ve şeref sahibi kılarak taçlandırmasının ne anlama geldiğini, insanların diğer tüm varlıklar arasındaki bu seçkin konumunun manasını sorgular.⁷⁶²

Bilindiği gibi Yüce Allah Âdem (as)'i topraktan yaratmış; insan soyunun devamı için de onun sol kaburga kemiğinden Hz. Havva'yı yaratmıştır.⁷⁶³ İlk insanın yaratılış süreci, gerekçeleriyle birlikte Kur'an-ı Kerim'de açık seçik anlatılmaktadır:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ
وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

“Hatırla ki Rabbin meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak,

⁷⁵⁹ Fahrüddin Razi, *Tefsir'i Kebir Mefatih'ul Gayb*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, c. II, s. 175.

⁷⁶⁰ Muhyiddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî ma'rîfeti'l-esrâri'l-mâlikiyye ve'l-melekiyye*, neşr.: Muhammed Abdurrahmân el-Mer'âşlî, Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1997, c. I, s. 170-171.

⁷⁶¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 8.

⁷⁶² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 6.

⁷⁶³ Züleyha Birinci, “Nefs-i vâhide” İfadesinden Hareketle Kadının Yaratılışı Hakkında Bir Değerlendirme, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Aralık 2014, c. XXXVII, s. 152-153.

orada kan dökecek birini mi yaratacaksın? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi.”⁷⁶⁴

Allah Teâla'nın varlık sahasına çıkan ilk insan aynı zamanda da kâinata göndermiş olduğu peygamberlerden ilki olan Hz. Âdem'e eşyanın isimlerini öğretmiş olduğu mevzu Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde geçmektedir:

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٣١) قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (٣٢) قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي آغْنُكُمْ عَنِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَآغْنُكُمْ مَا تُبَدُّونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (٣٣)

“Allah Âdem'e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları önce meleklere arz edip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi. Melekler: Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz alîm ve hakîm olan ancak sensin, dediler. (Bunun üzerine:) Ey Âdem! Eşyanın isimlerini meleklere anlat, dedi. Âdem onların isimlerini onlara anlatınca: Ben size, muhakkak semâvat ve arzda görülmeyenleri (oralardaki sırları) bilirim. Bundan da öte, gizli ve açık yapmakta olduklarınızı da bilirim, dememiş miydim? dedi.”⁷⁶⁵

Bakara Suresi'nin 31 ve 32. ayetleri olan bu ayetlerde ilk insan ve Allah'ın kâinattaki ilk halifesi olarak yaratılan aynı zamanda insanlığın atası olarak kabul edilen Hz. Âdem'in meleklere galibiyeti ifade edilmektedir. Çünkü meleklerin bilemediği nice şeyi, Allah'ın öğretmesiyle, Hz. Âdem bilmiştir. Bu isimler Hz. Âdem tarafından Allah'ın istemesiyle meleklere de öğretilmiştir. Bunları Hz. Âdem'den öğrenen melekler kendi acziyetlerini daha iyi anlamıştır. Neticede Hz. Âdem'in üstünlüğü ortaya çıkmış ve yaratılmasındaki hikmet-i ilâhî zuhur etmiştir. Sonuçta yüce Rabbimiz böyle murad ederek melekleri bir anlamda susturmuş ve kendilerini insanlardan daha üstün görmemeleri gerektiğini onlara belletmiştir.⁷⁶⁶

⁷⁶⁴ Bakara 2/30.

⁷⁶⁵ Bakara 2/31-33.

⁷⁶⁶ Bkz. Bakara 2/31-33.

21. İnsanoğlunun Tüm Mahlûkattan Üstün Kılınması

Vahy, Rasulullah (sav)’a ilk indiği zamanlarda genel olarak insanı konu ediniyordu.⁷⁶⁷ Allah, insanoğlunu “ahsen-i takvim”⁷⁶⁸ üzere yarattığı ve ona “eşref-i mahlûk”⁷⁶⁹ sıfatını verdiği için; insan Allah’ın yeryüzündeki halifesi olmuştur. O, omuzlarındaki bu halifelik yükünü sırtlanmış ve sorumluluk sahibi olmuştur.⁷⁷⁰ Cenab-ı Hakk aynı zamanda onu başıboş bırakılmamış⁷⁷¹, boşuna yaratmamış⁷⁷², ve insanı sorumluluğunun doğal sonucu olarak yeryüzünün halifesi kılmıştır.⁷⁷³ Tabiatıta bulunan her şey insanın emrine âmâde kılınmış⁷⁷⁴ ve hizmetine sunulmuştur.⁷⁷⁵ Allah’ın, iki eliyle yarattığı⁷⁷⁶ insan belli bir merhaleden sonra “ilâhî nefha”⁷⁷⁷ ile şereflendirilmiştir. Nitekim Âdem (as)’e, saygı mahiyetinde secde etmediğinden dolayı⁷⁷⁸ şeytan da cennetten kovulmuştur.

İnsanoğlunun üstün meziyetleri Kur’an’ın ayetlerinde zikredilmekte ve bunun ilahi bir lütuf olduğu bildirilmektedir. Fiziki güzelliklerinin yanı sıra ona akıl, fikir ve güzel ahlak gibi başka meziyetler de verilmiştir. Buna ilaveten yerde ve göklerde varolan bütün mevcudat onun hizmetine sunulmuştur.⁷⁷⁹ Allah Teâlâ insanın bu mükemmel yaratılışını şöyle ifade etmektedir:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

*“Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık.”*⁷⁸⁰

İsra Sûresinde geçen bu ayet-i kerime’de Allah Teâlâ, insanoğluna ne kadar değer verdiğini açıklamaktadır. “Müfessirlere göre insanın şan ve şerefi ve diğer varlıklardan

⁷⁶⁷ Alak 96/1-5.

⁷⁶⁸ Tin 95/4.

⁷⁶⁹ İsra 17/70.

⁷⁷⁰ Ahzab 33/72-73.

⁷⁷¹ Kıyame 75/36.

⁷⁷² Müminun 23/115.

⁷⁷³ En’am 6/165; Bakara 2/30; Sad 38/ 26; A’râf 7/69; 74; Naml 27/62.

⁷⁷⁴ Lokman 31/20; Nahl 16/12.

⁷⁷⁵ Hac 22/36, 37, 65; Câsiye 45/12; İbrahim 14/32-33; Lokmân 31/20.

⁷⁷⁶ Sad 38/75.

⁷⁷⁷ Hicr 15/29; Sad 38/72.

⁷⁷⁸ Araf 7/11.

⁷⁷⁹ Beydavi, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Tevil*, Kahraman Yayınları 2011, c. III, s. 207.

⁷⁸⁰ İsra 17/70.

üstünlüğü ile, Allah'ın ona verdiği beden güzelliği; el, göz, kulak gibi organlarını daha becerikli bir şekilde kullanması; konuşabilmesi, gülüp ağlayabilmesi, okuyup yazması; başka bir takım varlıkları kendi hizmetinde kullanması; aletler icat etmesi; olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkisini kurması ve bu sayede geleceğe yönelik programlar ve hazırlıklar yapması; iyi-kötü, doğru-yanlış, güzel-çirkin, kavramlarına sahip olması; kısaca, maddî ve bedenî, ahlâkî ve ruhî meziyetleri hâiz olması kastedilmiştir.”⁷⁸¹

Kur'an-ı Kerim'de yer alan birçok ayette, kâinatın insan için yaratıldığı, her şeyin onun hizmetine sunulduğu, bazı ayetlerde de yeryüzünün idaresi ona verildiği, bu konuda insanoğlunun melekler âlemine tercih edildiği beyan buyurulmakta ve gök âlemindeki yaratıkların bu gerçeği kabul ederek boyun eğmeleri emredilmektedir.⁷⁸²

Hulûsî Efendi, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*'de İsrâ Sûresi'ne iktibasta bulunarak وَلَقَدْ كَرَّمْنَا lafzını beytinde şöyle yazmıştır:

“Bil ‘alleme’l-esmâ’ nedir isim ve müsemmâ nedir
Hem tâc-ı ‘kerremnâ’ nedir anı giyen muhtâr ola”⁷⁸³

Daha önce de zikretmiş olduğumu bu beytin ikinci mısrasında “tâc-ı “kerremnâ” kavramından bahsedilerek, bunun ne olduğu sual edilmektedir. “Tâc-ı kerremnâ” Allah'ın insanoğlunu şan ve şeref sahibi kılarak taçlandırması” demektir.⁷⁸⁴ Yüce Rabbimiz bu hususta İsrâ Suresi 70. ayeti indirmiştir. Bu ayette geçen كَرَّمْنَا “kerremnâ” ifadesi “biz yücelttik, şereflendirdik, kerim kıldık” anlamlarına gelmektedir. Bu beyitte de buna vurgu yapılmaktadır.⁷⁸⁵ Şair burada “tâc-ı kerremnâ” yı giyenlerin “muhtâr (seçkin) olacağını” belirtmektedir.⁷⁸⁶

Yücelik anlamında, benzer bir beyitte Osman Hulûsî Efendi şöyle der;

“Tâc-ı ‘kerramnâ’ ile tekrîm edilmiş şânını
Bir düşün ey bî-haber bil ki o mânâ andadır”⁷⁸⁷

⁷⁸¹ Heyet, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, TDV. Yayınları, Ankara 1993, s. 288.

⁷⁸² Nahl 16/5-16, 66-69, 72, 78-81; Furkan 25/47-49, 53,54, Zümer 39/53, Bakara 2/30.

⁷⁸³ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 8.

⁷⁸⁴ İsrâ 17/70.

⁷⁸⁵ Taberi, c. V, s. 301-302.

⁷⁸⁶ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 6, 84.

⁷⁸⁷ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 117.

22. Hz.Peygamberin Hak'tan Sapmaması ve Hakikati Görmesi–Mazağa'l Basar

Rasûlullah, on üç yıl Mekke, on yıl da Medine'de çeşitli sıkıntılar yaşamış, İslamı tebliğ görevini layıkıyla yerine getirmiş ve bunların yanında bir takım mucizevi durumlar da göstermiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Tekvîr sûresi 23. ayette ve Necm sûresi 13. ayette olmak üzere iki defa Allah Rasulü'nün Cebrail (as)'i gördüğüne değinilmiştir. Şüphe yok ki bu hadise de Fahr-i Kâinat Efendimiz'in yaşadığı mucizevi olaylardan biridir.⁷⁸⁸

Necm Sûresi 17. ayette şöyle buyrulur:

مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى

“Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı.”⁷⁸⁹

Bu ayetin siyak ve sibakına baktığımızda ayetin miraç hadisesinden bahsettiğini anlıyoruz.

Fazlur Rahmân, Hz. Peygamber'in vahiy tecrübesini anlatan Necm Sûresi 5-18. âyetlerden hareketle şu sonuçlara ulaşır: “Peygamber'in iki farklı zamanda başından geçen olaylara işaret edilmektedir. Bunlardan ilkinde Peygamber, Vahiy Meleği'ni en yüksek ufukta görmüştür ve o olağanüstü, adeta tahakküm edici bir güce sahip idi. Diğerinde ise Cebrail'i, sidretu'l-munteha (en uzak ufuk)'da görmüştü. Bu her iki olayda da Peygamber'in yükselmesi yerine Cebrail'in indiği belirtilmektedir. Her iki olay da fiziksel ve bir yerden bir yere gidiş şeklinde değil, ruhanî olarak cereyan etmiştir. Dolayısıyla, bu vahiy tecrübeleri daha ziyade Peygamber'in şuurunun ya da 'ruhî ben'inin genişlemesini ve bütün hakikati içselleştirip, kendisine mal etmesini ifade eder. Her iki durumda da atıf sonsuzluğadır; bu ister 'en yüksek ufuk', isterse 'en uzak ufuk' olsun. Söz konusu olan, Peygamber'in iç beninin bütün varlık âlemini algılayacak şekilde genişlemesidir.”⁷⁹⁰

İbn Kesîr, Necm Sûresi'nde geçen “Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı”⁷⁹¹ ayetini ruh ve beden birlikteliğine delil olarak göstermiş; gözün ruhun değil bedeninin organlarından

⁷⁸⁸ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim*, c. VII, s. 419

⁷⁸⁹ Necm 53/17.

⁷⁹⁰ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (Çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999, s. 149-150.

⁷⁹¹ Necm 53/17.

olduğunu, bu yüzden olayın ruhen gerçekleştiğinin söylenemeyeceğini ifade etmiştir. Yine konuyla ilgili şu şekilde genel bir açıklama yapmaktadır: “İnsanlar İsrâ’nın Hz. Peygamber (sav)’in bedeni ve ruhuyla mı yoksa sadece ruhuyla mı olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Âlimlerden çoğunun görüşü, Rasûlullah (sav)’in bedeni ve ruhuyla beraber ve uykuda değil yakaza halinde götürüldüğü yönündedir. Bunlar, Hz. Peygamber’in önce uykusunda bunu görüp sonra onun yakaza halinde tekrar gerçekleşmesini de inkâr etmezler. Çünkü Hz. Peygamber’in görmüş olduğu rüyalar sabah aydınlığı gibi gerçekleşirdi. Bu olayın ruh ve bedenle gerçekleştiğinin delili İsrâ Sûresi’nin ilk ayetidir. “Tesbih” ancak büyük olaylar için olur. Şayet bu olay uykuda iken olsaydı, bunda herhangi bir büyüklük olmazdı. Ayrıca Mi’râc sonrası Kureyş kâfirlerinin hemen inkâra yönelmesi, önceden Müslüman olanlardan bir grubun irtidat etmesi ve yine bu ayette ruh ve bedenden müteşekkil olduğu bilinen “kul” kelimesinin kullanılmış olması da bunun uykuda olmadığının delillerindendir.”⁷⁹²

Osman Hulûsi Efendi Dîvân’ında bu ayeti sıkça iktibas etmiştir:

“Mâzâğa’l-basar’dır gözüün

Kelâm-ı cân-fezâ sözüün

Manzarım olmazsa yüzüün

Gülüm nidem nidem nidem.”⁷⁹³

Buradaki “mâzâğa’l-basar” ifadesini kullanmaktaki maksat Rasulullah’ın mirâçta gözünün şaşmadığını ve Allah’tan başkasına meyletmediğini anlatmaktır. Necm Sûresi’nde Peygamber Efendimizin sırat-ı müstakim üzere olmasından, kendi heva ve hevesinden kelim etmediğine ve mirâç hadisesinde gördüklerinin sahih olduğuna değinilmiştir.

Kısacası bu dörtlükte Hakk’ı gören ve hakikatten şaşmayan göz sahibi, ruha can bahşeden söz sahibi, daima bakılacak yüz sahibi sevgili olmadan hiçbir şeyin olmayacağını ifade ediyor.

⁷⁹² Fatmatüzzehra Akmaz, *İslam Tarihi Açısından İsrâ ve Miraç*, Selçuk Üniversitesi İslam Tarihi Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s. 54.

⁷⁹³ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 216.

Dîvân'da bu ayetin geçtiği yerlere birkaç örnek daha verebiliriz.

“Ol cân alıcı gözleri ‘mâzâğa’l-basar’dır

Kimyâ-yı nazardır

Tek cân ala bir kez baka da âşika tenhâ

Varın ede yağmâ.”⁷⁹⁴

“Nazar kıldıkça cânlar bahş eder çeşmin Mesîhâ tek

Ne bînâdır ki ‘mâzâğa’l-basar’ şânında gûyâdır.”⁷⁹⁵

Necm Suresindeki *“Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı”⁷⁹⁶* ayetinde buyurulduğu gibi Rasûlullah miraçta gördükleri sırasında kendini kaybetmemiş, edepsizlik etmemiş, etrafa meyletmemiş; yalnızca olayları idrak etmeye çalışmıştır. Rasûlullah’ın miraçta yaşadığı bu mucizevi durumla Tûr-i Sina’da Allah’ı görmek isteyen Hz. Mûsâ arasında irtibat kurulmuştur. Ancak Mûsâ (as) dayanamayıp bayılmış, Allah Rasulü ise bayılmamıştı.⁷⁹⁷

23. Allah’ın “Elestü bi Rabbiküm” Hitabı

“Farsça’da ‘sohbet meclisi’ anlamına gelen bezm kelimesiyle Arapça’da ‘ben değil miyim’ manasında çekimli bir fiil olan ‘elestü’den oluşan ‘bezm-i elest’ terkihi, *Ben sizin rabbiniz değil miyim*’ hitabının yapıldığı ve ruhların da ‘evet’ diye cevap verdikleri meclis anlamını ifade eder.”⁷⁹⁸ Araf Sûresi’nde şöyle buyrulur:

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ ۖ شَهِدْنَا ۚ أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ

“Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.”⁷⁹⁹

⁷⁹⁴ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 14.

⁷⁹⁵ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 59.

⁷⁹⁶ Necm 53/17.

⁷⁹⁷ Karaman v. dğr., *Kur’an Yolu*, c. V, s. 162.

⁷⁹⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Bezm-i Elest”, *DİA*, Ankara 2002, c. VI, s. 106.

⁷⁹⁹ Araf 7/172.

Hulûsî Efendi, bu ayeti kerimeyi şu beyitlerle açıklamıştır:

“Men Rûz-i Elest’in meyinin olalı mesti

Bir bâde-peresti.”⁸⁰⁰

Hulûsî Efendi, beyitlerinde yer verdiği “Elest” kavramını Kur’an-ı Kerim’in 7. suresi olan Araf Sûresi’nin 172. ayetinden iktibas etmiştir. Ayet-i kerime’de elest bezminde Allah’ın “*Ben sizin rabbiniz değil miyim*” hitabı ve mukabilinde aldığı “evet” cevabı anlatılmıştır. Cenab-ı Hakk ile insanoğlu arasında vâki olan bu sözleşme “misak, kâlû bela, ahid, bela ahid, rûz-i elest, bezm-i ezel ve bezm-i elest” gibi farklı isimlerle ifade edilmiştir. Bu terkiplerden en sık kullanılanı, bilhassa Türk Tasavvuf Edebiyat’nda kullanılan “bezm-i elest” ifadesidir.⁸⁰¹

Hamdi Yazır’a göre birçok müfessir misak alma olayının bir temsîl olduğunu kabul etmektedir. Bu kabule göre insanın fitratı, tevhidi ve dini kabul edebilecek bir yapıda var kılınmıştır. Kendisinin de bu anlamın ispatı içerisinde olduğunu ifade eden Yazır, ifadesinin devamında, misak olayını fitratın gerçekleştirmiş olduğu bir akit olarak tavsif ederek der ki: “İşte o Âdem’in ilk evladından itibaren herkes Rabbinin verdiği ve emrettiği insan fitratını alıp kabul etmekle, fitrat akdini kabul etmiş ve kendi nefsinde olsun Rabblığına şahit ve ubûdiyyetine taahhüt etmiştir. Bu mukavele ve bu misak-ı fitrî, beşerin mebde-i dinîsi, mebde-i hukûkisi, mebde-i medeni ve içtimaîsidir.”⁸⁰²

24. Peygamberimize Miraç Gecesi Beş Vakit Namazın Farz Kılınışı

İsrâ ve Mi’râc gecesinde Rasûlullah’a bahsedilen armağanların başında beş vakit namaz gelmektedir. Mi’râc’ta Allah Teâlâ müminler için elli vakit namazı farz kılar. Ancak Hz. Peygamber’le görüşen Hz. Mûsâ bunun ümmeti için ağır geleceğini ve çok fazla olduğunu söyler. Dolayısıyla Hz. Peygamber, Hz. Mûsâ ile Allah Teâlâ arasında namazlar beş vakte ininceye kadar gider gelir. Allah (cc), bu beş vakit namazın her birinin sevabının on sevap olduğunu beyân eder. Bu beş vakit namaz yine elli vakit namaz hükmündedir.⁸⁰³

⁸⁰⁰ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 9-12.

⁸⁰¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Bezm-i Elest”, *DİA*, İstanbul 1992, c. VI, s. 106.

⁸⁰² Yazır, c. IV, s. 2324.

⁸⁰³ Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn Beyhakî, (458/1066), *Delâilü’n-Nübüvve ve Mâ’rifetü Ahvâli Sâhibü’ş-Serîa*, Dâru’l Kutubî’l-İlmiyye, Beyrut 1985, c. II, s. 384.

Bu gecede Rasûlullah'a beş vakit namazla⁸⁰⁴ birlikte Bakara Sûresi'nin son ayetleri verilmiş ve ümmetinden Allah'a şirk koştırmayanlardan insanı cehenneme sürükleyen büyük ve tehlikeli günahlar bağışlanmıştır.⁸⁰⁵

İsra Sûresi 1. ayette şöyle buyrulur:

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

*“Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir.”*⁸⁰⁶

Hulûsî Efendi, bu ayeti kerimeyi şu beyitlerle açıklamıştır:

*“Mü'min'in miracıdır kalb'i huzur ile namaz
Kıl huzur ile namazın 'sırr-ı esra' andadır.”*⁸⁰⁷

Hulûsî Efendi yazdığı bu beyit ile Allah'ın kullarına farz kıldığı namaz ibadetini, Rasûlullah'ın miraca çıkmasıyla ilişkilendirip okuyucuya sunmuştur. Yüce Allah'ın İsra Suresinin ilk âyeti ile belirttiği İsra diğer adıyla miraç olayında Rasûlullah (sav) Burak isimli bineğe binmiş ve semaya yükseltilmiştir; orada meleklerle ve nebilerle konuşmuştur. Hz. Muhammed (sav) cennet ve cehennemle birlikte birçok işaret görmüştür. Miraç hadisesi sona ermeden o gece Rasûlullah (sav)'e kullarına tebliğ etmesi vesilesi ile beş vakit namaz emredilmiştir.⁸⁰⁸

Hulûsî Efendi'ye göre kulluk edebinin en güzel göstergesi kalb huzuru ile kılınan ve müminin miracı olan namazdır. Namazı huzur ile kılanlar “esrâ” olayının sırrına mazhar olurlar.⁸⁰⁹

⁸⁰⁴ Ebû Muhammed Ali. B. Sâid İbn Hazm(465/1064), *Cevâmiu's-Sîre*, (Thk. İhsân Abbâs,Nâsuru'd-Dîn), Dâru'l-Maârif, ts., s. 68.

⁸⁰⁵ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, c. II, s. 373

⁸⁰⁶ İsra 17/ 1.

⁸⁰⁷ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 67, 83.

⁸⁰⁸ Celâluddin b. Ebî Bekr es-Süyûtî (911/1505), *el-İsrâ ve'l-Mi'râc*, (nşr. Dâru'l-Hadis), ts., s. 65.

⁸⁰⁹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 83.

25. Allah'ın İnsana Şah Damarından Daha Yakın Olması

Allah Teâla Kâf Sûresi'nde şöyle buyurur:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ

“Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz. Ve biz, ona şah damarından daha yakınız.”⁸¹⁰

Bu âyetten de anlaşılacağı üzere, Allah her yerde hâzır ve nâzırdır.⁸¹¹ Bu ve pek çok diğer âyet-i kerîmede, insana, “her an Cenâb-ı Hakk'ın murakabesi altında olduğu” ikazı yapıldıktan sonra, bütün davranışlarımızın böyle bir anlayış, bütün amellerimizin de bu şuur ile yapılması çağrısında bulunulur.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın insana şah damarından bile daha yakın olduğu, onu her zaman ve mekanda koruduğu pek çok ayette ifade edilmektedir. Ancak Allah Teâla'nın sınırsız ilmi, insana yakın olsa da olmasa da her şeyi bilecek güçtedir. Yüce Allah ezelden ebede var olmuş ve var olacak herşeyi bilmektedir. Ayet-i kerime'deki “...nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz” cümlesinden maksat, Allah'ın bir an bile insanı boş bırakmadığını, her an onu izlediğini ifade etmektedir. Allah (cc) ilmi ve kudreti ile her an insanla beraberdir. O, ayette ifade edildiği gibi insana şah damarından dahi daha yakındır. Râzi'ye göre “et hücreleri (eczâ'u'l-lahm), damarı örter. Bu sebeple o, insandan gizlidir. Hâlbuki Allah'ın ilminden hiçbir şey gizli kalmaz.”⁸¹²

Yine Kur'an'da Vakıa Sûresi'nde şöyle buyrulur:

وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ

“(O anda) Biz ona sizden daha yakınız, ama göremezsiniz.”⁸¹³

Hulûsî Efendi, bu ayeti kerimeyi şu beyitlerle açıklamış ve Kâf Sûresi 16. ayete telmihte bulunmuştur:

⁸¹⁰ Kaf 50/16.

⁸¹¹ Mehmet Bayrakdar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1987, s. 9.

⁸¹² Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990, c. XXVIII, s. 140.

⁸¹³ Vakıa 56/85.

“Buyurmuştur kitâbında ‘ve nahnu akrabu ileyh’

Bu gurbet nice bir gurbet o akreb nice akrebdir.”⁸¹⁴

Cenâb-ı Hak hem yukarıda naklettiğimiz Vakıa Suresi 85. ayette hem de “Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz. Ve biz, ona şah damarından daha yakınız” mealindeki Kâf Sûresi 16. âyette kendisinin insana şah damarından yakın olduğunu haber vermiştir. Osman Hulûsî Efendi, Allah Teâlâ’nın insana bu kadar yakın olmasına rağmen, bizlerin Yaratan’dan bu kadar ayrı olmamızın şaşılacak bir durum olduğunu söylemektedir.

26. İnsanın Yaratılması ve İblisin Ona Secde Etmekten Kaçınması

Daha önce de zaman zaman bahsettiğimiz üzere Kur’ân’ı Kerim’de geçen ayetlerde; Allah Teâla Âdem (as)’e kendi ruhundan üfleyip, insanı meleklerden ve diğer tüm varlıklardan üstün kıldığında Âdem (as)’e saygı mahiyetinde secde edilmesini emretmiş ancak yalnızca İblis bu emre itaat etmemiştir.

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ

“Hani biz meleklerle (ve cinlere): Âdem’e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlere oldu.”⁸¹⁵

Bu ayet-i kerime’de ve diğer bir çok ayette belirtildiği gibi⁸¹⁶ İblis Allah’a âsi gelenlerden olmuştur. Şüphesiz ki Cenab-ı Hakk, Âdemi varlıklardan üstün kılmış ve mahlukatı onun hizmetine vermiştir. Ancak burada halife kılınan yalnızca Hz. Âdem değil, tüm insanlıktır. Zaten Kur’ân’da bu durum izah edilmiştir:⁸¹⁷

فَإِذَا سَوَّيْنَاهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ (٢٩) فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ (٣٠) إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ أَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ (٣١) قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا لَكَ أَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ (٣٢) قَالَ لَمْ أَكُنْ لَأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (٣٤)

“«Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!» Meleklerin hepsi de hemen secde ettiler. Fakat İblis hariç! O, secde edenlerle

⁸¹⁴ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 42.

⁸¹⁵ Bakara 2/34.

⁸¹⁶ Bakara 2/34, Araf 7/11, Hicr 15/29-31, İsra 17/61, Kehf 18/50, Tâhâ 20/116, Sad 38/72-74.

⁸¹⁷ İsra 17/70, Tin 95/4.

*beraber olmaktan kaçındı. (Allah:) Ey İblis! Secde edenlerle beraber olmayışının sebebi nedir? dedi. (İblis:) Ben kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattığın bir insana secde edecek değilim, dedi.”*⁸¹⁸

Hulûsî Efendi Hicr Sûresi’ndeki bu duruma beytinde “nefahtü” kavramını kullanarak işaret eder:

*“Tâc-ı ‘kerremnâ’ başının tâcıdır
Gayrılar hep kadrinin muhtâcıdır
Arşu A’lâ rûhunun mi’râcıdır
Sendedir Âdem demisin Âdem’in
Mazharısın sırr-ı ‘nefahtü’ demin.”*⁸¹⁹

Hicr ve Sâd sûrelerinde⁸²⁰ meleklerin secde etmeleri istenilen kişinin yani Hz. Âdem’in adı geçmemektedir. Ancak Bakara, A’râf, İsrâ, Kehf ve Tâhâ sûrelerinde⁸²¹ Âdem ismine yer verilmiştir. Aynı şekilde Hicr ve Sâd sûrelerinde yer alan konu ile ilgili ayetlerde meleklerden secde etmeleri emredilen kişiye Allah’ın kendi ruh üflediği bilgisine yer verilirken, diğer surelerdeki ayetlerde bu konuda bilgi yoktur.

Elmalılı Hamdi Yazır, Hicr Sûresi’ndeki bu ayetlerde Allah’ın Hz. Âdem’i dünya alemine göndermeden evvel; meleklerle, mayası balçıktan olan bir beşer yaratacağını ve yaratacağı bu varlığın üstün bir varlık olacağını, yaratıldıktan sonra da ona secde etmeleri gerektiğinin ifade edilmek istendiğini söylemiştir. Yani meleklerle, henüz Allah’ın rûh üflemesinden önce⁸²² ve Âdem yaratılmadan önce secde emri verilmiştir.⁸²³

Osman Hulûsî Efendi, zikredilen beytinde Allah Teâla’nın kendi ruhundan üfleyerek Hz. Âdem’i yaratışını Hicr Sûresi 29. ayette geçen “nefahtü” kavramını kullanarak anlatmıştır. Hulûsî Efendi yazdığı beytinde Peygamberimizin Hz. Âdem’den üstün oluşuna da değinmiştir.

⁸¹⁸ Hicr 15/29-33.

⁸¹⁹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 157.

⁸²⁰ Hicr 15/28-33, Sâd 38/71-74.

⁸²¹ Bakara 2/34, A’râf 7/11, İsrâ 17/61, Kehf 18/50, Tâhâ 20/116.

⁸²² Râzî, *et-Tefsîrü’l-kebir*, c. II, s. 212.

⁸²³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. I, s. 320.

27. İnsanın Ahsen-i Takvim Üzere Yaratılması

Ahsen-i Takvim ifadesi Tin Sûresi 4. ayette geçmektedir:

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ (٤) ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ (٥) إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ (٦)

*“Biz gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik. Fakat iman edip salih amel işleyenler için eksilmeyen devamlı bir ecir vardır.”*⁸²⁴

Allah’a ibadet etmek için gönderilen, mahlûkatın ilki ve en mükemmeli olarak halk edilen insandaki güzelliğin menşei, birtakım ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerde ifade edildiği üzere, “Cenab-ı Hakk’ın insanı tesviye etmesi, kendi eliyle yaratıp ruhundan üflemesi”⁸²⁵ kendi sureti üzere yaratması ve onu yeryüzünde kendine halife kılmasıdır.”⁸²⁶ İnsan, kimilerine göre ruh ve beden, kimilerine göre ise yalnızca ruh yönünden mahlûkatın en şerefli ve en mükemmelidir. İnsanın hem ruh hem beden olarak varlıkların en mükemmeli olduğunu düşünenlere göre, ruhî güzellik bedeni güzelliğe oranla daha mühim olmakla beraber, insan beden ve şekil yönüyle de mahlûkatın en güzeli ve en mükemmelidir. İnsanın sadece ruhî yönden yaratılanların en güzeli olduğunu iddia edenlere göre ise Allah katında ruh anlamında en güzel bir biçimde var edilen insan, bundan sonra bedene bürünerek esfeli safilin adı verilen maddî dünyaya gönderilmiştir.⁸²⁷ Esfeli safilin derecesine inen insan, bu noktada kalmamakta ve elinden gelen çabayı sarfederek Allah’ın onu ilk yarattığı andaki saflığına geri dönmek için gayret sarfetmektedir.⁸²⁸

Hulûsî Efendi Dîvânında Tin Sûresi 4. ayete şu şekilde işaret eder:

*“Ahsen-i Takvim ’sin esfel yerin
Kadrini bil kâmil ol ekmel yerin
Ölmeden a’laya er âfil yerin
Sendedir Âdem demisin Âdem’in
Mazharısın sırr-ı ‘nefahtü’ demin.”*⁸²⁹

⁸²⁴ Tin 95/4-6.

⁸²⁵ Sad 38/72.

⁸²⁶ Bakara 2/30.

⁸²⁷ Tin 95/5.

⁸²⁸ Süleyman Uludağ, “Ahsen-i Takvim”, *DİA*, İstanbul 1989, c. II, s. 178.

⁸²⁹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 158, 277.

Yaratılmışların en güzel ve en değerlisi olan insan ayetlerde belirtilen “ahsen-i takvim” suretinde halk edilmiştir. “Ahsen-i takvim, herhangi bir biçimlendirmenin veya büyük bir biçimlendirmenin en güzeli demek olur. Bu ise her anlamda biçimlendirmenin en güzel biçimi demek olacağından maddî manevî her türlü güzelliği kapsar. Belinin doğrulmasından, biçiminin güzelleşmesinden, kuvvet ve melekelerinin yükselmesinden akıl, irfan ve ahlâkıyla ilâhî güzelliğe ermesine kadar bu şekildedir. Belinin doğrulmasını, boy posunun düzgün olmasını bütün bu manalardan kinaye olarak veya dıştan içe geçmek, yerden göğe yükselmek için bir başlangıç olarak düşünebiliriz.”⁸³⁰

İnsanın ahsen-i takvim mayasında halk edilmesi onun yalnızca görünüş olarak güzel oluşunu ifade etmez. İnsandaki bu güzellik, kendisini yeryüzüne halife olarak vazifelendiren Allah’ın ahlakını yaşattığından dolayıdır. Elbetteki insan mükemmel değildir. Hataları vardır. Ancak nefes aldığı sürece Mutlak mükemmel olan Yaratıcı’ya layık olmaya çaba harcayacaktır.⁸³¹

Kısaca ifade etmek gerekirse insan, dış görünüş olarak da deruni duygular ve kalp güzelliği olarak da tüm güzelliklere sahip olandır. Eğer gayret edip Yüce Allah’a ulaşmaya niyet ederse melekelerin ulaşabilecekleri mertebenin daha üstüne çıkabilecek yetidedir. Yaratılışının sebebini unutmayan kulların, kendilerine bahşedilen lütuf ve ihsanlara şükrettikçe değerleri artacaktır.⁸³²

Ahsen-i takvim sırrını bilen ve bu sırta uygun yaşama gayretinde olan, aynı zamanda da Allah’ın halifeliği vazifesine layık olan insan, varlık âleminde mümtaz bir konumdadır. Kendisine verilen bu kıymeti kaybetmemek adına tasavvuf ilmi, insanın âlemdeki yerine, değerine ve vezifelerine dikkat çekerek mânevî eğitimi konusu üzerinde itina ile durur. Allah’ın insana verdiği bu güzel hasletlerin en güzel örneği Allah’ın Rasulü Hz. Muhammed Mustafa (sav)’dır. Mutasavvıflar hayatlarına rol model olarak Allah Rasulü’nü almışlar, onun yaşantısını yaşamayı ve yaşatmayı amaç edinmişlerdir. Bu minvalde çeşitli yollarla insanlara mâneviyât eğitimleri vermişler, örnek olmuşlar ve nasihat niteliğinde eserler vücuda getirmişleridir.⁸³³

⁸³⁰ Yazır, c. IX, s. 311.

⁸³¹ Yazır, c. IX, s. 313.

⁸³² Izutsu Toshihiko, *Kur’ân Dini ve Ahlaki Kavramları*, (Çev. Ayaz, Selahattin), Pınar Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 166.

⁸³³ Kadir Özköse, ‘*Manevi Feyz Talebi, Somuncu Baba Dergisi*, Sayı 142, Ağustos 2012, s. 24.

28. İhlas Sûresi

Nüzul sırasına göre yirmi ikinci, Kur'an-ı Kerim'deki sıralamaya göre ise yüz on ikinci sure olan İhlas Suresi, Mekki surelerdendir. Bu sûrenin yirmiden fazla farklı adı olduğu rivayet edilmektedir. Fakat genel kanaate göre sure “İhlâs” ismiyle zikredilmektedir. “Kul hüvellahü ehad” şeklinde de tanındığı bilinmektedir.⁸³⁴

Allah Rasulü “*Varlığım elinde olan Allah’a yemin ederim ki bu sûre Kur’an’ın üçte birine denktir*”⁸³⁵ demek suretiyle surenin önemine vurgu yapılmıştır. Rivayete göre Rasulullah (sav), İhlas Suresi’ni çok sevdiğinden dolayı her namazında bu sureyi tilavet eden bir sahabiye “*Onu sevmen seni cennete götürür*” buyurulmuştur.⁸³⁶

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ (١) اللَّهُ الصَّمَدُ (٢) لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ (٣) وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ (٤)

“*De ki: O, Allah birdir. Allah sameddir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur.*”⁸³⁷

İhlas Sûresi hakkında farklı tefsir kaynaklarında sayfalarca açıklama bulunmaktadır. Yalnızca tefsir kaynakları değil, tasavvuf ve felsefe gibi farklı alanlarda da İhlas Suresi konu edinilmiştir. Hallâc-ı Mansûr’un Tefsiru Sureti Kulhüvellahü Ehad’i, İbn Sina’nın Tefsiru Sureti’l-İhlas ve Tefsiru Sureti’l-İhlas ve’l Muavizeteyn’i, Fahreddin er-Razi’nin Tefsiru Sûreti’l-İhlas ve’l-Muavizeteyn’i, Muhyiddin İbnü’l-Arabî’nin Kitabü’l Ehadiyye olarak da anılan Kitabu’l-Elif’i bunlardan yalnızca birkaçıdır.⁸³⁸

Mevlana’nın Fîhi Mâ Fîh adlı eserinde İhlâs Sûresi’ne getirdiği bir yorum dikkat çekicidir: “*Sözlerin alâsı, çok olan değil muhtasar olandır. Fi’l-vâki İhlâs Sûresi görünüşte muhtasardır. Fakat uzun olan Bakara Sûresi’nden ifade bakımından tercih edilir.*”⁸³⁹

⁸³⁴Karaman v. dğr., *Kur’an Yolu*, c. V, s. 713.

⁸³⁵Buhârî, “Tevhîd”, 1.

⁸³⁶Tirmizî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 11; “Tefsîr”, 93; diğer hadisler için bk. İbn Kesîr, c. VIII, s. 539-546.

⁸³⁷İhlas 112/1-4.

⁸³⁸Emin Işık, “İhlas Suresi”, *DİA*, İstanbul 2000, c. XXI, s. 538.

⁸³⁹Mevlânâ, *Fîh-i Mâ Fîh*, (Trc. Ahmed Avni Konuk), İstanbul 1994, s. 203.

Nitekim İhlas Sûresi sufilerce de önem arz eder. Tasavvufta seyr-ü sulûk'e girenler günlük virdlerinde İhlas Sûresi'ni okurlar.⁸⁴⁰

Teslimiyetin ve kulluğun ilk şartı tevhit'tir. Tevhid, Allah'ın varlığına ve birliğine iman etmektir. Osman Hulûsi Efendi, Dîvân'ında iman edenlerin İhlas Suresini gönüllerine nakşetmeleri gerektiğini “*Kul Huve'llâhu Ehad*” ayetini bizzat kullanarak ifade ediyor:

“*Gönlünün yâdı olup dâim ‘Huve'llâhu'l-Kadîm’
Dilinin virdi budur kim ‘Kul Huve'llâhu Ehad’*”⁸⁴¹

29. Ulu'l- Ebsar Kavramı

“Basiret, göz kuvveti ile görmenin ötesinde, hakikatleri müdrik olma, anlama, kalp gözü ile görme anlamlarına gelmektedir.⁸⁴² Görme, idrak etme, bir şeyin iç yüzü ne vakıf olma, sezgi gibi anlamlara gelen basiret kelimesi Kur'an-ı Kerim'de genel olarak ‘görme’ anlamı yanında özellikle ‘hakikati keşfetme, doğru yolu tanıma, gerçeği yanlıştan ayırma yeteneği’ manalarında kullanılmış ve bu bakımdan manevi körlük veya dalaletin zıddı olarak gösterilmiştir.”⁸⁴³

حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için (dünya ve ahirette) büyük bir azap vardır.”⁸⁴⁴

Bu ayete göre dünyada kafir olarak yaşayıp sonunda ahirete de kafir olarak giden küfre sapanların kalplerinin ve gözlerinin mühürlendiği ve gözlerine perde indiği söylenmiştir. Kafir olanların gerçekleri görememelerindeki sebep gözlerindeki bu perdedir. Yasin Suresinde de buyrulduğu üzere:

وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ

⁸⁴⁰ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfî tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*, Dâru Sâdır, Beyrut 1995, c. I, s. 32.

⁸⁴¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s.38.

⁸⁴² Abdullah Yeğin, *Osmanlıca-Türkçe (İslâmî-İlmî-Edebî-Felsefî) Yeni Lûgat*, Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 52.

⁸⁴³ Süleyman Uludağ, “Basiret”, *DİA*, İstanbul 1992, c. V, s. 103; En'âm 6/50, 104; Hûd 11/24; İsrâ 17/72; Neml 27/81.

⁸⁴⁴ Bakara 2/7.

*“Önlerinden bir set ve arkalarından bir set çektik de onları kapattık, artık göremezler.”*⁸⁴⁵

Basiret kavramı yalnızca hakikati görmek anlamında değil, Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini ifade etmek için de kullanılmıştır:

وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ قَالُوا لَا اجْتَبِئْهَا قُلْ إِنَّمَا اتَّبَعُ مَا يُوْحَىٰ إِلَيَّ مِنْ رَبِّي هَذَا بَصَآئِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

*“Onlara bir mucize getirmediğin zaman, (ötekiler gibi) onu da derleyip getirseydin ya! derler. De ki: Ben ancak Rabbimden bana vahyolunana uyarım. Bu (Kur'an), Rabbinizden gelen basîretlerdir (kalp gözlerini açan beyanlardır); inanan bir kavim için hidayet ve rahmettir.”*⁸⁴⁶

Basiret, Araf Suresi 203. ayet ve Kasas Suresi 43. ayette ‘Kur'an ayetlerini’ ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır. Basiretsiz kişiler ise Bakara Sûresi 18. ayette; *“Onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple onlar geri dönemezler”* ayetinde buyrulduğu üzere kalp gözü kapanmış olan körlerdir.⁸⁴⁷ Araf Sûresi'nde ise, basireti bağlanmışlara *“...kalpleri olup da bununla kavramayanlar”*⁸⁴⁸ ve *“bagözleri olup görmeyenler”*⁸⁴⁹ diye hitab edilir.

Kur'an-ı Kerim'de “ülü'l-ıbsâr”⁸⁵⁰, “ülü'l-elbâb”⁸⁵¹, “ülü'n-nühâ”⁸⁵² şeklinde bahsedilen basîret sahipleri, kendilerini hata ve isyanlarla kirlilettiklerinden dolayı gerçekleri olduğu gibi görebilirler ve bir takım sırlara vakıf olabilirler. Ali İmran Sûresi'nde şöyle buyrulur:

⁸⁴⁵ Yasin 36/9.

⁸⁴⁶ Araf 7/203; Bkz.Kasas 28/43.

⁸⁴⁷ Bakara 2/18.

⁸⁴⁸ Araf 7/179.

⁸⁴⁹ Araf 7/197.

⁸⁵⁰ Haşr 59/2.

⁸⁵¹ Zümer 39/9.

⁸⁵² Taha 20/54.

قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصَرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ

“(Bedir’de) karşı karşıya gelen şu iki gurubun halinde sizin için büyük bir ibret vardır. Biri Allah yolunda çarpışan bir gurup, diğeri ise bunları apaçık kendilerinin iki misli gören kâfir bir gurup. Allah dilediğini yardımcı ile destekler. Elbette bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır.”⁸⁵³

Yine Nur Sûresi’nde Allah Teâla şöyle buyurur:

يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ

“Allah, gece ile gündüzü birbirine çeviriyor. Şüphesiz bunda basiret sahipleri için mutlak bir ibret vardır.”⁸⁵⁴

Rasulullah (sav)’ın, basîretin görme ile sınırlı olmadığını, onun aynı zamanda ruhî bir meleke olduğunu ifade eden sözleri de mevcuttur. Nitekim Hz. Peygamber, “*Ruh bedenden ayrıldığında görme gücü de (basar) onunla birlikte gider*” buyurmuştur.⁸⁵⁵ Hz. Peygamber’in, gözleri uyusa da kalbinin uyanık olduğunu belirten hadislerinden de⁸⁵⁶ basîretin ruhî bir meleke olduğu ve peygamberler gibi inanç ve amel dünyası gelişmiş insanlarda bu melekenin güçlü bir şekilde tezahür ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim sâdık rüya bu melekenin sonucudur.⁸⁵⁷

Hulûsî Efendi de Dîvân’ında “ulu’l-ebsar” kavramını kullanarak Nur Sûresi 44. ayete iktibasta bulunur:

“Kudretin izhâr eder sun’-ı ‘ulü’l-ebsâr’ için
Çeşm-i im’ân ile seyr et kim temâşâ andadır.”⁸⁵⁸

Bu ifade Kur’an’ın birçok ayetinde tefekkür ve düşünme anlamında geçmektedir.⁸⁵⁹ Akıl sahibi insanları düşünmeye böylece Hakk’a vasıl olmaya çağırmaktadır.

⁸⁵³ Ali İmran 3/13.

⁸⁵⁴ Nur 24/44.

⁸⁵⁵ Müslim, “Cenâiz”, 7, 9.

⁸⁵⁶ Bk. Buhârî, “Menâkıb”, 24.

⁸⁵⁷ Uludağ, “Ulu’l-Ebsar”, DİA, İstanbul 1992, c. V, s. 103.

⁸⁵⁸ Ateş, Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî, c. I, s. 91.

“Mutasavvıflar, insanın dış âlemi gören bedendeki iki gözüne karşılık kalbin de iç âlemi gören iki gözü bulunduğunu kabul eder ve buna aynü’l-kalb, dîde-i cân, çeşm-i bâtın-bîn, mârifet gözü ve kalp gözü gibi isimler verirler. Bedendeki göz maddî âlemdeki varlıkları, olayları, renkleri ve şekilleri gördüğü gibi gönül gözü de dış âlemdeki eşya ve olayların iç yüzünü ve mânevî âlemdeki hakikatleri görür. Bedendeki göz insanlarla hayvanlar arasında müşterektir, fakat kalp gözü insanlara mahsustur. Basîret gözü her insanda kuvve halinde vardır. Bazı kimselerde bu göz Allah vergisi (vehbî) olarak doğuştan açık olursa da çok defa his perdesiyle örtülü olduğundan onu mücahede ile açmak gerekir. Bazı insanların kalp gözü çabuk, bazılarınınki geç açılır. Basîreti açılanların duyular ötesi gerçekleri görmelerinin de değişik dereceleri vardır. Bedendeki gözde olduğu gibi kalp gözü için de eksik ve yanlış görme bahis konusu olur; kalp gözü safiyet derecesine göre tam veya eksik görebilir.”⁸⁶⁰

Hulûsî Efendi, göz kuvveti ile görmenin ötesinde hakikatleri idrak edenler manasına gelen ulu’l-ebsâr ifadesini yazdığı beyitlerin bir kısmında kullanmıştır. O, Cenab-ı Hakk’ın hikmetlerini idrak etmek için neler yapılması gerektiğini de bu beyitlerinde izah etmiştir. Hulûsî Efendi, mahlukata ibret nazarıyla bakanların Allah’ın lütuf ve ihsanı sayesinde birtakım hikmetlere vasıl olabileceklerini ifade etmektedir.⁸⁶¹

Yine bir başka beyitte Hulûsî Efendi şöyle der:

*“Kudretin izhâr edip her yüzden olmuşdur ayân
Seyre sen de aç gözün bu hâb-ı gafletden uyan.”*⁸⁶²

30. Hakka’l-Yakin Kavramı

“Gerçek varlık, doğru hüküm anlamındaki hak ile gerçeğe uygun kesin bilgi anlamındaki yakin kelimelerinden oluşan terkip, iç duyu veya iç tecrübe yoluyla ulaşılan ve kesinlik bakımından en son merhaleyi teşkil eden doğru bilgi diye

⁸⁵⁹ Araf 7/179, 197; Haşr 59/2, Zümer 39/9, Taha 20/54, Ali İmran 3/13, Nur 24/44.

⁸⁶⁰ Uludağ, “Ulu’l-Ebsar”, *DİA*, İstanbul 1992, c. V, s.103.

⁸⁶¹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 91.

⁸⁶² Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. II, s. 29.

tanımlanabilir.”⁸⁶³ Allah Teâla Hakka'l-yakin kavramını Kur'an-ı Kerim'de iki farklı ayette ifade etmiştir:

إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ

“Şüphesiz ki bu, kesin bir gerçektir.”⁸⁶⁴

Bu ayette hakka'l-yakin kavramı, siyak ve sibaktan anlaşıldığı kadarı ile Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere İslami hakikatleri yalanlayıp doğru yoldan çıkanların akıbetlerinin cehennem olacağı ifade edilirken kullanılmakta ve “meydana gelmesi kesin olan bir hususun fiilen gerçekleşmesi” anlamına gelmektedir.⁸⁶⁵

وَإِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ

“Ve o, gerçekten kat'î bilginin ta kendisidir.”⁸⁶⁶

Hakka Suresi 51. ayette ise Allah (cc)'ın sözlerini yalanlayanların ahirette büyük nedamet hissedeceklerini böylece kendilerini bir azabın beklediği söylenirken bunların bir hakikat olduğu⁸⁶⁷ vurgulanmaktadır.⁸⁶⁸

Osman Hulûsî Efendi beyitlerinde “Hakka'l-Yakin” kavramını kullanarak ayete ictibasta bulunmuştur:

“Hakka'l-yakînle Hakk yüzün seyr eyleyip cân sırr ile
Seyr eyleyen göz seyr olan yüz ile seyrân olmuşam.”⁸⁶⁹

Hulûsî Efendi bu beyitlerinde Cenab-ı Hakk'ta kaybolmak manasındaki Hakka'l-yakîn mertebesine vasıl olarak, yaratılan tüm mahlukatta Allah'ın izlerini görüp Allah'a hayran olduğunu anlatır.

Bu beytin manasının Vakıa Suresi 95. ayette geçen hakka'l-yakîn ifadesi çevresinde oluştuğunu anlamaktayız. Hulûsî Efendi'nin yaşamında örnek insan modelini

⁸⁶³ Yusuf Şevki Yavuz, “Hakka'l-Yakin”, *DİA*, İstanbul 1997, c. XV, s. 204.

⁸⁶⁴ Vakıa 56/95.

⁸⁶⁵ Vakıa 56/95.

⁸⁶⁶ Hakka 69/51.

⁸⁶⁷ Hakka 69/51.

⁸⁶⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Hakka'l-Yakin”, *DİA*, İstanbul 1997, c. XV, s. 204.

⁸⁶⁹ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, c. I, s. 198.

yansıması bakımından kaleme aldıklarında bu terimin yer alması oldukça mühimdir. Beytin anlamını yanlış vermemek amacıyla hakka'l-yakîn kavramından başka bilginin sair mertebelerine de değinmek gerekmektedir.

Tasavvuf ilminde bilginin üç mertebesi olduğu kabul edilir: “İlme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn.” İlme'l-yakîn aklî veya naklî delillerle meydana gelen bilgiyi ifade ederken; ayne'l-yakîn duyu organlarıyla öğrenilen bilgiyi, hakka'l-yakîn ise bunların yanında tecrübe ve müşahade sebebiyle kullarda oluşan en kesin bilgiyi yansıtır.⁸⁷⁰

Bilginin mertebelerini daha iyi anlaabilmek için bir örnek verebiliriz: “Kişinin öleceğini bilmesi ilme'l-yakîn, ölüm döşeğine düşüp can çekişmesi ayne'l-yakîn, ölümü tatması ve ölüm olayını yaşaması ise hakka'l-yakîndir.” İfade etmeye çalıştığımız ve ismini verdiğimiz bu üç bilgi mertebesi Kur'an-ı Kerim'de de yer almaktadır. “Kur'an'da kâfirlerin cehenneme gireceğine dair verilen haberler vasıtasıyla elde edilen bilgi, ilme'l-yakîne;⁸⁷¹ onların cehennemi görerek bilgilenmeleri, ayne'l-yakîne;⁸⁷² oraya girip azabı bizzat tatmalarıyla hâsıl olan sonuç ise hakka'l-yakîne örnek olarak zikredilir.” Bunlardan başka Kur'ân-ı Kerim'de konuyla ilgili farklı bilgiler de yer almaktadır. “Allah'ın, insanları öldürdükten sonra diriltmeye kadir olduğuna ilişkin aktarılan aklî ve naklî bilgiler ‘ilme'l-yakîndir. Hz. İbrahim'in eliyle parçalayıp ayrı ayrı tepelere koyduğu kuşların Allah tarafından diriltildiğini müşahade etmesiyle⁸⁷³ edindiği bilgi ise ‘ayne'l-yakîndir. Allah'ın ölümleri nasıl dirilttiğini merak eden bir müminin (Hz. Üzeyir), onun tarafından öldürülüp diriltilmesiyle ulaştığı bilgi de⁸⁷⁴ hakka'l-yakîndir.”

⁸⁷⁰ Kuşeyri, *er-Risale*, Beyrut 1410/1990, s. 85.

⁸⁷¹ “Hayır, kesin olarak bir bilseniz...” (Tekâsür 102/5.)

⁸⁷² “Yine andolsun, onu gözünüzle kesin olarak göreceksiniz.” (Tekâsür 102/7.)

⁸⁷³ “İbrahim Rabbine: Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. Rabbi ona: Yoksa inanmadın mı? dedi. İbrahim: Hayır! İnandım, fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim), dedi. Bunun üzerine Allah: Öyleyse dört tane kuş yakala, onları yanına al, sonra (kesip parçala), her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonra da onları kendine çağır; koşarak sana gelirler. Bil ki Allah azîzdur, hakîmdir, buyurdu.” (Bakara 2/260.)

⁸⁷⁴ “Yahut görmedin mi o kimseyi ki, evlerinin duvarları çatıları üzerine çökmüş (alt üst olmuş) bir kasabaya uğradı; «Ölümünden sonra Allah bunları nasıl diriltir acaba!» dedi. Bunun üzerine Allah onu öldürüp yüz sene bıraktı; sonra tekrar diriltti. Ne kadar kaldın? dedi. «Bir gün yahut daha az» dedi. Allah ona: Hayır, yüz sene kaldın. Yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamıştır. Eşeğine de bak. Seni insanlara bir ibret kılalım diye (yüz sene ölü tuttuk, sonra tekrar dirilttik). Şimdi sen kemiklere bak, onları nasıl düzenliyor, sonra ona nasıl et giydiriyoruz, dedi. Durum kendisince anlaşıncı: Şimdi iyice biliyorum ki, Allah her şeye kadirdir, dedi.” (Bakara 2/259.)

İlme'l-yakîn mertebesindeki bilginin, akıl sahibi olanlara özel olduğunu söyleyen Kuşeyrî, ayne'l-yakîn mertebesindeki bilginin ilim sahibi olanlara, hakka'l-yakîn mertebesindeki bilginin ise marifet sahibi insanlara özel olduğunu söylemektedir.⁸⁷⁵

İzah edilen bu hususlardan anlayacağımız kadarı ile hakka'l-yakîn, kat'i bilginin en son mertebesidir. Kişi yalnızca akıl, ilim veya bilgiyle bu seviyeye ulaşamaz. Hakka'l-yakîn mertebesine vasıl olan sûfî, yalnızca akli ve ilmi açıdan değil, bunlar olmakla birlikte müşahede yönünden de fenafillah'a ulaşmıştır. Velhasıl maneviyat yolcusu, muhâdara ve mükâşefe mertebelerini elde etmiş hatta müşahede derecesine vasıl olmuştur. Müşahede makamına erişen kişi, baktığı yerlerde Yüce Allah'ın tecellîlerini idrak edecektir. Bu seviyede ikilik ortadan kalkar ve yerini vahdete bırakır. Hakka'l-yakîn mertebesine eren kişi, maddeden manaya, dıştan içe, görüntüden sırra doğru bir sefere çıkar. Sûfî, artık 17. yy'ın usta şairi Neşâtî'nin "*nihânuz* redifli meşhur gazelinin" son beytinde söylemiş olduğu gibi kendi benliğini yok eder ve nefsini "*tevhid*" mir'atının karşısına yerleştirir⁸⁷⁶:

"İtdük o kadar ref'-i ta'ayyün ki Neşâtî
Âyîne-i pür-tâb-ı mücellâda nihânuz."⁸⁷⁷

Hulûsî Efendi de Neşâtî'nin dediği gibi kendisinin hakka'l-yakîn mertebesine ulaşmış fenafillah'a erdiğini ifade eder. O'na göre bilgi yalnızca akılla ve duyu organlarıyla elde edilmez. Müşahade yoluyla da elde edilen bilgi vardır. bu mertebeye erişenler basiret sahipleri ve kalp gözü açık kişiler haline gelirler ve gördükleri her varlıkta Allah'ı hissederler. Hulûsî Efendi kendisinin de *hakka'l-yakîn* mertebesine ermeye gayret ettiğini, Yüce Allah'ın tecellîlerini seyreyleyip bu sırlara vakıf olmaya çalıştığını ifade etmek istemektedir.⁸⁷⁸

⁸⁷⁵ Uludağ, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 220.

⁸⁷⁶ Abdulkadir Dağlar, *Ayineye Düşen Sır: "Nihanuz" Gazelini Şerh ve Tahlil Denemesi*, Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 2007, vol.2/4, s. 308-320.

⁸⁷⁷ Mahmut Kaplan, *Neşâtî Dîvânı*, Akademi Kitabevi, İzmir 1996, s. 117.

⁸⁷⁸ Somuncu Baba Ve Hulûsî Efendi Sempozyum Bildirileri 2010, s. 131.

31. Ruhü'l-Kudüs Kavramı

Ruhü'l-Kuds, fevkalade temizlik, taharet ve nezahet veya bereket ruhu yahut da mukaddes ruh anlamlarına gelmektedir.⁸⁷⁹ Ruhü'l-Kudüs kavramı Kur'an'da dört farklı ayette zikredilmiştir. Bu ayetlerden üçü Hz. İsa ile ilgili⁸⁸⁰, biri ise Kur'an'la⁸⁸¹ ilgilidir. Ancak dördünde de Cebrail kastedilmektedir.

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ

“Andolsun biz Musa'ya Kitab'ı verdik. Ondan sonra ardarda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da deliller verdik. Ve onu, Rûhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik. Ama ne zaman size bir peygamber nefislerinizin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse büyüklük taslayarak kimini yalanladığınız kimini de öldürdüğünüz doğru değil mi!”⁸⁸²

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنْ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ

“O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş, bazılarını da derece derece yükseltmiştir. Meryem oğlu İsa'ya açık mucizeler verdik ve onu Rûhu'l-Kudüs ile güçlendirdik. Allah dileseydi o peygamberlerden sonra gelen milletler, kendilerine açık deliller geldikten sonra birbirleriyle savaşmazlardı. Fakat onlar ihtilafa düştüler de içlerinden kimi iman etti, kimi de inkâr etti. Allah dileseydi onlar savaşmazlardı; lâkin Allah dilediğini yapar.”⁸⁸³

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَى وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدْنَاكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَإِذْ عَلَّمْنَاكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي وَتُبْرِئُ الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ بِإِذْنِي وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتَى بِإِذْنِي وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَءِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ

⁸⁷⁹ Şihabuddin es-Seyyid Mahmud el-Bağdâdî Alusî, *Ruhü'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Meânî*, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1983, c. I, s. 317; Yazır, c. I, s. 342.

⁸⁸⁰ Bakara 2/87, 253; Maide 5/110.

⁸⁸¹ Nahl 16/102.

⁸⁸² Bakara 2/87.

⁸⁸³ Bakara 2/253.

“Allah o zaman şöyle diyecek: «Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve annene (verdiğim) nimetimi hatırla! Hani seni mukaddes ruh (Cebrail) ile desteklemiştim; (bu sayede) sen beşikte iken de yetişkin çağında da insanlarla konuşuyordun. Sana kitabı (okuyup yazmayı), hikmeti, Tevrat ve İncil’i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan, kuş şeklinde bir şey yapıyordun da ona üflüyordun, hemen benim iznimle o bir kuş oluyordu. Yine benim iznimle anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştiriyordun. Ölüleri benim iznimle (hayata) çıkarıyordun. Hani İsrailoğullarını (seni öldürmekten) engellemiştim; kendilerine apaçık deliller (mucizeler) getirdiğin zaman içlerinden inkâr edenler, «Bu, apaçık bir sihirden başka bir şey değildir» demişlerdi.”⁸⁸⁴

Bakara ve Maide Sûrelerinde geçen bu ayetlere baktığımızda İsa (as)’ın Ruhü’l-Kudüs yani Cebrail’le desteklendiği bildirilmektedir.

قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ

“De ki: Onu, Mukaddes Rûh (Cebrail), iman edenlere sebat vermek, müslümanları doğru yola iletmek ve onlara müjde vermek için, Rabbin katından hak olarak indirdi.”⁸⁸⁵

Nahl Sûresi’ndeki bu ayette ise ilahi vahyin Ruhü’l-Kudüs vasıtasıyla indirildiği bildirilmektedir.

Hulûsî Efendi, ayetlerde geçen *Ruhu’l-Kudüs* tabirini kullanarak iktibasta bulunmuştır:

“*Rûhu’l-Kudüs şol nefhadır kim ölüler kıla diri*
Ol Rûh-ı Kuds’em ki dirilmiş râz-ı pinhân olmuşam.”⁸⁸⁶

Hulûsî Efendi, ayetlerde *Ruhu’l-Kudüs* diye ifade edilen Cebrâil’in güçlü bir nefes üfllediğini yahut güçlü bir ruh olup ölüleri dirilttiğini ifade eder. Kendisinin de temiz bir ruh iken dirilip gizli bir sır haline geldiğini dile getirir.

Hulûsî Efendi’nin kaleme aldığı bu beyitte geçen “*Rûhu’l-Kudüs*” kavramı konusunda farklı rivayetler vardır. Bazı âlimler, *Rûhu’l-Kudüs* kavramının Allah’ın esmâsından olduğunu söylemişlerdir. Bazıları ise *Rûhu’l-Kudüs*’ün bizatihi Kur’ân-ı Kerim

⁸⁸⁴ Maide 5/110.

⁸⁸⁵ Nahl 16/102.

⁸⁸⁶ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 198.

olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak ulemanın çoğu bu kavramın Cebrâil için kullanıldığını söylemektedir.⁸⁸⁷ Elmalılı Hamdi Yazır da, Mâide Sûresi 110. ayetinin açıklamasında Rûhu'l-Kudüs'ün İslam dininde Cebrâil olarak anlaşılması gerektiğini söyler.⁸⁸⁸

Malumdur ki, Cebrail (as) Hz. Meryem'e Cenab-ı Hakk'ın ruhunu üflemiştir ve bir mucize olarak İsa (as) babasız dünyaya gelmiştir. Mucizevi olarak doğan Hz. İsa, hayatı boyunca da birçok mucizevi haller göstermiştir.⁸⁸⁹ Tüm bu mucizeler Allah tarafından Cebrail aracılığı ile ona bahşedilmiştir. Hulûsî Efendi'nin yazdığı bu beyitte vahyi yeryüzüne indiren ve günahsız olan Cebrâil'den bahsedilmiş ve Rûhu'l-Kuds kavramı kullanılarak telmih yapılmıştır.⁸⁹⁰ Birçok Dîvân şairi de şiirlerinde bu kavramla Cebrâil'i kastetmiştir.

*“Yine Rûh-ı Kudüsdür kim irüp yinine şâhun
Meryem gibi bir demde anı eyledi hublâ” Ahmed Paşa⁸⁹¹
“Sûretde n'ola zerre isek ma'nîde yûhuz
Rûhu'l-Kudüs'ün Meryem'e nefh itdügi ruhuz” Rûhî⁸⁹²*

Hulûsî Efendi, yazdığı beyitlerde Cebrail (as)'e telmihte bulunurken Hz. İsa (as)'nın ölümlere can vermesi mucizesine imâda bulunur. O, Allah'ın inayetiyle nefsini yenerek kendine yeni bir başlangıç yaptığını ve hayatın anlamını idrak ettiğini ifade eder. Tevhide ulaştığını söyleyen müellifimiz, nihayet benliğini yok edip fenafillaha ulaştığını ve Allah'ta bâki olduğunu anlatmıştır.⁸⁹³

32. *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*'de İbadetletlerle İlgili Açıklamalar

İtaat edilecek bir Ma'bud, itaat etmesi gereken mükellefler ve sorumlu tutulan bir takım davranışlar bütün dinlerin ortak özelliklerindendir.⁸⁹⁴ Din Bilimleri cihetinden itaat edilen dinin geçerli olabilmesi için; o dinin ibadet, dini ayin ve törenlerinin var olması

⁸⁸⁷ Hülya Alper, “Ruhü'l-Emin”, *DİA*, İstanbul 2008, c. XXXV, s. 216.

⁸⁸⁸ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, Akçağ Yayınları, c. III, Ankara 1995, s. 298.

⁸⁸⁹ Mâide 5/110.

⁸⁹⁰ Yusuf Şevki Yavuz ve Zeki Ünal, “Cebrâil”, *DİA*, İstanbul 1993, c. VII, s. 202.

⁸⁹¹ Ali Nihat Tarlan, *Ahmet Paşa Dîvânı*, MEB Yayınları, İstanbul 2005, s. 131.

⁸⁹² Coşkun Ak, *Bağdadlı Rûhî Dîvânı*, c. I, Uludağ Üniversitesi Yayınları Bursa 2001, s. 192.

⁸⁹³ Somuncu Baba ve Hulûsî Efendi Sempozyum Bildirileri 2010, s. 133.

⁸⁹⁴ Yavuz, Kerim, “*Din Psikolojisinin Araştırma Alanları*”, Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Der., 1988, sayı 8, s. 88.

gerekmektedir.⁸⁹⁵ Bu sebeple tüm ibadetler, Yaratan ile kul arasında iman yönünden deruni bir bağ oluşmasını sağlar. Bu kuvvetli bağın dışı yansıyan tezahürleri ve dini hayatı kuvveden fiile geçiren uygulamalar bütünü olmaktadır.⁸⁹⁶

İnsanda tabii ve fitri bir duygu olan din duygusu, üstün ve kudretli bir yaratıcıya inanıp bağlanma ihtiyacı ile birlikte inandığına tazim, sevgi, bağlılık, teslimiyet, korku, ümit ve niyazını ifade etmek, inancını bir takım pratiklerle realize edip göstermek üzere ibadet ihtiyacını da beraberinde getirmektedir.⁸⁹⁷

İbadet, kelime olarak ubudiyetle ayın kökten gelmektedir. Ubudiyet; tezellül gösterme, yani itaat ve boyun eğme manasına gelmektedir. İbadet ise ubudiyetten daha ileri seviyede bir itaat ve boyun eğişi ifade etmektedir. İbadet boyun eğine, itaat ve tazimin en ileri derecesidir. İslami açıdan böyle bir tezellül göstermeye ancak en Yüce olan varlık layıktır ki, o da Allah'tır.⁸⁹⁸ Buna göre ibadet başkasına ta'zim kasdıyla yapılan fiilden ibaret olup, ta'zim göstermenin en ileri derecesidir.⁸⁹⁹

Kur'an-ı Kerim'in başlangıç suresi olan Fatiha Sûresi'nde şöyle buyrulur:

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

“(Rabbimiz!) *Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız.*”⁹⁰⁰

“İbadet kulluk ve tapınma olarak anlaşılmıştır. Bu kavramın içinde kâmil mânada ‘sevgi, korku ve boyun eğme’ vardır; bu üç tavır ve duygunun birlikteliği ibadetin temelini oluşturur. İnsanların yaratılış gayesi ibadettir; ancak onlar buna mecbur tutulmamışlardır; yani terim anlamıyla ibadet, iradeye bağlı olmayan hareketler ve oluşlar gibi hâsıl olmamakta; ilâhî emri kul, –dünya hayatında bir imtihan olarak– serbest iradesiyle yerine getirmekte veya ihmal etmektedir. Dünyanın bütün nimetleri ve imkânları insanın, insanca (yalnız Allah’a kulluk ederek) yaşaması için verilmiş araçlardır. Bunları amaçlarına uygun olarak kullanmayanlar nimetin kıymetini bilmemiş ve israfa sapmış olurlar. İnsanın sınırlı gücü ve iradesi her zaman maddî ve mânevî

⁸⁹⁵ Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara 1988, s. 17.

⁸⁹⁶ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1993, s. 211.

⁸⁹⁷ A. Hamdi Akseki, *İslam I*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1943, s. 443.

⁸⁹⁸ Rağıb el-İsfehani, *el-Müfredat*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986, s. 479.

⁸⁹⁹ Fahrüddin er-Razi, *Tefsir-i Kebir*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991, s. 338.

⁹⁰⁰ Fatiha 1/5.

ihtiyaçlarını karşılamaya ve kendisinden beklenenleri yerine getirmesine yeterli olmamaktadır. Bu sebeple insanlar hem diğer insanlardan hem de insanüstü güçlerden yardım istemeye ve almaya kendilerini mecbur hissetmişlerdir. Fakat onların bu iki kaynaktan yardım istemek ve almak için tuttukları yollar, benimsedikleri sistem ve usuller, ilâhî irşada kulak asmadıkları zamanlarda şirke ve bedbahtlığa düşmelerine sebep olmuş; dolayısıyla birçok bâtıl din, işe yaramaz sistem ortaya çıkmıştır. Bu âyet, ibadet ederken ve yardım isterken yöneleceğimiz doğru adresi bize göstermekte ve tevhidi (bir Allah’a ibadeti, sığınmayı ve yönelmeyi) getirmektedir.”⁹⁰¹

En geniş manasıyla ele alındığında İslamda ibadet, hayatın her yönünü kuşattığı gibi, insanın maddi ve manevi tüm varlığına da şamildir. Zira mü'min, Allah’a düşüncesiyle, kalbiyle, dili, gözü, kulağı ve diğer azalarıyla, yani tüm bedeni ve ruhi varlığıyla ibadet eder. Allah yolunda malını ve canını vermek, ailesinden ve yurdundan ayrılmak suretiyle ibadet eder. Onun emrolunduğu bedeni ve mali ibadetler, dinen konulan kurallar ve şekillerle birlikte onların ötesinde duygu ve düşünce planında ruhen de yaşadıkları nisbette değer ve anlam kazanırlar.⁹⁰²

Allah Teâla’nın bizden razı olmasını sağlamak, dâreyn saadetine vasıl olmak için nefis terbiyesi yapmak, kişinin içini ve dışını aydınlatmak, ahlakını Kur’an ahlakı haline getirmek gibi konulardan bahseden bir ilim olan Tasavvuf, birçok insanın Allah’a ulaşmasında fayda sağlamıştır.⁹⁰³ Nefsi terbiye etmeyi, ahlakı güzelleştirmeyi ve Allah’ın hoşnutluğunu hedefleyen sûfiler, bunları elde etmek için her şeyden önce Kur’ân-ı Kerim ve hadis-i şerifleri en büyük rehber olarak kabul etmişlerdir.⁹⁰⁴ Bu da ibadetlerde müdavim olmayı zorunlu kılmıştır. Zira Kur’an-ı Kerim’de “Sana yakın gelinceye kadar ibadet et!”⁹⁰⁵ emri vardır.

Aslında sûfilerin bu tutumunun kaynağı, görüşlerini temellendirirken vazgeçemedikleri, ilk dönem zahitleridir. Çünkü onlar, Hz. Peygamber’in vefatından sonra devam eden fetihler vesilesiyle, farklı bölgelere yerleşerek, yeni kültürlerle tanışma; müslümanlar

⁹⁰¹ Karaman v. dğr., *Kur’an Yolu*, c. I, s. 62-63.

⁹⁰² Yusuf el-Kardavi, *İbadet*, Trc. H. Cemal, Çığır Yayınları, İstanbul 1974, s. 106.

⁹⁰³ Osman Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Yayınları, İstanbul 1995, s. 26.

⁹⁰⁴ Tasavvufun kaynağının Kur’an ve Hadisler olduğu ile ilgili olarak bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, T.D.V. Yayınları, Ankara 2000, s. 13-16; Sûfilerin, bu konudaki düşüncelerini temellendirdiği bazı ayet ve hadisler için ise bkz. Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 53-65.

⁹⁰⁵ Hicr 15/99.

arasında refah seviyesinin artması; dolayısıyla dindarlık düzeyinin azalması sonucunda, ibadet ve zühde yönelmiş insanlardı.⁹⁰⁶

Ünlü mutasavvıf Ebû Ali ed-Dekkâk (ö. 406/1015)'ın, “*Kul taati sayesinde cennete, taatindeki edebi sayesinde de Rızâ-i Bâri'ye kavuşur*”⁹⁰⁷ sözü, sûflerin ibadet konusundaki titizliğini gösteren bir örnektir.

İbadet kelimesi tasavvufta, Ceneb-ı Hakk'ın rızasına ulaşabilmek maksadı ile her çeşit hareket ve davranışı güzelleştirip, uygulamayı da ifade eder. Bunun, Kur'an-ı Kerim'deki delili ise, “Ben insanları ve cinleri yalnızca beni tanıyıp ibadet etsinler diye yarattım”⁹⁰⁸ ayetidir.⁹⁰⁹

Mevlânâ, insanın her işe kabiliyeti olması ile birlikte, yaratılışının asıl maksadının Hakk'a ibadet etmek olduğunu bildirir.⁹¹⁰ Hakk'a ibadet etmenin esas amacı ise ma'rifettir. Çünkü ayetteki “ibadet etsinler diye” ifadesi, “tanısınlar” manasına gelmektedir.⁹¹¹

Mutasavvıflar, taat ile takvayı elde edemeyen kimsenin kalbinde, manevi bir hastalık olduğuna hükmetmişlerdir. Böyle bir durumda, hastalığın şekline göre tedbirler alınır. Çünkü her nefsi eğilime, her kötülük temayülüne, özellikle ona tahsis edilmiş bir uygulama tekabül etmektedir. Örneğin oruçta, açgözlü, dünyaya düşkün kuvvenin husumet ve egemenliğini ortadan kaldırma amacı vardır. Diğer taraftan namazda, bedensel rahatlıklardan alınan hazları terk etmek ve cismani organları yormak gibi hikmetler dikkati çeker. O, farz ibadetlerin anasıdır ve o varsa diğerleri de beraber gelir. Namazın kötülüklerden uzaklaştırıcı özelliği ise Kur'an-ı Kerim'de, “*Namaz, fenalıktan ve çirkinlikten alıkoyar*”⁹¹² ayetinde belirtilmiştir.⁹¹³

⁹⁰⁶ Mahir İz, *Tasavvuf*, (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000, s. 20-21.

⁹⁰⁷ Ebu Hafs Şihâbuddin Ömer es-Sühreverdî, (ö.632/1234), *Avârifü'l- Maarif*, (*Tasavvufun Esasları*), Trc. H. Kamil Yılmaz - İrfan Gündüz, Erkam Yayınları, İstanbul 1989, s. 344.

⁹⁰⁸ Zariyat 51/56.

⁹⁰⁹ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, 2016, s. 156.

⁹¹⁰ Emine Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, T.D.V. Yayınları, Ankara 2006, s. 69.

⁹¹¹ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, Trc. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, 2014, s. 397.

⁹¹² Ankebut 29/45.

⁹¹³ Lory, Pierre, *Kâşânî'ye Göre Kur'an'ın Tasavvufi Tefsiri*, (Çev. Sadık Kılıç), İnsan Yayınları, İstanbul 2001, s. 105.

Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi, bir beytinde ibadetlerin başa gelenlerinden olan namazın önemine değinmiştir:

*“Mü'minin mi'râcıdır kalbî huzûr ile namâz
Kıl huzûr ile namâzın sırr-ı 'esrâ' andadır.”*⁹¹⁴

Buradaki rivayet *“Namaz müminin miracıdır”*⁹¹⁵ ifadeleriyle zikredilmektedir. Kaynaklarda geçtiği üzere, beş vakit namaz Mekke döneminde miraç gecesinde farz kılınmıştır. Miraç nasıl Hz. Peygamber'in Allah katına olan yakınlığını ifade ediyor ve miraç dendiğinde bu gecede kılınan namaz akla geliyorsa, namaz kılan insanın da manevî olarak bu miracı yani yükselişi tekrar yaşaması demektir. Manevî yükseliş ve insanın Allah'a yakınlığı için namaz mutlaka gereklidir. Namaz olmadan bir müminin Allah'a yakın olması ve yüce mertebelere çıkabilmesi, kendi miracını yaşayabilmesi imkân dâhilinde değildir. Zira namaz bir ayette de belirtildiği üzere insanı kötülüklerden alıkor ve istikamet üzere tutar.

*“(Resûlüm!) Sana vahyedilen Kitab'ı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir.”*⁹¹⁶

Eğer bu ayette de belirtildiği gibi namaz insanı kötülüklerden alıkoymuyor ve istikamet üzere tutmuyorsa o insan namazını hakkıyla eda etmiyor demektir. Bu kişi bir diğer ayette de belirtildiği üzere, kıldığı namazdan gafil olan biridir.⁹¹⁷ Bu yüzden namaz ibadeti kelimelerle ifade edilemeyecek kadar önem arz eden bir ibadettir.

⁹¹⁴ Ateş, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, c. I, s. 83.

⁹¹⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. I, s. 161.

⁹¹⁶ Ankebût 29/45.

⁹¹⁷ Mâûn 107/ 4-6.

SONUÇ

Türklerin, Müslümanlığı kabulünden sonra bilhassa tasavvufî anlayışın Ahmet Yesevî ile başlayan ve Yunus Emre ile devam eden sürecinde İslam kültüründen etkilenmeleri sonucunda ortaya koydukları bir edebiyat olan Dîvân edebiyatı, Arap ve Fas kültürünün etkisiyle ortaya çıkmıştır. Divan edebiyatı muhteva olarak son derece zengin kaynaklardan beslenir. Divan şairlerinin kullandığı en önemli kaynak ise Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an ayetleri divan şairlerinin sıkça faydalandığı bir hazinedir. Özellikle divan şairlerinin dinlerinin temel kaynaklarındaki bilgileri telmih yahut ictibas yoluyla eserlerine yansıtması onların en doğal sanat anlayışlarıdır.

Kur'an, *"Kur'an'ı anlaşılıp öğüt alınması için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur?"* mealindeki Maide Suresi 67. ayetiyle, anlaşılacak ve kendisiyle amel edilmek için geldiğini açıkça bildirmektedir. Hz. Peygamber (sav) nazil olan ayetlerin izaha gerek duyulan kısımlarını, ne mana ifade ettiğini açıklamıştır. Rasulullah (sav)'ın vefatından sonra ortaya çıkan bir takım sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik sebeplerin etkisiyle ibadete olan aşırı düşkünlük, uzlet, dünyadan uzaklaşma, zühd hayatı önem kazanmış ve bu minvalde işâri (tasavvufî) tefsir geleneği oluşmuştur.

"Hakikate ermeyen marifete nâil olamaz" düsturu gereği İslamiyetin bütün usul, erkan, şariat ve âdâbına riayet ederek fenâfillaha ulaşmayı gaye edinen insanlar, her şeyi Hakk'tan bilerek kendileri incinseler dahi incitmemişler, Allah'ın kulları olmaları dolayısıyla düşmanlarının dahi hidayeti için dua ve niyaz etmişler ve bütün insanlara şefkat gözüyle bakmışlardır. Topluma her yönden örneklik teşkil eden bu güzel insanların ortak özelliği Kur'an ve sünneti hayatlarına hâkim kılmış olmalarıdır. Onları tanıyanlar adeta Kur'an ve sünnetin pratik hayata yansımış halini görürler.

Tasavvuf, rûhi ve vicdani bir duyuşun mahsulüdür. Bin yıldır, yani Türklerin İslamiyeti kabulünden itibaren, kurulmuş olan Müslüman-Türk devletlerinde ve Türklerin içinde

bulunduğu bütün İslam memleketlerinde; hemen her şehirde kendini Allah aşkı ile yoğurulmuş, tek gayesi insanlara Allah'ı anlatmak olan gönül erleri var olmuştur.

Zühd içinde yaşamaya çalışan kimseler, insanları kendileri gibi düşünmeye ve yaşamaya teşvik etmek istemişler, bunun en kolay ve en kestirme yolunun da Kur'an'ı kendi anlayışları doğrultusunda yorumlamak olduğunu görerek Kur'an'a yönelmişlerdir. Bu yöneliş tarzı, Kur'an'da yer alan bazı konuları tasavvufî manaları ile yorumlamaya sebep olmuştur. Sufiler de zamanla kendi görüşlerine uygun düşen bu tür tefsirleri toplamış ve insanlara da tefekkürle elde edilen manaları anlatmaya çalışmışlardır.

Kaynağını İslam'ın özünden alan, İslam'ın ruh hayatı ve İslam Peygamberi'nin şahsında temsil ettiği manevi otoritenin müesseseseleşmiş ve günümüze kadar yaygınlaşarak gelmiş şekli olan tasavvufun, İslami ilimlerin bir çoğunda tesirlerini görmek mümkündür. Özellikle tefsir ilminde tasavvufun ayrı bir yeri ve önemi vardır. Zira tefsir bir anlamda, tasavvufun da temelini oluşturan inceleme, araştırma ve yorumlama ilmidir. Ortaya çıkan tasavvufî hareketlere mensup sufiler, Kur'an tefsirinde iş'ari yöntemi çokça kullanarak ayetleri hem zahirî hem de batınî olarak yorumlamışlardır.

Bir mutasavvıf olarak Kur'an ve sünnetten beslenen aynı zamanda 20. yy divan şairlerinden olan es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi, kaleme almış olduğu eserlerinde ilahi sırları edebî bir üslupla beyan etmiş, özellikle çalışmamızın ana kaynaklarından biri olan *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*'de hakikatleri şiirsel bir üslupla ifade etmiştir. Hulûsi Efendi şiiri bir irşad vesilesi olarak kabul ederek, insanlığa mesajlarını nakış nakış işlemiştir.

Allah Teâla'nın, en değerli varlık olarak halk ettiği insana, rehberlik etmesi için indirdiği Kur'an-ı Kerim'i hayatlarının merkezlerine yerleştirmiş, onun ahlakı ile ahlaklanmak için bütün hayatını ilimle meşgul olarak idame ettirmiş şahsiyetlerden biri olan Osman Hulûsî Efendi, kaleme aldığı *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî* adlı eserinde yer yer Kur'an ayetlerine yer vermiştir. Hulûsî Efendi dinî hususiyetlere işaret etmenin yanı sıra tasavvufun inceliklerinden, sosyal konulardan ve insanı insan yapan değerlerden bahsetmiş, ayet, hadis ile önemli tarihî ve edebî unsurlara atıfta bulunmuş, mümtaz bir üslupla eserlerini ortaya koymuştur.

Kısaca ifade edecek olursak; Hulûsi Efendi'nin gücü aşk'ından; insanî koşullarda yaşayan ancak tümüyle Allah'a dayandırılmış İlahi bir aşktan gelmektedir. Tasavvufî duanın en derin sırlarına vakıf olabilmek için gayret sarf eden, bu gayretini de *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî* adlı eseri ile insanlığa gösteren 20. yy en etkili divan şairlerinden biri olan Hulûsi Efendi, Allah'a olan aşkını ilmek ilmek beyitlerine işlemiştir.

Hulûsi Efendi'nin hayatı ve eserleri Kur'an ve sünnet ışığında analiz edildiğinde, her bir kelâmın telmih ettiği bir âyet ve hadis bulunur. Bunun nedeni, onun hayata bakışını ve söylemini Kur'an ve sünnetin şekillendirmiş olmasıdır. Bu ikisinin biçimlendirdiği bir yaşam ve söylem sonucunda ortaya çıkacak eylem ve söylemler elbette bu ikisiyle uyumlu olacak ve oradan beslenecektir. Çünkü Osman Hulûsî Efendi, hayatını Kur'an ve sünnete göre biçimlendirmeyi hayatının en büyük ideali yapmıştır. Bu nedenle onun eserlerine göz atıldığında şiirlerinin birçoğunun ya Kur'an tefsiri ya da hadislerin günümüz insanına anlatılması ve açıklanması sadedinde olduğu anlaşılabacaktır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Hulûsi Efendi'yi ve onun şaheseri *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*'yi tam olarak anlayıp yorumlayabilmek için, keskin bir zeka ve anlayışla birlikte, Arapça, Farsça ve Osmanlıca gibi dillere hakimiyet, tefsir, hadis, tasavvuf, edebiyat ve sosyoloji gibi ilimler hakkında da malumât sahibi olmak gerektiği kanaatindeyiz.

Bu şartların hepsine sahip olamadığımız için, yaptığımız bu çalışmanın tam ve mükemmel olduğunu söylememizin imkansızlığı ortadadır. Fakat bu çalışmayla es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi'nin *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*'de Kur'an-ı Kerim'den referans alarak telmih ve iktibas yaptığı ayetleri beyitlerle ortaya koyarak, onun da diğer ilim ehli mutasavvıflar gibi fikirlerini Kur'an-ı Kerim'e dayandırdığını tespit ettik. Araştırmalarımız ve çalışmalarımız neticesinde divan edebiyatının unutulmaya yüz tuttuğu modern dünyada, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî* ve buna benzer eserlerin daha fazla incelenmesi ve bu konuda çalışmalar yapılması kanaatine vardık. Bu nedenle bizim bu çalışmamızın bu alanlarda yapılacak çalışmalar için bir dibace olmasını temenni ediyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

ABDULBAKİ, Muhammed Fuad; *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazi'l-Kur'an'il-Kerim*, Dâru'l-Marife, Beyrut 2003.

ACLUNİ, İsmail b. Muhammed; *Keşfu'l-Hafa*, Beyrut 1351.

AÇIK, Fatih; *Kur'an-ı Kerim'de İrade Hürriyeti ve Sorumluluk Çerçevesinde İnsan Hayatı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

AHMET CEVDET PAŞA; *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hülefâ*, Bedir Yayınları, İstanbul 1994.

AK, Coşkun; *Bağdadlı Rûhî Dîvânı*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 2001.

AKGÜNDÜZ, Ahmed; *Dârende Tarihi*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul 2002.

.....; *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba Şeyh Hamid-i Velî ve Neseb-i Âlisi*, İstanbul 1992.

AKKUŞ, Metin; *Klasik Türk şiirinin Anlam Dünyası-Edebi Türler ve Tarzlar*, Fenomen Yayınları, Ankara 2006.

AKMAZ, Fatmatüzzehra; *İslam Tarihi Açısından İsra ve Miraç*, Selçuk Üniversitesi İslam Tarihi Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.

AKPINAR, Ali; “*Konuşmalarında Kur'an'la İstişad Edenler*”, EKEV Akademi Dergisi, c. I, sy. 2.

AKSEKİ, A. Hamdi; *İslam I*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1943.

AKSOY, Hasan; “*Osman Hulûsî Efendi Hazretlerinin İlme Verdiği Değer ve Önem*”, Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyum Tebliğleri, İstanbul 2010.

AKSOY, Ömer Asım; *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İnkılap Yayınları, 1988.

- AKTAŞ, Hasan; *Türk Şiirinde Din ve Tasavvuf*, Çizgi Kitapevi, Konya 2001.
- AKYÜZ, Kenan, vd.; *Fuzuli Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- ALICI, Lütfi; *İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2001.
- ALBAYRAK, Halis; *Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi*, Şule Yayınları, İstanbul 1993.
- ALİ EL-CÂRİM VE MUSTAFA EMİN; *el-Belâğatü'l-Vâdiha*, İstanbul 1996.
- ALPER, Hülya; "Ruhü'l-Emin", *DİA*, c. XXXV, İstanbul 2008.
- ALTINTAŞ, Ramazan; *İslam Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi*, İstanbul 2002.
- ÂLUSÎ, Şihabuddin es-Seyyid Mahmud el-Bağdâdî; *Ruhu'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kur'ânı'l Azîm ve's-Sebî'l Meânî*, Beyrut: Daru'l-Fikr 1983.
-; *Rûhu'l-Me'ânî*, Dâru'l Fikr, c. XV. Beyrut 1997.
- ALTINTAŞ, Ramazan; *İslam Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi*, İstanbul 2002.
- ARKOUN, Muhammed; *Kur'an Okumaları*, (çev) Ahmet Zeki Ünal, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- ARSLAN, Gıyasettin; "el-Urvetü'l-Vüska", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.VVVVII, 2012.
- ATEŞ, Es-Seyyid Osman Hulûsî; *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Yayınları, Ankara 1997.
-; *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Nasihat Yayınları, İstanbul 2006.
-; *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Nasihat Yayınları, Haziran 2013.
-; *Şeyh Hamîd-i Velî Minberinden Hutbeler*, Haz. Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz, İstanbul 2006.
-; *Mektubât-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Eylül 1996.

ATEŞ, Zeynep Şenda; “*Osman Hulûsî Ateş ve Seyr u Süluk Metodu*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2007.

AYDEMİR, Abdullah; *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, TDVY, Ankara 2005.

BALCI, İsrâfil; *İsrâ ve Miraç Gerçeği*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014.

BAYRAKDAR, Mehmet; *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1987.

EL-BEHİY, Muhammed; *Min Mefâhîmi 'l-Kur'ân fî 'l-Akîde ve 's Sülûk*, Kahire 1973.

BEYDAVÎ; *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Tevil*, Kahraman Yayınları 2011.

BEYHAKÎ, Hüseyin b. Ali; *el-Esmâ ve 's-Sıfât*, Beyrut, ts.

.....; *Delâilü 'n-Nübüvve ve Mâ'rifetü Ahvâli Sâhibü's-Serîa*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

BİRİNCİ, Züleyha; “*Nefs-i vâhide*” *İfadesinden Hareketle Kadının Yaratılışı Hakkında Bir Değerlendirme*, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. XXXXVII, Aralık 2014.

BUHARÎ, Muhammed b. İsmail; *Câmi 'us-Sahih*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1315.

.....; *Sahihu'l-Buhârî (I-VIII)*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

BURSALI, M. Necati; *Peygamberler Tarihi*, Çelik Yayınları, İstanbul 2008.

BURSEVÎ, İsmail Hakkı; *Rûhu 'l-Beyân*, Trc. Zekeriya Tüfekçioğlu, Erkam Yayınları, İstanbul 2008.

CANAN, İbrahim; *Kütüb-i Sitte*, Akçağ Yayınları, İstanbul, ts.

ÇATAK, Âdem; *Şihabeddin Sühreverdi Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Gümüşhane Üniversitesi Afşar Matbaası, Ankara 2012.

CEBECİOĞLU, Ethem; *Tasavvuf Terimleri & Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2004.

EL-CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd; *es-Sihâh*, “Kasem”, Kahire, 1956.

COŞKUN, Muhammed; *Aksanu’l-Kur’an 89/Fecr, 1-14. Âyetleri Örneğinde Yemin İfadelerinin Anlaşılması ve Tercüme Edilmesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Nisan 2014.

ÇAĞRICI, Mustafa; “Kur’an Muhtevası”, *DİA*, c. XXVI, Ankara 2002.

ÇELEBİOĞLU, Amil; *"Türk Edebiyatında Manzum Dini Eserler"* Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, MEB Yayınları, İstanbul 1998.

ÇELİK, Nilüfer; *Fuzuli’nin Türkçe Dîvân’ında Geçen Ayetler ve Yorumları*, Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001.

ÇINAR, Mustafa; *Kaside Nazım Şeklinin Tarihi Gelişimi*, Ekev Akademi Dergisi, Sayı: 27, 2006.

ÇINAR, Reyhan; *"Hüseyin Ayvansarayi’nin Eş’arname-İ Müstezad"*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

ÇİÇEK, Yâkup; *‘Dîvân-ı Hulûsî’ye Kur’an- Sünnnet Açısından Bir Bakış’*, Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyumu Tebliğleri.

EL-CÜRCÂNÎ, Şerif Ali b. Muhammed; *et-Ta’rifât*, Beyrut 1987.

.....; *Kitabu't-Ta'rifat*, Kahire, ts.

DAĞLAR, Abdulkadir; *Ayineye Düşen Sır: “Nihanuz” Gazelini Şerh ve Tahlil Denemesi*, Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 2007.

DEMİRCİ, Muhsin; *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İfav Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2011.

DEVELLİOĞLU, Ferit; *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara 1962.

.....; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1988.

-; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1993.
- DİLÇİN, Cem; *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 2000.
- Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2007.
- Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî'den Şerhler*, Nasihat Yayınları, 2012.
- DOĞAN, Mehmet; *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayınları, İstanbul 1996.
- DUMAN, Zeki; *Müteşabihatın Te'vili*, Bilimname Düşünce Platformu, c. III, 2005.
- EBU HANİFE; *Fıkhu'l-Ekber*, Ta'lik: Muhammed Zahid b. El-Hasan el-Kevseri, Neşreden: Mustafa Öz, İfav Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2010.
- EBU'L HASAN SAİD B. MES'ADE; *Mean'il Kur'an*, c. I, Beyrut 1985.
- EBUSSUÛD; *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Trc. Ali Akın, Boğaziçi Yayınları, c. VIII, İstanbul 2006.
-; *İrşadu'l-Akli's-Selim*, Daru'l-Fikir, ts.
- EBÛ TÂLİB EL-MEKKÎ; *Kûtu'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfî tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*, Dâru Sâdır, c. I, Beyrut 1995.
- EKE, Nagehan Uçan; “Nâ'ilî'nin “Âfîâtâb” Redifli Gazelinin Şerhi Ve Yapısalcılık Açısından İncelenmesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*.
- ERASLAN, Kemal; *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, KTBY, Ankara 1983.
- ERAYDIN, Selçuk; *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1981.
- ERDOĞAN, Kenan; *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- Es-Seyyid Osman Hulûsi Vakfı Haber Bülteni*, İstanbul 1992.
- EL-FARUKÎ, İsmail Raci; el-Faruki-Luis Lamia; *İslam Kültür Atlası*, (Çev. M. Okan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu), İnkılab Yayınları, İstanbul 1997.

FAZLUR RAHMAN; *Ana Konularıyla Kur'an*, (Çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999.

GAZZÂLÎ, Ebu'l-Hamid Muhammed Mahmud; *el-Maksadu'l-Esnâ Şerhu'l-Esmâ'il-lahi'l-Hüsna*, Kahire, ts.

.....; *Kitâbu'l-Esnâ fî Şerhi Esmâüllahil Hüsna*, El-Mektebetü Dari'l-Fecr.

GELİŞKEN, İbrahim Ural; *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2007.

GÖKBULUT, Süleyman; *Sufilerin Gözünde Hz. Süleyman*, DÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXXIV, İzmir.

GÜL, Halim; *Mesnevî'de Kur'ânî Referanslar ve Kur'ân Ayetlerine Getirilen İşârî Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tasavvuf Tarihi Doktora Tezi, Ankara 2003.

GÜNDÜZ, İrfan; *Dârendeli es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyumu Tebliğleri*, Ankara 1997.

HALİFEZADE, Tahir Efendi; “Halik”, c. XV, *DİA*, Ankara 1997.

HÂNÎ, Muhammed b. Abdullah; *Âdâb*, Trc. Abdulkadir Akçiçek, İstanbul 1976.

HARMAN, Ömer Faruk; “Ya'kub”, *DİA*, c. XXXXIII, İstanbul 2013.

HEYET; *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, TDV Yayınları, Ankara 1993.

HÖKELEKLİ, Hayati; *Din Psikolojisi*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1993.

HÜCVİRÎ; *Hakikat Bilgisi (el-Keşfu'l-Mahcûb)*, (Çev. S. Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.

.....; *Keşfü'l-Mahcûb*, (Trc. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

İŞİK, Emin; “Duhâ Sûresi”, *DİA*, c. IX, İstanbul 1994.

.....; “İhlas Sûresi”, c. XXI, *DİA*, İstanbul 2000.

.....; *Kur'an Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı:2, Aralık 1997.

İBN ARABÎ, Muhyiddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ali; *Tefsir-i Kebir Te'vilat*, Kitan Yayınları, c. I, İstanbul, ts.

.....; *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî ma'rifeti'l-esrâri'l-mâlikiyye ve'l-melekiyye*, neşr.: Muhammed Abdurrahmân el-Mer'aşlî, Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1997.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali. B. Sâid; *Cevâmiu's-Sîre*, Thk. İhsân Abbâs-Nâsuru'd-Dîn, Dâru'l-Maârif, ts.

İBN MANZUR, Cemaleddin Muhammed; *Lisânu'l-Arap*, Kahire 1990.

.....; *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, ts.

İBN-İ KESİR, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-'Azîm*, Daru'l-Mearif, Beyrut 1987.

İPEKTEN, Haluk; *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.

İSFEHÂNÎ, Ragıb; *Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986.

İSLAMOĞLU, Abdulmecit; *Dîvân-ı Hulûsî'de Seher Vakti*, Somuncu Baba Dergisi, Sayı 128, Haziran 2011.

İSPİR, Meheddin; “*Fuzuli'nin Türkçe Dîvânı'nda Naat Türü ve İşlenisi*”, Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Tezi, 1998.

İZ, Mahir; *Tasavvuf*, (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000.

IZUTSU, Toshihiko; *Kur'an Dini ve Ahlaki Kavramları*, Trc. Ayaz, Selahattin, Pınar Yayıncılık, İstanbul 1997.

JESENKOVİĆ, Amina Siljak; “*Hulûsî-i Daredevî Divan'ında Aşk Mesnevilerinin Unsurları*”, Sempozyum Tebliğleri, Somuncu Baba Dergisi, Sayı: 164.

KABAKLI, Ahmet; *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, c. II, 11.Bsk., İstanbul 2002.

KAPLAN, Mahmut; *Neşâtî Dîvânı*, Akademi Kitabevi, İzmir 1996.

KARA, Yûsuf Bilal; “*Miraçın Tasavvufî Boyutu*”, IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı IV, İstanbul 2015.

KARADERE, İsa; “*Cemel ve Sıffîn Savaşlarının İslam Mezhepleri Tarihi Açısından İncelenmesi*”, Necmettin Erbakan Üniversitesi İslam Mezhepler Tarihi Yüksek Lisans Tezi, Konya 2013.

KARAGÖZ, İsmail; *Ayet ve Hadisler Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları*, DİB Yayınları, Ankara 2007.

.....; *Ayet ve Hadisler Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları Esmâ-i Hüsnâ*, İstanbul 2010.

KARAMAN, Hayreddin vd; *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir(I-V)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.

EL-KARDAVÎ, Yûsuf; *İbadet*, Trc. H. Cemal, Çığır Yayınları, İstanbul 1974.

KAZANCI, Ahmet Lütfi; *Peygamberler Tarihi*, İpek Yayınları, İstanbul 2008.

KELEŞ, Reyhan; “*Dîvân Şiirinde Lafzi Ayet Ve Hadis İktibasları*”, Atatürk Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Doktora Tezi, Erzurum 2013.

KEMİKLİ, Bilal; *Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı İnceleme-Metin*, MEB Yayınları, İstanbul 2000.

KESENCELİ, Resul; *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî'de Hz. Süleyman*, Somuncu Baba Dergisi, Sayı: 131.

.....; *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî'de Esmâ'ül-Hüsna, Melik, Kuddûs ve Selâm İsimleri*, Somuncu Baba Dergisi, s. 94.

.....; *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî'de Hz. Eyyûb*, Somuncu Baba Dergisi, s.133.

.....; *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî'de Hz. Yûsuf, Somuncu Baba Dergisi*, s. 132.

KETTÂNÎ; *et-Terûtibü'l-İdâriyye*, c. I, ts.

KIRCA, Celal; "Aksamü'l-Kur'an", c. II, *DİA*, Ankara 1989.

KISAKÜREK, Necip Fazıl; *Çile*, Büyük Doğu Yay. İstanbul 1996.

KOMİSYON, *Kur'an'ın Hayata Müdahalesi*, Umran Dergisi Yayınları, İstanbul 1998.

KÖKSAL, M. Asım; *Peygamberler Tarihi*, 9.basım, TDVY, Ankara 2005.

Kur'an-ı Kerim Meali, TDV Yayınları, Ankara 2006.

KURT, Yaşar; *Hz. Yûsuf'un Tarihsel Hayatı Mukayese ve Değerlendirme*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005.

KURTUBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî; *El-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, Daru'l-Kurtubi'l-İlmiyye, Beyrut 1996.

EL-KUŞEYRÎ, Abdülkerim; *Letaifü'l-İşarat*, İlk Harf Yayınları, İstanbul 2012.

.....; *Letaifü'l-İşarat*, Tahkik: İbrahim Beyyuni, 2. Baskı, Kahire 1981.

.....; *er-Risale*, (Nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî), c. II, Beyrut 1990.

KUTUB, Seyyid; *Kur'an'da Edebi Tasvir*, Özgün Yayıncılık, 1991.

.....; *Fi Zilali'l-Kur'an*, Dar-u İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1971.

.....; *Fi Zilali'l-Kur'an*, Hikmet Yayınları, İstanbul 1980.

.....; *Fi-Zilali'l-Kur'an*, Dünya Yayınları, İstanbul 1996.

KUZUBAŞ, Muhammet; "*Dîvân Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Kur'an: Fuzuli'nin Gazelleri Örneğiyle*", Diyanet ilmi Dergi, c. XXXIX, 2003.

Kültür Armağanı, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

LEVEND, Ağâh Sırrı ; "*Dini Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri*", IDAY Belleten, Ankara 1972.

LORY, Pierre; *Kâşânî'ye Göre Kur'an'ın Tasavvufî Tefsiri*, (Çev. Sadık Kılıç), İnsan Yayınları, İstanbul 2001.

MALKOÇ, M. Nihat; *Katreden Ummana*, Somuncu Baba Dergisi, Sayı 144, Ekim 2012.

MEMİŞ, Abdurrahman; *Hâlidî Bağdadî ve Anadolu'da Hâlidîlik*, Kitabevi, İstanbul 2000.

MEVDUDÎ; *Tefhimu'l Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul 1991.

MEVLÂNA, Celaleddin-i Rumi; *Mesnevi*, (Tercüme: Şefik Can), Ötüken, İstanbul 1999.

.....; *Mesnevi*, (Tercüme: Şefik Can), Ötüken, İstanbul 1999.

.....; *Fîh-i Mâ Fîh*, (Çev.: Ahmed Avni Konuk, haz.: Selçuk Eraydın), İstanbul 1994.

MUALLİM NÂCÎ; *Lugat-ı Nâcî*, Çarı Yayınları, İstanbul 1987.

MUTÇALI, Serdar; *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, Aralık 1995.

EL-MÜBÂREKFÛRÎ; *Tuhfetü'l-Ahvezî*, Beytü'l-Efkari'd-Devliyye Yayınları, c. VIII, Riyad 1998.

MUNÂVÎ; *Feydu'l-Kadîr*, Dimeşk ts.

EN-NECCÂR, Abdülvehhâb; *Kasâsu'l-Enbiya*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1934.

NESEFÎ, Azizuddin; *İnsan-ı Kâmil*, (Terc., A. Avni Konuk), Kurtuluş Matbaacılık, Ankara 2004.

ONAY, Ahmet Talât; *Eski Türk edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (hızl. Cemal Kurnaz), Akçağ Yayınları, Ankara 2000.

.....; *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Haz. Cemâl Kurnaz, Ankara 1992.

ÖZEN, Tuğba; “*Mehmet Kaplan'ın Edebiyat Teorisi Hakkındaki Görüşleri*”, Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013.

ÖZERVARLI, M. Sait; “Kadir Sûresi”, *DİA*, c. XXIV, İstanbul 2001.

ÖZKES, İhsan; *Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1991.

ÖZKÖSE, Kadir; *Tasavvuf*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

.....; ‘*Manevi Feyz Talebi*, Somuncu Baba Dergisi, Sayı 142, Ağustos 2012.

ÖZSOY, Ömer ve İlhami Güler; *Konularına Göre Kur’ân -Sistematik Kur’ân Fihristi*, Fecr Yayınları, Ankara 2001.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri; *Kur’an-ı Kerim ve Sünnetin Tasavvufi Verileri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 4, İstanbul 1986.

PAKALIN, M. Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yayınları, İstanbul 1993.

PALA, İskender; *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.

.....; *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, 5. Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.

.....; *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.

.....; *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, L.M Yayınları, İstanbul 2002.

.....; *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007.

.....; “Len Terani”, *DİA*, c. XXVII, İstanbul 2003.

PALAKOĞLU, İsmail; *Gönüller Sultanı es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Haziran 2005.

.....; *Gönüller Sultanı es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

PAŞA, Reşid; *Tasavvuf*, Salah Bilici Kitabevi, Ankara 1965.

ER-RÂZÎ, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin; *Mefâtîhu'l-Gayb: et-Tefsîru'l-Kebîr, Dâru'l-Fikr*, Beyrut 1981.

.....; *Şerhu Esmâillahi 'l-Hüsnâ*, Beyrut, 1984.

.....; *Mefâtîhu'l-Ğayb*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.

.....; *Tefsir-i Kebir*, Akçağ Yayınları, c. I, Ankara 1991.

.....; *Tefsir-i Kebir Mefatihu'l-Gayb*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.

.....; *Tefsir'i Kebir Mefatih 'ul Gayb*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.

REŞİD RIZA, Muhammed; *Tefsiru 'l-Menar*, Beyrut ts.

S.B.A.K.M. Arşivi, Röportajlar Dosyası.

ES-SABUNİ, Muhammed Ali; *Safvetü't Tefasir* (Trc. Sadreddin Gümüş-Nedim Yılmaz), Ensar Neşriyat, Ankara 2016.

SAĞLIK, Şaban; *Edebiyat Mahkemelerinin Reis Bey'i Edebiyat Eleştirmeni Olarak Necip Fazıl*, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, S.3, Siirt 2015.

SÂMÎ, Şemseddîn; *Kâmûs-ı Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.

SARI, İbrahim; *Peygamberler Tarihi*, Net Medya Yayıncılık, İstanbul 2016.

SARI, Mevlüt; *el-Mevarid Arapça-Türkçe Sözlük*, Bahar Yayınları, İstanbul 1980.

SARIOĞLU, Mevlüt; 'Es-Seyyid Hacı Osman Hulûsî-i Dârendevî', Somuncu Baba Dergisi, Sayı 1, Haziran 1994.

SEHÂVÎ; *Mekâsıdu 'l-Hasene*, Kahire 1985.

SELVÎ, Dilaver; *Kur'an ve Tasavvuf*, Şule Yayınları, İstanbul 1997.

SİNANOĞLU, Mustafa; "İman", *DİA*, c. XXII, İstanbul 2000.

SOMUNCU Baba ve *Hulûsî Efendi Sempozyum Bildirileri 2010*, Nasihat Yayınları, Ankara 2011.

SOFUOĞLU, Cemal; *Kur'an ve Hadis Kültürünün Kutadgu Bilig'teki İzleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 5, İzmir 1989.

SUNDAL, Fatma; “*Tarih ve Toplumsal Bilinç Önünde Hulûsi Efendi*”, Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Sempozyum Tebliğleri.

SUYÛTÎ, Celâlüddin; *Câmiu's-Sağır*, c. I, Mısır 1938.

.....; *el-İtkân fî-Ulûmi'l-Kur'ân*, Daru İbni Kesir, Beyrut 2002.

.....; *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, el-Mektebetü's-şamile el-İsdaru's-Sani.

.....; *el-İsrâ ve'l-Mi'râc*, (Nşr. Dâru'l-Hadis), ts.

ES-SÜHREVERDÎ, Ebu Hafs Şihâbüddin Ömer; *Avârifü'l- Maarif*, (*Tasavvufun Esasları*), (Çev. H. Kamil Yılmaz - İrfan Gündüz), Erkam Yayınları, İstanbul 1989.

.....; *Avarif'ul Maarif*, Mısır 1292.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet; *Asırlara Hitabeden Âlim es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi*, Nasihat Yayınları, Haziran 2015.

T.D.K., *Türkçe Sözlük 1-2*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

ET-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr; *Câmi'u'l-Beyân'an Te'vili'l-Kur'ân*, (Tah. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî), Merkezu Hacer li'l-Buhusi ve'd Dirasati'l-'Arabiyyeti ve'l-İslamiyye, Kâhire 2001.

.....; *Camîu' l-Beyan an Te' vili Ay i 'l-Kur' an*, Daru' l-Fikr, Beyrut 1988.

.....; *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, (Çev. M. Faruk Görtünca), Sağlam Yayınları, İstanbul t.y.

.....; *Taberi Tefsiri*, Trc. Hasan Karakaya ve Kerim Aytekin, Hisar Yayınevi, İstanbul 2005.

TAHİRÜ'L-MEVLEVÎ; *Edebiyat Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973.

TANPINAR, Ahmet Hamdi; *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1997.

TARLAN, Ali Nihat; *Zâti Dîvânı*, İÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, c. I, İstanbul 1967.

.....; *Ahmet Paşa Dîvânı*, MEB Yayınları, İstanbul 2005.

.....; *Necati Beg Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992.

TEBRİZİ, Şems; *Makalat*, (Çev. Mehmet Nuri Gençosman), Ataç Yayınları, İstanbul 2009.

TEKTAŞ, Mûsâ; *Somuncu Baba Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 41, Kasım-Aralık 2002.

.....; *"Hulûs-i İnsan"*, *Somuncu Baba Dergisi*, Yıl:8, Sayı:36, Ocak-Şubat 2002.

TOPALOĞLU, "Ahir", *DİA*, c. I, İstanbul 1988.

.....; "Allah", *DİA*, c. II, İstanbul 1989.

.....; "Bâki", *DİA*, c. IV, İstanbul 1980.

.....; "el-Hayy", *DİA*, c. XVI, İstanbul 1997.

.....; "el-Kerim", *DİA*, c. XXV, İstanbul 2002.

.....; "Esmâ-i Hüsnâ", *DİA*, c. XI, Ankara 1995.

.....; "Gafur", *DİA*, c. XIII, İstanbul 1995.

.....; "Hadî", *DİA*, c. XV, İstanbul 1997.

.....; "Kuddûs", *DİA*, c. XXVI, İstanbul 2002.

.....; "Rahmân", *DİA*, c. XXXIV, İstanbul 2007.

.....; "Velî", *DİA*, c. XXXXIII, İstanbul 2013.

.....; "Zü'l-Celali ve'l- İkrâm", *DİA*, c. XXXXIV, İstanbul 2013.

TÜMER, Günay ve Abdurrahman Küçük; *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara 1988.

TÜRER, Osman; *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Yayınları, İstanbul 1995.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, 7. baskı, Ankara 1983.

Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara 2011.

UÇARALP, Mehmet; “*Garibullahi Sivasi*”, Somuncu Baba Dergisi, Sayı 27.

ULUÇAM, Abdusselam; “Halim”, *DİA*, c. XV, İstanbul 1997.

ULUDAĞ, Süleyman; “Ulu’l-Ebsar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul 1992.

.....; “Basiret”, *DİA*, c. V, İstanbul 1992.

.....; “Ahsen-i Takvim”, *DİA*, c. II, İstanbul 1989.

.....; “Ahadiyet”, *DİA*, c. I, İstanbul 1988.

.....; *Kuşeyrî Risâlesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991.

.....; *Mukaddime I İbn Haldun*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007.

.....; *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2002.

USLU, Esra; “*Kasidede Övgü Kalıpları Ve Dîvân Şiiri Öğretimindeki Yeri*”, Dokuz Eylül Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2015.

UZUN, Mustafa; “Kur’an: Edebiyat”, *DİA*, c. XXVI, İstanbul 2002.

.....; “Aşk”, *DİA*, c. IV, İstanbul 2002.

YANANLI, H. Rahmi; *Hazret-İ Dil-İ Dâna Oğlan Şeyh İbrahim Efendi Külliyyatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

YAŞAROĞLU, M.Kamil; “Şems Sûresi”, *DİA*, c. XXXVIII, İstanbul 2010.

.....; “Leyl Sûresi”, *DİA*, c. XXVII, Ankara 2003.

YAVUZ, Yûsuf Şevki ve Zeki Ünal; “Cebrâil”, *DİA*, c. VII, İstanbul 1993.

.....; *Bezm-i Elest*, *DİA*, c. VI, Ankara 2002.

.....; “Hakka’l- Yakın”, *DİA*, c. XV, İstanbul 1997.

.....; Kerim, "*Din Psikolojisinin Araştırma Alanları*", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 8, Erzurum 1988.

.....; Salih Sabri; “*İsra ve Miraç*”, Pınar Yayınları, İstanbul 2011.

.....; “Miraç”, *DİA*, c. XXX, İstanbul 2005.

YAZIR, Elmalılı Hamdi; *Hak Dîni Kur’an Dili*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.

.....; *Hak Dini Kur’an Dili*, Azim Yayınları, İstanbul Haziran 1992.

.....; *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul 1971.

YENİTERZİ, Emine; *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, TDV. Yayınları, Ankara 2006.

YEĞİN, Abdullah; *Osmanlıca-Türkçe (İslamî-İlmî-Edebî-Felsefî) Yeni Lügat*, Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

YEKBAŞ, Hakan; *Dîvân Şiirinde Kur’an*, İstem Dergisi, Yıl:8, Sayı: 16, Sivas 2010.

YILDIRIM, Enbiya; *Hadis Problemleri*, Rağbet Yayınları, Ankara 2011.

.....; Suad; *Kur’an’da Ulûhiyet*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1987.

.....; Ahmet; *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV. Yayınları, Ankara 2000.

YILMAZ, Ali; “*Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn-i İsâ-yı Saruhânî’nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ’sı*”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 2, Sivas 1998.

.....; Hasan Kamil; *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016.

YİĞİT, İsmail; *Peygamberler Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2005.

YURDAGÜR, Metin; “*Allah’ın Sıfatları*”, *DİA*, c. XXX, İstanbul 1984.

.....; *Ayet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ*, Marifet Yayınları, İstanbul 1996.

YÜKSEL, Ali Osman; “*Kur’an-ı Kerim’in Tevatürü*”, Nesil Aylık Fikir Dergisi, Yıl:3, Sayı: 9, Haziran 1979.

ZEBÎDÎ; *Tâcu’l-Arûs*, c. X, Mısır ts.

ZEMAHŞERÎ; *el-Keşşâf* (I-VII), Tashîh: Muhammed Abdüsselâm Şâhîn, Dâru’l Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1995.

.....; *El- Keşşaf*, Trc. Harun Ünal, Ekin Yayınları, İstanbul 2016.

ZERKEŞÎ, Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh; *el-Bürhân fî-Ulûmi’l-Kur’ân*, Daru’l Kutubu’l İlmiyye, Beyrut 2001.

.....; *el-Bürhân fî Ulûmi’l-Kur’an*, Tahkik: Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, Daru İhyai Kütübi’l-Arabiyye, Beyrut 1957.

ZUHAYLÎ, Vehbe; *İslam Fıkı Ansiklopedisi*, Risale Yayınları, c. IV, Ankara 2011.

.....; *el-Kıssatu’l-Kur’anîyyetü Hidayeten ve Beyânen*, Şam 1992.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Ayşe Nur ÇELİKKAYA

Uyruğu: Türkiye (T.C.)

Doğum Tarihi ve Yeri: 29 Ekim 1991, KARABÜK

Medeni Durumu: Bekar

Tel: 0543 246 59 67

email: ayscelikkaya@gmail.com

Yazışma Adresi: Barış Mahallesi Yuvam Sitesi C Blok Daire 1 Safranbolu/KARABÜK

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü	2017
Lisans	ERÜ İlahiyat Fakültesi	2014
Lise	Karabük Anadolu İmam Hatip Lisesi	2009

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2017-Halen	TC. Milli Eğitim Bakanlığı	DKAB Öğretmeni
2016-2017	TC. Milli Eğitim Bakanlığı (Ücretli)	DKAB Öğretmeni
2014-2016	TC. Milli Eğitim Bakanlığı (Özel)	DKAB Öğretmeni
2012-2013	TC. Diyanet İşleri Başkanlığı (Fahri)	Kur'an-ı Kerim Öğreticisi

YABANCI DİL

Arapça, İngilizce